

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 36 (75) № 5 2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Головний редактор:

Міловська Надія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, завідувач відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС Науково-дослідного інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії правових наук України

Члени редакційної колегії:

Бортняк Катерина Василівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Бортняк Валерій Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, ректор Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Губарєв Сергій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, директор Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Добрянська Наталія Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Недюха Микола Петрович – доктор філософських наук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»

Петков Сергій Валерійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Тімуш Ірина Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського, повітряного та космічного права Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»

Шабалін Андрій Валерійович – кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач відділу питань захисту прав інтелектуальної власності Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України

Шемчук Віктор Вікторович – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

Сабіна Грабовська – доктор габілітований, професор кафедри державної теорії, права і політики Жешувського університету (Жешув, Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 5 від 23 грудня 2025 року)

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки»
zareєстрований друкованим медіа (рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 1136 від 11.04.2024 року). Ідентифікатор медіа – R30-04003.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
(просп. Берестейський, 10, м. Київ, 01135, e-mail: crimea.tnu@gmail.com. Тел.: +38 (044) 529-05-16).

Періодичність – 6 разів на рік.

Мови видання: українська, англійська, польська, німецька, французька, словацька, румунська.

Журнал включений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
у галузі юридичних наук (спеціальності D8 Право, D9 Міжнародне право,
K9 Правоохоронна діяльність) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України
№ 1643 від 28.12.2019 р. (додаток 4)

Журнал включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2707-0581 (print)
ISSN 2707-059X (online)

© Таврійський національний університет
ім. В.І. Вернадського, 2025

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Васецький В. Ю.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОВІДНОСИН
ДЕРЖАВИ І ОСОБИ В ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ..... 1

Horielova V. Yu.

THE INTERNET OF THINGS AND THE PROTECTION
OF HUMAN RIGHTS: ETHICAL AND LEGAL CHALLENGES..... 8

Слабко С. М.

ЛІДЕРСЬКИЙ АСПЕКТ У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ КЕРІВНИКА ОРГАНУ
ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: ДЕОНТОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД..... 14

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Шабалін А. В.

ФРАУДАТОРНІ ПРАВОЧИНИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ:
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ, СУДОВА ПРАКТИКА..... 20

Штефан О. О.

ВИКОРИСТАННЯ ЗГЕНЕРОВАНОЇ ІШІ ІНФОРМАЦІЇ У СУДОЧИНСТВІ..... 25

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Рядінська В. О., Епель О. В.

ЗАХИСТ ПРАВ ОСІБ, ЩО ПРОХОДЯТЬ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПОЛІГРАФА, У ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ В УКРАЇНИ:
ПРАВОВИЙ АСПЕКТ..... 31

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Берзіна А. Б., Хміль І. Ю.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ
ТА ПРОСУВАННЯ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ НЕ ЗА ПРИЗНАЧЕННЯМ..... 42

Бортник Н. П., Порхун В. М., Набокова О. Г.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ..... 48

Бортняк К. В., Добрянська Н. В.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ
В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 53

Веселий В. С., Факас І. Б., Рибаченко С. П.

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ:
ПАРИТЕТ ПРЕРОГАТИВИ СУДУ ТА ПРАВА ОСОБИ,
НА КОРИСТЬ ЯКОЇ УХВАЛЕНО СУДОВЕ РІШЕННЯ..... 58

Вишновецька С. В., Кметик Х. В.

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ
У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я..... 62

Дерець В. А.

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ
ТА ЦЕНТРАЛЬНІ ОРГАНИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ..... 68

Добрянська Н. В.

РИНОК ПРИРОДНОГО ГАЗУ В УКРАЇНІ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ..... 74

Латковська Т. А., Марущак А. В., Анікєєва А. І. ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОДАТКОВОЇ БЕЗПЕКИ.....	80
Патерило І. В., Грабильнікова О. А. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ МАЙНОВИМИ ПРАВАМИ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕДУР ПАТЕНТУВАННЯ.....	85
Патерило І. В. ПАТЕНТНА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	90
Пилипенко Ю. П. НЕРУХОМЕ МАЙНО ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ.....	95
Радченко Р. О. ПОДАТКОВИЙ КОНТРОЛЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ.....	102
Устинова І. П., Гольдберг Н. О. ПИТАННЯ ФІНАНСОВОГО ТА СУДОВОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ВОЄННИХ ПОДІЙ В УКРАЇНІ.....	107
Чернов О. В., Чумак С. П., Стаурська О. М. ПІДГОТОВКА ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ДО НАДАННЯ ДОМЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ ТА МАСОВАНИХ РАКЕТНИХ УДАРІВ НА ОСНОВІ УКРАЇНСЬКОГО ДОСВІДУ 2022–2025 РОКІВ.....	113
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО	
Бондарчук Н. В., Кравчук І. І. ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ: ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА, ПЕРСПЕКТИВИ.....	120
Возняковська К. А. ЗАПОБІГАННЯ ЕКОНОМІЧНИМ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ОБОРОННИХ ЗАКУПІВЕЛЬ.....	128
Гресь Ю. О., Агафонова А. В. ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ВТЯГНУТИХ У ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ.....	134
Давидюк В. М. КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ У ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ВИКЛИКИ ТА РИЗИКИ....	141
Луценко Ю. В. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	147
Сірий М. І. НЕЗАКОННІ ЗБРОЙНІ ФОРМУВАННЯ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ.....	157
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ	
Верхотурова М. А., Шебалков І. І. ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ОЗБРОЄННЯ І БОЄПРИПАСІВ У ХОДІ ПРОВЕДЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ ВИБУХОТЕХНІЧНОЇ І МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ.....	164
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО	
Дмитренко Д. О. ПРОБЛЕМА УЧАСТІ ДІТЕЙ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ.....	170

Дусановський С. К. ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОЇ ПІДСУДНОСТІ СПРАВ ЩОДО СПОЖИВЧИХ КОНТРАКТІВ.....	176
Псьота Т. В. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ОСОБИ В КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОГО ДОГОВІРНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ 1919–1923 РР.....	183
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА	
Волощук О. Т. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ПАРАДИГМА АГРЕСІЇ: ГЕНЕЗИС ІДЕЙ ВІД ПСИХОЛОГІЧНОГО ДО МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ВИМІРУ.....	189
Коломієць О. Л. АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ОСОБИСТОЇ, ДЕРЖАВНОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	195
РЕЦЕНЗІЇ	
Головач А. В. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ: «АДВОКАТУРА ЯК ІНСТИТУТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ».....	202
Соболь Є. Ю. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ: «ЗДІЙСНЕННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЗА УЧАСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ».....	204
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	206

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Vasetsky V. Yu.

IMPLEMENTATION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE CONTEXT
OF RELATIONS BETWEEN THE STATE AND THE INDIVIDUAL
IN A DEMOCRATIC SOCIETY.....1

Horielova V. Yu.

THE INTERNET OF THINGS AND THE PROTECTION
OF HUMAN RIGHTS: ETHICAL AND LEGAL CHALLENGES..... 8

Slabko S. M.

LEADERSHIP ASPECT IN FORMING THE LEGAL STATUS OF THE HEAD
OF A PUBLIC AUTHORITY: A DEONTOLOGICAL APPROACH.....14

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Shabalin A. V.

FRAUDULENT ACTS IN CIVIL LAW: LEGAL REGULATION, JUDICIAL PRACTICE..... 20

Shtefan O. O.

USE OF AI-GENERATED INFORMATION IN LEGAL PROCEEDINGS.....25

LABOR LAW; THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY

Ryadinska V. O., Epel O. V.

PROTECTION OF THE RIGHTS OF PERSONS UNDERGOING PSYCHOPHYSIOLOGICAL
EXAMINATION USING A POLYGRAPH IN LABOR RELATIONS IN UKRAINE:
LEGAL ASPECT.....31

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Berzina A. B., Khmil I. Yu.

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF THE OFF-LABEL USE AND PROMOTION
OF MEDICINAL PRODUCTS.....42

Bortnyk N. P., Porhun V. M., Nabokova O. G.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM OF ENSURING
ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX.....48

Bortniak K. V., Dobrianska N. V.

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION
IN THE INFORMATION SPHERE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE.....53

Veselyi V. S., Fakas I. B., Rybachenko S. P.

CONTROL IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS: THE PARITY BETWEEN THE COURT'S
PREROGATIVE AND THE RIGHT OF THE PERSON IN WHOSE FAVOR
THE COURT DECISION HAS BEEN RENDERED.....58

Vyshnovetska S. V., Kmetyk Kh. V.

INNOVATIVE APPROACHES TO THE ORGANIZATION
OF POSTGRADUATE EDUCATION IN THE SPHERE OF HEALTHCARE.....62

Derets V. A.

DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF LEGISLATION ON THE CABINET
OF MINISTERS OF UKRAINE AND CENTRAL EXECUTIVE AUTHORITIES.....68

Dobrianska N. V. NATURAL GAS MARKET IN UKRAINE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS TO ENSURING EFFICIENCY OF OPERATION.....	74
Latkovska T. A., Marushak A. V., Anikieieva A. I. ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES TO PROVIDE TAX SECURITY.....	80
Paterylo I. V., Hrabylnikova O. A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS FOR MANAGING PROPERTY RIGHTS AND IMPROVING PATENTING PROCEDURES.....	85
Paterylo I. V. PATENT INFORMATION SECURITY: ADMINISTRATIVE AND LEGAL INSTRUMENTS OF ENSURANCE.....	90
Pylypenko Yu. P. REAL ESTATE AS AN OBJECT OF THE ADMINISTRATIVE PROCEDURE OF STATE REGISTRATION.....	95
Radchenko R. O. TAX CONTROL IN THE CONDITIONS OF MARTIAL ARTS AND POST-WAR RECONSTRUCTION.....	102
Ustynova I. P., Holdberh N. O. ISSUES OF FINANCIAL AND LEGAL PROTECTION OF CHILDREN AFFECTED BY THE WAR IN UKRAINE.....	107
Chernov O. V., Chumak S. P., Staurska O. M. TRAINING CIVILIANS TO PROVIDE PRE-MEDICAL CARE IN COMBAT CONDITIONS AND DURING MASSIVE MISSILE STRIKES BASED ON UKRAINIAN EXPERIENCE IN 2022–2025.....	113
CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW	
Bondarchuk N. V., Kravchuk I. I. ANIMAL CRUELTY AS AN OBJECT OF CRIMINAL-LEGAL ASSESSMENT: THEORY, PRACTICE, PROSPECTS.....	120
Vozniakovska K. A. PREVENTING ECONOMIC CRIMES IN THE FIELD OF STATE DEFENCE PROCUREMENT.....	128
Hres Yu. O., Agafonova A. V. TACTICAL FEATURES OF INTERROGATION OF MINORS INVOLVED IN CRIMINAL ACTIVITY.....	134
Davydiuk V. M. CYBERCRIME IN THE SPHERE OF FOREIGN ECONOMIC RELATIONS: CHALLENGES AND RISKS.....	141
Lutsenko Yu. V. CURRENT ISSUES IN COUNTERING ORGANIZED CRIME IN THE SPHERE OF HUMAN TRAFFICKING UNDER MARTIAL LAW.....	147
Siryi M. I. ILLEGAL ARMED FORMATIONS AS A THREAT TO NATIONAL SECURITY.....	157
CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY	
Verkhoturova M. A., Shebalkov I. L. FEATURES OF THE STUDY OF WEAPONS AND AMMUNITION SIGNS DURING COMPLEX EXPLOSIVE AND ARTISTIC FORENSIC EXAMINATION.....	164

INTERNATIONAL LAW. COMPARATIVE LAW

Dmytrenko D. O.

THE PROBLEM OF CHILDREN'S PARTICIPATION IN ARMED CONFLICTS.....170

Dusanovskyy S. K.

THE FEATURES OF INTERNATIONAL JURISDICTION
OF CASES CONCERNING CONSUMER CONTRACTS.....176

Psota T. V.

INTERNATIONAL LEGAL STATUS OF AN INDIVIDUAL IN THE CONTEXT
OF THE POST-WAR TREATY SETTLEMENT (1919–1923).....183

PHILOSOPHY OF LAW

Voloshchuk O. T.

PHILOSOPHICAL AND LEGAL PARADIGM OF AGGRESSION: GENESIS
OF IDEAS FROM THE PSYCHOLOGICAL TO THE INTERNATIONAL LEGAL DIMENSION.....189

Kolomiets O. L.

MEASURING OF AXIOLOGY OF THE PERSONAL, STATE AND NATIONAL SECURITY.....195

REVIEWS

Holovach A. V.

REVIEW OF THE MONOGRAPH: "THE BAR AS AN INSTITUTION FOR THE IMPLEMENTATION
OF LAW FOR LEGAL ASSISTANCE: UP-TO-DATE ADMINISTRATIVE AND LEGAL ANALYSIS
OF THE LEGISLATION OF POLAND AND UKRAINE».....202

Sobol Ye. Yu.

REVIEW OF THE MONOGRAPH: "THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL SPORTS
WITH THE PARTICIPATION OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE:
ADMINISTRATIVE AND LEGAL AMBUSHES».....204

INFORMATION ABOUT AUTHORS206

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.5/01>

Васецький В. Ю.

Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОВІДНОСИН ДЕРЖАВИ І ОСОБИ В ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Стаття присвячена питанням правореалізації прав і свобод людини, особливості якої пов'язані з безпосередньою взаємодією і взаємною відповідальністю держави і особи. Актуальність проблеми підсилюється обставинами, викликаними агресивними діями росії, необхідністю забезпечити додаткові гарантії безпеки з боку громадянського суспільства і кожної людини окремо. Сучасні умови та історичний розвиток доктрини прав людини обумовлює розгляд питання не тільки у просторовому, а й у часовому вимірах, про що свідчать останні дослідження в цьому напрямі.

Метою роботи є аналіз взаємних обов'язків держави та особи в умовах відбиття агресії РФ та майбутнього миробудівництва, які визначаються юридичною відповідальністю держави перед громадянським суспільством та людиною, тенденцією наближення природно-правової доктрини та позитивного права щодо прав і свобод людини, а також необхідністю в сучасних умовах забезпечити баланс між безпекою держави і правами людини в демократичному суспільстві.

Розгляд основних віх розвитку доктрини прав і свобод людини з позицій їх позадержавного природного походження та з позицій позитивістського підходу свідчить про тенденцію наближення природно-правової доктрини та позитивного права.

Зі статей Конституції України, в яких проголошуються всі основні положення щодо прав і свобод людини, випливає, що владні органи всіх рівнів повинні не залишатися на декларативному рівні, а забезпечувати конституційні гарантії прав та свобод людини і громадянина. Серед міжнародних інститутів і організацій, які визначають зобов'язання України дотримуватися принципів захисту прав і свобод людини, розглянуто Конвенцією про захист прав і основних свобод людини, ратифіковану Україною, та діяльність Європейського суду з прав людини.

Наведені дані про звернення і позови громадян України до Суду свідчать про існування недоліків у законодавстві України щодо забезпечення прав і свобод людини і практику їх застосування. У наш час важливість усунення недоліків у правовій сфері зростає у зв'язку з необхідною мати додаткові гарантії безпеки з боку громадянського суспільства і кожної людини окремо. У післявоєнні часи можна передбачити, що в системі юридичних моделей буде знайдений такий баланс між питаннями безпеки держави і питаннями утвердження і забезпечення прав і свобод людини, якій призведе до їх взаємного підсилення.

Ключові слова: права людини, громадянське суспільство, юридична відповідальність, гарантії безпеки та дотримання прав людини.

Постановка проблеми. Реалізація прав людини має особливості, які пов'язані, з одного боку, з їх специфічною багаторівневою природою, а з іншого боку, з пов'язаністю реалізації прав людини з специфікою кожної конкретної

держави, її приналежності до певної правової системи. Забезпечення прав людини та їх правореалізаційне наповнення змінювалось також протягом довгої історії розвитку права. Тому правореалізація щодо забезпечення прав і свобод людини

повинна розглядатися не тільки у просторовому, а й у часовому вимірах.

У загальному сенсі основною особливістю правореалізації забезпечення прав і свобод людини є безпосередня взаємодія і взаємна відповідальність держави і особи.

Проблема взаємовідносин особи і держави постійно викликала і викликає активну увагу дослідників. У різних аспектах їй присвячені дослідження, які відобразилися в теоретичних положеннях та поглядах таких вчених: Ю. Шемшученко, О. Скрипнюк, Н. Оніщенко, В. Зайчук, Н. Пархоменко, П. Рабінович, С. Шевчук, А. Олійник, О. Кваша, О. Токарчук та ін. Актуальність даної проблеми обумовлена багатьма факторами. Серед факторів, які актуалізують проблему, А. Олійник виділяє такі: місце і роль особистості в політичному житті суспільства; права та свободи особи, її обов'язки тощо [1, с. 26]. Актуальність проблеми, однак, обумовлена значно більш широким спектром обставин, викликаних, в першу чергу, агресивними діями росії та її сателітів, необхідністю забезпечити баланс між безпекою держави і правами людини, що одночасно є необхідною умовою для додаткових гарантій безпеки з боку громадянського суспільства і кожної людини окремо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. О. Скрипнюк зазначає, що в умовах правового режиму воєнного стану відбувається посилення централізації публічної влади, виникають питання, що пов'язані з реалізацією форм демократії та народовладдя [2]. Питанням взаємовідносин держави і громадянського суспільства в умовах воєнного стану і майбутнього миробудівництва присвячено дослідження Н. Оніщенко. Вона, зокрема, наголошує про важливе значення проблеми правового забезпечення взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України [3]. Н. Пархоменко підкреслює розвиток інститутів громадянського суспільства, самоврядних установ та організацій, посилення їх взаємодії з державою, результатом чого стало визначення НАН України одним із суб'єктів публічної влади в сфері забезпечення правотворчого процесу [4]. О. Кваша наголошує про актуальність в сучасних умовах посилення держави у співвідношенні між забезпеченням прав людини і безпекою держави, оскільки слабка держава не здатна захистити права і свободи своїх громадян, гарантовані Конституцією України [5]. У роботі [6] зазначається важливість правореалізації в контексті взаємовпливу на сучасному історичному етапі двох взаємо-

залежних факторів – безпеки держави і забезпечення прав і свобод людини, що підсилюють одне одного, маючи синергетичну функцію.

Незважаючи на значний інтерес і важливі досягнення у вирішенні проблем правозастосування щодо забезпечення прав і свобод, сучасні умови відбиття агресії рф та майбутнього миробудівництва ставлять нові завдання у питаннях взаємодії держави, громадянського суспільства і особи, які не можна було вирішити у мирному житті.

Постановка завдання. Метою роботи є аналіз взаємних обов'язків держави та особи в умовах відбиття агресії рф та майбутнього миробудівництва, які визначаються юридичною відповідальністю держави перед громадянським суспільством та людиною, тенденцією наближення природно-правової доктрини та позитивного права щодо прав і свобод людини, а також необхідністю в сучасних умовах забезпечити баланс між безпекою держави і правами людини в демократичному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають автори академічного курсу теорії держави і права, реалізація природних прав, які людина має від народження, у країнах романо-германської правової системи відбувається вже на першому етапі їх закріплення позитивним правом. У англосаксонській правовій системі природне право також набуває форми позитивного права шляхом діяльності судових органів [7, с. 450–451]. Тобто у наш час процес реалізації права по відношенню до забезпечення прав людини стоїть на першому місці і відбувається незалежно від типу і особливостей правової системи.

Доктрина прав людини та її втілення у правову практику має довгу історію розвитку. Витоки доктрини прав і свобод людини як фундаментальних прав і свобод, що мають позадержавне походження, виникають із констатації ідеї про природне походження цих прав – принцип, відомий ще з часів античності. Для періоду римського права характерно безпосереднє застосування доктрини в якості джерела права. Громадяни і суди *de facto* черпали знання про правові норми з думок і здобутків відомих юристів, що фактично створювали норми права. У цьому відношенні цікавим є висловлювання найвидатніших юристів, працям п'яти з яких – Ульпіану, Папініану, Гаю, Павлу та Модестину, у V ст. офіційно було надано обов'язкової юридичної сили. Так, Ульпіан зазначав, що «природа навчила всіх живих істот тому, що це право властиве (не лише) людському роду, але є загальним для всіх тварин,

які народжуються на землі, на морі, а також для птахів». Юрист Павло вважав, що за природним правом всі народжуються вільними. Природне право він визначив, як те, що завжди є справедливим і добрим. Гай природне право визначив як «право, що природний розум встановив між усіма людьми» [8, с. 205–206; 9, с. 402; 10, с. 544].

Римське право є базовим джерелом, підґрунтям створення більшості доктрин у країнах континентальної Європи, воно визначило напрямки формування та розвитку відповідних правових систем. Ідея прав людини почала набувати свого звичного для сьогоднішнього значення лише через призму реалізації ідеалів класичного європейського конституціоналізму під час буржуазно-демократичних революцій у Європі та війн за незалежність у США наприкінці XVIII – на початку XIX ст. [11, с. 32]. Розвиток конституціоналізму у XVII – XIX ст. супроводжувався прийняттям актів, що мають в своїй основі саме права людини. Серед таких документів треба, насамперед, відзначити наступні: прийняття в Англії у 1689 р. Біля про права, яким обмежувалися влада короля, проголошувалася свобода парламентських дебатів, виборів і подачі петицій; Декларація прав людини і громадянина 1789 р. у Франції, яка з'явилася результатом революційних подій; Білля про права, прийнятий у 1791 р. Конгресом США, що складається з 10 поправок до Конституції.

У другій половині XIX ст. поряд з розвитком природного права виникає позитивістський підхід [12, с. 616–617]. Джерелом прав людини визнавалася держава, що стоїть над суспільством та формує загальнообов'язкові закони. Позитивізм виступив проти доктрини природного права (А. Меркель, Д. Остін, К. Бергом та ін.). Наслідком позитивістського підходу до співвідношення права та держави, тлумачення права як продукту суверенної державної влади був розгляд прав людини не як її природних невід'ємних властивостей, а як “дарунок” держави. Розрив позитивізму з моральними, особистими, соціальними цінностями дав змогу використовувати його Радянським Союзом, іншими тоталітарними режимами, де вважалося, що народ отримує свої права та свободи з милості держави.

У сучасному публічному праві природно-правовий і позитивістський підходи знаходять своє поєднання. На думку С. Шевчука, конфлікту між зазначеними двома підходами немає, оскільки сучасна наука та відповідна практика не визнає тих прав людини, які не закріплені позитивно

в нормативному вигляді. Фундаментальний та природно-правовий характер прав людини першого покоління отримав всебічне визнання та увійшов в сучасні конституції та міжнародні договори. Позитивні права – права другого покоління, – (право на працю, на соціальний захист та ін.), а також права третього покоління (право на безпечне для життя та здоров'я довкілля та ін.), надаються державою та залежать від здійснення її соціально-економічної функції [13, с. 44].

Про поєднання двох означених підходів стосовно механізмів реалізації прав і свобод людини українські вчені зазначають: «Держава встановлює механізм власної публічно-правової відповідальності, бере на себе обов'язок забезпечити також можливість її реалізації, зробити доступною її для громадян. Цим досягається послаблення тиску держави на суспільство і водночас підвищується можливість його контролю за діями держави, за рішеннями її органів та посадових осіб» [14, с. 53].

Разом з цим М. Козюбра зазначає, що концепція правової держави, згідно з якою норми закону повинні відповідати природно-правовим критеріям, була витіснена винятково номінальним її поняттям, за яким право зводилося до закону, а верховенство права до формального законного управління або правління за допомогою закону. Це дозволило навіть нацистам іменувати свою державу правовою [15].

На сьогодні тенденція наближення природно-правової доктрини та позитивного права відбувається переважно за такими напрямками: необхідності нормативного визнання державою природних прав і свобод особи; конституційного і судового сприяння пом'якшенню суперечностей між позитивістським і природно-правовим підходами, що зумовлює тенденцію до зменшення розбіжностей між цими доктринами – відстороненість позитивістського підходу від особистих і соціальних цінностей та незахищеність природних прав поза правовим регулюванням державою [16].

В новітній історії юридичним актом, в якому правова доктрина в галузі прав і свобод людини отримала позитивне затвердження на міжнародному рівні, стала Загальна декларація прав людини 1948 р. [17]. Стосовно універсального значення Декларації, її М. Оніщук зазначає, що багато держав світу, зокрема Україна, вмістили посилання на Декларацію або її положення у свої конституції та конституційні акти, абсолютна більшість актів, конвенцій і договорів з питань

прав людини, прийнятих після 1948 р., ґрунтуються на її принципах. У ХХІ ст. Декларація, не маючи юридичної сили міжнародного договору, залишається пріоритетним джерелом правозахисної діяльності і визначальним актом у сфері загального руху на захист прав людини [11].

Незважаючи на включення значною кількістю держав у правові акти положення про права людини, однією з основних проблем, на наш погляд, залишається втілення принципів дотримання прав і свобод людини у правову систему держави не як декларацію намірів, а як реально діючі норми законодавства. Теж саме по відношенню до прав і свобод людини стосується реалізації відповідними державними органами своїх повноважень стосовно конкретних суб'єктів. Сама держава не тільки зобов'язана гарантувати права і свободи своїм громадянам, а й нести юридичну відповідальність за порушення нею цих прав зі сторони державних органів, посадових і службових осіб. Звідси впливає важливість правореалізації забезпечення прав і свобод людини з урахуванням специфічних особливостей цього напрямку правової дійсності. Цей напрямок у наш час стає ще більш значущим з врахуванням необхідності додаткового посилення дій держави у галузі безпеки зі сторони громадянського суспільства.

Реалізація прав і свобод людини здійснюється у формі юридичних гарантій дотримання прав і свобод людини і громадянина, які закріплюються в нормативно-правових актах і в залежності від цього можуть мати різний рівень – міжнародно-правовий, конституційний, законодавчий, підзаконний. Забезпечення шляхом гарантування виконання органами державної влади, місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами своїх обов'язків щодо реалізації і захисту прав та свобод людини і громадянина визначає специфіку юридичної відповідальності держави по відношенню до зазначених гарантій. Посадові особи, які діють від імені держави чи органів місцевого самоврядування, користуються специфічними владними правами і мають реальну можливість зловживати ними фактичним невизнанням чи ігноруванням того чи іншого права людини і громадянина, або незаконним обмеженням цього права, або порушенням процедури його обмеження тощо. Однією з ланок юридичної відповідальності держави перед особою у сфері реалізації прав громадян є кримінальна відповідальність посадових та службових осіб [18, с. 250; 18, с. 281].

Природні права і свободи людини, які не створюються державою, а належать людині від наро-

дження, не повинні ні в якому разі обмежуватися. Згідно ст. 3 Конституції України [19] людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Крім того, згідно Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [20] не можуть бути обмежені вибір місця проживання, свобода думки, совісті, релігії, а також згідно ст. 32 Конституції України, людина має право на недоторканність приватного житла, особисту і сімейну таємницю. Конституція України згідно зі ст. 22 є правовим актом прямої дії, тобто конституційні права і свободи людини не тільки проголошуються, але й повинні реалізовуватися за допомогою відповідного механізму, вони не можуть бути скасовані, при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Згідно зі статтею 102 Конституції України «Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина». Кабінет Міністрів України «вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина» (ст. 116, п. 2). Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують «законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян» (ст. 119, п. 2). Верховна Рада України як законодавчий орган визначає закони, згідно з якими визначаються «права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина» (ст. 92, п. 1).

Із наведених положень Конституції України випливає, що владні органи всіх рівнів повинні забезпечувати конституційні гарантії прав та свобод людини і громадянина. Разом з цим, як зазначають відомі науковці, у тріаді «держава – право – особа» найбільш незахищеним елементом є особа. У державі, що використовує владу в своїх інтересах, є багато шляхів і можливостей обмежувати без належних підстав свободу і права людини. Проблема відповідальності держави перед особою, перед своїми громадянами є однією з найменш розроблених в українській юридичній літературі. Об'єктивно має існувати інститут відповідальності держави перед громадянами, але до цього часу відсутні належні розробки цього питання. Держава має виступати не суб'єктом особливої значущості, а суб'єктом – відповідальною стороною. Завдання українського суспільства – створити ефективні механізми реалізації відповідальності держави перед особою, оскільки держава не зацікавлена в здійсненні

механізму власної відповідальності. В правовій державі такої невідповідальності бути не повинно. Автори, зокрема, наводять приклад ст. 45 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [21], з якого роблять висновок, що з відповідних норм неможливо встановити який саме вид юридичної відповідальності несуть члени Кабінету Міністрів та яким саме законом визначено механізм або порядок притягнення членів Кабінету Міністрів України до юридичної відповідальності [14, с. 53–57].

Важливим міжнародним органом, в діяльності якого встановлена юридична відповідальність держав, став Європейський суд з прав людини. Суд діє на підставі положень, передбачених Конвенцією про захист прав і основних свобод людини 1950 р. з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11 [22]. Юрисдикція Суду визнана обов'язковою всіма державами, що приєдналися до Конвенції, вона поширюється на всі спори, пов'язані із застосуванням і тлумаченням норм Конвенції та Протоколів до неї в національних правових системах європейських країн. Україна приєдналася до Конвенції у 1995 р. та ратифікувала її у 1997 р. Тим самим Україна зобов'язалася закріпити у своєму національному законодавстві основні положення Конвенції.

Згідно положеннями Конвенції держава повинна не лише мати законодавство, яке найбільш повною мірою забезпечує дотримання конвенційних прав та свобод, а й вживати всі необхідні заходи для того, щоб воно реально діяло. З іншого боку, вимоги Конвенції ставлять державу перед необхідністю утримуватися від будь-яких дій, які могли б призвести до порушення прав і свобод. Суттєвою особливістю є юридично обов'язковий характер ухвали Європейського суду з прав людини для держав-учасниць. Суд може, зокрема, зобов'язувати державу виплатити «справедливу компенсацію» з державного бюджету за порушення норм Конвенції.

Із загальної кількості 173 документів, що стосуються прав і свобод людини, Україна приєдналася лише до 32. На кінець 2021 року в Суді розглянуто 11300 справ проти України, а за 2023 р. – 8750 справ. За 10 років Україна має виплатити своїм громадянам за позовами проти своєї держави 51 млн євро як суму справедливої сатисфакції за порушення їх прав [23]. Такі дані свідчать про існування недоліків у законодавстві України по відношенню до забезпечення прав і свобод людини у країні і практику їх застосування, а також недосконалість сучасного стану юридич-

ної відповідальності держави перед суспільством та особою. У роботі [14, с. 105–106] наводиться детальний перелік змін у законодавстві України, які потребують удосконалення.

Україна і зараз знаходиться на шляху розвитку своєї правової системи і, незважаючи на певні недоліки у законодавстві стосовно забезпечення прав і свобод людини, держава має значні досягнення у цьому напрямку, у тому числі і напрацювання, що пов'язані з приєднанням до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Правові засоби взаємодії держави і громадянського суспільства та кожної людини і відповідно засоби забезпечення прав людини відрізняються в умовах правового режиму воєнного стану і в часи післявоєнної відбудови країни. Реалізація правових норм воєнного часу пов'язана з вимушеним посиленням централізації держави. При цьому українська держава діє у рамках законодавства демократичної держави, на відміну від росії, яка у 2022 р. припинила свою участь у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; Європейській конвенції про припинення тероризму; Європейській соціальній хартії та інших.

У післявоєнні часи в Україні можна передбачити, що в системі юридичних моделей буде знайдений баланс між питаннями безпеки держави і питаннями утвердження і забезпечення прав і свобод людини, що є головним обов'язком держави. Можна передбачити, що роль громадянського суспільства зміниться у бік безпосереднього впливу і більшої відповідальності за стан безпеки держави, взаємодії з державними інститутами, підсилюючи їх в цьому напрямі.

Висновки. Досягнення України на шляху демократичного розвитку, зокрема щодо забезпечення прав і свобод людини показують, що на сучасному етапі відбиття агресії рф і майбутнього миробудівництва існує необхідність забезпечити баланс між безпекою держави і питаннями прав і свобод людини, відносно якого можна передбачити, що в демократичному суспільстві це дасть як підсилення безпеки держави, так і розвиток демократичних інститутів.

Загальна тенденція наближення природно-правової доктрини та позитивного права стосовно забезпечення прав і свобод людини у правовій системі України виявляється в застосуванні на конституційному рівні правових норм, що відповідають природно-правовим критеріям та зобов'язуючим положенням Конвенції про захист

прав людини і основоположних свобод, виконанню ухвал Європейського суду з прав людини у справах громадян проти України.

Статистичні дані про звернення громадян України до Європейського суду з прав людини та

кількість ухвал Суду свідчать про існування недоліків щодо забезпечення прав і свобод людини у нормативно-правовому аспекті та практики їх застосування, особливо по відношенню відповідальності держави перед людиною.

Список літератури:

1. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: Монографія. К.: Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. 472 с. С. 26
2. Скрипнюк О. В. Верховенство права як правова і політична цінність. *Альманах права. Правові засади нормотворчої діяльності: національний і зарубіжний досвід*. Вип. 15. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2024. С. 13–17. DOI: 10.33663/2524-017X-2024-15-13-17. С. 15.
3. Оніщенко Н. М. Правотворчість: проблеми сьогодення. *Альманах права. Трансформація законодавства України в сучасних умовах*. Вип. 14. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2023. С. 20–26. DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-20-26.
4. Пархоменко Н.М. Наукова концепція розвитку законодавства як прогностичний документ публічної політики. *Правова держава. Щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*. 2024. Вип. 35. С. 82–94. DOI: 10.33663/0869-2491-2024-35-82-94.
5. Кваша О. О. Кримінально-правова охорона державної безпеки України. *Альманах права. Правові засади нормотворчої діяльності: національний і зарубіжний досвід*. Вип. 15. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2024. С. 44–51. DOI: 10.33663/2524-017X-2024-15-44-51
6. Васецький В. Ю. Особливості реалізації прав і свобод людини як додаткових гарантій безпеки у воєнні часи та післявоєнний період. *Альманах права. Феномен реалізації права в контексті сучасного наукового дискусю*. Вип. 16. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2025. С. 180–186. DOI: 10.33663/2524-017X-2025-16-180-186.
7. Теорія держави і права. Академічний курс / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком. Інтер, 2006. 688 с.
8. Зяблюк М. П., Глухова С. В. Ульпіан. Юридична енциклопедія в 6-т. Т. 6 / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енцикл., 2004. 768 с.
9. Шмоткін О. В. Павло. Юридична енциклопедія в 6-т. Т. 4 / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енцикл., 2002. 720 с.
10. Горбатенко Г. В. Гай. Юридична енциклопедія в 6-т. Т. 1 / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. 672 с.
11. Оніщук М. Проблеми забезпечення прав людини в Україні: від загальної декларації прав людини до сьогодення. *Право України*. 2009. № 4. С. 29–35.
12. Колодій А. М. Позитивізм. Юридична енциклопедія в 6-т. Т. 4 / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енцикл., 2002. 720 с.
13. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. К.: Реферат, 2002. 344 с.
14. Шемшученко Ю. С., Оніщенко Н. М., Пархоменко Н. М. та ін. Концепції удосконалення інституту юридичної відповідальності перед громадянським суспільством та особою в Україні. К: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. 112 с.
15. Козюбра М. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 30–63.
16. Васецький В. Ю. Доктрина прав людини в романо-германській правовій системі: автореф. дис. ... юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2006. 20 с.
17. Загальна декларація прав людини. К.: Право, 1995. 12 с.
18. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник. К.: Атіка, 2004. 464 с.
19. Конституція України 1996 рік. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.
20. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради УРСР N 2148-VIII від 19.10.73). Верховна Рада України. Документ 995_043/ URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 02.10.2025).
21. Закон України «Про Кабінет Міністрів України». Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 13. Ст. 222.
22. Конвенція про захист прав і свобод людини (ETS No.5) із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11. *Збірка договорів Ради Європи*. Українська версія. К.: Парламентське видавництво, 2000. 656 с.

23. Європейський суд з прав людини. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Європейський_суд_з_прав_людини (дата звернення: 03.10.2025).

Vasetsky V. Yu. IMPLEMENTATION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE CONTEXT OF RELATIONS BETWEEN THE STATE AND THE INDIVIDUAL IN A DEMOCRATIC SOCIETY

The article is devoted to the issues of the legal implementation of human rights and freedoms, the features of which are associated with the direct interaction and mutual responsibility of the state and the individual. The relevance of the problem is growing in connection with the aggressive actions of Russia, the need to provide additional security guarantees from civil society and each person separately. Modern conditions and the historical development of the doctrine of human rights necessitate the consideration of the issue not only in spatial, but also in temporal dimensions, as evidenced by recent research in this area.

The purpose of the work is to analyze the mutual obligations of the state and the individual in the context of repelling the aggression of the Russian Federation and future peacebuilding, which are determined by the legal responsibility of the state to civil society and the individual, the tendency of the natural law doctrine and positive law to converge regarding human rights and freedoms, as well as the need in modern conditions to ensure a balance between state security and human rights in a democratic society.

Consideration of the main milestones in the development of the doctrine of human rights and freedoms from the standpoint of their non-state natural origin and from the standpoint of the positivism indicates a tendency towards convergence of the natural law doctrine and positive law.

From the articles of the Constitution of Ukraine, which proclaim all the basic provisions on human rights and freedoms, it follows that authorities at all levels should not remain at the declarative level, but provide constitutional guarantees of human and citizen rights and freedoms. Among the international institutions and organizations that determine Ukraine's obligations to adhere to the principles of protecting human rights and freedoms, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ratified by Ukraine, and the activities of the European Court of Human Rights are considered.

The data on appeals and lawsuits of citizens of Ukraine to the Court indicate the existence of shortcomings in the legislation of Ukraine regarding the protection of human rights and freedoms and the practice of their application. Nowadays, the importance of eliminating shortcomings in the legal sphere is increasing due to the need to have additional security guarantees from civil society and each person. In the post-war period, it can be predicted that in the system of legal models such a balance will be found between issues of state security and issues of establishing and ensuring human rights and freedoms, which will lead to their mutual intensification.

Key words: human rights, civil society, legal responsibility, security and human rights guarantees.

Дата надходження статті: 06.10.2025

Дата прийняття статті: 10.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Horielova V. Yu.

V.I. Vernadsky Taurida National University

THE INTERNET OF THINGS AND THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS: ETHICAL AND LEGAL CHALLENGES

The article examines the topical issue of ethics and law of the Internet of Things (IoT), since today, thanks to the improvement of sensor technologies, wireless communication and data processing, IoT has evolved from a concept to an integral element of modernity, transforming almost all spheres of human existence (economy, transport, healthcare and other areas, ensuring process automation, resource optimisation and development of smart systems). The article outlines the ethical aspects of using IoT, in particular, those related to transparency, fairness of algorithms and respect for human rights. It is noted that IoT stimulates the progress of artificial intelligence, while massive data collection and storage create risks of violation of human privacy, which requires strict legal regulation. Thus, the issue of 'algorithm ethics' becomes an urgent one, as algorithm-based solutions can be biased, which requires transparency and human responsibility for technology development. The successful development of IoT requires a combination of legal regulation, technical measures, international standards and educational programmes to ensure a safe and fair digital environment. The article presents a list of problems associated with the practical application of the Internet of Things. The author emphasises the need to develop and implement ethical standards for the Internet of Things (IoT), which is an important means of ensuring security and protecting human privacy in the technological environment. The article also discusses existing international ethical standards for the Internet of Things, including the principles of data protection, security, transparency and responsibility. These principles promote the integration of ethics into the technology development process, ensuring that IoT not only performs technical functions but also complies with ethical standards, in particular in terms of protecting human privacy.

Key words: Internet of Things, human rights, ethics, privacy, data protection, cybersecurity, artificial intelligence, digital governance, algorithmic transparency, legal regulation.

Problem Statement. The Internet of Things (IoT) is a technological phenomenon that offers vast opportunities for development; however, it simultaneously poses risks to privacy, security, and human rights. The absence of appropriate regulation and ethical standards exacerbates concerns regarding data usage transparency, algorithmic discrimination, and cybersecurity threats.

Relevance of the Study. The development of the Internet of Things (IoT) is accompanied by its rapid integration into everyday life, which heightens the risk of human rights violations, particularly concerning privacy and security. The relevance of this research lies in the need to establish ethical and legal frameworks for the regulation of IoT and the protection of human rights within the digital environment.

The aim of the study is to analyse the ethical and legal challenges that arise in the context of the use of IoT, as well as to develop recommendations for the creation of a secure and fair digital environment.

Analysis of Recent Research and Publications. The ethical and legal challenges of the Internet of

Things (IoT) occupy a central place in contemporary scientific discourse. One of the first comprehensive accounts of the architecture and functions of IoT was presented by L. Atzori, A. Iera, and G. Morabito, who outlined the technological foundations of interaction between devices and humans [1]. The concept of the development of networked systems was further elaborated by J. Gubbi, R. Buyya, and other researchers, emphasising the growing role of data analytics and artificial intelligence [2]. The issues of cybersecurity and legal regulation in the IoT domain were examined in detail by R. Weber and E. Studer, who highlight the complexity of determining legal responsibility within the digital environment [3].

The ethical aspects of digital technologies are examined by L. Floridi and M. Taddeo, who emphasise the need to develop a "data ethics" framework and ensure algorithmic transparency [4]. In the legal context, significant attention is given to the EU General Data Protection Regulation (GDPR), which was systematically interpreted by P. Voigt and A. Von dem Bussche, establishing standards for transparency

and control over personal information [5]. The International Organization for Standardization (ISO) has created a technical basis for secure device interaction through ISO/IEC 29182 [6]. Among important legislative initiatives, the American IoT Cybersecurity Improvement Act [7] and the OECD principles on the ethical use of technologies [8] should be noted, as they lay the foundation for a global policy of responsible data governance.

Contemporary research also emphasises the practical consequences of IoT application in various sectors – from medicine [10] to agriculture [13] and industry [14]. At the same time, issues of privacy, algorithmic bias, and user security are becoming increasingly relevant. The concept of “privacy by design” (protection of privacy at the technology development stage) was developed by A. Cavoukian, who regarded it as the foundation for building trust between humans and the technological environment [17; 20]. Therefore, ethical standards have not only a moral but also a regulatory potential, as they form the basis for improving legal mechanisms of IoT oversight. The IEEE Ethically Aligned Design standards and EU initiatives on “ethical artificial intelligence” [24; 26] establish a new paradigm for responsible digital development.

Among Ukrainian researchers, the issues of digital ethics and the protection of human rights in the IoT domain are analysed by V. Horielova, O. Pidopryhora, and L. Koval, who emphasise the need to harmonise national legislation with European standards. The Ukrainian scientific tradition is gradually adapting these approaches by developing its own ethical frameworks for IoT, focused on prioritising the protection of human rights and freedoms.

Presentation of the Main Material. Despite the active development of foreign scientific thought, the issue of ethical regulation of the Internet of Things (IoT) in Ukraine is still at an early stage, which necessitates a systematic analysis taking into account the national context. The development of the Internet of Things began in the 1990s, when the idea of interconnecting devices via the Internet was formed. Thanks to the improvement of sensor technologies, wireless communication, and data processing, IoT has evolved from a concept into an integral element of the modern digital environment. This technology transforms the economy, transport, healthcare, and other sectors, providing process automation, resource optimisation, and the development of “smart” systems. IoT stimulates the progress of artificial intelligence, machine learning, and big data technologies, which increases the demand

for cybersecurity. The Internet of Things, or IoT, represents the concept of integrating physical objects into a single network, enabling interaction between them and with humans. This technology involves the use of sensors, software, and networking tools for collecting, processing, and exchanging data. IoT is aimed at creating an infrastructure that unites objects, from household appliances to industrial systems, in order to enhance efficiency, automation, and process personalisation.

The main elements of the Internet of Things are physical objects, networking technologies, and analytical platforms. Physical objects are equipped with sensors and chips that record the state of the environment or the device itself. Networking technologies provide the transmission of collected information through communication channels such as Wi-Fi or cellular networks, which facilitates the synchronization of device operations. Analytical systems process data, forming the basis for decision-making and adapting device functionality according to conditions or user needs [1].

However, despite the significant potential of IoT, its development is accompanied by a number of challenges. The main risks are associated with the protection of personal data, as devices collect large volumes of information that may be accessible to third parties. Cybersecurity also remains a key challenge, as device vulnerabilities can become a source of threats to users and infrastructure [2]. Equally important are the ethical aspects of IoT use, particularly those related to algorithmic transparency, fairness, and respect for human rights [3]. Thus, although the Internet of Things is an important tool for societal transformation, contributing to progress in various sectors, its implementation requires a responsible approach, which should include the development of ethical standards, legal regulation, and data protection technologies to ensure the safe and fair use of this innovation [4].

Furthermore, the development of the Internet of Things is accompanied by the emergence of numerous challenges related to privacy, security, and personal data management. In response, legal and ethical frameworks are being established to protect user rights, ensure transparency in data usage, and allocate responsibility for potential risks. International legal instruments already aim to regulate IoT activities in various contexts, seeking to ensure the safe functioning of technologies and their compliance with ethical principles [5]. One of the key international documents is the General Data Protection Regulation (hereinafter – GDPR), which

establishes the main requirements for the collection, storage, and transfer of personal data. Its application also covers IoT, requiring informed consent from users and ensuring the right to control personal information. The GDPR serves as a foundation for the implementation of transparency and accountability policies in the IoT domain, promoting the global adaptation of data protection standards. In this regard, the International Organization for Standardization (ISO) has developed a series of recommendations for IoT, notably ISO/IEC 29182, which sets technical protocols for device interaction. These standards facilitate the integration of IoT into global networks, ensuring device compatibility and enhancing security. Combined with other ISO standards, this document enables the development of IoT in compliance with fundamental ethical and legal principles [6].

It is also pertinent to highlight the “IoT Cybersecurity Improvement Act” in the United States, which establishes basic security requirements for IoT devices used by government institutions. In China, the “Personal Information Protection Law” (PIPL) imposes strict restrictions on data processing and transfer, aimed at strengthening privacy control [7].

It should be noted that the ethical standards currently being developed within international organisations, such as the OECD, which proposes principles of transparency, trust, and accountability for IoT, are aimed at encouraging manufacturers and developers to adhere to high standards in the creation of secure and reliable devices. In particular, the recommendations include ensuring users’ rights to be informed and to control their own data. The importance of the legal and ethical aspects of IoT use is emphasised by their role in building trust in technologies [8]. Despite the diversity of approaches in different countries, all of them are aimed at minimising risks and ensuring fair conditions for the use of the Internet of Things in society.

The practical significance of the Internet of Things (IoT) is most clearly observed in specific sectors, where the technology directly impacts the realisation of human rights—primarily the right to life, security, and healthcare. The Internet of Things is increasingly integrated into everyday life, creating an ecosystem of interconnected devices that enhance efficiency, comfort, and safety. This technology enables the automation of routine processes, reduces costs, and optimises resource use, becoming a key element of digital transformation across multiple sectors [9].

In healthcare, IoT contributes to the improvement of diagnostics and health monitoring: smart sensors and wearable devices allow physicians to obtain real-time

data on patients’ conditions, thereby enhancing the quality of treatment. Automated drug administration devices and remote monitoring systems minimise human error, reduce risks for patients, and increase safety [10]. In the transport sector, IoT transforms infrastructure into a “smart” system that improves efficiency and reduces accidents: vehicles equipped with embedded sensors predict technical malfunctions and optimise fuel consumption. In urban settings, “smart” traffic lights and traffic management systems help to reduce congestion, promoting the efficient use of roads [11].

In the “smart home” domain, IoT automates the management of lighting, heating, and security, providing comfort and reducing energy consumption. Smart refrigerators and remote control systems for household appliances optimise domestic processes, giving users more time for everyday tasks [12]. In agriculture, IoT implements sensor-based monitoring systems for crop cultivation conditions: data on soil moisture, temperature, and air quality allow for increased yields and reduced costs. Similar technologies are used in animal husbandry to monitor animal health and improve living conditions [13]. In industry, IoT is applied for equipment monitoring, which lowers the risk of accidents, ensures production continuity, and enhances efficiency [14]. In commerce, the Internet of Things transforms traditional business models: smart shelves, sensors, and customer behaviour analysis systems optimise inventory management, improve marketing strategies, and enhance service quality [15]. Thus, the development of IoT provides significant benefits, but also creates challenges related to privacy and cybersecurity. Therefore, the implementation of these technologies requires careful technical and legal regulation, alongside an ethical approach to ensure user safety and trust in the technologies.

The Internet of Things generates substantial volumes of data, which often include sensitive information about users, their habits, and their environment. These data are vulnerable to leaks, unauthorized access, and third-party misuse. An example is the data breach in fitness applications, where collected data allowed the identification of military locations, thereby compromising security [16]. Thus, to minimise such risks, it is necessary to implement stringent data protection measures and inform users about potential threats.

The ethical use of IoT is founded on transparency in data collection and processing, as well as obtaining informed consent from users. Many users are unaware of the extent of information collected and its potential

use. Informed consent requires a clear and accessible explanation regarding the collection, storage, and utilisation of personal data. For example, users often agree to privacy policies without reading them, due to the complexity and length of the documents. However, according to international researchers, the need to ensure transparency strengthens trust between users and companies [17].

The automation of processes enabled by IoT can sometimes lead to a loss of user control over decision-making. Smart systems, such as refrigerators, may make purchasing decisions by analysing available products, but this can limit users' autonomy. Moreover, hacker attacks on medical devices, such as pacemakers, pose life-threatening risks, highlighting the need to strengthen security in IoT [18; 19]. Therefore, the development of IoT requires clear legal frameworks that define the responsibilities of developers, manufacturers, and users regarding device safety, timely software updates, and data protection. Legal certainty in this context contributes to the reduction of ethical risks and the enhancement of trust in technologies.

The Internet of Things poses a threat to privacy through the automated collection, storage, and analysis of users' personal data. Smart devices, such as fitness trackers, voice assistants, or video surveillance systems, often capture more data than users may be aware of. These data are used for profiling, behaviour analysis, or commercial advertising, frequently without users' consent. Protecting the right to privacy requires the implementation of stringent regulations, such as the GDPR, which obliges companies to ensure transparency in data collection and obtain informed consent from users [20]. The vulnerability of IoT devices to cyberattacks creates risks to both the physical and informational security of users. Breaches of "smart" homes, vehicles, or medical devices can endanger human life and health. To ensure security, it is necessary to implement modern cybersecurity protocols, mandatory data encryption, and regular software updates. Legal regulation should encourage manufacturers to adhere to high standards of personal data protection [21]. Ensuring transparency in the use of IoT requires openly informing users about the purposes of data collection, as well as the methods of storage and processing. Companies must develop clear and accessible privacy policies, providing users with the right to view, edit, or delete their own data. This fosters trust between users and IoT technology developers.

Furthermore, educational programmes and informational campaigns can help users better

understand their rights in the digital age [22]. Children, elderly people, and individuals with disabilities are particularly vulnerable to IoT-related risks. For children, it is important to create devices with limited data collection, protecting them from manipulation and the development of dependency. Elderly individuals may be targeted by cybercriminals due to a lack of awareness about risks. Devices for people with disabilities should take into account specific needs and ensure uninterrupted operation. The development of ethical standards for IoT, aimed at these groups, is an important direction in technological advancement [23]. Protecting human rights in the context of IoT implementation requires a systematic approach that combines technological solutions, legal regulations, and ethical principles. Ensuring privacy, security, and transparency should be a priority in the design of IoT devices, so that technologies contribute to improving quality of life without threatening users' rights and freedoms.

Existing international ethical standards for the Internet of Things (IoT) are aimed at ensuring security, privacy, and social responsibility in the use of this technology. Key initiatives include the IEEE standard "Ethically Aligned Design," which encompasses principles of data protection, security, transparency, and social responsibility. These principles facilitate the integration of ethics into the technology development process, ensuring that IoT not only performs technical functions but also complies with ethical norms, particularly regarding privacy protection and the promotion of fairness [24]. Additionally, the ISO/IEC 27001 and ISO/IEC 27018 standards define requirements for information security and personal data protection in cloud environments, which are directly relevant to IoT. They support the integration of cybersecurity and privacy considerations into IoT-related projects, ensuring that users' data are processed in accordance with international protection standards. The GDPR, in turn, establishes rules for the collection, storage, and processing of personal data, including for IoT devices, emphasising the importance of data minimisation and restricting access to authorised personnel only [25]. International organisations such as the United Nations (UN), OECD, the EU, and IEEE are actively engaged in developing ethical standards for IoT. Their initiatives include the creation of principles for transparency, data protection, security, and social responsibility, promoting the ethical development of IoT. For example, the EU has developed the "Ethical Guidelines for Artificial Intelligence and IoT," while the IEEE implements standards for ethics in the

design of IoT devices, ensuring data security and privacy [26].

State regulation plays a key role in shaping ethical norms for IoT, ensuring that technologies comply with social, legal, and ethical requirements. In particular, Ukraine has enacted laws on personal data protection and cybersecurity, which are indirectly relevant to the application of IoT. Ethical approaches to IoT regulation require the integration of international standards, legal norms, and technical measures that guarantee security and privacy. The development and implementation of clear ethical standards will contribute to risk reduction and foster users' trust in IoT. Technologies should be aimed at improving quality of life while maintaining high standards of security and privacy.

Conclusions. The Internet of Things (IoT) today serves not only as a technological innovation but also as a catalyst for profound transformation in legal and social systems. Its integration into everyday life creates new opportunities for the development of the economy, healthcare, transportation, and education, while simultaneously intensifying concerns regarding security, privacy, and the protection of human rights. The main ethical challenges of IoT lie in algorithmic opacity, risks of data misuse, and the erosion of personal autonomy.

The experience of international researchers and regulatory initiatives (notably GDPR, ISO, IEEE, and OECD) demonstrates that the effective functioning of IoT is possible only under conditions of ethical responsibility, technical security, and legal certainty. Ethical standards, based on principles of transparency, fairness, and data governance, should become an integral element in the development and implementation of digital systems.

For Ukraine, a key task is the adaptation of international standards to the national context, the improvement of legislation on personal data protection and cybersecurity, as well as the development of a culture of digital ethics. The combination of legal regulation, educational programmes, and innovative technological solutions will enable the creation of a safe, human-centred digital environment in which the development of IoT does not conflict with fundamental human rights and freedoms.

It appears advisable to develop a unified ethical code for IoT device developers, as well as to strengthen inter-agency coordination in the field of cybersecurity. These measures will contribute to the building of user trust and ensure the sustainable development of Ukraine's digital ecosystem.

Bibliography:

1. Atzori L., Iera A., Morabito G. The Internet of Things: a survey. *Computer Networks*. 2010. Vol. 54, No. 15. P. 2787–2805.
2. Gubbi J., Buyya R., Marusic S., Palaniswami M. Internet of Things (IoT): A vision, architectural elements, and future directions. *Future Generation Computer Systems*. 2013. Vol. 29, No. 7. P. 1645–1660.
3. Weber R. H., Studer E. Cybersecurity in the Internet of Things: Legal aspects. *Computer Law & Security Review*. 2016. Vol. 32, No. 5. P. 715–728.
4. Floridi L., Taddeo M. What is data ethics? *Philosophical Transactions of the Royal Society A*. 2016. Vol. 374.
5. Voigt P., Von dem Bussche A. *The EU General Data Protection Regulation (GDPR): A Practical Guide*. Springer, 2017. 125 p.
6. ISO/IEC 29182: Framework for Sensor Networks. International Organization for Standardization. URL: <https://standards.iteh.ai/catalog/standards/iso/iso-iec-29182> (дата звернення: 04.12.2024).
7. U.S. Congress. *IoT Cybersecurity Improvement Act*. 2020. URL: <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-bill/1668> (дата звернення: 04.12.2024).
8. OECD. *Recommendation of the Council on Artificial Intelligence*. 2019. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449> (дата звернення: 04.12.2024).
9. Zanella A., Bui N., Castellani A., Vangelista L., Zorzi M. Internet of Things for smart cities. *IEEE Internet of Things Journal*. 2014. Vol. 1, No. 1. P. 22–32.
10. Lee E. A., Seshia S. A. *Introduction to Embedded Systems: A Cyber-Physical Systems Approach*. MIT Press, 2017. 210 p.
11. Kang H. S. et al. Smart manufacturing: Past research, present findings, and future directions. *Int. J. of Precision Engineering and Manufacturing-Green Technology*. 2016. Vol. 3, No. 1. P. 111–128.
12. Grewal D., Roggeveen A. L., Nordfält J. The future of retailing. *Journal of Retailing*. 2017. Vol. 93, No. 1. P. 1–6.
13. Wolfert S., Ge L., Verdouw C., Bogaardt M. J. Big data in smart farming: A review. *Agricultural Systems*. 2017. Vol. 153. P. 69–80.

14. Weber R. H. Internet of Things: Privacy issues revisited. *Computer Law & Security Review*. 2015. Vol. 31, No. 5. P. 618–627.
15. Nissenbaum H. A contextual approach to privacy online. *Daedalus*. 2011. Vol. 140, No. 4. P. 32–48.
16. Ziegeldorf J. H., Morchon O. G., Wehrle K. Privacy in the Internet of Things: Threats and challenges. *Security and Communication Networks*. 2014. Vol. 7, No. 12. P. 2728–2742.
17. Cavoukian A. Privacy by design: Leadership, methods, and results. *Information and Privacy Commissioner of Ontario*. 2012. P. 175–202.
18. Tene O., Polonetsky J. Big data for all: Privacy and user control in the age of analytics. *Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property*. 2013. Vol. 11, No. 5. P. 239–273.
19. Roman R., Zhou J., Lopez J. On the features and challenges of security and privacy in distributed Internet of Things. *Computer Networks*. 2013. Vol. 57, No. 10. P. 2266–2279.
20. Cavoukian A. *Privacy by Design: The 7 Foundational Principles*. Information and Privacy Commissioner of Ontario, Canada, 2011. 20 p. URL: <https://www.sfu.ca/~palys/Cavoukian-2011-PrivacyByDesign-7FoundationalPrinciples.pdf> (дата звернення: 04.12.2024).
21. Zuboff S. Big other: Surveillance capitalism and the prospects of an information civilization. *Journal of Information Technology*. 2015. Vol. 30, No. 1. P. 75–89.
22. Borenstein J., Herkert J. R., Herkert L. The ethics of autonomous cars. *The Atlantic*. 2017. 110 p.
23. Cavoukian A. Privacy by design: Ethics and innovation in the age of the Internet of Things. *Information and Privacy Commissioner of Ontario*. 2014. 98 p.
24. IEEE. *Ethically Aligned Design: A Vision for Prioritizing Human Well-being with Autonomous and Intelligent Systems*. IEEE Standards Association, 2019.
25. ISO/IEC 27001:2013; ISO/IEC 27018:2019. Information security management systems – Requirements and practices for protection of personally identifiable information. *International Organization for Standardization*.
26. European Commission. *Ethics Guidelines for Trustworthy AI and IoT*. 2020. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai> (дата звернення: 04.12.2024).

Горєлова В. Ю. ІНТЕРНЕТ РЕЧЕЙ І ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ: ЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ВИКЛИКИ

У статті досліджується актуальне питання етики та права застосування інтернету речей (IoT), адже на сьогодні завдяки вдосконаленню сенсорних технологій, бездротового зв'язку та обробки даних, IoT еволюціонував від концепції до невід'ємного елементу сучасності, трансформуючи майже всі сфери людського буття (економіку, транспорт, охорону здоров'я та інші сфери, забезпечуючи автоматизацію процесів, оптимізацію ресурсів та розвиток «розумних» систем). У статті зазначені етичні аспекти використання IoT, зокрема, що пов'язані з прозорістю, справедливістю алгоритмів і дотриманням прав людини. Наголошено, що IoT стимулює прогрес штучного інтелекту, водночас масовий збір і зберігання даних створюють ризики порушення приватності людини, що потребує суворого правового регулювання. Актуальним питанням, таким чином, постає проблема «етики алгоритму», адже рішення на основі алгоритмів можуть бути упередженими, що потребує забезпечення прозорості та відповідальності людини за розробку технологій. Успішний розвиток IoT вимагає поєднання правового регулювання, технічних заходів, міжнародних стандартів та освітніх програм, що забезпечить безпечне та справедливе цифрове середовище. У статті наведено перелік проблем, які пов'язані із практичним застосуванням Інтернету-речей. Наголошено на необхідності розробки та впровадження етичних стандартів для Інтернету речей (IoT), що є важливим засобом забезпечення безпеки та захисту приватності людини в технологічному середовищі. У статті також розглянуті існуючі міжнародні етичні стандарти для Інтернету речей, що включають принципи захисту даних, безпеки, прозорості і відповідальності. Ці принципи сприяють інтеграції етики у процес розробки технологій, гарантуючи, що IoT не лише виконує технічні функції, а й відповідає етичним нормам, зокрема в аспектах захисту приватності людини.

Ключові слова: інтернет речей, права людини, етика, конфіденційність, захист даних, кібербезпека, штучний інтелект, цифрове врядування, алгоритмічна прозорість, правове регулювання.

Дата надходження статті: 25.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Слабко С. М.

Класичний приватний університет

ЛІДЕРСЬКИЙ АСПЕКТ У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ КЕРІВНИКА ОРГАНУ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: ДЕОНТОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

У статті досліджено лідерський аспект у формуванні правового статусу керівника органу публічної влади крізь призму деонтологічного підходу. Визначено, що базові категорії, такі як «лідер», «лідерство», «правовий статус», «органи публічної влади» є багатофункціональними, міждисциплінарними. Сформульовані узагальнені дефініції стосовно предмету дослідження. З'ясовано, що ефективність діяльності керівника у сфері публічного управління значною мірою визначається не лише його правовими повноваженнями, а й морально-етичними орієнтирами, професійною етикою та здатністю до лідерства. Проаналізовано взаємозв'язок між лідерськими якостями керівника та його правовим статусом як носія владних повноважень і публічної відповідальності. Обґрунтовано, що деонтологічний підхід дозволяє поєднати нормативно-правові вимоги до посадової особи з принципами етичного управління, сприяючи формуванню високих стандартів поведінки в органах публічної влади. Запропоновано концептуальні засади удосконалення правового регулювання статусу керівників, спрямовані на посилення ролі лідерства, професійної культури та моральної відповідальності у системі публічної служби.

Враховуючи важливість проблеми, обґрунтована необхідність прийняття Закон України «Про лідерство у публічній службі» із закріпленням вимог до: лідерських якостей керівників органів публічної влади, обов'язкові лідерські компетентності (стратегічне бачення, комунікаційна відкритість, управління змінами, етичне лідерство, високоморальність, мотивування підлеглих тощо); кандидатів на керівні посади в органах публічної влади, наприклад, що під час конкурсного відбору проводити оцінювання лідерського потенціалу кандидата шляхом: співбесіди за компетентнісною моделлю; аналізу професійних досягнень; тестування на навички стратегічного мислення, комунікації та управління змінами; підвищення рівня лідерських компетентностей керівників з встановленням обов'язку з певною періодичністю проходити підготовку або підвищення кваліфікації з розвитку лідерських компетентностей.

Ключові слова: лідерство, деонтологічний підхід, керівник органу публічної влади, правовий статус, етика публічної служби, управлінська відповідальність.

Постановка проблеми. Формування правового статусу керівника органу публічної влади, до якої за теорією права відносять державну владу та місцеве самоврядування, є багатовимірним процесом, де поєднуються правові норми та етичні вимоги. Деонтологічний підхід, орієнтований на обов'язок і професійну відповідальність, надає особливого значення лідерським якостям керівника. Саме вони визначають не лише ефективність управління, а й легітимність публічної влади та рівень довіри до неї суспільства.

У відповідності до стандартів Європейського Союзу, повноправним членом якого прагне бути Україна, наша держава здійснює комплекс спеціальних заходів, вектор яких спрямований, зокрема, і на розвиток управління людськими ресурсами й підвищення рівня кадрового потен-

ціалу керівників органів публічної влади. Відповідно до європейської практики у сфері публічного управління, ключовим інструментом управління людськими ресурсами виступає лідерство [1]. У зв'язку із цим, активне впровадження лідерських компетентностей у систему розвитку працівників (а особливо керівників) органів публічної влади має якісно зміцнити кадрову складову системи публічного управління. До того ж, за твердженням фахівців, «ефективна система публічного управління є ключовою конкурентною перевагою країни, передумовою сталого розвитку й умовою демократичного управління, заснованого на принципах верховенства закону» [2]. Ці питання досліджувалися сумісними зусиллями вітчизняних та європейських вчених, за результатами чого зроблені висновки, що ефективність

функціонування публічного управління значною мірою залежить від професійних можливостей, наявності відповідних компетенцій і навичок керівників в органах публічної влади різних рівнів. Позитивні зміни, яких потребують різні напрями публічного управління, неможливі без інноваційного бачення, компетентності та відповідальності, що повинен реалізувати у сучасній діяльності лідер-управлінець. За рахунок лідерських якостей можливо забезпечити виконання завдань, які виникають перед державною службою з погляду впровадження реформ, формування адміністративної культури, оптимізації управлінських процесів, підвищення рівня людського капіталу [2].

За твердженням Т. Підлісної, чинне національне законодавство «не сприяє розвитку лідерства на державній службі, спостерігається невідповідність організації функціонування системи публічного управління проявам лідерських якостей в органах влади» [3, с. 159]. Тому вкрай необхідне приведення сучасних вимог системи органів публічної влади у сфері розвитку лідерства у відповідність до вимог, що сприятимуть ефективному досягненню політичних, економічних та соціальних цілей держави та суспільства. При цьому деонтологічний підхід – акцент на обов'язках, у тому числі моральному, та відповідальності стає методологічно актуальним для аналізу природи та змісту управлінської діяльності, а отже і для функціонування держави та суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Джерельною базою нашого дослідження стали напрацювання вчених та фахівців у сфері теорії держави і права, адміністративного права, державного управління, таких як: Т. Підлісна, О. Стоян, В. Сторожев, L. Anderstn, C. Jacobsen, D. Kellis та ін. Проте, розкриття категоріально-термінологічного аспекта предмету дослідження, концентрація саме на деонтологічному аспекті лідерства і склали новизну нашого дослідження.

Багато актуальних досліджень продемонстрували, що лідерство може підвищити як індивідуальні, так і організаційні показники діяльності органів публічної влади [4].

Постановка завдання. Метою статті є розкриття лідерського аспекту формування правового статусу керівника органу публічної влади крізь призму деонтологічного підходу, з'ясування взаємозв'язку між етичними принципами професійної діяльності, лідерськими якостями керівника та нормативно-правовими засадами його

статусу, а також визначення ролі деонтологічних норм у підвищенні ефективності та легітимності публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи лідерський аспект у формуванні правового статусу керівника органу публічної влади спираюся на понятійно-категоріальний апарат, бо правильно визначені поняття виступають основою будь-якого наукового дослідження, допомагаючи забезпечити його об'єктивність, ґрунтовність, достовірність.

Слова лідер («leader») і лідерство («leadership») створені від англосаксонського кореня «lead» (в перекладі на українську мову – «шлях»), який походить від дієслова «lead», що означає «подорожувати», «йти». Перебуваючи у морських плаваннях, ангlosакси використовували цю назву для визначення курсу судна в морі. Таким чином, лідерами називались люди (або кораблі), які вказували шлях. За свідченням Оксфордського словника англійської мови (1933), саме слово «лідер» виникло в XIII ст. [5, с. 12].

У інших джерелах знаходимо, що термін «лідер» (від англ. leader) в перекладі й означає «керівник», «провідник», проте ці поняття тотожними не є, тому що державна посада формально дає керівникові необхідні передумови бути лідером колективу, але автоматично його таким не робить. Лідер – ведучий, перший, такий, що йде попереду – особа в якій-небудь групі (організації), яка має значний, визнаний авторитет, вплив, котрий виявляється як дії, що управляють. Член групи, за яким вона визнає право приймати відповідальні рішення в значущих для неї ситуаціях, тобто найавторитетніша особа, яка відіграє центральну роль в організації спільної діяльності й регулювання взаємин у групі, згуртовує навколо себе команду, спроможну досягати поставлених цілей. Різниця між поняттями полягає в тому, що «лідер» висувається завжди «знизу – догори», а керівник навпаки, «згори – вниз». З поняттям «лідер» тісно пов'язане поняття «лідерство», під яким в загальному розуміють складний механізм взаємодії тих, хто проявляє свою спроможність бути лідером, та тих, на кого цей прояв спрямовано. Для лідерства важливим є не стільки контроль, скільки віра в людей, не покарання за помилки, а навчання на власному досвіді, і відповідно – відкритість до нових ідей, творчість та стратегічність [6, с. 394].

Отже, термін лідер («leader», англ.) є багатозначним і перекладається як той, хто веде за собою, йде попереду, показує шлях [7].

Узагальнюючи численні дефініції теоретико-правової категорії «правовий статус» можна надати наступне визначення: «Правовий статус – це сукупність прав, обов’язків, гарантій та відповідальності, що закріплені в законодавстві та визначають положення певного суб’єкта (особи, організації) у правовій системі та його взаємозв’язки з державою і суспільством. Він характеризує, як особа або організація взаємодіє з іншими суб’єктами права, що може робити і що повинна виконувати». Щодо нашого дослідження визначення правового статусу керівника органу публічної влади знаходимо в межах теорії адміністративного права, наприклад: «Правовий статус керівника органу влади – це сукупність закріплених у Конституції, законах та підзаконних актах прав, обов’язків, повноважень, відповідальності та гарантій, що визначають його компетенцію, місце та роль у системі державного управління чи місцевого самоврядування» [8, с. 142–143]. Наприклад, відповідно до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 р. голова місцевої державної адміністрації має повноваження призначати та звільняти заступників, керівників структурних підрозділів, апарат адміністрації, затверджувати положення про внутрішню структуру адміністрації тощо [9], а згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. міський голова має повноваження представляти громаду, міську раду й виконавчий комітет у відносинах з іншими органами влади, іншими органами місцевого самоврядування, з юридичними чи фізичними особами тощо [10].

Термін «компетенція», що розглядається як елемент правового статусу керівника органу публічної влади, також як і термін «лідер», позначає складну міждисциплінарну категорію з використанням у сфері державного управління, права, менеджменту, психології, педагогіки тощо. Все ж треба констатувати що цей термін частіше вживається по відношенню до органу, а для особи (керівника) більш прийнятним є термін «компетентність». Як доказ, наведемо базові дефініції з Енциклопедії державного управління: «компетенція (від лат. *competentia* – відповідальність, узгодженість) розглядається як сукупність повноважень (прав та обов’язків) будь-якого органу, посадової особи, які визначають можливості цього органу або посадової особи приймати обов’язкові до виконання рішення, організовувати та контролювати їх виконання, вживати в необхідних випадках заходи відповідальності тощо. А компетентність –

це спроможність за рахунок набутих знань виконувати певний комплекс робіт або керувати його виконання з відповідною швидкістю, якістю та ефективністю, що являє собою певний процес або певну частину процесу, функцію або певну частину функції» [11].

У юридичній теорії часто розрізняють: компетенція (*External/Objective*) – коло повноважень, що формально встановлене (законом, статутом) для органу чи посадової особи (те, що належить робити); компетентність (*Internal/Subjective*) – володіння цими повноваженнями, здатність та готовність їх якісно реалізовувати на практиці (здатність робити). Як доказ, наведемо дефініції з юридичних джерел. «Компетенція (юридичний термін) – сукупність юридично установлених повноважень, прав і обов’язків конкретного органа чи посадової особи; визначає його місце в системі державних органів (органів місцевого самоврядування). Юридичний зміст поняття «компетенція» складається з таких елементів: предмети підпорядкування (коло об’єктів, явищ, дій, на які поширюються повноваження); права і обов’язки, повноваження органа чи особи; відповідальність; відповідність поставленим цілям, задачам і функціям [12, с. 240].

Поняття «компетентність» у правовій сфері частіше розглядається як якісна характеристика особистості або фахівця, який володіє необхідними знаннями, вміннями та досвідом [13, с. 133]. На відміну від компетенції (є сферою повноважень, визначеною законом), компетентність є якісною характеристикою особистості, її певним надбанням, що ґрунтується на знаннях, досвіді, моральних засадах і проявляється в критичний момент за рахунок вміння знаходити зв’язок між ситуацією та знаннями, у прийнятті адекватних рішень нагальної проблеми. Іншими словами, компетентність – це володіння людиною відповідною компетенцією, що охоплює її особисте ставлення до неї та предмета діяльності, і відображає здатність якісно виконувати певну роботу.

Лідерські компетентності є похідними від лідерства. У теорії державного управління термін «лідерство» розглядається як управлінські взаємовідносини між керівником і підлеглими, засновані на ефективному поєднанні різних джерел влади і спрямовані на спонукання людей працювати на досягнення поставлених цілей [14, с. 164]. За дослідженням Т. Підлісної, серед учених існують дві протилежні думки щодо ролі лідерства в органах публічної влади. Сформувався так би мовити два підходи: ринковий і гро-

мадський. Представники першого (позитивного) вважають, що це призводить до підвищення рівня ефективності, другого (негативного) вказують на недоліки індивідуалізму та вважають, що керівники органів публічної влади повинні отримувати та виконувати вказівки від політиків і законодавців. До того ж, сильне лідерство небезпечне для демократичного процесу [3, с. 162].

Спільною рисою останніх досліджень проблем лідерства в публічному управлінні стала теза, що лідерам важко ефективно функціонувати за складних умов, пов'язаних з політичною, економічною, соціальною кризами, а тим більше в надзвичайних умовах, характерних як для України, так і для багатьох держав світу у сучасних умовах. Важливі питання щодо вирішення унікальних проблем, із якими мають справу публічні управлінці, повинні бути включені в загальну теорію державного лідерства: основні демократичні цінності сучасних державних лідерів; трансформаційний акцент на захисті прав, розвитку й утриманні професійних кадрів; розподілі ний характер державних керівних посад, який характеризує сьогодишню державну службу. Нова теорія державного лідерства, підтримувана зазначеними ключовими принципами, визнає дедалі складнішу структуру та взаємозв'язки всередині організацій і між ними, підвищений рівень складності та додаткові обмеження демократичної системи з неоднозначними цілями, з якими державні лідери повинні боротися. Об'єднання цих напрямів у єдину теорію лідерства забезпечує міцну основу, на якій можливе навчання публічних управлінців, що дозволить реалізувати лідерство й очікувати його результатів [15].

Спираючись на тезу, що реальний зміст діяльності керівника органу влади проявляється на стику закону, етики та особистісної відповідальності, констатуємо, що деонтологічний підхід, тобто акцент на моральний та інші обов'язки, соціальну відповідальність стає невід'ємною складовою для аналізу природи та змісту управлінської діяльності, для вироблення оптимального механізму управління державою та суспільством.

Деонтологія у контексті публічного управління робить акцент на моральному обов'язку, передбаченому як юридичними нормами, такі внутрішніми переконаннями особистості, котра займає владну позицію. Це означає, що: права керівника впливають із його обов'язків перед суспільством, а не навпаки; моральний обов'язок служіння стає критерієм оцінки легітимності та результативності управлінських рішень; порушення етичних

норм, навіть за формальної правомірності дій, підриває довіру до влади.

В умовах деонтологічного підходу правовий статус керівника набуває виміру, в якому лідерство нерозривно пов'язане з відповідальністю, чесністю, прозорістю та служінням громадським інтересам. Враховуючи важливість проблеми, необхідно вирішувати її на державному рівні, насамперед, шляхом правового регулювання законодавчими нормами. Вважається за доцільне прийняти Закон України «Про лідерство у публічній службі», де закріпити вимоги до лідерських якостей керівників органів публічної влади, обов'язкові лідерські компетентності (стратегічне бачення, комунікаційна відкритість, управління змінами, етичне лідерство, високоморальність, мотивування підлеглих тощо). Також необхідно сформулювати вимоги до кандидатів на керівні посади в органах публічної влади, наприклад, що під час конкурсного відбору проводиться оцінювання лідерського потенціалу кандидата шляхом: співбесіди за компетентнісною моделлю; аналізу професійних досягнень; тестування на навички стратегічного мислення, комунікації та управління змінами. Важливими є вимоги до підвищення рівня лідерських компетентностей керівників з встановленням обов'язку з певною періодичністю проходити підготовку або підвищення кваліфікації з розвитку лідерських компетентностей.

Висновки. Сучасна система публічної влади вимагає від керівників як формального дотримання правових норм, такі бути моральним орієнтиром, стратегом і натхненником. В умовах ускладнення суспільно-політичних процесів, кризи довіри до інститутів влади та підвищення вимог до відкритості управління, особливого значення набуває лідерський аспект у контексті правового статусу керівника органу публічної влади. При цьому деонтологічний підхід – акцент на моральному обов'язку та відповідальності стає методологічно необхідним для аналізу природи та змісту управлінської діяльності. Для формування ефективного інституту публічного управління необхідно інтегрувати лідерські якості керівників з деонтологічної нормативністю. Це передбачає: переосмислення критеріїв підбору та оцінки керівних кадрів – не лише за формальними ознаками, а й за моральними якостями; створення механізмів етичного регулювання (етичні кодекси, комісії з етики, процедури прозорості); розвиток освітніх програм, що формують культуру лідерства та служіння.

У такому контексті лідер стає не просто носієм влади, а її моральним втіленням. Отже, ефективний керівник – це не лише виконавець закону, а й людина, яка втілює цінності справедливості, відповідальності та служіння інтересам людини, суспільства та держави. У сучасних умовах саме деонтологічно осмислене лідерство здатне відновити довіру до інститутів влади та підвищити

якість державного управління. Важливість вказаної проблеми створює нагальну необхідність у прийнятті спеціального закону «Про лідерство у публічній службі» із закріпленням вимог до: лідерських якостей керівників органів публічної влади, кандидатів на керівні посади в органах публічної влади, підвищення рівня лідерських компетентностей керівників тощо.

Список літератури:

1. Стоян О. Ю. Лідерські компетентності для керівників-лідерів у сфері публічного управління. *Електронне «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. 2019. № 10. URL: www.dy.nayka.com.ua
2. Public of administration Ukraine through reform 2021. strategy URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/reform%20office/01_strategy_eng.pdf
3. Підлісна Т. В. Сучасні підходи до розвитку лідерства в органах публічної влади. *Право та державне управління*. 2021. № 2. С. 158–164.
4. Jacobsen C. B., Andersen L. B. Is Leadership in the Eye of the Beholder? A Study of Intended and Perceived Leadership Practices and Organizational Performance. *Public Administration*. 2015. № 75 (6). P. 829–841. Review.
5. Оксфордський словник англійської мови. URL: https://hmn.wiki/uk/Oxford_English_Dictionary#cite_note-3
6. Гайдученко С. О. Фактори розвитку технології оцінювання в управлінні персоналом державної служби. *Теорія та практика державного управління*. Харків: Магістр. 2023. № 1. С. 393–398.
7. Hermet G., Badie B. Dictionnaire de la science politique et des institutions politiques. 5ème éd. Paris: Dalloz, 2021. 287 p.
8. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменкотайн. ; заред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
9. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20-21. Ст. 190. Редакція від 08.01.2025.
10. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170. Редакція від 12.09.2025.
11. Енциклопедія державного управління : у 8 т. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. Ковбасюк (голова) та ін. Київ : НАДУ. 2011. Т. 6 : Державна служба / наук.-ред. колегія : С. Серьогін (співголова), В. Сороко (співголова) та ін. 2011. 524 с.
12. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / О. В. Петришин (відп. ред.) та ін. 2017. Т. 3 : Загальна теорія права. С. 240.
13. Лейко С. В. Компетентність і компетенція: до питання про співвідношення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. Вип. 18. С. 133.
14. Сторожев В. Професійні компетенції лідерства в державному управлінні. *Теорія та практика державного управління*. 2017. № 3 (58). С. 162–169.
15. Kellis D. S., Ran B. Modern leadership principles for public administration: Time to move forward. *Journal of Public Affairs*. 2013. № 13 (1). P. 130–141.

Slabko S. M. LEADERSHIP ASPECT IN FORMING THE LEGAL STATUS OF THE HEAD OF A PUBLIC AUTHORITY: A DEONTOLOGICAL APPROACH

The article explores the leadership aspect in shaping the legal status of the head of a public authority through the lens of a deontological approach. It is determined that basic categories such as «leader», «leadership», «legal status», «public authorities» are multifunctional, interdisciplinary. Generalized definitions regarding the subject of research are formulated. It is established that the effectiveness of a leader in the sphere of public administration depends not only on legal powers but also on moral and ethical values, professional ethics, and leadership abilities. The interrelation between the leader's personal qualities and their legal status as a bearer of public authority and responsibility is analyzed. The study substantiates that the deontological approach integrates legal norms with ethical principles of governance, contributing to the formation of high standards of conduct in public administration. Conceptual foundations for improving the legal regulation of leadership positions are proposed, aimed at strengthening leadership, professional culture, and moral responsibility within the system of public service.

Given the importance of the problem, the need to adopt the Law of Ukraine «On Leadership in Public authority» is justified, establishing requirements for: leadership qualities of heads of public authorities,

mandatory leadership competencies (strategic vision, communication openness, change management, ethical leadership, high morality, motivating subordinates, etc.); candidates for management positions in public authorities, for example, that during competitive selection, the candidate's leadership potential should be assessed through: an interview using a competency model; analysis of professional achievements; testing for strategic thinking, communication, and change management skills; increasing the level of leadership competencies of managers with the establishment of an obligation to undergo training or advanced training in the development of leadership competencies at a certain frequency.

Key words: *leadership, deontological approach, head of a public authority, legal status, ethics of public service, managerial responsibility.*

Дата надходження статті: 29.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.412.92

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.5/04>

Шабалін А. В.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ФРАУДАТОРНІ ПРАВОЧИНИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ, СУДОВА ПРАКТИКА

Наукову статтю присвячено дослідженню питань пов'язаних із дослідженням правової природи фраздаторного правочину в цивільному праві України. Одночасно увагу приділяється питанням профільної судової практики у даних правовідносинах. В рамках наукової статті приділено уваги правової природи фраздаторного правочину, зокрема, наголошується, що за своєю юридичною природою фраздаторний правочин спрямований на завдання шкоди інтересам кредитора, зокрема майновим правам останнього (щоб кредитор не міг задовольнити своє право вимоги – не відбулося погашення боргу боржником). Аналіз чинного законодавства України свідчить, що, безпосередньо, інститут фраздаторного правочину не знайшов свого нормативного закріплення, за виключенням певних сфер, наприклад, банкрутства (Кодекси України з процедур банкрутства), Законах України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» та «Про виконавче провадження». Проте, у даному випадку правове регулювання означеного правочину здійснюється відповідно до загальних засад цивільного права (п. 6 ст. 3, ч. 3 ст. 13, ст. 224, ст. 228 ЦК України) з урахуванням профільної судової практики. До 2019 року юристи та суди переважно використовували термін «фіктивний» правочин, коли йшлося про угоди, що шкодять кредиторам. Однак, з часом у мові юристів з'явилося нове поняття – «фраздаторний» правочин. Незалежно від назви, суть залишається незмінною: це правочин, який ставить під загрозу інтереси кредитора. У той же час, у юридичній літературі робиться посилення на позицію Верховного Суду відносно розмежування понять «фіктивний правочин» і «фраздаторний правочин». Вказується, що важливе значення для визначення фраздаторного правочину є визначення основних правових критеріїв останнього. У плані викладеного варто зауважити, що чинний ЦК України не містить безпосередньо таких критеріїв. Тут варто звернутися до судової практики. На підставі аналізу профільної судової практики можна визначити наступні критерії фраздаторного правочину: 1) відчуження майна за наявності значної непогашеної заборгованості; 2) відчуження майна боржником після пред'явлення до нього позову про стягнення такої заборгованості (хоча є і виключення з цього правила, головне довести, що боржник розумів, що має заборгованість і ухилявся таким чином від її сплати); 3) майно відчужено на підставі безвідплатного правочину (з цього правила є також виключення, зокрема, якщо ціна за оплатним договором занижена тощо); 4) майно відчужене на користь пов'язаної особи (родичу або на користь власної юридичної особи); 5) після відчуження майна у боржника відсутнє інше майно, за рахунок якого він може відповісти за своїми зобов'язаннями перед кредитором. На підставі дослідження автором запропоновані пропозиції практичного характеру щодо потенційної можливості протиправної реалізації фраздаторного правочину, зокрема, пропонується проєкт редакції фраздаторного застереження, яке спрямоване на захист прав кредитора. Одночасно запропоновані нормативні новації

Ключові слова: цивільне право, правочин, фраздаторний правочин, судова практика, судочинство, захист прав кредитора, договір, захист права інтелектуальної власності, захист прав на землю, договірне застереження, Цивільний кодекс України, право ІР.

Постановка проблеми. Дослідження природи «фraudаторного правочину» набуває своє актуальності з огляду на розвиток приватно-правових відносин, з огляду на необхідність дотримання основних принципів цивільного права (справедливості, розумності, добросовісності).

Варто зазначити і те, що інститут fraudаторності значно розширив свою дію, це не тільки кредитно-боргові відносини, а і правовідносини з приводу застосування санкцій, сімейні відносини, правовідносини щодо банкрутства. Також, варто зазначити, що практично недослідженим є інститут fraudаторності в сфері права інтелектуальної власності, земельних відносин (іпотека землі).

Іншим важливим фактором щодо приділення уваги юридичної природи «фraudаторного правочину» є формування різних підходів у національній судовій практиці.

Таким чином, можна говорити про актуальність дослідження означеної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дослідження природи правочину в цивільному праві, fraudаторного правочину, приділяли уваги такі вчені, як: Беяневич О. Л., Вознюк О. І., Гелецька І. О., Губарев С. В., Ділігул А. С., Єфімов О. М., Надієнко О. І., Калюта Д. О., Крат В. І., Сівіцька Г. Є., Шабалін А. В. та ін.

Не зважаючи на значний науковий інтерес до fraudаторного правочину, існує необхідність у більш детальному дослідженні означеного цивільно-правового інституту, практичних аспектів застосування останнього.

Постановка завдання. Є дослідженням особливостей юридичної природи fraudаторного правочину, судової практики з приводу останнього.

Методи. Обґрунтованість теоретичних положень і рекомендацій щодо подальшого наукового розроблення теми, а також достовірність результатів забезпечено використанням сукупності філософських, загально- і спеціально-наукових методів, що використовуються у правових дослідженнях. Як основний загальнонауковий метод застосовано діалектичний метод наукового пізнання, історико-правового аналізу.

Мета роботи. Дослідити основні риси fraudаторного правочину, особливості правового регулювання такого правочину, а також проаналізувати профільну судову практику. На цій основі запропонувати власні теоретичні підходи, удосконалити вже існуючі та запропонувати законо-

давчі інновації спрямовані на вдосконалення регулювання fraudаторного правочину. Поруч із тим, запропонувати потенційні інструменти нівелювання вчинення боржником fraudаторного правочину на шкоду кредитора.

Виклад основного матеріалу. Однією із загальних засад цивільного законодавства є справедливості, добросовісності та розумності, однак правові наслідки недодержання цієї засади сторонами при укладенні правочину не завжди є зрозумілими та передбаченими в актах цивільного законодавства. Це стосується, зокрема, випадків укладання правочину, що направлений на створення умов, які унеможливають задоволення вимог кредитора [1].

За своєю юридичною природою fraudаторний правочин спрямований на завдання шкоди інтересам кредитора, зокрема майновим правам останнього (щоб кредитор не міг задовольнити своє право вимоги – не відбулося погашення боргу боржником).

Аналіз чинного законодавства України свідчить, що, безпосередньо, інститут fraudаторного правочину не знайшов свого нормативного закріплення, за виключенням певних сфер, наприклад, банкрутства (Кодексу України з процедур банкрутства), Законах України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» та «Про виконавче провадження». Проте, у даному випадку правове регулювання означеного правочину здійснюється відповідно до загальних засад цивільного права (п. 6 ст. 3, ч. 3 ст. 13, ст. 224, ст. 228 ЦК України) з урахуванням профільної судової практики [2].

Вищезазначений правочин може бути платним, так і безоплатним (наприклад, договір дарування).

До 2019 року юристи та суди переважно використовували термін «фіктивний» правочин, коли йшлося про угоди, що шкодять кредиторам.

Однак, з часом у мові юристів з'явилося нове поняття – «фraudаторний» правочин.

Незалежно від назви, суть залишається незмінною: це правочин, який ставить під загрозу інтереси кредитора [3].

У той же час, у юридичній літературі робитися посилання на позицію Верховного Суду відносно розмежування понять «фіктивний правочин» і «фraudаторний правочин». Як зазначає суддя Другої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Василь Крат, треба розмежовувати фіктивні та fraudаторні правочини. З урахуванням того, що при фіктивному правочині повинен бути відсутнім намір створити юридичні наслідки на момент його вчинення,

то неможливе виникнення будь-яких майнових наслідків, і відповідно застосування двосторонньої реституції, оскільки такий правочин не може породжувати юридичних наслідків. Тобто, двостороння реституція унеможлиблюється конструкцією фіктивного правочину, оскільки на підставі нього виключається можливість передачі коштів та майна.

У випадку якщо буде встановлено таку передачу, неможливо вести мову про застосування положень ст. 234 ЦК України, тому, що фіктивний правочин ніколи не породжує якихось правових наслідків. К. Дудорова з цього приводу вказує, що угода, укладена на шкоду третім особам, не обов'язково повинна мати ознаки фіктивності. Фраудаторний правочин може бути вчинений із наміром створити правові наслідки, але головна мета цієї угоди – завдати шкоди інтересам кредиторів. До зловживання правом особу спонукає бажання уникнути цивільної відповідальності. Тому, позиція Верховного Суду щодо не обов'язковості для правочину, що вчиняється на шкоду кредитору, бути фіктивним, є теоретично правильним розумінням суті фраудаторності і має важливе практичне значення [4].

Фраудаторність може стосуватися не тільки правочинів, а й інших приватноправових конструкцій. Зокрема, це стосується поділу майна подружжя для уникнення накладення на нього стягнення. Наразі, в українській правозастосовній практиці саме така юридична модель використовується з метою уникнення санкцій накладених державою.

Так, відповідно до правового висновку Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду (постанова від 14 серпня 2024 року у справі № 504/112/22 (провадження № 61-1582св23)), – *мета оспорування фраудаторного правочину досягається для того, щоб кредитор міг задовольнити своє право вимоги, тобто щоб відбулося погашення боргу боржником* [5].

Потрібно дуже чітко розмежовувати конкурсне оспорування та позаконкурсне оспорування фраудаторних правочинів.

Щодо стягнення кредитної заборгованості (банківських кредитів), то тут необхідно зазначити, що переважно відбувається позаконкурсне оспорування.

Важливе значення для визначенні фраудаторного правочину є визначення основних правових критеріїв останнього. У плані викладеного варто зауважити, що чинний ЦК України не містить без-

посередньо таких критеріїв. Тут варто звернутися до судової практики.

Критеріями, які Верховний Суд (Постанові від 01 квітня 2020 року у справі № 182/2214/16-ц) називає для кваліфікації договору, як фраудаторного, є, зокрема:

- відчуження майна за наявності значної непогашеної заборгованості;

- відчуження майна боржником після пред'явлення до нього позову про стягнення такої заборгованості (хоча є і виключення з цього правила, головне довести, що боржник розумів, що має заборгованість і ухилявся таким чином від її сплати);

- майно відчужено на підставі безвідплатного правочину (з цього правила є також виключення, зокрема, якщо ціна за оплатним договором занижена тощо);

- майно відчужене на користь пов'язаної особи (родичу або на користь власної юридичної особи);

- після відчуження майна у боржника відсутнє інше майно, за рахунок якого він може відповідати за своїми зобов'язаннями перед кредитором [6].

Важливе значення з практичної точки зору має питання потенційного нівелювання можливості реалізації фраудаторного правочину.

Одним із правових інструментів потенційної можливості нівелювання вчинення боржником фраудаторного правочину на шкоду кредитора, є включення фраудаторного застереження (окремий пункт) у відповідний договір. Подібний крок повністю не забезпечує можливості укладення фраудаторного правочину боржником, але закріплення подібного забезпечення дозволить:

Одним із правових інструментів потенційної можливості нівелювання вчинення боржником фраудаторного правочину на шкоду кредитора, є включення фраудаторного застереження (окремий пункт) у відповідний договір. Подібний крок повністю не забезпечує можливості укладення фраудаторного правочину боржником, але закріплення подібного забезпечення дозволить:

- 1) підсилити правову позицію кредитора, у разі виникнення спору,

- 2) безпосередньо знизити ризик укладення боржником фраудаторного правочину;

- 3) в цілому більш сумлінно ставитися до виконання зобов'язання зі сторони боржника (договірна превенція).

Проект можливої редакції фраудаторного застереження (окремий пункт):

«З метою виконання зобов'язання за цим Договором, боржник не має право укладати будь-які

франдаторні правочини, тобто, ті, що спрямовані на недопущення звернення стягнення на майно боржника у рамках виконання зобов'язання, у тому числі: 1) відчуження майна боржником після пред'явлення до нього позову про стягнення такої заборгованості, навіть у разі відмови у задоволенні судом клопотання щодо забезпечення позову у такі справи; 2) відчуження майна боржником на підставі безвідплатного правочину, або за значно заниженою вартістю майна від такою, яка є на ринку; 3) відчуження майна боржником на користь пов'язаної особи (родинними, корпоративними та іншими зв'язками); 4) поділу майна подружжя, одним з яких є боржник, для уникнення накладення стягнення на таке майно.

У разі укладення будь-якого франдаторного правочину або вчинення вищезначених дій, боржник несе фінансові санкції відповідно до даного Договору.

Своїм підписом боржник підтверджує, що у повній мірі розуміє що таке франдаторний правочини і всі негативні наслідки його укладення для себе та кредитора.»

З приводу вищевикладеного проєкту договірної застереження, хотілось би зазначити, що запропонована редакція не є універсальною. У застереження можуть бути внесені зміни у урахування особливості правового регулювання щодо окремих правовідносин. Наприклад, щодо франдаторного застереження відносно об'єктів права інтелектуальної власності. У даному випадку застереження може стосуватися лише неможливості відчуження майнових прав, відповідно до ст. 424 ЦК України [2], [7]. Інститут франдаторного застереження, наприклад, у договорах кредитування, можна розглядати як інструмент захисту прав кредитора на майнові права інтелектуальної власності.

Свої особливості щодо франдаторного застереження мають кредитні договори щодо застави

земельних ділянок, виходячи із особливості регулювання земельних відносин.

Висновки. З огляду на вищевикладене, автор дійшов наступних висновків.

– існує необхідність у більш детальному регулюванні франдаторних правочинів у цивільному законодавстві. Таке регулювання повинно ґрунтуватися на профільній судовій практиці та включати, дефініцію франдаторного правочину, критерії кваліфікації договору, як франдаторного, визначення способу захисту прав кредитора;

– франдаторність може стосуватися не тільки правочинів, а й інших приватноправових конструкцій. Зокрема, це стосується поділу майна подружжя для уникнення накладення на нього стягнення. Наразі, в українській правозастосовній практиці саме така юридична модель використовується з метою уникнення санкцій накладених державою;

– одним із правових інструментів потенційної можливості нівелювання вчинення боржником франдаторного правочину на шкоду кредитора, є включення франдаторного застереження (окремий пункт) у відповідний договір (кредитивний, шлюбний ін.);

– франдаторне застереження повинно враховувати особливості правового регулювання об'єктів/прав на захист яких воно спрямовано щодо неможливості відчуження на користь третіх осіб. Наприклад, щодо франдаторного застереження відносно об'єктів права інтелектуальної власності. У даному випадку застереження може стосуватися лише неможливості відчуження майнових прав, відповідно до ст. 424 ЦК України Інститут франдаторного застереження, наприклад, у договорах кредитування, можна розглядати як інструмент захисту прав кредитора на майнові права інтелектуальної власності.

Список літератури:

1. Бугрик А. В., Дубіна М. П., Литвин А. С. Франдаторний правочин: зміст та доцільність законодавчого врегулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2023. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/30.pdf (дата звернення: 15.07.2025).
2. Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print> (дата звернення: 15.07.2025 р.).
3. Франдаторний» договір як різновид фіктивних правочинів. Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ). URL: <https://centraljust.gov.ua/news/info/fraudatorniy-dogovir-yak-riznovid-fiktivnih-pravochiniv-25893> (дата звернення: 15.07.2025 р.).
4. Надієнко О. І. Франдаторні правочини у цивільному праві України: переваги та недоліки. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11/2022. URL: http://lsej.org.ua/11_2022/54.pdf (дата звернення: 15.07.2025 р.).

5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду (постанова від 14 серпня 2024 року у справі № 504/112/22 (провадження № 61-1582св23). LIGA. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/121075211> (дата звернення: 15.07.2025 р.).

6. Верховний Суд (Постанові від 01 квітня 2020 року у справі № 182/2214/16-ц). URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=88815327&red=100003520fed86437a56771464a4b08fcf9552&d=5> (дата звернення: 15.07.2025 р.).

7. Шабалін А. В. Актуальні питання захисту права інтелектуальної власності: навчально-практичний посібник. К.: НДІ ІВ НАПрН України. К. : Інтерсервіс, 2020. 160 с.

Shabalin A. V. FRAUDULENT ACTS IN CIVIL LAW: LEGAL REGULATION, JUDICIAL PRACTICE

The scientific article is devoted to the study of issues related to the study of the legal nature of a fraudulent transaction in the civil law of Ukraine. At the same time, attention is paid to issues of specialized judicial practice in these legal relations. Within the framework of the scientific article, attention is paid to the legal nature of a fraudulent transaction, in particular, it is emphasized that by its legal nature, a fraudulent transaction is aimed at harming the interests of the creditor, in particular the property rights of the latter (so that the creditor cannot satisfy his right of claim - the debt was not repaid by the debtor). An analysis of the current legislation of Ukraine shows that, directly, the institute of a fraudulent transaction has not found its regulatory consolidation, with the exception of certain areas, for example, bankruptcy (the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures), the Laws of Ukraine "On the System of Guaranteeing Deposits of Individuals" and "On Enforcement Proceedings". However, in this case, the legal regulation of the specified transaction is carried out in accordance with the general principles of civil law (clause 6 of article 3, part 3 of article 13, article 224, article 228 of the Civil Code of Ukraine) taking into account the relevant judicial practice. Until 2019, lawyers and courts mainly used the term "fictitious" transaction when it came to transactions that harm creditors. However, over time, a new concept appeared in the language of lawyers - "fraudulent" transaction. Regardless of the name, the essence remains the same: this is a transaction that jeopardizes the interests of the creditor. At the same time, legal literature refers to the position of the Supreme Court regarding the distinction between the concepts of "fictitious transaction" and "fraudulent transaction". It is indicated that the determination of the main legal criteria of the latter is of great importance for the definition of a fraudulent transaction. In view of the above, it is worth noting that the current Civil Code of Ukraine does not directly contain such criteria. Here it is worth referring to judicial practice. Based on the analysis of specialized judicial practice, the following criteria for a fraudulent transaction can be determined: 1) alienation of property in the presence of a significant outstanding debt; 2) alienation of property by the debtor after filing a lawsuit against him to collect such debt (although there are exceptions to this rule, the main thing is to prove that the debtor understood that he had a debt and thus evaded its payment); 3) the property was alienated on the basis of a gratuitous transaction (there are also exceptions to this rule, in particular, if the price under the payment contract is understated, etc.); 4) the property was alienated in favor of a related person (a relative or in favor of his own legal entity); 5) after alienation of property, the debtor has no other property at the expense of which he can be responsible for his obligations to the creditor. Based on the research, the author proposed practical proposals regarding the potential possibility of illegal implementation of a fraudulent transaction, in particular, a draft wording of the fraudulent clause is proposed, which is aimed at protecting the rights of the creditor. At the same time, regulatory innovations are proposed

Key words: civil law, transaction, fraudulent transaction, case law, legal proceedings, protection of creditor rights, contract, protection of intellectual property rights, protection of land rights, contractual clause, Civil Code of Ukraine, IP law.

Дата надходження статті: 31.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Штефан О. О.

Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Національної академії правових наук України

ВИКОРИСТАННЯ ЗГЕНЕРОВАНОЇ ШІ ІНФОРМАЦІЇ У СУДОЧИНСТВІ

Штучний інтелект (Artificial intelligence) (далі – ШІ) пройшов еволюцію від чогось фантастичного до реального та повсякденного у всіх сферах життєдіяльності людини, коли виникає потреба у швидкому пошуку інформації, обробці даних тощо. Сфера судочинства в Україні досить повільно сприймає інтегрування ШІ у професійну діяльність суддів, а відношення до використання згенерованої ШІ інформації учасниками справи ще знаходиться у стадії свого формування. Водночас, у технічно розвинутих країнах ШІ вже давно інтегрований у судову систему. З однієї сторони він використовується як інструмент для пошуку, відбору та аналізу великого обсягу правових положень, оптимізації процесу розгляду і вирішення справ, а з іншої сторони – його використання виявило «слабкі місця» ШІ, як то: упередженість, порушення принципів справедливості, порушення правил конфіденційності та ухвалення незаконних рішень у справах. Саме тому, використання ШІ судами при здійсненні судочинства, на сьогоднішній день, у країнах ЄС та України, на рівні правового регулювання, вже відбувається, виробляються принципи і підходи його використання. Проте, питання використання згенерованої ШІ інформації учасниками справи в процесі розгляду і вирішення їх справи судами, не лише в Україні, а і в інших країнах світу є дискусійними. Безпосередньо, судді, адвокати, науковці не можуть дійти єдиної думки щодо допустимості і достовірності використання згенерованої ШІ інформації як доказів. Наразі робляться лише перші кроки щодо вироблення принципів, меж і правил використання згенерованої ШІ інформації як доказів. Водночас, в результаті проведеного аналізу судової практики як в Україні так й в інших країнах світу, свідчить, що судова система, з різних підстав, ще не готова сприймати згенеровану ШІ інформацію як достовірний доказ у справі.

У даній науковій статті акцентується увага на аналізі підходів щодо використання згенерованої ШІ інформації як доказу. В результаті проведеного дослідження був зроблений висновок, що докази створені ШІ належать до складних питань, які потребують комплексного розв'язання з позицій технологій і права. Наявною є потреба у навчанні спеціалістів у сфері права щодо можливостей та обмежень ШІ, що дозволить їм у майбутньому ефективніше використовувати докази, створені ШІ.

Ключові слова: штучний інтелект, судочинство, докази, допустимість, належність.

Постановка проблеми. Рівень розвитку цифрових технологій вплинув на те, що зараз штучний інтелект (далі – ШІ) стрімко розвивається як ніколи до цього і використання людьми систем ШІ набуло повсякденності. Розвитку ШІ сприяла й політика ЄС. Так починаючи із 2017 р. Рада Європи висловила свою позицію щодо ШІ, визнавши його як нову тенденцію, здатну забезпечити високий рівень захисту даних, цифрових прав та етичних стандартів. У жовтні 2019 р. створений Спеціальний комітет із штучного інтелекту при Раді Європи оприлюднив Рекомендації Організації економічного співробітництва і розвитку з питань штучного інтелекту (Organisation for Economic Cooperation and Development, Recommendation of the Council on Artificial

Intelligence, OECD/LEGAL/0449) [1]. Слід зазначити, що Україна також є членом зазначеного Комітету, відтак Кабінет Міністрів України своїм Розпорядженням від 2 грудня 2020 р. № 1556-р схвалив Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні [2].

Зазначені фактори, що повпливали на розвиток ШІ ще більше загострили питання використання ШІ у судочинстві. Ці питання можна поділити на дві групи: коли сам суд у своїй діяльності використовує ШІ та коли учасники справи звертаються до ШІ, використовують результати роботи «ChatGPT» як доказів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фахівці досліджуючи питання використання ШІ у судочинстві здебільшого зосереджували

свою увагу на небезпечних наслідках, у випадках, коли суди при розгляді і вирішенні спорів використовують ШІ. Так, наприклад, Д. М. Белов та М. В. Белова у своєму дослідженні визнаючи перспективність використання ШІ у судочинстві, водночас доводять, що використання судами ШІ при ухваленні рішень у справах можуть порушувати принцип справедливості [3, 315–320]. Своєю чергою, В. І. Чабан аналізуючи межі застосування ШІ у судочинстві зосереджує свою увагу на морально-етичних аспектах, які мають бути закладені у принципи використання ШІ у судочинстві [4, 452–454]. Беручи до уваги усі можливі ризики використання судами ШІ при здійсненні правосуддя Г. В. Юровська та В. В. Городовенко підтримують перехід від «класичного судочинства» до кіберправосуддя [5]. Інші дослідники також зосереджують свою увагу на різноманітних аспектах, від рівня правового регулювання до окремих випадків використання ШІ судами при здійсненні правосуддя. Водночас питання використання ШІ учасниками процесу лишається поза увагою фахівців.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясувати рівень правового врегулювання можливостей використання ШІ судами при здійсненні правосуддя та учасниками справа, а також з'ясувати межі використання ШІ учасниками справи в процесі розгляду їх спору.

Виклад основного матеріалу. При висвітленні досліджень використання ШІ у судочинстві наочно було продемонстровано зосередження уваги фахівців виключно на різноманітних аспектах використання ШІ судами при здійсненні правосуддя. Відповідно, досліджуючи питання правового регулювання використання судами ШІ при здійсненні судочинства, у першу чергу виникає потреба звернути свою увагу на законодавство ЄС із цього питання. Загальний аналіз правових актів ЄС щодо використання ШІ судами свідчить, що вони здебільше стосуються застережень та неможливості ШІ замінити роботу суддів. У цьому контексті варто згадати Висновки Ради Європи від 8 жовтня 2020 року «Доступ до правосуддя – використання можливостей цифровізації» [6], в яких зазначено, що застосування ШІ у правосудді може містити ризик виникнення дискримінації і непрозорості при прийнятті рішень, що своєю чергою може призвести до порушення фундаментальних прав людини: права на свободу, недискримінацію, недоторканність приватного життя і справедливий судовий розгляд. 6 жовтня 2021 р. Європейський парламент ухвалив «Резолюцію про штуч-

ний інтелект у кримінальному законодавстві та його використання поліцією і судовою владою у кримінальних справах» [7], в якій зазначаються переваги та ризики, використання ШІ в діяльності судової влади та правоохоронних органах. В Резолюції було зазначено умови використання ШІ судами та правоохоронними органами – не порушувати принципи людської гідності, заборона дискримінації, свободи пересування, презумпції невинуватості, свободи вираження поглядів та рівності перед законом відповідно до Європейської конвенції з прав людини. Також у резолюції вказуються й ризики щодо витоку даних та несанкціонованих доступів до інформації.

Також судові та правоохоронні органи при використанні ШІ у своїй діяльності мають керуватися положеннями Загального регламенту про захист даних (GDPR) [8], Регламенту (ЄС) 2018/172521 (EUDPR) [9], Директиви про електронну приватність 2002/58/ЄС [10], та Директиви про правоохоронну діяльність 2016/680 (LED) [11], що встановлюють додержання основних прав людини та принципи захисту даних в електронній формі.

Таким чином, перше питання щодо можливості використання судами у своїй діяльності ШІ на рівні нормативно-правових актів у ЄС та Україні певним чином регламентовано. Також слід брати до уваги, оновлену редакцію від.09.09.2024 р. ст. 16 Кодексу суддівської етики [12], в якій зазначено, що використання суддею технологій штучного інтелекту є допустимим, якщо це не впливає на незалежність та неупередженість судді, не стосується оцінки доказів і процесу ухвалення рішень та не порушує вимог законодавства. Тобто, на рівні етичних стандартів, суди також можуть використовувати у своїй професійній діяльності технології ШІ, як то для підготовки судових рішень, пошуку релевантної судової практики та аналізу необхідної інформації тощо.

Водночас питання використання ШІ учасниками процесу як доказів ще знаходиться у стадії обговорення та суперечок як в Україні так й у інших країнах світу. Наразі актуалізація даного питання пов'язана із постановленням Верховним Судом ухвали від 08.02.2024 р. у справі № 925/200/22 [13], якою використання учасником процесу згенерованого системою ШІ «ChatGPT» обґрунтування підстав для роз'яснення постанови Верховного Суду від 11.12.2023 р. у справі № 925/200/22 визнав зловживанням процесуального права та виявом неповаги до суддів Верховного Суду, а також до судової системи загалом, залишивши заяву без розгляду. Підставою для такого

рішення Верховного Суду було безпідставне клопотання про роз'яснення в порядку ст. 245 ГПК України, щодо мотивів прийнятого рішення та поставлені в такому аспекті, що вимагали від суду додаткового обґрунтування вже прийнятого рішення щодо правовідносин сторін, що не були предметом розгляду, а також базуючись на згенерованих системою ШІ «ChatGPT» відповідях на питання заявник від суду вимагав спростувати чи підтвердити зроблені судом висновки у постанові Верховного Суду від 11.12.2023 р. у справі № 925/200/22. Таке використання заявником «ChatGPT» судом було сприйнято як спосіб поставити під сумнів суддівський розсуд і судове тлумачення цього питання в рішенні, що набуло статусу остаточного та нехтування авторитетом судової влади, а згенеровані системою ШІ «ChatGPT» відповіді, судом оцінені як такі, що отримані із невідомого джерела достовірної науково доведеної інформації, на протипау висновкам, зробленим судом у судовому рішенні.

Відтак використання учасниками процесу згенерованої ШІ інформації, як доказів, підстав обґрунтування звернень та клопотань потребує необхідності у дослідженні.

Безумовний інтерес становить ставлення суддів зарубіжних держав до можливості учасниками процесу використовувати згенеровану ШІ інформацію як доказ та формування правової позиції сторін справи в суді.

Так, наприклад, у справі «Штат Вашингтон проти Пулоки» (*State of Washington v. Puloka*) Верховний суд штату Вашингтон, незважаючи на доводи адвоката щодо потреби у покращенні якості відеозапису, відхилив допуск до кримінального провадження відеодоказів, оброблених ШІ, оскільки, спілка судових експертів не визнала їх надійним джерелом доказів [14].

В іншій частині світу, у рішенні Магістратського суду Хайфи (Ізраїль) зазначено, що документи, згенеровані ШІ, можуть вводити в оману та скомпрометувати незалежне рішення призначеного судом експерта. Справа була пов'язана із відшкодуванням шкоди завданої здоров'ю внаслідок ДТП. Судом була призначена експертиза для оцінки стану здоров'я позивача. Відповідач, Clal Insurance, надав створений за допомогою ШІ документ, створений DigitalOwl, ізраїльською компанією ШІ. У документі проаналізовано історію хвороби позивача, оцінено ступінь тяжкості тілесних ушкоджень і викладені основні висновки. Суд у своєму рішенні поставив під сумнів достовірність згенерованого ШІ висновку,

оскільки невідомо який був вплив ШІ при обробці документів та яка була можливість впливу відповідача у процесі відбору документів для обробки ШІ. Відтак, суд у своєму рішенні заборонив призначеному експерту користуватися та брати до уваги висновок згенерований ШІ для проведення судової експертизи [15].

Наведені приклади із судових справ зарубіжних країн, так само як й українська практика, не визнають згенеровану ШІ інформацію, з різних підстав, як достовірний доказ у справі.

У національній правовій доктрині можливість використання згенерованої ШІ інформації як доказу в суді, належить до питань що недостатньо досліджені. Дослідники здебільшого зосереджують увагу на співвідношенні електронних доказів із системами ШІ.

Так, наприклад, Г. К. Авдєєва проводить аналіз співвідношення систем ШІ із електронними доказами, в результаті якого пропонує введення на законодавчому рівні поняття «електронний доказ» і «цифровий доказ», до якого віднести згенеровану системою ШІ інформацію [16, с. 40].

Своєю чергою О. О. Кармаза та Д. В. Кушерець досліджуючи питання використання ШІ у цивільному судочинстві пропонують на законодавчому рівні закріпити термінологію, що відображає існуючі різновиди (прояви) ШІ: 1) інтелектуальних комп'ютерних програм; 2) інформаційних технологій зі штучного інтелекту (зокрема чат-боти тощо); 3) «електронної особи» [17, с. 253].

Таким чином, дослідники згенеровану ШІ інформацію відмежовують від електронних доказів.

Звертаючись до визначення ШІ слід констатувати, що науковцями та дослідниками запропоновано велика кількість варіантів до розуміння ШІ, що вбирають у себе різні його характерні ознаки. Так, науковці виокремлюють наступні завдання, які можуть бути виконані ШІ – вивчає методи розв'язання завдань, які потребують людського розуміння; вивчає методи розв'язання задач, для яких не існує способів розв'язання або вони не коректні (через обмеження в часі, пам'яті тощо); займається моделюванням людської вищої нервової діяльності; це системи, які можуть оперувати зі знаннями та навчатися тощо [17, с. 242].

Саме така різноманітність завдань, що може виконувати ШІ дозволяє його визначати як розділ комп'ютерної лінгвістики інформатики, який швидко розвивається і зосереджений на розробці інтелектуальних машин, здатних виконувати завдання, які зазвичай потребують людського інтелекту. Системи ШІ створені для навчання на

досвіді, розпізнавання закономірностей і ухвалення рішень на основі вхідних даних. Ці завдання можуть варіюватися від простих дій, як-от розпізнавання мови чи зображень, до більш складних завдань, як-от ігри чи керування автомобілем, а також генерування зображень та звуків [18].

Також, Європейська етична хартія Про використання штучного інтелекту в судових системах та їх оточення від 3–4 грудня 2018 р. містить визначення ШІ як сукупність наукових методів, теорій та технік, мета яких – відтворити машиною когнітивні здібності людини [19].

Відтак, можна погодитись із запропонованим ще у 1956 р. Джоном Маккарті визначенням ШІ як наукового напрямку, у межах якого ставляться та вирішуються завдання апаратного або програмного моделювання тих видів людської діяльності, які традиційно вважаються інтелектуальними [20, с. 105].

Таким чином, інформація, що отримується в результаті роботи ШІ є згенерованою машиною (комп'ютером, комп'ютерною програмою) цифрова інформація на основі вихідних даних закладених для обробки людиною.

Своєю чергою, нормативне визначення електронних доказів закріплено у ст. 100 Цивільному процесуальному кодексі України [21] (далі – ЦПК України), під якими розуміється інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет).

Відтак, електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, при цьому нормативно не встановлені обмеження ким буде створена така інформація – людиною або машиною. Окрім того, законодавець вказує, що така інформація може зберігатися (існувати) в електронній формі. Тому якщо додержуватись такої логіки, згенерована ШІ інформація поглинається визначенням електронних доказів. Водночас, електронні докази, як і будь які інші докази, що б вони були прийняті судом, мають відповідати закріпленим вимогам: належність (ст. 77 ЦПК України);

допустимість (ст. 78 ЦПК України); достовірність (ст. 79 ЦПК України); достатність (ст. 80 ЦПК України).

Звертаючись до зарубіжної судової практики, слід зазначити, що починаються встановлюватися певні межі, використання згенерованої ШІ інформації в судах як доказів. Так, наприклад, В Австралії (штат Новий Південний Уельс), у листопаді 2024 р. було введено нове правило, яке набуло чинності з лютого 2025 р. Відповідно до цього правила, систему ШІ Gen AI не можна використовувати для створення змісту письмових показань, що даються особами під присягою, заяв свідків, посилань на інших осіб або інші докази, що містять необхідну інформацію, яка відображає показання та/або думку сторонника або свідка, або інший матеріал, поданий як доказ або використаний під час перехресного допиту. Суд прагне переконатися, що показання надані під присягою, показання свідків і посилання на докази повинні містити та відображати власні знання особи, а не інформацію, створену ШІ. Крім того, Gen AI не можна використовувати з метою зміни, прикрашання, підсилення чи послаблення або будь-якого іншого моделювання показів свідків, викладених у письмовій формі [22].

Таким чином починають створюватися певні нормативні межі використання згенерованої ШІ інформації як доказів у суді. Проте, й лишаються відкритими питання, яким чином інформація, отримана в результаті обробки ШІ може відповідати вимогам, що встановлюються до доказів. Адже, використання ШІ може мати на меті маніпуляцію, створення «дипфейків», тобто штучних зображень, відеокліпів та аудіозаписів, створених ШІ, які є підробленими, але виглядають справжніми, що може негативно вплинути на розгляд і вирішення справи судом.

Для того щоб інформація згенерована ШІ могла стати доказом в суді, заінтересованою стороною може бути подана додаткова інформація про вихідні дані, якщо закладалися для обробки, інформація щодо самих етапів обробки ШІ, залучення вузькопрофільних експертів, які б могли підтвердити відповідність отриманої інформації від ШІ вимогам, що висувуються до доказів тощо.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що наразі вже не стоїть питання про можливість використання згенерованої ШІ інформації як доказу в суді, а постає питання як скоро це відбудеться. Водночас докази створені ШІ належать до складних питань, що потребують комплексного розв'язання з позицій технологій і права.

Комплексний підхід необхідний для ефективного вироблення правових підходів закріплених у законодавстві для вирішення проблем, пов'язаних із використанням доказів, створених ШІ. Це може включати розробку чітких стандартів і правил для забезпечення надійності, чесності та прозорості доказів, створених ШІ. Крім того, вже є потреба у навчанні спеціалістів у сфері права щодо можливостей та обмежень ШІ, що дозволить їм у майбутньому ефективніше використовувати докази, створені ШІ. Нарешті, розвиток ШІ з урахуван-

ням етичних критеріїв, з акцентом на справедливість, конфіденційність і підзвітність, що дозволить зменшити потенційні проблеми залучення у справу доказів, створених ШІ. Оскільки штучний інтелект продовжує розвиватися та інтегрувати в різні сфери суспільного життя, вирішення цих проблем матиме вирішальне значення для забезпечення того, щоб використання отриманих ШІ доказів забезпечувало реалізацію принципів справедливості та добросовісності при здійсненні судочинства.

Список літератури:

1. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/oecd-legal-0449> (дата звернення: 20.06.2025).
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.06.2025).
3. Белов Д. М., Белова М. В. Штучний інтелект в судочинстві та судових рішеннях, потенціал та ризики. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія право. Вип. 78: ч. 2. 2023. С. 315–320.
4. Чабан В. І. Роль та межі застосування штучного інтелекту у судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8. 2024. С. 452–454.
5. Юровська Г. В., Городовенко В. В. Суддя і штучний інтелект: переваги, виклики і загрози. *Судово-юридична газета*. 2 лютого 2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/292121-sudya-i-iskusstvennyy-intellekt-preimushchestva-vyzovy-i-ugrozy-vtoraya-lektsiya-sudey-ksu-viktora-gorodovenko-i-galiny-yurovskoy-posvyaschennaya-zaklyucheniyu-kses-video> (дата звернення: 20.06.2025).
6. Council Conclusions «Access to Justice – Seizing the Opportunities of Digitalisation» 8 October 2020. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11599-2020-INIT/en/pdf> (дата звернення: 20.06.2025).
7. European Parliament resolution of 6 October 2021 on artificial intelligence in criminal law and its use by the police and judicial authorities in criminal matters (2020/2016(INI)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-10-06_EN.html#sdocta2 (дата звернення: 20.06.2025).
8. Document 02016R0679-20160504. Consolidated text: Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) (Text with EEA relevance). URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2016/679/2016-05-04> (дата звернення: 23.06.2025).
9. Document 32018R1725. Regulation (EU) 2018/1725 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2018 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by the Union institutions, bodies, offices and agencies and on the free movement of such data, and repealing Regulation (EC) No 45/2001 and Decision No 1247/2002/EC (Text with EEA relevance.). URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2018/1725/oj> (дата звернення: 23.06.2025).
10. Document 32002L0058. Directive 2002/58/EC of the European Parliament and of the Council of 12 July 2002 concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic communications sector (Directive on privacy and electronic communications). URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2002/58/oj> (дата звернення: 23.06.2025).
11. Document 32016L0680. Directive (EU) 2016/680 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by competent authorities for the purposes of the prevention, investigation, detection or prosecution of criminal offences or the execution of criminal penalties, and on the free movement of such data, and repealing Council Framework Decision 2008/977/JHA. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2016/680/oj> (дата звернення: 23.06.2025).
12. Кодекс суддівської етики. Затверджений Рішенням XI (Черговим) З'їздом суддів України від 22.02.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text> (дата звернення: 23.06.2025).
13. Ухвала Верховного Суду від 08.02.2024 р. у справі № 925/200/22. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/116984639?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01 (дата звернення: 20.06.2025).

14. Dorna Moini. AI on trial: How courts are litigating the GenAI boom. URL: <https://www.thomsonreuters.com/en-us/posts/ai-in-courts/courts-genai-boom/>.
15. Haim Ravia, Dotan Hammer. Israeli Court Outlines How AI-Generated Documents Should Be Introduced. URL: <https://www.law.co.il/en/news/2025/01/02/israeli-court-outlines-how-ai-generated-documents-should-be-/> (дата звернення: 23.06.2025).
16. Авдєєва Г. К. Цифрові докази і системи штучного інтелекту у правозастосовній діяльності. Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. Харків, 2023. Вип. 46. С. 32–40.
17. Кармаза О. О., Кушерець Д. В. Штучний інтелект у цивілістичному процесі: перспективи використання. С. 233–262. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/102/2586/5540-1?inline=1>.
18. Штучний інтелект. Вікіпедія. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/102/2586/5540-1?inline=1> (дата звернення: 20.06.2025).
19. European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment (Council of Europe, 3–4 December 2018). URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c> (дата звернення: 23.06.2025).
20. Методи та системи штучного інтелекту : навч. посіб. / Укл. Д.В. Лубко, С.В. Шаров. Мелітополь : ФОП Однорог Т.В., 2019. 264 с.
21. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492
22. James Tumbridge. Can you use AI in court cases? URL: <https://www.keystonelaw.com/keynotes/can-you-use-ai-in-court-cases> (дата звернення: 23.06.2025).

Shtefan O. O. USE OF AI-GENERATED INFORMATION IN LEGAL PROCEEDINGS

Artificial intelligence (AI) has evolved from something fantastic to real and everyday in all areas of human life, when there is a need for quick information search, data processing, etc. The judicial sphere in Ukraine is rather slow to accept the integration of AI into the professional activities of judges, and the attitude towards the use of AI-generated information by participants in the case is still in its formative stage. At the same time, in technically developed countries, AI has long been integrated into the judicial system. On the one hand, it is used as a tool for searching, selecting and analyzing a large volume of legal provisions, optimizing the process of considering and resolving cases, and on the other hand, its use has revealed the “weaknesses” of AI, such as: bias, violation of the principles of justice, violation of confidentiality rules and adoption of illegal decisions in cases. That is why the use of AI by courts in the conduct of legal proceedings, today, in the EU countries and Ukraine, at the level of legal regulation, is already taking place, principles and approaches to its use are being developed. However, the issue of the use of AI-generated information by the participants in the case in the process of considering and resolving their case by courts, not only in Ukraine, but also in other countries of the world, is debatable. Directly, judges, lawyers, and scientists cannot reach a common opinion on the admissibility and reliability of the use of AI-generated information as evidence. Currently, only the first steps are being taken to develop principles, boundaries, and rules for the use of AI-generated information as evidence. At the same time, as a result of the analysis of judicial practice both in Ukraine and in other countries of the world, it is shown that the judicial system, for various reasons, is not yet ready to perceive AI-generated information as reliable evidence in the case. This scientific article focuses on the analysis of approaches to the use of AI-generated information as evidence. The study concluded that AI-generated evidence is a complex issue that requires a comprehensive solution from the perspectives of technology and law. There is a need to train legal professionals on the capabilities and limitations of AI, which will allow them to use AI-generated evidence more effectively in the future.

Key words: artificial intelligence, legal proceedings, evidence, admissibility, belonging.

Дата надходження статті: 31.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 343.98:349.2(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.5/06>

Рядінська В. О.

Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад «Національна академія управління»

Епель О. В.

Шостий апеляційний адміністративний суд, м. Київ

ЗАХИСТ ПРАВ ОСІБ, ЩО ПРОХОДЯТЬ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПОЛІГРАФА, У ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ В УКРАЇНИ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено комплексному аналізу стану забезпечення прав осіб, які проходять психофізіологічне дослідження із застосуванням поліграфа у трудових правовідносинах в Україні. Вихідним положенням є теза про те, що поширення практики використання поліграфа в державному й приватному секторах відбувається за умов відсутності спеціального закону та за логікою «презумпції дозволеності», підкріпленої низкою підзаконних актів окремих органів влади.

У роботі на підставі аналізу зарубіжного законодавства, спрямованого на врегулювання відносин, пов'язаних із застосуванням поліграфа, визначено такі аспекти, врахування яких спрямовано на забезпечення балансу між інтересами держави чи роботодавця у виявленні неправдивої інформації та фундаментальними правами людини на приватність, особисте життя, свободу переконань, захист від дискримінації і примусу тощо, яка була втілена при формуванні правового регулювання відносин, що виникають у сфері застосування поліграфа в США, Литві та Молдові (зарубіжних країнах, які мають закон, яким врегульовуються суспільні відносини із застосування поліграфа): добровільність та поінформована згода; кваліфікаційні вимоги до поліграфологів; спеціальний правовий режим інформації, отриманої під час дослідження; відповідальність за порушення встановлених вимог.

З огляду на зарубіжний досвід, констатовано, що в Україні застосування поліграфа у трудових правовідносинах розвивається фрагментарно: у приватному секторі спирається переважно на конституційний принцип добровільності та загальні норми цивільного законодавства без спеціальних процедурних гарантій, а у державному секторі окремі відомчі акти закріплюють вимоги до стандартів забезпечення прав осіб під час психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа, але роблять це нерівномірно, створюючи множинність режимів. Зазначений дисбаланс підсилюється відсутністю єдиних підходів до кваліфікації поліграфологів без уніфікованих вимог до їх навчання і визначення рівня компетентності.

Зроблено висновок, що законодавче врегулювання із запровадженням мінімальних стандартів, єдиних кваліфікаційних вимог і дієвого механізму відповідальності є необхідною передумовою перетворення поліграфа з інструмента з високим потенціалом порушення прав осіб на інструмент, використання якого сумісне з правами людини на приватність, особисте життя, свободу переконань, захист від дискримінації і примусу.

Ключові слова: поліграф, психофізіологічне опитування, права людини, захист прав, трудові правовідносини, правове регулювання, відповідальність.

Постановка проблеми. Застосування поліграфа (відомого широкому суспільству як «детектор брехні») в Україні поступово набуває дедалі більшого поширення, як базується на презумпції дозволеності за відсутності прямої законодавчої

заборони використовувати поліграф та низці нормативних актів, що створюють правові підстави його застосування в окремих суспільних відносинах (при кадровому доборі персоналу в державні органи та приватні компанії, в кримінальному та

цивільному провадженні, для вирішення шлюбно-сімейних конфліктів тощо).

За своєю матеріальною природою поліграф є засобом психофізіологічного дослідження, який фіксує не істину як таку, а фізіологічні реакції організму у відповідь на певні стимули. Його використання пов'язане з низкою проблемних аспектів, серед яких відсутність універсально визнаної наукової валідності результатів, значна залежність висновків від рівня професійної підготовки поліграфолога та впливу суб'єктивних факторів, а також можливість психологічного тиску на особу, що проходить опитування, при цьому рівень такого тиску може досягати ступеня, співмірного з примусовим впливом, що може порушити її основоположні права та свободи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед зарубіжних науковців проблема захисту прав і свобод особи, яка проходить психофізіологічне дослідження із застосуванням поліграфа, неодноразово ставала предметом наукових досліджень. Джон Ф. Бейтел (John F. Beitel) у своїй статті *Ethical Issues in Polygraph Testing* вказував, що питання, які задаються під час поліграфологічних тестувань, можуть вторгтися в особисте життя, що порушує право на приватність, а сама процедура може створювати психологічний дискомфорт, що межує з етичними порушеннями [1]. Девід Л. Фейгман (David L. Faigman), відомий критик застосування поліграфа, вказував, що порушення прав опитуваних з допомогою поліграфа осіб відбувається через ненадійність та наукову невалідність цього пристрою [2]. Стивен Э. Файнберг (Stephen E. Fienberg), Пол К. Стерн (Paul C. Stern), автори звіту 2003 року *The Polygraph and Lie Detection*, зазначали, що психологічний тиск під час психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа може впливати на результати, що додатково порушує права опитуваних [3]. Дуг Вільямс (Doug Williams), колишній поліграфолог, який згодом став відомим критиком поліграфа, наголошував, що процедура тестування порушує права опитуваних через примус, вторгнення в приватність і створення атмосфери страху [4] і т.ін.

На сучасному етапі сформована позиція щодо необхідності забезпечення балансу між інтересами держави чи роботодавця у виявленні неправдивої інформації та фундаментальними правами людини на приватність, особисте життя, свободу переконань, захист від дискримінації і примусу тощо, яка була втілена при формуванні правового регулювання відносин, що виникають у сфері

застосування поліграфа. Так, зарубіжний досвід країн, в яких застосовується поліграф і сформовано правове регулювання у цій сфері (США, Литва, Молдова), переконує, що у нормативних актах закріплюються певні вимоги, дотримання яких і забезпечує необхідний баланс. До таких вимог відносяться: добровільність згоди особи на проходження психофізіологічного дослідження із застосування поліграфа та її гарантії, забезпечення належної кваліфікації поліграфологів, особливий правовий режим інформації, що отримується в результаті дослідження, відповідальність за порушення встановлених вимог.

В українській академічній літературі, присвяченій дослідженню правового регулювання застосування поліграфа в Україні (роботи С. Градун [5, с. 67–80], С. Казьмірука, І. Пампухи, Н. Близнюка [6, с. 62–66], А.І. Мотляха [7, с. 31–44], В. Ровного [8, с. 69–73] та інших), питання захисту прав осіб, що проходять опитування на поліграфі, майже не підіймалися, зокрема тому, що застосування поліграфа в нашій країні було незначним. Проте поява українських шкіл підготовки поліграфологів (Національної асоціації поліграфологів України, Центра експертних досліджень Тетяни Морозової, об'єднання експертів-поліграфологів «Ведмідь, Іщук та партнери» тощо, які здійснюють систематичні навчання поліграфологів), зміна правового регулювання у цій сфері, запровадження поліграфа у нові сфери життя, зростання рівня суспільного визнання його ефективності як засобу психофізіологічного дослідження поведінки людини, сприяють суттєвому збільшенню кола осіб, що залучаються до відносин, які виникають у сфері застосування поліграфа, а це, у свою чергу, призводить до актуалізації питання захисту прав осіб, що проходять психофізіологічне дослідження із застосуванням поліграфа, в українському правовому полі.

Постановка завдання. Метою нашої статті є аналіз забезпечення захисту прав осіб, що проходять психофізіологічне дослідження із застосуванням поліграфа у трудових відносинах в Україні.

Виклад основного матеріалу. В українському парламенті було дві спроби з врегулювання відносин з забезпечення прав осіб, які проходять психофізіологічне дослідження із застосуванням поліграфа – 17 лютого та 4 березня 2016 року до Верховної Ради було подано законопроекти «Про захист осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі» за № 4094 (далі – законопроект № 4094) [9] та «Про поліграфічну

діяльність» від № 4094-1 (далі – законопроект № 4094-1) [10] відповідно.

Законопроект № 4094-1 був спрямований на створення правових засад діяльності у сфері застосування поліграфа, в якому пропонувалося створити Національну асоціацію поліграфологів України для сертифікації фахівців, розробки методик та здійснення контролю, визначити порядок і вимоги до психофізіологічних опитувань, права та гарантії опитуваних і замовників, статус, права та обов'язки поліграфологів. У пояснювальній записці обґрунтовувалося, що прийняття закону забезпечить належний рівень професійної підготовки поліграфологів, якісність висновків та захист прав осіб [11]. Втім, у ході розгляду у Верховній Раді України законопроект зазнав критики. Головне науково-експертне управління вказало на відсутність доцільності прийняття спеціального закону, оскільки дослідження на поліграфі є різновидом судової експертизи, врегульованої Законом України «Про судову експертизу», сумнівність створення системи самоврядування поліграфологів, бо це може призвести до створення штучних бар'єрів для доступу до професії через обов'язкове членство в органах самоврядування тощо [12], Комітет з питань прав людини підкреслив відсутність гарантій конфіденційності, визначеного рівня та порядку відповідальності за розголошення або втрату матеріалів поліграфічного опитування [13], Комітет з питань запобігання і протидії корупції наголосив, що законопроект створює ризики штучного обмеження доступу до професії та корупційні загрози, пов'язані із сертифікацією [14]. У підсумку, 28 вересня 2019 року законопроект № 4094-1 був відкликаний.

Законопроект № 4094 був спрямований на врегулювання відносин у сфері застосування поліграфа. Його метою декларувався захист прав осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі, легалізація поліграфа як науково-технічного засобу, визначення порядку його застосування у кадровому відборі, спеціальних перевірок, службових розслідуваннях, оперативно-розшуковій діяльності, досудовому розслідуванні та судовому провадженні [15]. У тексті проекту передбачалося закріплення прав, обов'язків та гарантій опитуваних, визначення статусу поліграфолога, а також умов і принципів проведення досліджень. Проте законопроект отримав низку негативних висновків профільних органів Верховної Ради України. Так, Комітет з питань прав людини вказав на невідповідність норм законопроекту Конституції України (ст. 28, 32, 63), оскільки проект

фактично робив обов'язковим проходження поліграфа для кандидатів на державну службу, а також не враховував право особи не свідчити проти себе [16], Комітет з питань запобігання і протидії корупції наголосив на юридичній сумнівності залучення поліграфологів як судових експертів без чіткого обмеження виключно поліграфічними дослідженнями, що могло створювати ризики процесуальної невизначеності [17], Головне науково-експертне управління вказало, що запропоновані положення дублювали або суперечили Закону України «Про судову експертизу» та чинним процесуальним кодексам, у яких мали б бути врегульовані підстави призначення й оцінки результатів таких досліджень та відзначило ряд інших недоліків (декларативність норм, невизначеність статусу поліграфолога, предмет регулювання виходив за межі заявленої мети (захисту прав осіб) і фактично стосувався поліграфічної діяльності загалом) тощо [18]. 28 вересня 2019 року законопроект № 4094 також було відкликано.

Більше до питання прийняття закону, який би забезпечив захист прав особи, що проходить психофізіологічне дослідження із застосуванням поліграфа, українські суб'єкти законодавчої ініціативи не поверталися.

На сучасному етапі у трудових правовідносинах поліграф в Україні застосовується при відборі персоналу, проведенні внутрішніх службових розслідувань, оцінюванні доброчесності працівників, перевірці дотримання ними корпоративної етики в приватних підприємствах, установах, організаціях, а також для професійного кадрового відбору персоналу, проведення спеціальних перевірок, службових розслідувань, атестації або оцінювання ризиків щодо співробітників окремих органів державної влади (переважно в органах сил безпеки і оборони), тобто – в приватному та державному секторі.

Як зазначалося вище, однією з найважливіших вимог, що забезпечують баланс між інтересами держави чи роботодавця у виявленні неправдивої інформації та фундаментальними правами людини на приватність, недоторканості особистого життя, свободу переконань, захист від дискримінації та примусу тощо при проведенні психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа, є добровільність згоди особи на проходження такого дослідження.

На формування зазначених норм вплинули положення Нюрнберзького кодексу 1947 року, Міжнародного пакту про громадянські та полі-

тичні права, Конвенції Ради Європи про права людини та біомедицину (Ов'єдської конвенції, 1997) та інших нормативних актів, тобто розвиток гуманітарного права та загально-цивілізаційних процесів, які поставили у центр правового регулювання принцип поваги до гідності людини і право на особисту недоторканність та закріпили принцип *обов'язкової добровільної вільної згоди* людини як умови проведення над нею експериментів (медичних, наукових та інших), а також будь-яких дослідів чи процедур. Так, Нюрнберзький кодекс 1947 року – перший міжнародний документ про етико-правові засади проведення медико-біологічних досліджень на людях, закріпив принцип, згідно якого абсолютною необхідною умовою проведення досліджень на людині є добровільна згода останнього, який означає, що особа, яка залучається до дослідження як випробуваний, повинна мати законне право давати таку згоду; мати можливість здійснювати вільний вибір і не відчувати на собі впливу будь-яких елементів насильства, обману, шахрайства, хитрості чи інших прихованих форм тиску чи примусу; мати знання, достатні для того, щоб зрозуміти суть дослідження і прийняти усвідомлене рішення [19]. У статті 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права зазначається, що «...жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим дослідом» [20]. Стаття 5 Конвенції Ради Європи про права людини та біомедицину (Ов'єдська конвенція, 1997) закріплює, що втручання у сферу охорони здоров'я може здійснюватися лише після вільної та поінформованої згоди відповідної особи [21]. Наприклад, добровільність згоди опитуваного на проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням детектора брехні (в тому числі поліграфа) закріплюється в Законі США «Про захист працівників від поліграфа» (англ. *Employee Polygraph Protection Act of 1988*) (далі – ЕРПА) [22] (в тих випадках, коли таке дослідження може проводитися), в Законі Литви «Про застосування поліграфа» (лит. *Lietuvos respublikos poligrafo naudojimo*) від 29 серпня 2000 року № VIII-1906 [23] і т.ін.

В Україні в трудових правовідносинах в приватному секторі добровільність такої згоди за відсутності спеціального регулювання в цій сфері визначається частиною другою статті 28 Конституції України, де закріплено, що «Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідом» [24] та частини третьої статті 281 Цивільного кодексу

України (далі – ЦК України), де зазначається, що «Медичні, наукові та інші досліді можуть проводитися лише щодо повнолітньої дієздатної фізичної особи за її вільною згодою» [25]. При цьому, гарантії забезпечення добровільності відсутні, оскільки не визначено спеціальних процедурних механізмів, які б забезпечували реальне, а не формальне волевиявлення особи при наданні згоди на проходження психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфу. Наприклад, відсутні засоби протидії потенційному тиску з боку роботодавців чи інших суб'єктів, зацікавлених у проведенні дослідження, недопущення дискримінації у разі відмови від проходження дослідження тощо. За таких умов добровільність згоди особи на проходження опитування із застосуванням поліграфа має декларативний характер і не забезпечує ефективного захисту прав особи.

В трудових правовідносинах в державному секторі добровільність згоди особи на проходження психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфу, крім норм Конституції України та ЦК України дублюється в низці підзаконних актів, які встановлюють правові підстави застосування поліграфа в діяльності окремих державних органів. Так, в Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України, затвердженій наказом Міністерства внутрішніх справ України від 13 листопада 2017 року № 920, передбачається, що опитування на поліграфі проводиться лише на підставі письмової згоди опитуваного, а відмова від опитування не може тягти за собою утиск особи, порушення її законних прав та свобод; опитування проводиться тільки за наявності відповідного завдання та в межах визначеного кола питань, про що спеціаліст повідомляє опитувану особу, інформація, отримана спеціалістом під час проведення опитування, а також та, що міститься в довідці про результати опитування з використанням поліграфа, не підлягає розголошенню [26]; у Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 11 травня 2017 року № 449, зазначається, що дослідження із застосування поліграфа проводиться лише за добровільною згодою об'єкта дослідження на проведення дослідження за умови відсутності у об'єкта дослідження медичних протипоказань для проведення дослідження, особа повинна знати, з якої причини щодо неї проводять дослідження, а також має право відмовитися від дослідження на будь-якому

етапі його проведення [27]; у Порядку проведення психофізіологічного опитування посадових осіб митних органів та кандидатів на зайняття посад державної служби в митних органах із застосуванням поліграфа, затверджену постановою Кабінету Міністра України від 1 квітня 2025 року № 366, вказується, що спеціаліст-поліграфолог починає опитування з дотриманням принципу добровільної згоди лише за умови наявності всіх підстав для проведення опитування, за відсутності в об'єкта опитування проблем, пов'язаних із здоров'ям, та інших причин [28] і т.ін. Тобто, в державному секторі гарантії забезпечення добровільності згоди на проходження психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа більш чітко врегульовані та формалізовані у відомчих і урядових нормативно-правових актах. Вони не лише підтверджують конституційний принцип добровільності, а й конкретизують його через встановлення спеціальних процедурних гарантій: обов'язковість письмової згоди, право відмовитися від проходження опитування на будь-якому етапі без жодних негативних наслідків, обмеження кола допустимих запитань, недопущення розголошення отриманої інформації, перевірка наявності чи відсутності медичних протипоказань тощо. Проте незважаючи на це, залишається відкритим питання реального забезпечення гарантій прав осіб, які піддаються психофізіологічному дослідженню із застосуванням поліграфа, зокрема щодо ризиків прихованого примусу, можливого впливу на кар'єрні перспективи у випадку відмови від тестування чи використання результатів дослідження поза визначеними правовими межами.

Наступною вимогою до забезпечення прав осіб, які проходять психофізіологічне дослідження із застосуванням поліграфа, що забезпечують баланс між інтересами держави чи роботодавця у виявленні неправдивої інформації та фундаментальними правами людини на приватність, свободу переконань, захист від дискримінації та примусу при застосуванні поліграфа, є забезпечення належної кваліфікації поліграфологів.

Наприклад, в ЕРРА (в тих випадках, коли зазначене дослідження може проводитися) до поліграфологів встановлюються такі вимоги як: наявність чинної і дійсної ліцензії, виданої органами ліцензування та регулювання відповідного штату, а також фінансового забезпечення у вигляді гарантійного зобов'язання щонайменше на 50 000 доларів США або еквівалентне покриття професійної діяльності. Ліцензійні умови встановлю-

ються в кожному штаті окремо. Так, відповідно до положень Зведених законів штату Орегон (Oregon Revised Statutes) (розділ 703 «Polygraph Examiners») (ORS 703.090), ліцензію поліграфолога може отримати особа, яка відповідає таким вимогам: вік не менше 18 років, громадянство Сполучених Штатів; доброчесність (не демонстрування протягом попередніх 10 років поведінки, яка вказує на високий ступінь ймовірності того, що особа навряд чи виконуватиме обов'язки поліграфолога таким чином, щоб це служило інтересам громадськості); ступінь бакалавра в коледжі або університеті, акредитованому Американською асоціацією реєстраторів коледжів та приймальних комісій; або диплом про закінчення середньої школи або сертифікат про успішне складання затвердженого тесту на еквівалентність середньої школи, такого як тест загального освітнього розвитку (GED), п'ять років активного досвіду слідчої діяльності до дати подання заявки на отримання ліцензії; закінчений курс для поліграфологів, затверджений Департаментом стандартів громадської безпеки та навчання (Department of Public Safety Standards and Training (DPSST)), який відповідає будь-яким мінімальним стандартам навчання, затвердженим Радою зі стандартів та навчання громадської безпеки, та задовільно пройти щонайменше 200 іспитів, або пропрацювати поліграфологом протягом щонайменше п'яти років в урядовому агентстві штату Орегон та задовільно пройшли щонайменше 200 іспитів; успішно пройти іспит, проведений DPSST, для визначення, відповідно до будь-яких стандартів, затверджених радою, компетентності виконувати обов'язки поліграфолога [22].

В Законі Литви «Про застосування поліграфа» до поліграфологів (спеціалісти дослідження) висуваються такі вимоги: 1) бути громадянином Литовської Республіки; 2) мати вищу освіту; 3) мати документ, що підтверджує кваліфікацію, про проходження комплексного спеціалізованого курсу з розслідування на поліграфі обсягом не менше 400 годин, включаючи тривалість практичних занять у навчальних закладах держав-членів Європейського Союзу або Організації Північноатлантичного договору; 4) мати дозвіл на роботу або доступ до секретної інформації [23].

Відповідно до статті 20 Закону Молдови «Про застосування тестування на детекторі симуляції (поліграфі)» (молд. Privind aplicarea testării la detectorul comportamentului simulat (poligraf)) від 12 грудня 2008 року № LP269/2008 поліграфолог повинен відповідати таким вимогам: громадян-

ство Молдови, вища освіта в галузі психології, вік від 25 років, спеціальна підготовка та атестація Державною комісією з тестувань із застосуванням поліграфа [29]. Діяльність зазначеної комісії регулюється Постановою Уряду Молдови «Про деякі заходи з виконання Закону № 269-XVI від 12 грудня 2008 року про застосування тестування на детекторі симуляції (поліграфі) № HG475/2014 від 19 червня 2014 року [30].

В Україні спеціальний нормативний акт, який би визначав вимоги до поліграфолога та його кваліфікації відсутній. Згідно Національного класифікатора професій ДК 003:2010, затвердженого наказом Держспоживстандарту України 28 липня 2010 року № 327, кваліфікація – це здатність виконувати завдання та обов’язки відповідної роботи, яка визначає рівень освіти та спеціалізацію особи [31]. До кваліфікаційних характеристик належать вимоги до освіти, вимоги до стажу роботи та компетентності, визначені професійним стандартом. Кваліфікація повинна підтверджуватися відповідними документами.

В Національному класифікаторі України «Класифікатор професій», розробленому на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 04 травня 1993 року № 326, професія «Поліграфолог» закріплюється під кодом 2490 (розділ 2 «Професіонали», клас «Професіонали, що не входять в інші класифікаційні групи»). Наказом Міністерства економіки України «Про затвердження змін № 10 до Національного класифікатора ДК 003:2010» від 25 жовтня 2021 року № 810-21 встановлено вимоги до професіоналів: освітня кваліфікація за першим (бакалаврським), другим (магістерським), третім (освітньо-науковим/освітньотворчим) рівнем вищої освіти [32].

Професійного стандарту професії «Поліграфолог» в Україні немає, в Реєстрі професійних стандартів відомості про нього відсутні [33].

Навчання поліграфологів здійснюється або суб’єктами господарювання, які надають послуги з освітніх послуг, що не підлягають ліцензуванню, або закладами вищої освіти (переважно в межах післядипломної освіти дорослих). Вимог до суб’єктів, що здійснюють навчання поліграфологів, не встановлено. За результатами навчання видаються документи (сертифікати, дипломи), форма і зміст яких визначаються самим суб’єктом, що надає освітні послуги, які не відносяться до документів про освіту державного зразка.

В таких умовах належна кваліфікація поліграфологів в Україні, яка вступає необхідною умовою захисту прав осіб, що проходять психофізі-

ологічні дослідження із застосуванням поліграфа, піддається сумніву.

Наступною вимогою до забезпечення прав осіб, які проходять опитування на поліграфі, що забезпечують баланс між інтересами держави чи роботодавця у виявленні неправдивої інформації та фундаментальними правами людини на приватність, особисте життя, свободу переконань, захист від дискримінації та примусу тощо при застосуванні поліграфа є особливий правовий режим інформації, що отримується в результаті такого дослідження.

Наприклад, в ЕРРА (в тих випадках, коли дослідження із застосуванням поліграфа може проводитися) закріплюється, що жодна особа, крім тієї, що проходила опитування, не має права розкривати інформацію, отриману під час поліграфологічного дослідження за винятком визначених випадків; поліграфолог може розкривати інформацію, отриману під час тесту на поліграфі, лише: опитуваному або будь-якій іншій особі, спеціально визначеній опитуваним у письмовій формі; роботодавцю, який ініціював проведення тесту або будь-якому суду, державному органу, арбітру чи медіатору – відповідно до належної правової процедури, на підставі ухвали суду, що має відповідну юрисдикцію [22].

Відповідно до статті 11 Закону Литви «Про застосування поліграфа», інформація, отримана під час поліграфічного дослідження, не може бути використана для інших цілей, ніж ті, що були передбачені, крім випадків, коли отримана інформація про спробу скоєння, планований або скоєний злочин [23].

У пункті h) статті 22 Закону Молдови «Про застосування тестування на детекторі симуляції (поліграфі), поліграфологу заборонено розголошувати інформацію, яка стала йому відомою у зв’язку з проведенням тестування, за виключенням випадків, коли передання такої інформації здійснюється відповідно до чинного законодавства [29].

В Україні питання встановлення особливого правового режиму інформації, що отримується в результаті психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа вирішується неоднозначно.

Через відсутність спеціального регулювання застосування поліграфа в трудових правовідносинах в приватному секторі правовий режим інформації, отриманої в результаті психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа, не визначений, а порядок її збору, зберігання, обробки

та використання жодним чином нормативно не врегульовано. Унаслідок цього виникає правова прогалина: з одного боку, результати психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа можуть містити відомості, що стосуються приватного життя особи, її переконань чи стану здоров'я, а з іншого – вони не мають визначеного правового статусу, що створює ризик порушення основоположних прав і свобод людини, зокрема права на повагу до приватного життя, захист персональних даних, свободу переконань тощо. За відсутності спеціального правового режиму така інформація може бути використана роботодавцем або іншими суб'єктами на власний розсуд, без визначених законодавством гарантій її достовірності, обмеження доступу, строків зберігання та порядку знищення.

Ситуація із застосуванням поліграфа у сфері трудових відносин державного сектору є дещо впорядкованішою. Це пояснюється наявністю низки відомчих нормативно-правових актів, у яких визначено порядок використання поліграфа в діяльності державних органів, де закріплено правовий режим інформації, отриманої в результаті опитування особи із застосуванням поліграфа. Так, пункті 4 Розділу II Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України, затвердженій наказом Міністерства внутрішніх справ України від 13 листопада 2017 року № 920, зазначається, що за принципом конфіденційності інформація, отримана спеціалістом під час проведення опитування, а також та, що міститься в довідці про результати опитування з використанням поліграфа, не підлягає розголошенню, крім випадків, передбачених законодавством України [26]; у пункті 20 Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 11 травня 2017 року № 449, зазначається, що особи, які мали доступ до інформації про факт, процедуру та результати дослідження, забезпечують її конфіденційність [27]; у пункті 14 Порядку проведення психофізіологічного опитування посадових осіб митних органів та кандидатів на зайняття посад державної служби в митних органах із застосуванням поліграфа, затвердженого постановою Кабінету Міністра України від 1 квітня 2025 року № 366 вказується, що за принципом забезпечення конфіденційності інформація, отримана спеціалістом-поліграфологом під час проведення опитування, а також та, що міститься в довідці, не підлягає

розголошенню [28] і т.ін. Встановлення правового режиму інформації, що отримується в результаті психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у такий спосіб призводить до створення множинності режимів, які характеризуються різними стандартами захисту інформації, неуніфікованим підходом і т.ін.

Наступною вимогою до забезпечення прав осіб, які проходять психофізіологічне дослідження на поліграфі, що забезпечують баланс між інтересами держави чи роботодавця у виявленні неправдивої інформації та фундаментальними правами людини на приватність, особисте життя, свободу переконань, захист від дискримінації та примусу тощо при застосуванні поліграфа є відповідальність за порушення встановлених вимог при його застосуванні.

Так, у ЕРРА за порушення вимог цього нормативного акту встановлюється цивільно-правова відповідальність для роботодавців у вигляді штрафу в розмірі не більше 10 000 доларів США, а також відносно роботодавців та поліграфологів можуть застосовуватися загальні засоби правового захисту (подаватися позови про відшкодування відповідальності) [22].

Відповідно до Закону Литви «Про застосування поліграфа», спеціаліст дослідження, який склав неправдивий висновок, несе відповідальність у встановленому законом порядку [23].

У статті 29 Закону Молдови «Про застосування тестування на детекторі симуляції (поліграфі)» передбачено, що порушення вимог цього закону передбачає дисциплінарну, цивільну відповідальність, відповідальність за правопорушення чи кримінальну відповідальність відповідно до законодавства [29].

В Україні відповідальність за порушення вимог у сфері застосування поліграфа в трудових правовідносинах в приватному секторі не встановлена, оскільки відсутня правова регламентація таких відносин, а в державному секторі передбачена в окремих підзаконних нормативно-правових актах. Наприклад, у пункті 5 Розділу IV Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України, затвердженій наказом Міністерства внутрішніх справ України від 13 листопада 2017 року № 920, зазначається, що внесення спеціалістом поліграфа завідомо неправдивих відомостей у матеріали опитування, розголошення ним персональних даних, розголошення особами, які мали доступ до інформації, про факт, хід і результати опитування з використанням поліграфа передбачає відповідальність,

визначену законом [26]; у пункті 20 Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 11 травня 2017 року № 449, вказується, що особи, які мали доступ до інформації про факт, процедуру та результати дослідження, за порушення її правового режиму несуть відповідальність згідно із законом [27] тощо. При цьому, в інших підзаконних нормативно-правових актах, що врегульовують застосування поліграфа в діяльності інших державних органів, про відповідальність за порушення їх норм не згадується, як наприклад в Порядку проведення психофізіологічного опитування посадових осіб митних органів та кандидатів на зайняття посад державної служби в митних органах із застосуванням поліграфа, затвердженому постановою Кабінету Міністра України від 1 квітня 2025 року № 366 [28], Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа в Управлінні державної охорони України, затвердженому наказом Управління державної охорони від 2 грудня 2023 року № 1070 [34], Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, затвердженому наказом Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 24 грудня 2021 року № 771 [35], Інструкції про порядок організації та проведення опитування особового складу Національної гвардії України з використанням поліграфа, затверджений наказом Міністерства внутрішніх справ України від 01 вересня 2017 року № 749 [36] тощо. Таке врегулювання питання відповідальності за порушення вимог у сфері застосування поліграфа в трудових правовідносинах призводить до фрагментарності та нерівномірності правозастосування, правової невизначеності щодо складів правопорушень і видів санкцій, а також до різних стандартів захисту залежно від державного органу. За відсутності єдиних норм виникають колізії, ускладнюється доведення факту порушення і відшкодування шкоди, посилюються ризики вибіркового тлумачення поняття «відповідальність, визначена законом». Працівники опиняються в нерівному становищі: в одних органах передбачено хоча б загальні запобіжники і натяк на відповідальність, в інших ні, що відкриває простір для зловживань (розголошення даних, прихованого примусу, дискримінаційних наслідків відмови тощо).

Висновки. Підсумовуючи зазначене, констатуємо, що на сучасному етапі в Україні при проведенні психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа у трудових правовідносинах в приватному та державному секторі через відсутність закону, який би врегульовував суспільні відносини, що виникають при такому застосуванні, захист прав осіб, що проходять опитування на поліграфі, майже не забезпечений. Тривале нехтування українським законодавцем питання прийняття спеціального закону щодо поліграфа фактично залишило сферу суспільних відносин, які виникають при його застосуванні, в стані регуляторної невизначеності, що призвело до не дотримання вимог, спрямованих на забезпечення балансу між інтересами держави чи роботодавця у виявленні неправдивої інформації, визначенні доброчесності працівників тощо та фундаментальними правами людини на приватність, особисте життя, свободу переконань, захист від дискримінації та примусу тощо, сформованих досвідом застосування поліграфа та правового регулювання такого застосування в зарубіжних країнах. Так, в трудових правовідносинах в Україні в приватному та державному секторі добровільність згоди особи на проходження опитування із застосуванням поліграфа не має належних гарантій забезпечення, не встановлено належних вимог щодо забезпечення належної кваліфікації поліграфологів, правовий режим інформації отриманої в результаті опитування із застосуванням поліграфа, або невизначений, або має суттєві прогалини, відповідальність за порушення вимог у сфері застосування поліграфа в трудових правовідносинах в приватному секторі не встановлена, оскільки правова регламентація таких відносин відсутня, а в державному секторі – фрагментарна та нерівномірна. За таких умов ключові гарантії захисту прав опитуваних осіб (добровільність, поінформована згода, належна кваліфікація поліграфологів, конфіденційність та обмеженість цілей обробки даних, відповідальність за порушення) мають радше декларативний, ніж ефективний характер. Відсутність єдиних стандартів і чіткої відповідальності створює ризики прихованого примусу, дискримінації у разі відмови від тестування, довільної інтерпретації результатів і зловживань щодо персональних даних. На наш погляд, без прийняття спеціального закону, який би врегульовував відносини, що виникають у сфері застосування поліграфа, забезпечити реальний захист прав осіб у сфері застосування поліграфа неможливо.

Список літератури:

1. Beitel, J. F. Ethical Issues in Polygraph Testing. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 1995, vol. 10, no. 3, pp. 12–18.
2. Faigman, D. L. *Legal Alchemy: The Use and Misuse of Science in the Law*. New York : W. H. Freeman, 1999. 318 p.
3. National Research Council. *The Polygraph and Lie Detection*. Washington, D.C. : The National Academies Press, 2003. 416 p. URL: <https://www.nap.edu/catalog/10420/the-polygraph-and-lie-detection>
4. Williams, D. *From Cop to Crusader: My Fight Against the Dangerous Myth of "Lie Detection."* California : Wise Media Group, 2014. 278 p.
5. Градун С. А. Правова регламентація використання поліграфа в секторі безпеки і оборони України. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2024. № 3. С. 67–80. URL: <https://cu.j.dnuvs.ukr.education/index.php/cuj/article/view/69>
6. Казьмірук С., Пампуха І., Близнюк Н. Проблеми правового регулювання застосування поліграфа в секторі безпеки та оборони України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2021. № 2. С. 62–66. URL: <https://miljournals.knu.ua/index.php/visnuk/article/view/765/716>
7. Мотлях О. Правові основи застосування поліграфа в Україні – реалії сьогодення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2024. № 1 (27). С. 31–44.
8. Ровний В. Адміністративно-правові засади використання поліграфа в Україні як інструменту галузі безпеки в умовах війни. *Правова позиція*. 2023. № 4 (41). С. 69–73. URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2023/4/14.pdf>
9. Про захист осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі : проект Закону України від 17 лютого 2016 року № 4094. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58203
10. Про поліграфологічну діяльність: проект закону України від 4 березня 2016 року № 4094-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4094-1&skl=9
11. Пояснювальна записка до проекту закону «Про поліграфологічну діяльність» від 4 березня 2016 року № 4094-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4094-1&skl=9
12. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проект Закону України «Про поліграфологічну діяльність» від 12 липня 2016 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4094-1&skl=9
13. Висновок Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин Верховної Ради України (на проект закону «Про поліграфологічну діяльність» від 3 листопада 2016 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4094-1&skl=9
14. Про поліграфічну діяльність : проект Закону України від 4 березня 2016 року № 4094-1. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH35Q1AA?an=3>
15. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про захист осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі» від 17 лютого 2016 року № 4094. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58203
16. Висновок Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин Верховної Ради України на проект Закону України «Про захист прав осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі» від 3 листопада 2016 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58203
17. Висновок Комітету з питань запобігання і протидії корупції Верховної Ради України щодо результатів здійснення антикорупційної експертизи на проект Закону України «Про захист прав осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі» від 30 березня 2016 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58203
18. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проект Закону України «Про захист прав осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі» від 12 липня 2016 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58203
19. The Nuremberg Code (1947). *British Medical Journal*, 1996, no. 7070, vol. 313, p. 1448 (7 December). URL: https://media.tghn.org/medialibrary/2011/04/BMJ_No_7070_Volume_313_The_Nuremberg_Code.pdf
20. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: міжнародний документ від 16 грудня 1966 року, ратифікований Українською РСР 19 жовтня 1973 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043
21. Oviedo Convention and its Protocols. Council of Europe, 1997. URL: <https://www.coe.int/en/web/human-rights-and-biomedicine/oviedo-convention>
22. Employee Polygraph Protection Act of 1988. United States Department of Labor, 1988. URL: <https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/WHD/legacy/files/poly01.pdf>

23. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl poligrafo naudojimo“: 2000 m. rugpjūčio 29 d. Nr. VIII-1906. URL: <https://e-seimasx.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.107745/pchhlTXqN>
24. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
25. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
26. Інструкція про порядок використання поліграфів у Національній поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України 13 листопада 2017 року № 920. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17#n14>
27. Порядок проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань : постанова Кабінету Міністрів України від 11 травня 2017 року № 449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449-2017-%D0%BF#Text>
28. Порядок проведення психофізіологічного опитування посадових осіб митних органів та кандидатів на зайняття посад державної служби в митних органах із застосуванням поліграфа : постанова Кабінету Міністра України від 1 квітня 2025 року № 366. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2025-%D0%BF#n9>
29. LEGE Nr. 269 din 12 decembrie 2008 privind aplicarea testării la detectorul comportamentului simulat (poligraf). URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=146645&lang=ro
30. Hotărâre Nr. 475 din 19 iunie 2014 cu privire la unele măsuri de executare a Legii Nr. 269-XVI din 12 decembrie 2008 privind aplicarea testării la detectorul comportamentului simulat (poligraf). URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=18394&lang=ru
31. Національний класифікатор професій ДК 003:2010, затверджений наказом Держспоживстандарту України 28 липня 2010 року № 327. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text>
32. Про затвердження Зміни № 10 до національного класифікатора ДК 003:2010 : Наказ; Міністерство економіки України від 25 жовтня 2021 р. № 810. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0810930-21>
33. Реєстр професійних стандартів. URL: <https://data.gov.ua/dataset/ff7599b0-09fc-422b-b8c4-f922be3b83f6/resource/c0deb9e0-4b09-40e2-99f7-8d4ee16a0cc5>
34. Порядок проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа в Управлінні державної охорони України : наказ Управління державної охорони від 2 грудня 2023 року № 1070. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0090-24#Text>
35. Порядок проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, затверджений наказом Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 24 грудня 2021 № 771. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0170-22#Text>
36. Інструкція про порядок організації та проведення опитування особового складу Національної гвардії України з використанням поліграфа, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 1 вересня 2017 року № 749. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1169-17#Text>

Ryadinska V. O., Epel O. V. PROTECTION OF THE RIGHTS OF PERSONS UNDERGOING PSYCHOPHYSIOLOGICAL EXAMINATION USING A POLYGRAPH IN LABOR RELATIONS IN UKRAINE: LEGAL ASPECT

The article provides a comprehensive analysis of the protection of the rights of individuals undergoing psychophysiological examination using a polygraph in labor relations in Ukraine. The starting point is the thesis that the growing use of the polygraph in both the public and private sectors takes place in the absence of a specific law and is based on the logic of a “presumption of permissibility,” supported by a number of subordinate acts issued by individual public authorities. The study, based on an analysis of foreign legislation regulating relations associated with polygraph use, identifies key aspects that ensure a balance between the interests of the state or employer in detecting false information and the fundamental human rights to privacy, private life, freedom of belief, protection against discrimination, and coercion. These aspects – embodied in the legal frameworks of the United States, Lithuania, and Moldova (countries that have enacted special laws governing polygraph use) – include: voluntariness and informed consent; qualification requirements for polygraph examiners; a special legal regime for handling information obtained during examinations; and liability for violations of established requirements.

Drawing on comparative experience, it is concluded that the application of the polygraph in Ukraine's labor relations remains fragmented: in the private sector, it relies primarily on the constitutional principle of voluntariness and general provisions of civil law without specific procedural safeguards, while in the public sector, certain departmental acts set out requirements regarding consent, confidentiality, permissible scope

of questioning, and medical contraindication checks, but do so inconsistently, creating multiple parallel regimes. This imbalance is exacerbated by the lack of unified standards for polygraph examiners' training and professional competence. The article concludes that systematic legislative regulation introducing minimum procedural standards, unified qualification criteria, and effective mechanisms of liability is a necessary precondition for transforming the polygraph from an instrument with high potential for human rights violations into a tool whose use is compatible with fundamental rights to privacy, personal life, freedom of belief, and protection from discrimination and coercion.

Key words: *polygraph, psychophysiological examination, human rights, protection of rights, labor relations, legal regulation, liability.*

Дата надходження статті: 30.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 340.5; 342-9

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.5/07>

Берзіна А. Б.

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

Хміль І. Ю.

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ПРОСУВАННЯ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ НЕ ЗА ПРИЗНАЧЕННЯМ

У статті проаналізовано проблеми правового регулювання застосування та просування лікарських засобів не за призначенням. Визначено, що правове регулювання застосування та просування лікарських засобів off-label являє собою систему правових норм, які встановлюють порядок, межі, умови, обмеження та відповідальність у сфері їх використання та обігу. Таке регулювання охоплює два напрями: 1) застосування лікарських засобів off-label, що належить до сфери клінічної практики та професійної автономії лікаря та 2) просування лікарських засобів off-label, яке має комерційний характер і підпадає під дію заборон та обмежень, установлених законодавством про лікарські засоби та рекламу.

На думку авторів, просування та застосування лікарських засобів off-label має суттєві відмінності, адже мова йде про різні за своєю природою сфери правового регулювання. Якщо просування таких засобів стосується маркетингової діяльності виробників лікарських засобів, то їх застосування належить до сфери професійної автономії лікаря, який приймає клінічні рішення, виходячи з інтересів пацієнта та принципів доказової медицини. Важливим при цьому є дотримання етичних норм та професійних стандартів, а також отримання інформованої згоди пацієнта.

У статті наведено найбільш типові техніки просування лікарських засобів для застосування off-label. Акцентовано увагу на тому, що Законом України «Про лікарські засоби» (2022) було вперше визначено термін «застосування зареєстрованого лікарського засобу не за призначенням («off-label use»)), а доповнення Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» статтею 44-2 є дійсно необхідним кроком до «юридичного узаконення» практики застосування лікарських засобів off-label, яка тривалий час в державі існувала de facto.

Авторами з'ясовано, що просування лікарських засобів off-label прямо заборонене як українським законодавством, так і досліджуванім іноземним. Будь-яке просування лікарських засобів off-label з метою збільшення продажів або отримання прибутку, особливо якщо воно супроводжується перебільшенням чи викривленням інформації, розглядається як неправомірне і може мати наслідком юридичну відповідальність.

Ключові слова: лікарські засоби, маркетинг, off-label, реклама та промоція лікарських засобів, гармонізація, обіг лікарських засобів.

Постановка проблеми. Важливість застосування лікарського засобу не за призначенням (тут і далі для позначення поняття «не за призначенням» використовується загальноживаний термін «off-label») є беззаперечною. У багатьох випадках саме таке застосування може стати рятівним для

життя і здоров'я пацієнта. Мова йде переважно про ситуації, коли пряме призначення лікарського засобу (тобто офіційно затверджене показання до застосування лікарського засобу, яке визначається на підставі результатів доклінічних та клінічних випробувань із занесенням цих даних

до інструкції для медичного застосування лікарського засобу) не охоплює особливості клінічного випадку або за відсутності альтернативних методів лікування. У зв'язку із цим, нормами національного законодавства багатьох країн є дозволені застосування лікарями та науковими установами лікарських засобів *off-label*, але лише за наявності наукового обґрунтування та з дотриманням вимог доказової медицини. Водночас, просування лікарських засобів *off-label* залишається забороненим та є формою незаконного маркетингу, що у більшості країн світу (у тому числі й в Україні) є протиправним, а у деяких (наприклад, в США) – кримінально протиправним. А зважаючи на безперервний процес реформування системи охорони здоров'я в Україні, а також у зв'язку із наближенням моменту введення в дію Закону України «Про лікарські засоби» (2022), а саме із 01.01.2027 (за виключенням окремих положень), досліджуване питання набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В іноземних наукових джерелах питання просування та застосування лікарських засобів *off-label* є достатньо вивченим. Наприклад, Aaron S. Kesselhim у своєму дослідженні «Off-Label Drug Use and Promotion: Balancing Public Health Goals and Commercial Speech» зазначає, що лікарі можуть призначати будь-який лікарський засіб для будь-якого захворювання, навіть поза межами параметрів, зазначених у інструкції, для так званого «*off-label*» використання. Далі автор зазначає, що *off-label* застосування лікарських засобів є поширеним явищем. Наприклад, більшість лікарських засобів історично були протестовані та схвалені для застосування у дорослих; тому лікарі, які хотіли лікувати подібні показання у дітей, за визначенням, повинні були використовувати лікарські засоби *off-label* [1]. Схожої позиції дотримується A. Svetlicinii у дослідженні «Off-Label Use of Medicines Under Scrutiny: Between Competition Law and Pharma Regulations» [2]. Науковець зазначає, що звернення до використання лікарських засобів поза затвердженими показаннями набуває все більшого значення, оскільки національні бюджети охорони здоров'я скорочуються, а уряди шукають більш доступні способи надання медичної допомоги своїм громадянам [2].

У національній правовій доктрині досліджуване питання розглядалось О.Ю. Кашинцевою та М.М. Трофименком у дослідженні застосування лікарських засобів *off-label* та незареєстрованих лікарських засобів крізь призму права інтелектуальної власності [3], а також О.І. Харитоновою

[4]. Є й інші дослідження, які прямо чи опосередковано впливають на розкриття досліджуваного питання [5; 6; 7]. Однак нами буде приділена увага саме аспекту визначення правового регулювання застосування та просування лікарських засобів *off-label* в процесі реформування національного законодавства та введення в дію Закону України «Про лікарські засоби» (2022) із застосуванням методу порівняльного аналізу зарубіжного досвіду.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування проблем правового регулювання застосування та просування лікарських засобів *off-label*.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання застосування та просування лікарських засобів *off-label* являє собою систему правових норм, які спрямовані на забезпечення безпечного, етичного та контрольованого використання таких засобів, а також на запобігання можливим зловживанням у цій сфері. Зазначені норми встановлюють порядок, межі, умови, обмеження та відповідальність суб'єктів фармацевтичного ринку (насамперед виробників і дистриб'юторів лікарських засобів), медичних працівників і кінцевих споживачів. Таке регулювання охоплює два напрями: 1) застосування лікарських засобів *off-label*, що належить до сфери клінічної практики та професійної автономії лікаря; 2) просування лікарських засобів *off-label*, яке має комерційний характер і підпадає під дію заборон та обмежень, установлених законодавством про лікарські засоби та рекламу.

Застосування лікарського засобу *off-label* представляє собою використання такого засобу за призначенням, не передбаченим інструкцією, затвердженою центральним органом державної влади, що реалізує державну політику в сфері обігу лікарських засобів, яке може включати лікування інших захворювань, ніж ті, для яких лікарський засіб був схвалений або ж застосування іншої дози, ніж рекомендована, використання іншого способу введення (наприклад, внутрішньовенно замість перорального), призначення іншим віковим групам (наприклад, дітям, якщо лікарський засіб схвалено тільки для дорослих) тощо. Наприклад, у 2005 р. Національна всеохоплююча мережа онкологічних захворювань оцінила, що від 50 до 75 % усіх видів використання лікарських засобів і біопрепаратів для лікування раку в США були *off-label* [8].

Однак така «професійна свобода» не повинна стосуватись маркетингового просування лікарського засобу, а скоріше надаватися лікарям

відповідно до винятку «медичної практики» та полягати «у обміні науковою та освітньою інформацією щодо призначення лікарських засобів» [9]. У випадку якщо фармацевтична компанія звертається до маркетингових технік просування лікарського засобу *off-label*, такий маркетинг стає незаконним. Так, у США це буде вважатись федеральним кримінальним порушенням, оскільки у § 331(a) «Заборонені дії» Федерального закону про харчові продукти, лікарські засоби та косметику (англ. – Federal Food, Drug, and Cosmetic Act) [10] зазначено, що забороненим є просування лікарського засобу *off-label*.

В Україні Законом «Про лікарські засоби» (2022) було вперше визначено термін «застосування зареєстрованого лікарського засобу не за призначенням («*off-label use*»)», під яким у п. 26 ч. 1 ст. 2 розуміється «використання лікарського засобу за показаннями або у віковій групі, або у дозуванні, або способом введення, що не зазначені в короткій характеристиці лікарського засобу» [11]. Окрім того, цей Закон вносить зміни до Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я» (1993) шляхом додавання статті 44-2 «Застосування зареєстрованого лікарського засобу не за призначенням («*off-label use*»)». Внесення цієї статті є дійсно необхідним кроком до «юридичного узаконення» практики застосування лікарських засобів *off-label*, яка тривалий час в державі існувала *de facto*. У пропонованих законодавцем змінах закріплені умови, за яких допускається таке застосування, зокрема якщо: 1) у пацієнта підтверджено наявність захворювання, що загрожує його життю та/або призводить до тривалого та значного погіршення якості життя; 2) в державі відсутній зареєстрований або доступний лікарський засіб із необхідними показаннями до застосування, необхідний для лікування пацієнта; 3) консиліум лікарів підтвердив як відсутність альтернатив, так і неефективність інших лікарських засобів; 4) користь від такого застосування має переважати потенційні ризики, що повинно бути підтверджено інформацією з галузевих стандартів у сфері охорони здоров'я (в тому числі нових клінічних протоколів). Тобто законодавець не лише вводить ряд вимог до перевірки обґрунтованості застосування лікарського засобу *off-label*, але й покладає відповідальність за таке призначення на консиліум лікарів, рішення якого обов'язково фіксується у медичній документації пацієнта із зазначенням обґрунтування та посиланням на клінічні стандарти.

Досвід іноземного правового регулювання ж говорить про те, що досліджуване питання вже довгий час знаходиться в юридичному полі більшості розвинутих країнах, а в деяких з них навіть з'явилась помітна практика реагування держави на певні порушення, що вчинюються фармацевтичними компаніями з метою просування лікарських засобів *off-label*. Показовим прикладом є ситуація, пов'язана з лікарським засобом *Ozempic* (діюча речовина – семаглутид). У низці країн вже зафіксовано випадки намагання його *off-label* просування задля зниження маси тіла людини, хоча це не є зареєстрованим показанням для цього лікарського засобу (офіційно він схвалений для лікування цукрового діабету другого типу). Так, Управління терапевтичних засобів Австралії (англ. – Therapeutic Goods Administration або TGA) у 2024 р. оприлюднило офіційне попередження про заборону будь-якої реклами або промоції *Ozempic* та інших агоністів GLP-1 (таких як *Wegovy*, *Zepbound* чи *Mounjaro*) для застосування *off-label*, наголошуючи, що така діяльність порушує положення національного Закону про лікарські засоби [12]. Аналогічні питання порушувалися і в США, де у низці судових позовів звертається увага на практику маркетингу лікарського засобу *Ozempic* без схвалених показань, що може розцінюватися за законодавством США як незаконний маркетинг [13].

В цілому до найбільш типових технік просування лікарських засобів для застосування *off-label* можна віднести: 1) виплату винагород торговим представникам фармацевтичних компаній за збільшення обсягів продажів в результаті просування для застосування *off-label*; 2) виплата відкатів (англ. – *kickbacks*) лікарям за призначення до застосування лікарського засобу *off-label*; 3) розповсюдження оманливої реклами, що прямо або опосередковано заохочує до застосування лікарського засобу *off-label*; 4) публікація псевдонаукових статей чи проведення лекцій, які позиціюються як незалежні, але фактично фінансуються або замовляються виробником; 5) виступи лікарів в якості членів «консультативних рад» щодо рекомендації застосування лікарських засобів *off-label*; 6) надання інструкцій лікарям щодо способів кодування медичної документації чи страхових заяв для відшкодування вартості лікування лікарським засобом, який застосовується *off-label* за рахунок державних чи страхових програм (зокрема, *Medicare* у США); 7) публікація досліджень, що демонструють ефективність застосування лікарського засобу *off-label* з одночасним

Список літератури:

1. Kesselheim A.S. Off-Label Drug Use and Promotion: Balancing Public Health Goals and Commercial Speech. *American Journal of Law and Medicine*. 2011. № 2-3, vol. 37. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2411145&utm_source=chatgpt.com (дата звернення 31.10.2025).
2. Svetlicinii A. Off-Label Use of Medicines Under Scrutiny: Between Competition Law and Pharma Regulations. *Medicine and Law*. 2019. № 2. Vol. 38. P. 165–182.
3. Кашинцева О. Ю., Трофименко М. М. Застосування ліків off-label та незареєстрованих лікарських засобів крізь призму права інтелектуальної власності. 2020. URL: <https://medcom.unba.org.ua/publications/5427-zastosuvannya-likiv-off-label-ta-nezareestrovanih-likars-kih-zasobiv-kriz-prizmu-prava-intelektual-noi-vlasnosti.html> (дата звернення 31.10.2025).
4. Харитонов О. І. Дещо про застосування ліків OFF-LABEL (поза інструкцією) та COMPASSIONATE USE (з міркувань гуманності), COVID-19, нові можливості та виклики у контексті захисту прав інтелектуальної власності. *Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19* : матер. Всеукр. науково-практичної онлайн-конференції (23 квітня 2020 р.) / За заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонova. Одеса : Фенікс, 2020. С. 8–12.
5. Berzina A., Berzin P., Volynets R. et al. Healthcare fraud in the United States of America and Ukraine: comparative legal research. *Wiad Lek*. 2025. № 78(6). P. 967–973. <https://doi.org/10.36740/WLek/207347>.
6. Козинець А., Волинець І. Недобросовісна реклама лікарських засобів як загроза біобезпеці. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2023. № 125(1). С. 48–53. <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2023/1.125-9>
7. Берзіна А. Б., Пожоджук Т. Б. Договір про надання маркетингових послуг, пов'язаних з реалізацією лікарських засобів кінцевому споживачу: досвід України та світові тенденції. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. № 1. С. 11–18. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.2.1>
8. Soares M. Off-Label Indications for Oncology Drug Use and Drug Compendia: History and Current Status. *Journal of Oncology Practice*. 2005. № 3. Vol. 1. P. 102–104.
9. Beck J. M., Azari E. D. FDA, off-label use, and informed consent: debunking myths and misconceptions. *Food Drug Law J*. 1998. № 53 (1). P. 71–104.
10. Federal Food, Drug, and Cosmetic Act, 21 U.S.C. §§ 301–399f (1938). URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/21/301> (дата звернення 31.10.2025).
11. Про лікарські засоби: Закон України від 28.07.2022 р. № 2469-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-20#Text> (дата звернення 31.10.2025).
12. Burgess B., Varond A., Brendel A. et al. A Changing Regulatory And Reimbursement Landscape For Weight-Loss Drugs», *Mondaq*. 2024. URL: https://www.mondaq.com/unitedstates/healthcare/1447512/a-changing-regulatory-and-reimbursement-landscape-for-weight-loss-drugs?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 31.10.2025).
13. Off-Label Prescribing and Dispensing Ozempic, Wegovy and Other Medications», *Health Law Alliance*. 2024. URL: <https://www.healthlawalliance.com/blog/off-label-prescribing-and-dispensing-ozempic-wegovy-and-other-medications> (дата звернення 31.10.2025).
14. Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine (Oviedo Convention). Council of Europe. Oviedo, 4.IV.1997. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/164> (дата звернення 31.10.2025).
15. Про рекламу: Закон України від 03.07.1996 р. № 270/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр#Text> (дата звернення 31.10.2025).
16. Directive 2001/83/EC of the European Parliament and of the Council of 6 November 2001 on the Community code relating to medicinal products for human use. 2001. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0083> (дата звернення 31.10.2025).
17. Judgment in Case C-179/16 F. Hoffmann-La Roche Ltd and Others v Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato. URL: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2018-01/cp180006en.pdf> (дата звернення 31.10.2025).

Berzina A. B., Khmil I. Yu. PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF THE OFF-LABEL USE AND PROMOTION OF MEDICINAL PRODUCTS

The article analyzes the issues of legal regulation concerning the use and promotion of medicinal products for off-label purposes. It is determined that the legal regulation of the use and promotion of off-label medicinal products represents a system of legal norms that establish the procedure, boundaries, conditions, restrictions, and liability in the field of their use and circulation. Such regulation covers two interrelated but legally

distinct areas: 1) the off-label use of medicinal products, which belongs to the sphere of clinical practice and the professional autonomy of physicians; and 2) the off-label promotion of medicinal products, which has a commercial nature and falls under the prohibitions and restrictions established by legislation on medicinal products and advertising.

According to the authors, the off-label promotion and use of medicinal products differ significantly, as they relate to distinct areas of legal regulation. While promotion concerns the commercial activities of pharmaceutical manufacturers, the use of such medicines belongs to the sphere of the physician's professional autonomy, where clinical decisions are made in the best interests of the patient and in accordance with the principles of evidence-based medicine. It is crucial to ensure compliance with ethical standards, professional guidelines, and the patient's informed consent.

The article outlines the most typical techniques used in the off-label promotion of medicinal products for off-label use. Attention is paid to the fact that the Law of Ukraine "On Medicinal Products" (2022) for the first time introduced the definition of "use of a registered medicinal product for unapproved indications (off-label use)", and that the inclusion of Article 44-2 into the Law of Ukraine "Fundamentals of Health Care Legislation" is an essential step toward the legal recognition of the off-label use practice, which had long existed in the country de facto.

The authors conclude that the promotion of off-label medicinal products is explicitly prohibited both by Ukrainian and foreign legislation. Any off-label promotion aimed at increasing sales or profit – especially when involving exaggeration or distortion of information is considered unlawful and may entail legal liability.

Key words: medicinal products, marketing, off-label, advertising and promotion of medicinal products, harmonization, circulation of medical products.

Дата надходження статті: 31.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Бортник Н. П.

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Порхун В. М.

Первомайський навчально-науковий інститут Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

Набокова О. Г.

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

У статті розглянуто окремі питання, що стосуються визначення суті адміністративно-правового механізму забезпечення підприємницької діяльності агропромислового комплексу. Акцентовано увагу на обґрунтуванні теоретичних і практичних аспектів правового забезпечення аграрного бізнесу, що є основою для подальшого розвитку цього стратегічно важливого сектору економіки. Вказано, що створення дієвого адміністративно-правового механізму забезпечення підприємницької діяльності агропромислового комплексу є необхідною умовою для сталого розвитку аграрної галузі, підвищення її конкурентоспроможності та інтеграції у світову економіку.

Підкреслено, що адміністративно-правовий механізм є ключовим інструментом забезпечення ефективного функціонування підприємницької діяльності в агропромисловому комплексі України. Його вдосконалення має базуватися на принципах прозорості, доступності та відповідності сучасним економічним реаліям. Збалансоване поєднання державного регулювання та стимулювання підприємництва сприятиме розвитку АПК як стратегічного сектору національної економіки. Констатовано, що модернізація адміністративно-правового механізму є необхідною умовою для створення сприятливого середовища для підприємницької діяльності в агропромисловому комплексі, що забезпечить сталий розвиток сільського господарства України в умовах глобальних викликів і змін. Зроблено висновок, що існує низка ключових аспектів, які визначають ефективність правового регулювання та адміністративної підтримки підприємницької діяльності агропромислового комплексу у контексті адміністративно-правового механізму її забезпечення. Передусім, це системність адміністративно-правового механізму. Водночас, це державне регулювання, яке є ключовим елементом адміністративно-правового механізму, що забезпечує стабільність та розвиток агропромислового комплексу. Окремо необхідно враховувати значення місцевого самоврядування, адже ОМС відіграють важливу роль у забезпеченні підприємницької діяльності в агропромисловому комплексі, особливо на регіональному рівні. Окрім того, доречно зважати на проблеми реалізації адміністративно-правового механізму. Серед основних проблем, які були ідентифіковані у процесі дослідження, виділено: недостатню координацію між органами державної влади та суб'єктами господарювання; складність процедур отримання державної підтримки; низький рівень правової обізнаності серед суб'єктів агропромислового комплексу; а також корупційні ризики у процесі реалізації адміністративних функцій.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, сільське господарство, адміністративно-правовий механізм, державно-приватне партнерство, агробізнес, продовольча безпека, інвестиційний клімат, земельні ресурси.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку економіки України агропромисловий комплекс відіграє ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки держави, формуванні ек-

спортного потенціалу та створенні робочих місць у сільській місцевості. Ефективність функціонування цього сектору значною мірою залежить від рівня правового регулювання підприємницької

діяльності, яка є основою для реалізації економічних інтересів суб'єктів господарювання.

Особливості агропромислового комплексу, такі як сезонність виробництва, залежність від природно-кліматичних умов, необхідність значних інвестицій у технічне забезпечення та інфраструктуру, потребують створення дієвого адміністративно-правового механізму, що сприятиме розвитку підприємництва в цій сфері. Адміністративно-правове регулювання виступає важливим інструментом впливу держави на аграрну політику, забезпечуючи баланс між приватними інтересами підприємців і суспільними потребами.

Основними елементами адміністративно-правового механізму забезпечення підприємницької діяльності агропромислового комплексу є система правових норм, організаційно-структурні компоненти, а також процедури і механізми реалізації державної політики у сфері агробізнесу. Важливість цього механізму полягає у створенні сприятливих умов для ведення бізнесу, зокрема через спрощення дозвільних процедур, забезпечення доступу до фінансових ресурсів, стимулювання інноваційної діяльності та захист прав суб'єктів господарювання.

Водночас існують значні виклики, пов'язані з регулюванням підприємницької діяльності в агропромисловому комплексі. Це включає недосконалість законодавства, бюрократичні перепони, низький рівень правової культури та недостатню ефективність контролюючих органів. У таких умовах необхідним є удосконалення адміністративно-правового механізму, зокрема через імплементацію європейських стандартів у сфері регулювання агробізнесу, цифровізацію адміністративних процесів та посилення державно-приватного партнерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика є надто широкою і багатогранною, а тому варто підкреслити, що різноманітні її аспекти знайшли відображення у працях таких вчених як: В. Б. Авер'янов, А. І. Берлач, Ю. П. Битяк, В. В. Галунько, Н. В. Добрянська, Г. С. Іванова, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, В. І. Курило, С. В. Петков, М. М. Сірант, Н. П. Христинченко, І. М. Шопіна та ін.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз існуючих проблем адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності в агропромисловому комплексі України, визначення ключових аспектів удосконалення правового механізму та формування рекомендацій для підвищення його ефективності.

Виклад основного матеріалу. Агропромисловий комплекс (АПК) є ключовим сектором економіки України, що забезпечує продовольчу безпеку держави, розвиток сільських територій та формування експортного потенціалу. Ефективне функціонування підприємницької діяльності в АПК залежить від низки факторів, серед яких важливу роль відіграє адміністративно-правовий механізм регулювання.

Перш ніж розкрити зміст та елементний склад адміністративно-правового механізму забезпечення підприємницької діяльності в агропромисловому комплексі слід враховувати погляди науковців щодо сутності підприємництва. Зокрема, А. В. Боровик і Д. Ю. Парамонов визначають підприємництво як суспільний феномен, що є інноваційним і ризиковим видом господарської діяльності. Воно характеризується неоднорідністю та динамічністю розвитку виробничих технологій для створення товарів і продуктів, базуючись на специфічних факторах суспільного відтворення з метою отримання прибутку [1, с. 18].

Науковці наголошують, що правове регулювання підприємницької діяльності включає в себе особливу діяльність держави, спрямовану на встановлення юридичних норм та їх реалізацію, а також діяльність самих суб'єктів підприємництва, які є безпосередніми учасниками цих відносин. Таким чином, правове регулювання підприємництва можна визначити як правовий вплив на відносини, що виникають у процесі реалізації права на підприємницьку діяльність. Це здійснюється через систему юридичних засобів, способів, форм та методів, які спрямовані на приведення цих відносин у відповідність до потреб підприємництва [1, с. 9].

Водночас, вчені підкреслюють, що підприємництво є багатогранним і складним явищем, яке виступає однією з поширених форм людської діяльності. Його дослідженням займаються представники різних галузей знань, таких як соціологія, філософія, економіка, історія, психологія та, звісно, юриспруденція. Однак, попри такий різносторонній підхід до вивчення підприємництва, досі не вдалося дійти до єдиного розуміння цього терміну. Таким чином, уніфіковане визначення поняття «підприємництво», яке б задовольняло всі науки, ще не сформульоване [1, с. 17].

Розмірковуючи у цьому напрямі, можемо зазначити, що адміністративно-правовий механізм забезпечення підприємницької діяльності в агропромисловому комплексі – це система правових норм, інститутів, процедур та організаційних

заходів, спрямованих на регулювання, підтримку та розвиток підприємництва в сільському господарстві та суміжних галузях. Цей механізм поєднує в собі й адміністративно-правові інструменти впливу держави, і механізми саморегулювання, що застосовуються суб'єктами підприємницької діяльності. До основних елементів адміністративно-правового механізму доречно віднести, передусім, нормативно-правове забезпечення. Нормативно-правова база є фундаментом адміністративно-правового механізму. До основних нормативних актів, що регулюють підприємницьку діяльність в АПК, окрім Конституції України [2], належить низка законів України, які регулюють досить широку сферу цієї галузі економіки.

Особливе значення мають нормативно-правові акти, що визначають порядок отримання ліцензій, сертифікації продукції, реєстрації земельних ділянок, а також регулюють питання оподаткування та державної підтримки. До їх числа відносимо Закони України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року № 1877-IV [3], «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 року № 973-IV [4], «Про охорону земель» від 19 червня 2003 року № 962-IV [5], «Про кооперацію» від 10 липня 2003 року № 1087-IV [6], «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» від 17 червня 2004 року № 1807-IV [7], «Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України» від 5 жовтня 2006 року № 229-V [8], «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 2 березня 2015 року. № 222-VIII [9] тощо.

У цьому контексті слід зазначити, що багато науковців наголошують на важливості адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської підприємницької діяльності, яке є складовою частиною адміністративно-правового механізму. Наприклад, Г. С. Буга та С. Г. Кузьменко визначають адміністративно-правове регулювання підприємницької діяльності як один із способів впливу на суспільні відносини у певній сфері, що здійснюється уповноваженими органами державної влади через спеціалізовані органи. Воно охоплює методи та сукупність правових засобів, які виникають у сфері підприємницької діяльності під дією відповідних адміністративно-правових норм, а також передбачає процес і стан їх формування [10, с. 320]. Натомість, С. Романескул вважає, що агропромисловий комплекс є сукупністю взаємопов'язаних галузей промисловості та всіх сфер сільського господарства, які забезпечують його матеріально-технічну і фінансову підтримку,

а також сприяють доставці сільськогосподарської продукції до кінцевого споживача. Ці сфери охоплюють широкий спектр суспільних відносин і потребують належного регулювання, зокрема для забезпечення захисту прав, свобод і інтересів їх учасників [11, с. 61].

Ще одним важливим елементом є інституційне забезпечення. Адміністративно-правовий механізм передбачає функціонування системи органів державної влади, які здійснюють регулювання та контроль у сфері агропромислового комплексу. Основними суб'єктами такого регулювання є: Міністерство аграрної політики та продовольства України; Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру; Державна екологічна інспекція України; органи місцевого самоврядування. На вагомість інституційної складової вказує, Г. С. Іванова, аналізуючи суб'єктів публічного адміністрування [12, с. 98–100]. Ці органи виконують функції ліцензування, контролю якості продукції, моніторингу екологічних норм, а також забезпечують реалізацію програм державної підтримки.

В сучасних умовах важливим є питання адміністративних процедур як складової частини адміністративно-правового механізму. Адміністративні процедури, які регулюють взаємодію між підприємцями та органами влади, відіграють ключову роль у цьому процесі. До таких процедур належать реєстрація суб'єктів господарювання, отримання дозвільних документів, проведення перевірок і аудитів, а також оскарження рішень органів влади. Спрощення та впровадження цифрових технологій в адміністративні процедури є важливим напрямком вдосконалення адміністративно-правового механізму.

Державна підтримка підприємництва в агропромисловому комплексі, що здійснюється через систему фінансових, технічних і організаційних заходів відіграє не менш важливу роль у структурі адміністративно-правового механізму. Зокрема, це: субсидії на виробництво сільськогосподарської продукції; компенсація вартості техніки та обладнання; пільгове кредитування; податкові стимули. Адміністративно-правовий механізм забезпечує прозорість і доступність таких заходів для суб'єктів господарювання.

Незважаючи на існування розвиненої нормативно-правової бази та інституційного забезпечення, в Україні існує низка проблем у сфері адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності в АПК. З-поміж них варто назвати: надмірну бюрократизацію процесів отри-

мання дозволів і ліцензій; недостатню прозорість процедур контролю та перевірок; недосконалість механізмів державної підтримки, що часто не відповідають реальним потребам суб'єктів господарювання; корупційні ризики, які знижують ефективність регулювання; відсутність належного рівня цифровізації, що ускладнює взаємодію між підприємцями та органами влади.

Отже, для підвищення ефективності адміністративно-правового механізму забезпечення підприємницької діяльності в агропромисловому комплексі доречно здійснити низку заходів: 1) оптимізувати нормативно-правову базу, усунувши дублювання норм і спрощуючи регуляторні процедури; 2) цифровізувати адміністративні процедури, створивши єдину електронну платформу для взаємодії між суб'єктами господарювання та органами влади; 3) забезпечити прозорість і відкритість процедур контролю та перевірок через впровадження електронного моніторингу; 4) розширити обсяги державної підтримки, орієнтуючись на потреби малих і середніх підприємств у сільському господарстві; 5) підвищити кваліфікацію працівників органів влади, відповідальних за регулювання АПК, через систему навчання та сертифікації.

Висновки. У процесі дослідження адміністративно-правового механізму забезпечення підприємницької діяльності агропромислового комплексу було виявлено низку ключових аспектів, які визначають ефективність правового регулювання та адміністративної підтримки цієї сфери.

Передусім, це системність адміністративно-правового механізму. Адміністративно-правовий механізм забезпечення підприємницької діяльності агропромислового комплексу є складним і багатогранним явищем, яке охоплює нормативно-правову базу, організаційні структури, механізми контролю та стимулювання. Його ефективність залежить від узгодженості між різними елементами системи, зокрема законодавчими актами, діяльністю органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Водночас, варто звернути увагу на роль державного регулювання. Державне регулювання є ключовим елементом адміністративно-правового механізму, що забезпечує стабільність та розвиток агропромислового комплексу. Законодавчо закріплені інструменти, такі як дотації, податкові пільги, субсидії та програми підтримки, сприяють стимулюванню підприємницької активності. Водночас, надмірне регулювання може створювати додаткові бар'єри для

бізнесу, що потребує вдосконалення механізмів правового регулювання.

Необхідно враховувати значення місцевого самоврядування, адже ОМС відіграють важливу роль у забезпеченні підприємницької діяльності в агропромисловому комплексі, особливо на регіональному рівні. Їхня діяльність повинна бути спрямована на адаптацію загальнодержавної політики до локальних потреб, враховуючи специфіку регіонів, природні ресурси та соціально-економічні умови.

Окрім того, доречно зважати на проблеми реалізації адміністративно-правового механізму. Серед основних проблем, які були ідентифіковані у процесі дослідження, варто виділити: недостатню координацію між органами державної влади та суб'єктами господарювання; складність процедур отримання державної підтримки; низький рівень правової обізнаності серед суб'єктів агропромислового комплексу; а також корупційні ризики у процесі реалізації адміністративних функцій.

Відтак, для підвищення ефективності адміністративно-правового механізму забезпечення підприємницької діяльності агропромислового комплексу доцільно спростити процедури отримання державної підтримки шляхом цифровізації адміністративних послуг; продовжити вдосконалення нормативно-правової бази з метою усунення колізій та прогалин у законодавстві; здійснювати розробку програм підвищення правової грамотності серед суб'єктів господарювання. Безперечно, важливим є також посилення контролю за використанням бюджетних коштів для зниження корупційних ризиків.

У майбутньому необхідно приділити увагу інтеграції сучасних технологій у процеси адміністрування та регулювання підприємницької діяльності в агропромисловому комплексі. Крім того, важливим напрямом є розвиток партнерства між державою та приватним сектором для створення сприятливих умов для інноваційного розвитку галузі.

Отже, у підсумку варто зазначити, що адміністративно-правовий механізм забезпечення підприємницької діяльності агропромислового комплексу є важливою складовою формування конкурентоспроможної економіки України. Його вдосконалення потребує системного підходу, орієнтованого на забезпечення балансу між державним регулюванням і свободою підприємництва, що сприятиме сталому розвитку аграрного сектору та економіки загалом.

Список літератури:

1. Боровик А. В., Парамонов Д. Ю. Адміністративно-правове забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні: монографія. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2022. 268 с.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 року № 1877-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 49. Ст. 527.
4. Про фермерське господарство: Закон України від 19 червня 2003 року № 973-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 45. Ст. 363.
5. Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 року № 962-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.
6. Про кооперацію: Закон України від 10 липня 2003 року № 1087-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 5. Ст. 35.
7. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17 червня 2004 року № 1807-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 38. Ст. 470.
8. Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України: Закон України від 5 жовтня 2006 року № 229-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 47. Ст. 464.
9. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 2 березня 2015 року. № 222-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 23. Ст. 158.
10. Буга Г. С., Кузьменко С. Г. Поняття адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності. *Право та державне управління*. 2023. № 4. С. 317–321.
11. Романескул С. Агропромисловий комплекс як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Актуальні проблеми правознавства*. 2025. № 3 (43). С. 57–63.
12. Іванова Г. С. Деякі питання застосування адміністративно-правових методів публічного адміністрування у сфері агропромислового комплексу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2018. № 4. Т. 29 (68). С. 94–101.

Bortnyk N. P., Porhun V. M., Nabokova O. G. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM OF ENSURING ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

The article considers certain issues related to determining the essence of the administrative and legal mechanism for ensuring entrepreneurial activity in the agro-industrial complex. The emphasis is on substantiating the theoretical and practical aspects of the legal support of agrarian business, which is the basis for the further development of this strategically important sector of the economy. It is indicated that the creation of an effective administrative and legal mechanism for ensuring entrepreneurial activity in the agro-industrial complex is a necessary condition for the sustainable development of the agrarian sector, increasing its competitiveness and integration into the world economy. It is emphasized that the administrative and legal mechanism is a key tool for ensuring the effective functioning of entrepreneurial activity in the agro-industrial complex of Ukraine. Its improvement should be based on the principles of transparency, accessibility and compliance with modern economic realities. A balanced combination of state regulation and stimulation of entrepreneurship will contribute to the development of the agro-industrial complex as a strategic sector of the national economy. It is stated that the modernization of the administrative and legal mechanism is a necessary condition for creating a favorable environment for entrepreneurial activity in the agro-industrial complex, which will ensure the sustainable development of Ukrainian agriculture in the context of global challenges and changes. It is concluded that there are a number of key aspects that determine the effectiveness of legal regulation and administrative support for entrepreneurial activity in the agro-industrial complex in the context of the administrative and legal mechanism for its support. First of all, this is the systematic nature of the administrative and legal mechanism. At the same time, it is state regulation that is a key element of the administrative and legal mechanism that ensures the stability and development of the agro-industrial complex. It is necessary to separately consider the importance of local self-government, because local governments play an important role in ensuring entrepreneurial activity in the agro-industrial complex, especially at the regional level. In addition, it is appropriate to consider the problems of implementing the administrative and legal mechanism. Among the main problems identified in the research process, the following were highlighted: insufficient coordination between state authorities and business entities; complexity of procedures for obtaining state support; low level of legal awareness among entities of the agro-industrial complex; as well as corruption risks in the process of implementing administrative functions.

Key words: agro-industrial complex, agriculture, administrative and legal mechanism, public-private partnership, agribusiness, food security, investment climate, land resources.

Дата надходження статті: 31.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Бортняк К. В.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Добрянська Н. В.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена дослідженню концептуальних засад євроінтеграції України в інформаційній сфері крізь призму сучасних викликів, спричинених повномасштабною військовою агресією. Проаналізовано стан наближення українського законодавства та інституційних механізмів до стандартів Європейського Союзу, зокрема вимог *acquis communautaire* у галузі цифрової політики, медіарегулювання, доступу до інформації та захисту персональних даних. Автором аргументовано, що до 2022 року поступ у сфері євроінтеграції характеризувався стабільним розвитком нормативної бази, зокрема шляхом адаптації норм щодо кібербезпеки, електронного урядування та функціонування незалежного медіарегулятора. Доведено, що воєнний стан радикально змінив контекст, додавши до процесів правової інтеграції вимір національної безпеки та стійкості.

У статті висвітлено ключові наслідки воєнного стану для інформаційної політики, що виразилися у посиленні загроз кіберпростору, зростанні масштабів дезінформаційних операцій, необхідності швидкого ухвалення рішень у сфері доступу до інформації та функціонування медіа, а також трансформації ролі держави в управлінні цифровими сервісами. Обґрунтовано, що попри форс-мажорні обставини воєнного стану, Україна демонструє високий рівень синхронізації з європейськими підходами, зокрема з положеннями *Digital Services Act*, *Digital Markets Act*, Директиви про аудіовізуальні медіапослуги та актів ЄС із захисту критичної інформаційної інфраструктури.

Окрему увагу приділено подальшим крокам для імплементації європейських стандартів в інформаційній сфері. Автором аргументовано, що важливим завданням у цій сфері є удосконалення законодавства щодо кіберстійкості, завершення формування незалежної системи медіарегулювання, гармонізація процедур захисту персональних даних із стандартами Європейського Союзу тощо. Автором обґрунтовано, що ефективна інтеграція України до інформаційного та цифрового простору Європейського Союзу можлива лише за умови поєднання правової модернізації, інституційної спроможності та стійкості до загроз, які продукує воєнний стан.

Ключові слова: євроінтеграція, європейські стандарти, інформаційні правовідносини, доступ до інформації, воєнний стан.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження євроінтеграції України в інформаційній сфері зумовлена докорінною трансформацією, яку переживає держава в умовах повномасштабної війни та одночасно – подальшої інтеграції до членства в Європейському Союзі (ЄС). Інформаційна безпека, правове регулювання цифрових процесів і гармонізація українського законодавства зі стандартами ЄС стають критично важливими чинниками державної стійкості та демократичного розвитку. Водночас, воєнний стан не лише ускладнив процеси імплементації європейських норм, а й загострив потребу в їхній адаптації, оскільки саме європейські підходи показують

ефективність у протидії дезінформації та захисті кіберпростору. Тому аналіз правових засад і ключових напрямів євроінтеграції в інформаційній сфері є надзвичайно важливим для визначення пріоритетів державної політики в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти євроінтеграційних процесів у інформаційній сфері розкривали у своїх наукових роботах такі науковці як О. Близняк, А. Козьмініх, С. Лисенко, С. Мазепа та ін. При цьому, аналізуючи роботи науковців, можна дійти висновку про те, що в науці права недостатньо дослідженими залишаються окремі питання впливу

воєнного стану на євроінтеграційні процеси в Україні в інформаційній сфері.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у всебічному аналізі правових засад та сучасного стану євроінтеграційних процесів України в інформаційній сфері в умовах воєнного стану, а також у визначенні ключових напрямів подальшої імплементації стандартів ЄС. З огляду на поставлену мету у статті вирішені такі завдання: 1) охарактеризовано сучасний стан нормативно-правової адаптації України до стандартів ЄС у сфері інформаційної політики, цифрового врядування та медіарегулювання; 2) проведено аналіз впливу умов воєнного стану на інформаційну сферу України, зокрема на правове забезпечення інформаційної безпеки, кіберстійкості та протидії дезінформації; 3) визначено пріоритетні напрями та інструменти подальшої імплементації європейських стандартів, необхідні для зміцнення державної стійкості та інтеграції України до стандартів ЄС в інформаційній сфері.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи питання євроінтеграції України в інформаційній сфері у період воєнного стану, необхідно підтримати думку про те, що євроінтеграційна політика України має комплексний характер та здійснюється шляхом послідовного реформування означених вище сфер суспільного життя, що своєю чергою призводить до формування правової держави та свідомого громадянського суспільства в Україні, яке має стати частиною загального європейського [1, с. 41].

Після підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (Угода про асоціацію з ЄС) [2], процес євроінтеграції набув більш системного та комплексного характеру, який не зупинився навіть, попри введення в Україні у лютому 2022 року правового режиму воєнного стану.

Свідченням цього є, зокрема, те, що, наприклад, в інформаційній сфері за 2022–2025 роки Україною було ратифіковано низку актів ЄС, які знайшли своє втілення у національному законодавстві.

Одним з таких актів є Європейський Електронний Кодекс зв'язку (Директива (ЄС) 2018/1972), встановлює єдині правила функціонування ринку електронних комунікацій ЄС, включно з правами споживачів, регулюванням мереж та послуг зв'язку [3]. З метою імплементації цього та деяких інших актів ЄС було прийнято Закон України

«Про електронні комунікації» (набрав чинності з 1 січня 2022). Цей Закон встановлює нові підходи, зокрема «повідомний принцип» для реєстрації операторів, посилення незалежності регулятора, регулювання спектру радіочастот, прав споживачів телеком-послуг тощо [4].

Також необхідно згадати Директиву (EU) 2019/770, яка визначає вимоги до якості надання та відповідальності за цифровий контент і цифрові послуги у відносинах між постачальниками та споживачами [5]. На виконання вимог цієї Директиви в Україні ухвалено Закон «Про цифровий контент і цифрові послуги» (№ 3321-IX), який набрав чинності 2 березня 2024 року та який регулює відносини між постачальниками цифрового контенту та користувачами, встановлює правила відповідності контенту/послуг контрактним умовам, права споживачів у разі невідповідності, а також параметри зміни цифрових послуг [6].

Ще одним прикладом є Директива (EU) 2022/2555 – NIS 2 (директива про кібербезпеку), що встановлює підвищені стандарти кібербезпеки та вимоги для операторів критичної інфраструктури, спрямовані на підвищення стійкості цифрового простору ЄС [7]. Україна ухвалила на виконання цієї Директиви Закон «Про внесення змін до деяких законів щодо захисту інформації та кіберзахисту державних інформаційних ресурсів» (27 березня 2025 року), який гармонізує національне законодавство з положеннями NIS 2. Цей закон передбачає вимоги до вразливості систем, професійної кваліфікації фахівців з кібербезпеки, регулярні навчання та перевірки, а також посилення захисту критичної інформаційної інфраструктури [8].

Отже, як можна побачити з вищенаведеного, за останні роки Україна зробила значні кроки для адаптації свого законодавства до європейських стандартів у сфері цифрових комунікацій, кібербезпеки та медіа. Деякі ключові директиви ЄС вже імplementовано, що зміцнює правову базу для євроінтеграції в інформаційній сфері.

Водночас, не можна оминати увагою деякі прогалини, що наразі залишаються в національному законодавстві, особливо в частині повної імплементації деяких актів ЄС в інформаційній сфері.

Наприклад, потребує імплементації European Media Freedom Act (EMFA) – новий регламент, що запроваджує механізми захисту журналістів від політичного й економічного тиску, зобов'язує держави-члени гарантувати незалежність медіа та передбачає створення Європейської ради медіа-послуг. [9]. У звіті Єврокомісії зазначається, що

законодавство України лише частково відповідає ЕМФА [10; 11]. Серед невирішених проблем залишаються відсутність повної незалежності медіарегулятора, недостатні фінансові і кадрові ресурси, а також потреба в більших гарантіях редакційної свободи та прозорості власності, які лише частково враховані у Законі України «Про медіа» [12].

Окрім того, необхідно зазначити, що Україна ще не завершила процес імплементації DSA та DMA. Зокрема, Digital Services Act (Акт про цифрові послуги; DSA), що належить до ключових правил для великих онлайн-платформ – визначає регулювання небезпечного або нелегального контенту, механізми скарг, звітність, алгоритмічна прозорість тощо [13].

Digital Markets Act (Акт про цифрові ринки; DMA), що має на меті обмежити домінування великих технологічних компаній і запровадити більш справедливую конкуренцію, але в українському законодавстві ці норми ще не повністю відображені [14].

Також потребує імплементації Регламент ЄС щодо прозорості та таргетування політичної реклами (Political Advertising Regulation), що встановлює обов'язкові правила відкритості, ідентифікації джерел фінансування та обмеження маніпулятивного таргетування, щоб забезпечити чесність і підзвітність політичної комунікації в цифровому середовищі [15].

Хоча деякі положення вищезгаданих актів ЄС згадуються, зокрема в новому Законі України «Про медіа», одна існує необхідність імплементації норм, пов'язаних із прозорістю політичної реклами, але це питання лишається відкритим, оскільки чинні норми не визначають належного законодавчого механізму, який би відповідав європейському регламенту щодо політичної реклами (в частині прозорості, звітності, обов'язків платформ).

Деякі завдання щодо подальшої імплементації актів ЄС визначені, зокрема у Плані пріоритетних дій Уряду на 2025 рік, затвердженому розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2025 року № 1003-р. Наприклад, до таких завдань належать: створення умов для інтеграції України до європейського простору цифрових послуг, запровадження процесу інтеграції в Single Digital Market (EUDI Wallet, український КЕП в ЄС) шляхом розроблення та подання Кабінетові Міністрів України проєкту постанови Кабінету Міністрів України щодо формування та використання електронних посвідчень атрибутів

за допомогою гаманця з цифровою ідентифікацією як функціональної можливості мобільного додатка Порталу Дія (Дія). Також передбачається подальший розвиток інфраструктури електронних комунікацій по всій країні з акцентом на території, які межують з територіями, де ведуться активні бойові дії забезпечення запуску мобільного супутникового зв'язку (Direct-to-cell) тощо [16].

Деякі науковці справедливо зазначають, що питання формування інформаційної політики в українському політичному просторі вже вийшло за межі науково-теоретичних дискусій та виняткових проблем державного управління [17, с. 24].

Крім того, необхідно погодитися з тим, що успішна адаптація українського інформаційного законодавства до європейських стандартів потребує не лише зміни нормативних актів, а й трансформації правової культури та підходів до регулювання інформаційних відносин. Це включає впровадження принципів ризик-орієнтованого регулювання, розвиток саморегулювання в цифровій промисловості та створення ефективних механізмів захисту прав громадян в інформаційній сфері. Координація між різними органами державної влади та взаємодія з європейськими інституціями залишаються ключовими чинниками успішної інтеграції України до європейського інформаційного простору [18, с. 187].

Між тим, воєнний стан суттєво вплинув на темпи та характер імплементації європейських актів у сфері інформаційної політики, створивши одночасно як гальмівні чинники, так і стимулюючі фактори [19].

Передусім, варто зазначити, що воєнний стан ускладнив нормотворчі процеси, що зумовлено, зокрема переорієнтацією ресурсів державного управління на потреби оборони, а частина фахівців перейшла до сектора безпеки. Указане вплинуло деталізацію положень актів ЄС, таких як DSA, DMA чи ЕМФА, які потребують ретельної збалансованої адаптації. Також деякі європейські акти вимагають складної інституційної перебудови -зокрема, посилення незалежності регулятора в інформаційній сфері чи створення нових органів, що в умовах війни реалізувати значно важче.

Окрім того, воєнний стан наклав специфічні обмеження на свободу медіа, доступ до інформації та роботу платформ, що створило тимчасові розбіжності між практикою воєнного часу й вимогами європейського права. Наприклад, регулювання контенту, оперативні обмеження доступу до певних ресурсів або централізація інформаційної

політики були продиктовані безпековою необхідністю, але не повністю узгоджуються з вимогами деяких директив та регламентів ЄС щодо редакційної незалежності чи прозорості алгоритмів платформ.

Водночас, воєнний стан стала потужним стимулом до імплементації актів ЄС у сферах кібербезпеки, інформаційної стійкості й протидії дезінформації. Постійні кібератаки, інформаційні операції та спроби впливу на суспільну думку прискорили адаптацію норм NIS 2, вимог до критичної інфраструктури та гармонізацію з практикою ЄС щодо боротьби з дезінформацією.

Таким чином, воєнний стан не зупинив імплементацію європейських актів, зокрема в інформаційній сфері, але змінив її пріоритети, частину процесів уповільнив, частину – суттєво прискорив, а в окремих сферах – змусив переглянути механізми гармонізації з урахуванням реальних безпекових загроз і потреб держави в період війни. Для подальшої інтеграції України в цифровий простір ЄС важливо прискорити законодавчі зміни, зміцнити незалежність регулюючих органів і впровадити практичні механізми контролю, моніторингу й відповідності новим стандартам.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного у цій статті дослідження, можна стверджу-

вати, що євроінтеграція України в інформаційній сфері в умовах воєнного стану набула подвійної динаміки, оскільки з одного боку, цей процес стикається з об'єктивними труднощами, спричиненими безпековими викликами, кадровими та інституційними навантаженнями, а також необхідністю тимчасових обмежень, пов'язаних із потребами оборони та національної безпеки. З іншого боку, саме воєнний стан став каталізатором прискореної модернізації інформаційного законодавства, посилення кіберстійкості, гармонізації механізмів протидії дезінформації та поглиблення співпраці з європейськими інституціями. Попри складні умови, Україна демонструє стабільну політичну волю та прагнення до впровадження ключових актів ЄС – від директив, що визначають вимоги до кібербезпеки, до регулювання медіа та цифрових платформ. Ефективність подальшої євроінтеграції залежатиме від здатності держави забезпечити баланс між вимогами безпеки та дотриманням європейських стандартів, а також від системного вдосконалення правового середовища, інституційної спроможності та міжнародної координації. У цьому контексті адаптація європейських норм стає не лише формальним кроком євроінтеграції, а й важливим чинником стійкості та демократичного розвитку держави.

Список літератури:

1. Козьмініх А. В. Інформаційні механізми євроінтеграційної політики України. *Актуальні проблеми політики*. 2020. Вип. 65. С. 41–48.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: міжнародний документ від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
3. Directive (EU)2018/1972 of the European Parliament and of the Council establishing the European Electronic Communications Code. *Official Journal of the EU*. 2018. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/1972/oj>.
4. Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020 № 1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text>.
5. Directive (EU)2019/770 of the European Parliament and of the Council on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services. *Official Journal of the EU*. 2019. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/770/oj>.
6. Про цифровий контент та цифрові послуги: Закон України від 10.08.2023 № 3321-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20#Text>.
7. Directive (EU)2022/2555 of the European Parliament and of the Council on measures for a high common level of cybersecurity across the Union. *Official Journal of the EU*. 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj>.
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформації та кіберзахисту державних інформаційних ресурсів, об'єктів критичної інформаційної інфраструктури: Закон України від 27.03.2025 № 4336-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4336-20#Text>.
9. Regulation (EU)2024/1083 of the European Parliament and of the Council on the European Media Freedom Act. *Official Journal of the EU*. 2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu>.
10. Резолюція Європейського парламенту від 16 лютого 2023 року про рік російського вторгнення та агресивної війни проти України (2022/2558(RSP)). URL: <https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/267438/1273091UK.pdf>.

11. Звіт про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2024 рік. Кабінет Міністрів України. 2024. URL: <https://zvit-pro-vikonannia-ugodi-pro-asociaciiu-za-2024-rik.pdf>.
12. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>.
13. Regulation (EU)2022/2065 of the European Parliament and of the Council on a Single Market for Digital Services. *Official Journal of the EU*. 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj>.
14. Regulation (EU)2022/1925 of the European Parliament and of the Council on contestable and fair markets in the digital sector. *Official Journal of the EU*. 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/1925/oj>.
15. Regulation (EU)2024/900 of the European Parliament and of the Council on the transparency and targeting of political advertising. *Official Journal of the EU*. 2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu>.
16. Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2025 рік: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.09.2025 № 1003-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1003-2025-%D1%80#Text>.
17. Новикова І. В., Пригара І. О. Формування інформаційного суспільства в Україні в контексті інтеграції в Європейський Союз. *Приазовський економічний вісник*. 2017. Вип. 5(05). С. 22–25.
18. Мазепа С. Євроінтеграційні виклики для інформаційної політики України: адаптація законодавства до стандартів ЄС. *Юридичний вісник*. 2025. № 4. С. 183–191.
19. Євроінтеграція в умовах війни: обговорення досягнень та викликів: форуму «Право та справедливість: посилення взаємодії в умовах війни». 2024. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/yevrointegratsiya-v-umovah-vijny-obgovorennya-dosyagnen-ta-vyklykiv/>.

Bortniak K. V., Dobrianska N. V. CONCEPTUAL PRINCIPLES OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION IN THE INFORMATION SPHERE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE

*The article is devoted to the study of the conceptual foundations of Ukraine's European integration in the information sphere through the prism of modern challenges caused by full-scale military aggression. The state of approximation of Ukrainian legislation and institutional mechanisms to European Union standards is analyzed, in particular, the requirements of the *acquis communautaire* in the field of digital policy, media regulation, access to information and personal data protection. The author argues that by 2022, progress in the field of European integration was characterized by the stable development of the regulatory framework, in particular through the adaptation of norms on cybersecurity, e-governance and the functioning of an independent media regulator. It is proved that martial law radically changed the context, adding a dimension of national security and stability to the processes of legal integration.*

The article highlights the key consequences of martial law for information policy, which were expressed in the intensification of cyberspace threats, the growth of the scale of disinformation operations, the need for rapid decision-making in the field of access to information and the functioning of the media, as well as the transformation of the role of the state in the management of digital services. It is substantiated that despite the force majeure circumstances of martial law, Ukraine demonstrates a high level of synchronization with European approaches, in particular with the provisions of the Digital Services Act, the Digital Markets Act, the Audiovisual Media Services Directive and EU acts on the protection of critical information infrastructure.

Particular attention is paid to further steps for the implementation of European standards in the information sphere. The author argues that an important task in this area is to improve legislation on cyber resilience, complete the formation of an independent media regulation system, harmonize personal data protection procedures with European Union standards, etc. The author substantiates that the effective integration of Ukraine into the information and digital space of the European Union is possible only if legal modernization, institutional capacity, and resilience to the threats posed by martial law are combined.

Key words: European integration, European standards, information legal relations, access to information, martial law.

Дата надходження статті: 30.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Веселий В. С.

Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут Національного університету
«Одеська юридична академія»

Факас І. Б.

Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут Національного університету
«Одеська юридична академія»

Рибаченко С. П.

Чернівецький навчально-науковий юридичного інститут Національного університету
«Одеська юридична академія»

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПАРИТЕТ ПРЕРОГАТИВИ СУДУ ТА ПРАВА ОСОБИ, НА КОРИСТЬ ЯКОЇ УХВАЛЕНО СУДОВЕ РІШЕННЯ

Стаття присвячена аналізу правової природи судового контролю в адміністративному судочинстві, підставам його застосування, способам встановлення.

Розглянуто завдання Кодексу адміністративного судочинства України, серед яких справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Звернено увагу на Основний Закон України та підкреслено те, що суд ухвалює рішення іменем України, причому судові рішення є обов'язковими до виконання, виконання яких у визначеному законом порядку забезпечуються державою, а контроль за виконанням судових рішень здійснює суд.

Нормами Кодексу адміністративного судочинства України закріплено, що судові рішення, що набрали законної сили, підлягають обов'язковому виконанню усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, а також фізичними, юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України, невиконання яких тягне за собою відповідальність встановлену законом. Авторами акцентовано увагу що саме з метою контролю за дійсним виконанням судового рішення КАС України визначає інститут судового контролю, який отримав значного законодавчого розширення шляхом зміни редакції статей, що регулюють процедуру встановлення судового контролю. Встановлено, що вказані зміни суттєво змінили підхід до процедури судового контролю. Зроблено висновок, що нормативні зміни передбачили як розширення підстав для встановлення судового контролю, так і модифікацію процедури його застосування. Суттєвим нововведенням є можливість запровадження такого контролю судом з власної ініціативи шляхом покладення на суб'єкта владних повноважень обов'язку подати звіт про виконання судового рішення.

Ключові слова: публічно-правовий спір, судовий контроль, учасники процесу, адміністративна справа, адміністративний суд.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження даної теми визначається необхідністю забезпечення балансу між процесуальними прерогативами адміністративного суду та ефективністю реалізації прав осіб, на користь яких ухвалено рішення. Зі зростанням ролі адміністративного судочинства як інструмента контролю виникає потреба у чіткому визначенні меж судових повноважень, механізмів їх застосування та гарантій для осіб-правоохоронців. Недостатня погодженість

процесуальних інструментів та інституційних механізмів виконання рішень призводить до формального захисту прав і зниження довіри до судової влади. Тому дослідження спрямоване на теоретичне осмислення поняття паритету прерогатив суду і прав особи, аналіз національної та зарубіжної практики, а також розробку практичних рекомендацій щодо вдосконалення законодавства та судової практики з метою підвищення ефективності судового захисту в адміністративному процесі.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження судового контролю в адміністративному судочинстві з окресленням паритету прерогативи суду та прав особи, на користь якої ухвалено судові рішення, а також формулювання науково обґрунтованих підсумків щодо механізму ефективного судового захисту.

Виклад основного матеріалу. В Україні, як правовій державі, що функціонує згідно принципу поділу влади, діє правосуддя у різних його формах, зокрема адміністративного судочинства.

Відповідно до статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) завданням адміністративного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [1].

Статтею 129-1 Конституції України передбачено, що суд ухвалює рішення іменем України. Судове рішення є обов'язковим до виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку, а контроль за виконанням судового рішення здійснює суд [2].

Згідно частини 2 статті 14 КАС України судові рішення, які набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами, та їх об'єднаннями на всій території України.

Відповідно до статті 370 КАС України, судові рішення, які набрали законної сили, є обов'язковими для учасників справи, для їхніх правонаступників, а також для всіх органів, підприємств, установ та організацій, посадових чи службових осіб, інших фізичних осіб і підлягає виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності, – за її межами. Невиконання судового рішення тягне за собою відповідальність встановлену законом [2].

Саме з метою контролю за дійсним виконанням судового рішення КАС України визначає інститут судового контролю. Так, спеціальними нормами КАС України щодо вказаної категорії заяв є статті: 381-1, 287, 382-382-3 і 383 КАС України.

Варто констатувати, що віднедавна даний інститут отримав значного законодавчого розширення шляхом зміни редакції статей, що

регулюють процедуру встановлення судового контролю. Так, Законом України № 4094-IX від 21.11.2024 року КАС України доповнено статтями 381-1, 382-1, 382-2 [3].

Згідно діючої наразі статті 382 КАС України передбачено, що суд, який розглянув адміністративну справу як суд першої інстанції і ухвалив судові рішення, за письмовою заявою особи, на користь якої ухвалено судові рішення і яка не є суб'єктом владних повноважень, або за власною ініціативою може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалено судові рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення (частина 1 статті 382 КАС України).

В адміністративних справах з приводу обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацездатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплат та пільг дітям війни, інших соціальних виплат, доплат, соціальних послуг, допомоги, захисту та пільг за письмовою заявою заявника суд зобов'язує суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалено судові рішення, подати звіт про виконання судового рішення.

У заяві зазначається ідентифікатор для повного доступу до інформації про виконавче провадження (за наявності) (частина 2 статті 382 КАС України).

Якщо судові рішення набрали законної сили, то відсутність матеріалів судової справи у зв'язку з їх витребуванням судом апеляційної або касаційної інстанції не перешкоджає розгляду заяви, крім випадку зупинення виконання судового рішення судом касаційної інстанції або зупинення виконавчого провадження (частина 3 статті 382 КАС України).

Відсутність виконавчого провадження з примусового виконання судового рішення не перешкоджає розгляду заяви (частина 4 статті 382 КАС України).

Відмітимо й те, що за письмовою заявою заявника суд під час ухвалення рішення суду може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалено таке рішення, подати звіт про його виконання.

Перебіг строку для подання звіту починається з дня набрання законної сили рішенням суду.

Заява, передбачена абзацом першим цієї частини, може бути подана не пізніше завершення судових дебатів, а якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження – не

пізніше тридцяти днів з дня відкриття провадження у справі (частина 5 статті 382 КАС України).

Суд під час ухвалення рішення суду за власною ініціативою може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене таке рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання рішення суду, якщо суд допускає його негайне виконання (частина 5 статті 382 КАС України) [2].

Вказані зміни суттєво змінили підхід до процедури судового контролю. Якщо ж раніше, згідно частини 1 статті 382 КАС України (у редакції до змін згідно Закону України № 4094-IX від 21.11.2024 року) було визначено можливість встановлення судового контролю лише після ухвалення рішення, а саме суд, який ухвалив судове рішення в адміністративній справі, може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення. То діюча наразі редакція частини 1 статті 382 КАС України передбачає, що суд, який розглянув адміністративну справу як суд першої інстанції і ухвалив судове рішення, за письмовою заявою особи, на користь якої ухвалено судове рішення і яка не є суб'єктом владних повноважень, або за власною ініціативою може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати, у встановлений судом строк, звіт про виконання судового рішення.

Як видно з аналізу даної норми, законодавець розширив як підстави встановлення судового контролю, так і змін процедуру його встановлення. При цьому, суттєвою зміною є те, що судовий контроль у формі зобов'язання суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення, може встановлюватися за власною ініціативою суду.

Варто відмітити, що така зміна правового регулювання є доцільною в контексті реальної можливості суду здійснюватися контроль за власними судовими рішеннями, навіть без безпосереднього звернення особи, на користь якої ухвалено судове рішення, із відповідною заявою.

Таке правове регулювання є ефективним способом контролю за виконанням рішення суб'єктом владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, у добровільному порядку, що має наслідком суттєвого зменшення випадків звернення судового рішення до примусового виконання.

Згідно аналізу судової практики, варто прослідкувати ефективність вказаної зміни правового

регулювання. Таку ефективність можна описати відповідно до принципу Парето (правило 80/20, а саме 80% результатів досягаються завдяки 20% зусиль, а решту 80% зусиль дають лише 20% результатів). Відповідно, у кожному конкретному випадку залежно від суті спору та результату судового розгляду, виникає паритет 80/20 прерогативи суду встановлювати судовий контроль та права особи, на користь якої ухвалено судове рішення, звернутися до суду із заявою про встановлення судового контролю, та навпаки.

Також, необхідно відмітити, що зміни правового регулювання у питанні судового контролю стосуються не лише способу його встановлення, а й часу його встановлення. Так, якщо частина 1 статті 382 КАС України визначає можливість встановлення судового контролю після ухвалення судового рішення, то частинами 5 та 6 статті 382 КАС України передбачено можливість встановлення судового контролю під час ухвалення рішення як за заявою учасника процесу, так і за власною ініціативою суду.

Висновки. Підсумовуючи, можна констатувати, що механізм ефективного судового захисту обумовлює у необхідних випадках застосування процедури судового контролю.

У Рішенні від 30.06.2009 р. №16-рп/2009 Конституційний Суд України зазначив, що метою судового контролю є своєчасне забезпечення захисту та охорони прав і свобод людини і громадянина, та наголосив, що виконання всіма суб'єктами правовідносин приписів, викладених у рішеннях суду, які набрали законної сили, утверджує авторитет держави як правової (абз. 1 п.п. 3.2 п. 3, абз. 2 п. 4 мотивувальної частини) [4].

Більше того, Європейський суд з прав людини у власних рішеннях (зокрема рішення у справі «Класс та інші проти Німеччини» від 6 вересня 1978 року) не раз констатував, що із принципу верховенства права впливає, зокрема, що втручання органів виконавчої влади у права людини має підлягати ефективному нагляду, який, як правило, повинна забезпечувати судова влада. Щонайменше це має бути судовий нагляд, який найкращим чином забезпечує гарантії незалежності, безсторонності та належної правової процедури [5]. Також, згідно з практикою ЄСПЛ право на виконання судового рішення є складовою права на доступ до суду, передбаченого статтею 6 Конвенції, для цілей якої виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як невід'ємна складова судового розгляду (рішення у справі «Шмалько проти України» від 20 липня 2004 року) [6].

Список літератури:

1. Кодекс адміністративного судочинства України (в редакції від 15.12.2017): Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
2. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30 Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль за виконанням судових рішень Закон України від 21.11.2024 року № 4094-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4094-20#n233>.
4. Рішення Конституційного Суду України від 30.06.2009 р. № 16-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-09#Text>.
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Класс та інші проти Німеччини» від 6 вересня 1978 року. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 2002. № 4.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шмалько проти України» від 20 липня 2004 року (заява № 60750/00). *Офіційний вісник України*. 2004. № 47. Ст. 3150.

Veselyi V. S., Fakas I. B., Rybachenko S. P. CONTROL IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS: THE PARITY BETWEEN THE COURT'S PREROGATIVE AND THE RIGHT OF THE PERSON IN WHOSE FAVOR THE COURT DECISION HAS BEEN RENDERED

The article is devoted to the analysis of the legal nature of judicial control in administrative proceedings, the grounds for its application, and the methods of its establishment.

It examines the objectives of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, among which are the fair, impartial, and timely resolution by the court of disputes in the sphere of public-law relations in order to effectively protect the rights, freedoms, and interests of individuals, as well as the rights and interests of legal entities from violations by public authorities. Attention is drawn to the Basic Law of Ukraine, emphasizing that the court renders decisions on behalf of Ukraine, and that court decisions are binding and must be enforced in accordance with the procedure established by law, with the enforcement of such decisions ensured by the state, while the control over their execution is exercised by the court.

The norms of the Code of Administrative Procedure of Ukraine stipulate that court decisions that have entered into legal force are subject to mandatory execution by all state authorities, local self-government bodies, their officials and employees, as well as by individuals, legal entities, and their associations throughout the territory of Ukraine. Failure to comply with these decisions entails legal liability as established by law. The authors emphasize that it is precisely for the purpose of ensuring actual execution of court decisions that the Code of Administrative Procedure of Ukraine establishes the institution of judicial control, which has been significantly expanded legislatively through amendments to the articles regulating the procedure for establishing such control. It has been determined that these amendments substantially changed the approach to the procedure of judicial control.

It is concluded that the legislative changes have provided both an expansion of the grounds for establishing judicial control and a modification of the procedure for its application. A significant innovation is the possibility for the court to initiate such control on its own, by imposing on the public authority the obligation to submit a report on the execution of the court decision.

Key words: public-law dispute, judicial control, participants in proceedings, administrative case, administrative court.

Дата надходження статті: 28.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Вишновецька С. В.

Державний університет «Київський авіаційний інститут»

Кметик Х. В.

Державний університет «Київський авіаційний інститут»

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

У статті проаналізовано сучасні інноваційні підходи до організації післядипломної освіти у сфері охорони здоров'я в умовах трансформації медичної галузі та зростання вимог до професійної компетентності фахівців. Визначено ключові напрями модернізації освітнього процесу, серед яких цифровізація, симуляційне навчання, інтеграція дистанційних та змішаних форматів, міжпрофесійна взаємодія та використання інтерактивних педагогічних технологій. З'ясовано, що впровадження концепції безперервного професійного розвитку, заснованої на принципах «lifelong learning», сприяє формуванню стійкої моделі підвищення кваліфікації медичних працівників, адаптованої до актуальних клінічних, технологічних і організаційних викликів. Розглянуто особливості інституційного забезпечення безперервного навчання, включаючи нормативне регулювання, акредитацію освітніх програм, розвиток цифрової інфраструктури та визнання результатів формальної, неформальної й інформальної освіти. Обґрунтовано значення симуляційних і віртуальних технологій як засобів формування практико-орієнтованих навичок, що дозволяють моделювати складні клінічні ситуації та знижувати ризики у реальній медичній практиці. Доведено, що інноваційні методи, зокрема проблемно-орієнтоване навчання, кейс-метод, командні тренінги та міждисциплінарні симуляції, забезпечують підвищення когнітивної активності, розвиток критичного мислення й посилення командної взаємодії. Сформовано висновки, згідно з якими системне впровадження інноваційних освітніх стратегій виступає необхідною умовою підвищення якості післядипломної медичної освіти, зміцнення професійної мобільності фахівців та наближення національної системи охорони здоров'я до міжнародних стандартів.

Ключові слова: післядипломна медична освіта, інноваційні підходи, безперервний професійний розвиток, симуляційне навчання; цифровізація, змішане навчання, дистанційні освітні технології, міжпрофесійна підготовка, клінічна компетентність, педагогічні інновації.

Постановка проблеми. Сучасна система охорони здоров'я України функціонує в умовах інтенсивних трансформацій, що супроводжуються впровадженням нових моделей управління, цифрових технологій та міжнародних клінічних стандартів. Такі зміни зумовлюють об'єктивну необхідність переосмислення парадигми професійної підготовки та безперервного розвитку медичних працівників. Особливого значення в цьому контексті набуває післядипломна освіта, яка повинна не лише відповідати сучасним викликам, але й випереджати їх, формуючи у фахівців здатність до адаптації, самонавчання та прийняття рішень в умовах невизначеності.

Незважаючи на проголошені реформи, система післядипломної медичної освіти в Україні й надалі характеризується переважною орієнтацією на традиційні, переважно лекційні форми

навчання, які не забезпечують формування необхідного рівня професійної мобільності, міждисциплінарної взаємодії та критичного мислення. Як наслідок, спостерігається розрив між рівнем підготовки фахівців і вимогами сучасної клінічної практики, що підсилює ризики неефективного надання медичної допомоги в умовах стрімкого оновлення медичних знань і технологій.

Проблема трансформації післядипломної медичної освіти набула особливої актуальності в умовах пандемії COVID-19, яка засвідчила структурну неготовність освітніх інституцій до переходу на дистанційні та гібридні формати підготовки кадрів. Відсутність уніфікованих протоколів дистанційного навчання, низький рівень цифрової компетентності викладачів і слухачів, обмеженість технологічної інфраструктури суттєво ускладнили забезпечення безперервного про-

фесійного розвитку лікарів. Крім того, в умовах воєнного стану в Україні освітній простір зазнав додаткових руйнівних впливів, зокрема ротації медичних працівників, фізичне переміщення слухачів, психологічне виснаження фахівців та загроза збереженню інституційної цілісності навчального процесу.

Ураховуючи зазначене, актуалізується необхідність наукового обґрунтування інноваційних підходів до організації післядипломної освіти медичних працівників, які базуються на принципах інтердисциплінарності, практикоорієнтованості, цифровізації та індивідуалізації освітніх траєкторій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові дослідження засвідчують зростаючу роль інноваційних підходів у післядипломній медичній освіті. У дослідженнях К. Акбара, Ж. ван Вейк та Р. Д. Гарвіна обґрунтовано ефективність цифрових технологій, зокрема телемедицини, онлайн-платформ та штучного інтелекту, у розширенні доступу до освітніх ресурсів і компенсуванні нестачі викладачів у підготовці радіологів [1].

Зарубіжні дослідники Р. Д. Гарвін та П. А. Карні висвітлюють баланс між інноваційністю та стандартизацією в резидентській освіті США, підкреслюючи необхідність поєднання чітких компетентнісних рамок із гнучкими формами навчання й оцінювання [2].

У вітчизняній науці питання впровадження інновацій у післядипломну освіту медиків досліджують І. С. Гаврилов, який акцентує на потенціалі дистанційного навчання [3], І. Редько, який обґрунтовує доцільність цифровізації навчального процесу [4], та К. М. Романенко і В. В. Мареніченко, які аналізують можливості адаптації міжнародного досвіду до українських умов [5].

На основі узагальнення наукових поглядів вчених, можемо констатувати, що інноваційна трансформація післядипломної медичної освіти є загальносвітовим трендом, що сприяє підвищенню якості підготовки фахівців відповідно до актуальних потреб системи охорони здоров'я.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз інноваційних підходів до організації післядипломної освіти у сфері охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Інтенсифікація інноваційних процесів у всіх секторах суспільного життя, зокрема в охороні здоров'я, обумовлює трансформацію вимог до професійної мобільності працівників медичної сфери та зумовлює необхідність постійного оновлення їхніх знань, умінь і професійних компетентностей. У цьому

контексті післядипломна освіта розглядається як ключовий інструмент підтримання належного рівня професійної кваліфікації фахівців, зокрема в умовах динамічного розвитку медичної науки, клінічної практики та технологічного забезпечення лікувального процесу [6, с. 24].

Аналіз тенденцій розвитку медичної освіти свідчить, що сучасна парадигма післядипломної підготовки поступово трансформується від епізодичних освітніх заходів до цілісної системи безперервного професійного розвитку (БПР), що реалізується у форматі концепції «lifelong learning» та передбачає систематичне, поетапне вдосконалення професійної компетентності медичних працівників на всіх етапах їхньої трудової діяльності, інтегруючи формальні, неформальні та інформальні освітні практики в єдину систему [6].

У процесі гармонізації національного освітнього простору зі стандартами Європейського Союзу, одним із визначальних напрямів реформування післядипломної медичної освіти в Україні стало впровадження принципів безперервного навчання впродовж професійного життя лікаря. На нормативному рівні це закріплено через впровадження у 2019 році нової системи атестації медичних працівників, яка ґрунтується на механізмі накопичення балів БПР за результатами участі у структурованих освітніх заходах (семінарах, симпозіумах, онлайн-курсах, практичних тренінгах тощо), що замінило застарілу практику періодичних кваліфікаційних іспитів [5, с. 272].

У зв'язку з цим виникає необхідність докорінної модернізації змісту, форм і технологій післядипломної медичної освіти, яка має не лише відповідати сучасним вимогам до змістової наповненості та методичної організації навчального процесу, але й бути адаптивною до зовнішніх викликів. Як свідчить науково-практичний аналіз, ефективна реалізація моделі безперервного професійного розвитку в охороні здоров'я неможлива без інтеграції інноваційних підходів до організації освітнього процесу, включаючи цифрові технології, симуляційне навчання, мікромодульні курси та мультимедійні освітні платформи [6, с. 24].

Крім того, реалізація концепції «освіта впродовж життя» в медичній сфері потребує міжінституційної координації зусиль освітніх закладів, професійних асоціацій, регуляторних органів і роботодавців. Системна підтримка розвитку формальної, неформальної та інформальної складових професійної освіти має забезпечуватись через нормативне регулювання, державне фінансування, акредитацію освітніх програм та ство-

рення умов для визнання результатів навчання, здобутих у різних освітніх середовищах. Особливої актуальності такі заходи набувають в умовах трансформації системи охорони здоров'я, що вимагає гнучких, інноваційно орієнтованих підходів до підготовки медичних кадрів упродовж усього професійного шляху. У цьому контексті важливим завданням стає не лише модернізація змісту навчання, а й формування інституційного середовища, здатного забезпечити сталість і якість професійного зростання.

Інституціоналізація безперервного професійного розвитку медичних працівників на засадах інноваційності, гнучкості та цифрової трансформації розглядається як ключова умова підвищення якості медичної допомоги.

Водночас вона виконує системоутворювальну функцію у забезпеченні стійкості та адаптивності сфери охорони здоров'я до постійних внутрішніх і зовнішніх викликів. Формування сучасної моделі післядипломної освіти медичних працівників потребує не лише модернізації її змісту, а й переосмислення організаційно-методичних підходів з урахуванням міжнародного досвіду та глобальних освітніх трендів.

Українські науковці К. Романенко та В. Мареніченко обґрунтовують доцільність вивчення та адаптації ефективних практик країн з розвиненими системами охорони здоров'я, насамперед США та держав-членів Європейського Союзу [5, с. 275]. У зазначених країнах безперервна медична освіта функціонує як обов'язкова складова підтримання професійної ліцензії, що сприяє підвищенню якості медичної допомоги і виступає дієвим інструментом мотивації до навчання протягом життя. Такі практики, як обов'язкове проходження резидентури, участь у спеціалізованих програмах клінічного стажування після резидентури, періодична професійна ресертифікація, активна діяльність професійних асоціацій, а також інституціоналізація наставницьких механізмів, формують освітнє середовище, орієнтоване на безперервне оновлення знань, підтримку клінічної компетентності та впровадження інновацій в систему післядипломної медичної освіти.

У цьому контексті для України особливої актуальності набуває завдання інституційного забезпечення післядипломної освіти, зорієнтованої на постійне підвищення професійної компетентності медичних працівників. Перш за все, необхідно сприяти розвитку інституту наставництва, стимулювати самоосвітню активність, забезпечити доступ до сучасних освітніх ресурсів, зокрема

цифрових платформ та мультимедійних баз знань. Як засвідчує аналітичний огляд, до обов'язкових чинників результативної післядипломної освіти належать: внутрішня мотивація до навчання, високий рівень викладацької майстерності, належна інфраструктура, інституційна підтримка творчого підходу, а також системне впровадження інноваційних методик і технологій [5].

У зв'язку з цим впровадження інноваційних форм навчання постає як необхідна умова формування конкурентоспроможного фахівця, здатного діяти ефективно в умовах сучасної системи охорони здоров'я, що постійно змінюється. Науково-методичні основи модернізації післядипломної медичної освіти мають враховувати потребу в активізації пізнавальної діяльності слухачів, наближенні освітнього процесу до реалій клінічної практики, а також використанні досягнень педагогічної науки та інформаційно-комунікаційних технологій.

Серед сучасних напрямів інноваційного навчання особливе значення набувають дистанційні та змішані (blended learning) формати. Як зазначає І. С. Гаврилов, широке застосування дистанційних технологій стало критично важливим під час пандемії COVID-19, що сприяло продовженню освітнього процесу за умов обмеження фізичної присутності в навчальних аудиторіях [3, с. 3]. У практику післядипломної освіти інтенсивно впроваджуються онлайн-курси, вебінари, відеоконференції та навчальні платформи (наприклад, Moodle, Google Classroom), які забезпечують гнучкість, масштабованість і персоналізацію навчання. Водночас нормативне визначення дистанційної освіти Міністерством освіти і науки України сприяло інституційному оформленню даної форми навчання та розвитку відповідної інфраструктури (e-learning) [4, с. 18].

Інтеграція дистанційних та очних компонентів у форматі змішаного навчання сприяє підвищенню результативності освітнього процесу, оскільки забезпечує оптимальний розподіл змісту: теоретичні положення опановуються в асинхронному онлайн-середовищі, що надає слухачам гнучкість і доступність, тоді як аудиторні заняття зосереджені на формуванні практичних навичок, моделюванні клінічних ситуацій та міждисциплінарному аналізі кейсів. Такі моделі забезпечують індивідуалізацію освітніх траєкторій, розширюють доступ до знань незалежно від місця перебування слухача та створюють можливості для залучення міжнародних експертів. Зокрема, в умовах запровадження карантинних обмежень, спричинених пандемією

COVID-19, в Україні було реалізовано низку онлайн-курсів для лікарів різних спеціальностей, що забезпечило безперервність професійного розвитку медичних працівників у період неможливості проведення очного навчання. Серед таких курсів варто відзначити: «Клінічне ведення пацієнтів з COVID-19» (Центр громадського здоров'я України спільно з МОЗ та ВООЗ), «Імунопрофілактика: онлайн-курс для медичних працівників» (МОЗ України спільно з ЮНІСЕФ та проєктом USAID «Безпечні та доступні ліки»), «Організація надання медичної допомоги в умовах пандемії» (Національна служба здоров'я України), а також спеціалізовані програми на платформі Coursera for Government, які були безкоштовно відкриті для українських медиків у рамках державно-приватного партнерства.

Крім того, важливою складовою професійної підготовки медичних кадрів є впровадження симуляційних технологій, які стали інструментом інноваційного навчання. Симуляційні методики активно інтегруються в освітній процес і вже на сьогодні становлять невід'ємну частину практичного навчання лікарів [7].

Зокрема, створення центрів медичного симуляційного навчання при університетах та закладах післядипломної освіти забезпечило можливість опанування клінічних навичок в умовах, що моделюють реальну медичну практику без ризику для пацієнтів. В результаті, лікарі-інтерни та слухачі курсів тематичного удосконалення мають можливість опановувати та вдосконалювати техніки клінічного втручання, спрямовані на розвиток моторно-операційної складової професійної компетентності, зокрема у сфері хірургії, анестезіології, інтенсивної терапії та невідкладної допомоги, розвивати клінічне мислення та алгоритми дій у стандартизованих ситуаціях, використовуючи сучасні роботизовані манекени й тренажери. За результатами емпіричних досліджень, навчання із застосуванням симуляційних технологій сприяє підвищенню рівня впевненості фахівців та якості виконання ними процедур [8].

Як зазначає С. Мороз, впровадження симуляційних центрів у післядипломну підготовку лікарів дозволяє ефективно тренувати навички реагування на складні клінічні ситуації, унеможливаючи помилки в реальній практиці [9, с. 96].

Окрім фізичних манекенів, активного розвитку набуває віртуальна симуляція – від використання віртуальних пацієнтів до VR/AR-технологій. Такі цифрові рішення, як комп'ютерні симулятори хірургічних операцій та VR-тренажери для лапа-

роскопії або реанімації, дозволяють моделювати складні клінічні сценарії та забезпечують безпечне середовище для багаторазового відпрацювання практичних дій. Як зауважує В. Гуменюк, віртуальна реальність розглядається як інноваційний інструмент, що формує новий рівень взаємодії з освітнім контентом у післядипломній медичній освіті [10, с. 88].

Таким чином, симуляційні та віртуальні технології істотно трансформували парадигму медичної підготовки, забезпечуючи її практикоорієнтовану спрямованість, підвищення ефективності навчального процесу та адаптацію до сучасних викликів у сфері охорони здоров'я. Зазначені зміни супроводжуються поступовим переосмисленням традиційних педагогічних підходів, у межах якого все більшої актуальності набуває відмова від переважно лекційних форм навчання на користь інтерактивних методів, що сприяють активізації когнітивної діяльності слухачів, розвитку критичного мислення та зростанню їхньої залученості в освітній процес.

У сучасній практиці післядипломної медичної освіти широкого впровадження набули інноваційні освітні методики, зокрема проблемно-орієнтоване навчання (Problem-Based Learning, PBL), кейс-метод, моделювання професійних ситуацій у форматі ділових ігор, командно-орієнтовані тренінги, клінічні розбори та методи колективного генерування рішень (brainstorming).

Застосування PBL, зокрема, створює умови для інтелектуального пошуку, формування аналітичних навичок і прийняття обґрунтованих клінічних рішень на основі принципів доказової медицини. За результатами досліджень, такий підхід значно підвищує спостережливість і самостійність мислення серед слухачів післядипломної освіти [6, с. 22].

Як показує практика, активне використання інтерактивних методик сприяє кращому запам'ятовуванню матеріалу та формуванню навичок застосовувати знання в реальних клінічних умовах.

Одним із ключових компонентів сучасних програм післядипломної освіти є системний зворотний зв'язок. До навчального процесу активно інтегруються регулярні тестування, обговорення типових помилок, рефлексія учасників щодо власного досвіду. Така організація навчання створює умови для глибшого усвідомлення матеріалу, формує навички самокорекції та підвищує професійну відповідальність. Крім того, інтерактивні методи позитивно впливають на мотивацію слуха-

чів, роблячи освітній процес більш цікавим, змістовним та наближеним до специфіки професійної діяльності.

У зв'язку з трансформацією медичної практики, яка дедалі більше ґрунтується на принципах міждисциплінарності та командної взаємодії, важливе місце у сучасних програмах займає міжпрофесійна освіта, яка полягає у спільному навчанні лікарів різних спеціальностей, медичних сестер, фармацевтів, соціальних працівників і менеджерів охорони здоров'я. Проведення симуляційних тренінгів, спільне відпрацювання клінічних сценаріїв (зокрема, дій реанімаційної бригади або мультидисциплінарного консиліуму) сприяють розвитку навичок взаємодії та координації в команді. Дослідження Н. А. Білоусова та Ю. М. Сіренка показують, що міжпрофесійне навчання сприяє формуванню спільного бачення професійних ролей і зміцненню лідерських якостей серед учасників освітнього процесу [11, с. 15].

Особливої актуальності командна підготовка набуває в контексті реалізації реформ первинної медико-санітарної допомоги, що передбачає тісну взаємодію сімейних лікарів, медичних сестер та інших фахівців. Позитивний досвід продемонстрували освітні проекти, що поєднують навчання різних категорій медичного персоналу в межах спільних майстер-класів і симуляційних заходів, які отримують схвальні відгуки учасників та сприяють підвищенню якості медичних послуг.

Іншим пріоритетним вектором інноваційної післядипломної освіти є розвиток цифрової компетентності медичних працівників. З урахуванням цифровізації охорони здоров'я, що охоплює електронні медичні записи, телемедицину, системи підтримки прийняття рішень, біостатистику та аналітику, необхідною стала інтеграція відповідних модулів у програми безперервного професійного розвитку. Медичні працівники проходять навчання з користування національною електронною системою eHealth, основами кібергігієни, особливостями захисту даних у медичній інформаційній інфраструктурі.

Інноваційним кроком стало також впровадження освітніх курсів з аналізу медичних даних, що включають засади біостатистики, критичне опрацювання інформації з баз доказової медицини, а також використання цифрових інструментів для обґрунтованого прийняття клінічних рішень. Пандемія COVID-19 продемонструвала важливість ефективного дистанційного консультування пацієнтів, що зумовило активне включення у програми БПР тренінгів із телемедицини,

етики та конфіденційності онлайн-взаємодії. Також важливо акцентувати увагу на виокремленні перших кроків у навчанні медиків основам використання штучного інтелекту в клінічній практиці – семінари, присвячені можливостям ШІ у діагностиці, прогнозуванні захворювань та інтерпретації медичних зображень.

Таким чином, сучасна післядипломна освіта лікарів виходить за межі традиційної парадигми академічного навчання. Вона охоплює не лише оновлення змісту, а й трансформацію методів, технологій і середовища навчання. Системне впровадження симуляційних, інтерактивних, міждисциплінарних і цифрових освітніх стратегій забезпечує ефективну підготовку медичних працівників до викликів практики.

Водночас важливою умовою успішного впровадження інновацій є підготовка викладацького складу. Розвиток педагогічної майстерності, обмін досвідом, підвищення кваліфікації з новітніх методик навчання становлять необхідну передумову ефективного освітнього процесу. Не менш значущим є створення сприятливого освітнього середовища для дорослих слухачів, тобто безпечного простору, де вони можуть навчатися на власних помилках, отримують визнання своїх досягнень та мають змогу обирати гнучкий графік навчання відповідно до навантаження.

Отже, поєднання інноваційних методик, цифрових інструментів та відповідного освітнього менеджменту забезпечує якісне функціонування системи післядипломної медичної освіти, орієнтованої на формування компетентного, саморефлексивного та адаптивного медичного фахівця.

Висновки. Інноваційні підходи до організації післядипломної медичної освіти виступають об'єктивною необхідністю, зумовленою трансформацією системи охорони здоров'я та зростанням вимог до професійної підготовки медичних кадрів. Аналіз засвідчив, що впровадження симуляційних технологій, інтерактивних методів, міждисциплінарного навчання та цифрових інструментів сприяє не лише ефективному засвоєнню знань, а й формуванню практичних навичок, розвитку критичного мислення та командної взаємодії.

Сучасна парадигма безперервного професійного розвитку в медицині орієнтована на концепцію навчання впродовж життя, що активно впроваджується в українській практиці через створення симуляційних центрів, використання системи БПР та цифрових освітніх платформ. Такий підхід забезпечує адаптивність освітніх програм до актуальних потреб системи охорони здоров'я.

Отже, систематичне впровадження інновацій в післядипломну освіту формує компетентного, гнучкого до змін фахівця, здатного забезпечити якість медичної допомоги відповідно до сучасних

стандартів. Подальші наукові дослідження та розширення ефективних освітніх практик є необхідною умовою вдосконалення національної системи медичної освіти.

Список літератури:

1. Akoob S., Akbar K., Van Wyk J. The use of technology in postgraduate medical education within radiology: a scoping review. *Egyptian Journal of Radiology and Nuclear Medicine*. 2022. Vol. 53. Art. 94. DOI: <https://doi.org/10.1186/s43055-022-00772-9>.
2. Garvin R. D., Carney P. A. Residency Education Redesign: The Interplay of Innovation and Standardization. *Family Medicine*. 2021. Vol. 53, No. 7. P. 611–617. DOI: 10.22454/FamMed.2021.862031.
3. Гаврилов І. С. Особливості використання моделей дистанційного навчання у закладах вищої освіти за допомогою впровадження інноваційних методів. *Академічні візії*. 2023. Вип. 26. С. 1–5. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10649384>.
4. Редько І. Особливості використання сучасних інноваційних технологій у післядипломній освіті. *Неонатологія, хірургія та перинатальна медицина*. 2021. Т. 11. № 3 (41). С. 17–20. DOI: <https://doi.org/10.24061/2413-4260.XI.3.41.2021.2>.
5. Романенко К. М., Мареніченко В. В. Зарубіжний досвід удосконалення системи післядипломної медичної освіти: можливості для України. *Наукові перспективи*. 2023. № 10 (40). С. 269–279.
6. Пімінов О. Ф., Великий Д. Л., Огарь С. В., Шульга Л. І., Лукієнко О. В. Сучасні технології та інноваційні підходи в освітній діяльності Інституту підвищення кваліфікації спеціалістів фармації. *Соціальна фармація в охороні здоров'я*. 2018. Т. 4, № 4. С. 19–27. DOI: <https://doi.org/10.24959/sphhcj.18.136>.
7. Проектування медичних закладів. Симуляційні центри. MBPG. 2020. URL: <https://mbpg.com.ua/simulyacijnj-centri> (дата звернення: 01.12.2025).
8. Кефелі-Яновська О. І., Зелінська Г. В., Гриненко І. А. Інноваційні технології в післядипломній медичній освіті: аналіз джерел. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/332/9822/22180-1> (дата звернення: 01.12.2025).
9. Мороз С. Сучасні методи навчання лікарів у післядипломній освіті з використанням симуляційних центрів. *Симуляційна медицина в Україні*. 2020. № 4. С. 91–98.
10. Гуменюк В. Віртуальна реальність як інноваційний метод навчання у післядипломній медичній освіті. *Вища освіта України*. 2020. № 3. С. 84–90.
11. Білоусова Н. А., Сіренко Ю. М., Несукай В. А., Лобач Л. Є. Підготовка до командної роботи фахівців з охорони здоров'я у процесі безперервного професійного розвитку: міждисциплінарний підхід. *Hypertension*. 2025. Т. 17, № 4. С. 13–18. DOI: 10.22141/2224-1485.17.4.2024.370.

Vyshnovetska S. V., Kmetyk Kh. V. INNOVATIVE APPROACHES TO THE ORGANIZATION OF POSTGRADUATE EDUCATION IN THE SPHERE OF HEALTHCARE

The article analyzes modern innovative approaches to the organization of postgraduate education in the field of health care in the context of the transformation of the medical industry and the growth of requirements for the professional competence of specialists. Key areas of modernization of the educational process are identified, including digitalization, simulation learning, integration of distance and blended formats, interprofessional interaction and the use of interactive pedagogical technologies. It is found that the implementation of the concept of continuous professional development, based on the principles of "lifelong learning", contributes to the formation of a sustainable model of advanced training of medical workers, adapted to current clinical, technological and organizational challenges. The features of institutional support for continuous training are considered, including regulatory regulation, accreditation of educational programs, development of digital infrastructure and recognition of the results of formal, non-formal and informal education. The importance of simulation and virtual technologies as a means of developing practice-oriented skills that allow modeling complex clinical situations and reducing risks in real medical practice is substantiated. It is proven that innovative methods, in particular problem-based learning, case method, team trainings and interdisciplinary simulations, provide increased cognitive activity, development of critical thinking and strengthening of team interaction. Conclusions are drawn according to which the systematic implementation of innovative educational strategies is a necessary condition for improving the quality of postgraduate medical education, strengthening the professional mobility of specialists and bringing the national healthcare system closer to international standards.

Key words: postgraduate medical education, innovative approaches, continuous professional development, simulation learning, digitalization, blended learning, distance educational technologies, interprofessional training, clinical competence, pedagogical innovations.

Дата надходження статті: 15.10.2025

Дата прийняття статті: 10.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Дерець В. А.

Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ ТА ЦЕНТРАЛЬНІ ОРГАНИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Стаття присвячена дослідженню низки проблем та змін, яких потребує організація і діяльність Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади для успішного проведення реформи державного управління, ефективного функціонування державного апарату в сучасних умовах. Визначено та розкрито напрями законодавчого вирішення окреслених проблем.

Акцентовано увагу на ключовій проблемі діяльності системи органів виконавчої влади, яка полягає в тому, що Кабінет Міністрів України не здійснює стратегічне формування державної політики. А в системі центральних органів виконавчої влади функції формування та реалізації державної політики не розподілені між міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади.

Зроблено висновок, що доцільно ухвалити новий комплексний Закон України «Про Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади» або внести зміни в чинні закони України «Про Кабінет Міністрів України» та «Про центральні органи виконавчої влади». Запропоновано удосконалити систему принципів діяльності Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади, визначивши кожен з них; закріпити терміни та поняття «державна політика», «державна політична посада», «політична відповідальність» тощо; закріпити уточнені сфери державної політики; передбачити функцію та повноваження Кабінету Міністрів України із забезпечення формування державної політики, позбавивши міністерства та інші центральні органи виконавчої влади невласливих функцій, залишивши за міністерствами функцію формування державної політики, а за іншими центральними органами виконавчої влади – функцію реалізації державної політики та утворивши системи міністерств; врегулювати процес формування та реалізації державної політики Кабінетом Міністрів України, міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади; визначити повноваження реформованого Секретаріату Кабінету Міністрів України як центру Уряду; удосконалити взаємодію Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України, інститут спрямування та координації діяльності Урядом інших центральних органів виконавчої влади через відповідних міністрів.

Ключові слова: Кабінет Міністрів України, міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, формування державної політики, реалізація державної політики, розвиток законодавства.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільних відносин потребує відповідності йому законодавчого регулювання. Не є виключенням з цього й сфера державного управління, адже ефективне державне управління є основою успішного функціонування всіх сфер та галузей, якими воно здійснюється.

Проблеми, які необхідно вирішити в частині удосконалення організації та діяльності Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, викладені в Стратегії реформування державного управління на 2022-2025 роки, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 липня

2021 р. № 831-р [5]. Однак, далеко не всі вони вже є вирішеними, хоча дія Стратегії й вичерпується із закінченням 2025 року. Їх подальше розв'язання потребуватиме як оновлення самої Стратегії реформування державного управління на ще один період часу, так і удосконалення законодавчого забезпечення організації та діяльності Уряду, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Щодо частини проблем, їх вирішення першочергово вимагає не лише внесення змін у законодавство, а й перегляду окремих теоретичних підходів. В останні роки виникли й нові проблеми, шляхи розв'язання яких теж потрібно напрацьовувати. Тому варто зупинитися на аналізі

ключових законодавчих змін, яких потребує організація та діяльність Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові засади організації та діяльності Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади досліджувалися в роботах багатьох українських адміністративістів та конституціоналістів. Увага цим питанням приділялася, зокрема, в працях В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченка, В.С. Гошовського, К.П. Данічевої, Д.В. Журавльова, Ю.І. Заплотинської, О.І. Зозулі, І.Б. Коліушка, О.Д. Крупчана, В.В. Цветкова та ін. Наукові напрацювання зазначених авторів слугують підґрунтям для висновків за результатами аналізу наявних теоретичних та практичних проблем. Разом з цим, із змінами у системі центральних органів виконавчої влади, розвитком відповідних суспільних відносин, впливом зовнішніх чинників, які породжують такі зміни чи сприяють їм, виникають нові проблеми, зокрема, практичного характеру, які потребують теоретичного дослідження. Але в науковій літературі вони розглядаються фрагментарно, не дискутуються в повному обсязі, як цього вимагає теорія та практика державного управління, тому єдиний підхід щодо їх вирішення все ще відсутній.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз низки проблем та змін, яких потребує організація і діяльність Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади для успішного проведення реформи державного управління, ефективного функціонування державного апарату в сучасних умовах, а також визначення напрямів їх законодавчого вирішення.

Виклад основного матеріалу. Ключовою проблемою діяльності системи органів виконавчої влади є те, що Кабінет Міністрів України не здійснює стратегічне формування державної політики. Він не розглядається з позиції того, що він є органом забезпечення формування державної політики, а за пострадянською управлінською традицією є виключно органом реалізації законів. У системі центральних органів виконавчої влади функції формування та реалізації державної політики не розподілені між міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади. Такий підхід не забезпечує належне та ефективне реагування державно-управлінської системи на виклики, що постають зараз, та ті, що постануть у післявоєнний період.

Наразі основні завдання Кабінету Міністрів України (ст. 2 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [2]) продовжують бути орієнтованими на те, що Уряд, як вищий орган у системі органів виконавчої влади, забезпечує реалізацію законів та державної політики, розробленої Верховною Радою України, але не є суб'єктом координації та розробки державної політики. Відповідно до ч. 2 ст. 1 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» [3] міністерства забезпечують формування та реалізують державну політику в одній чи декількох сферах, інші центральні органи виконавчої влади виконують окремі функції з реалізації державної політики. По-перше, в Законі відсутнє розмежування «реалізації державної політики» та «виконання окремих функцій з реалізації державної політики». По-друге, міністерства є суб'єктами забезпечення формування політики (йдеться про розробку законопроектів), але не є суб'єктами формування урядової політики та ще не стали фактичним «продовженням» Уряду. А також вони є суб'єктами реалізації державної політики, хоча такими суб'єктами мають бути інші центральні органи виконавчої влади.

В європейських державах, які пройшли шлях адміністративної реформи, урядам притаманна така важлива функція, як забезпечення формування державної політики. Ця функція, поряд з функцією реалізації законів, становить вагомий складову діяльності урядів. Інституційна спроможність державного управління є стрижневою умовою членства в ЄС. Україна, як держава, яка має євроінтеграційні наміри, в сфері державного управління орієнтується на Принципи державного управління SIGMA (2023) [6], які вважаються свого роду «золотим стандартом» державного управління та дотримання яких необхідне для членства. Зазначений документ містить систему принципів і критерії оцінки державного управління, що базуються на основі міжнародних стандартів і вимог, а також кращих практик держав - членів ЄС та держав Організації економічного співробітництва та розвитку. Принципами державного управління SIGMA, зокрема, визначено, що уряд забезпечує стратегічне бачення та лідерство для гнучкого, інноваційного та такого, що постійно вдосконалюється, державного управління, здатного реагувати на нові виклики. В сфері формування та координації політики уряд гарантує, що політика та бюджети узгоджені, ефективно плануються, узгоджуються всім урядом, впроваджуються, контролюються та оцінюються відповідно до чітко визначених цілей політики.

Міністерства розробляють узгоджену державну політику у рамках відкритого процесу, заснованого на широкій участі, спираючись на обґрунтовані факти та аналіз. Тобто, ці принципи є векторами подальшого удосконалення діяльності, зокрема, Кабінету Міністрів України.

Серед проблем законів України «Про Кабінет Міністрів України» та «Про центральні органи виконавчої влади» є відсутність правового регулювання процесу формування державної політики в цілому та його етапів – від ідентифікації проблеми, яка потребує вирішення, до аналізу результатів реалізації державної політики та підготовки звіту про стан реалізації державної політики з пропозиціями щодо її продовження, перегляду або скасування. Закони України «Про Кабінет Міністрів України» та «Про центральні органи виконавчої влади» не закріплюють функцію Уряду забезпечувати розробку державної політики, міністерств – формувати державну політику, як і не містять повноважень для практичного втілення цих функцій.

Вирішити цю проблему можна або внесенням змін у кожен із цих законів, або новим комплексним Законом України «Про Кабінет Міністрів та центральні органи виконавчої влади» [4]. При цьому прийняття комплексного закону вбачається більш раціональним підходом, оскільки дозволить уникнути точкових або фрагментарних та часто не пов'язаних між собою законодавчих змін, забезпечить системний підхід до законодавчого регулювання організації та діяльності Кабінету Міністрів України і центральних органів виконавчої влади, гарантуватиме діяльність міністерств як «продовження» Уряду, визначатиме весь цикл формування державної політики, відповідальних за це суб'єктів та їх повноваження.

Отже, розвиток вітчизняного законодавства про Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, на нашу думку, має ґрунтуватися на тому, що Уряд повинен забезпечувати не лише виконання органами виконавчої влади Конституції та законів України, актів Президента України, постанов Верховної Ради України, міжнародних договорів України, а й забезпечувати формування державної політики у відповідних сферах, спрямованої на сталий розвиток України та впровадження необхідних для цього реформ. Міністерства мають стати органами виконавчої влади, які формують державну політику та повинні бути позбавлені невласливої їм функції з її реалізації. Інші центральні органи виконавчої влади мають реалізовувати державну

політику, сформовану міністерствами, та не виконувати функцію формування державної політики. При цьому одним із принципів діяльності Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади має й надалі бути принцип єдності державної політики, який можна визначити як формування державної політики на засадах, визначених Верховною Радою України, на основі актів Президента України та забезпечення однакової її реалізації на території держави.

Координувати формування міністерствами державної політики варто Секретаріату Кабінету Міністрів України. Для цього він має «трансформуватися» в центр Уряду з відповідним набором повноважень. Наразі, відповідно до ч. 1 ст. 47 Закону України «Про Кабінет Міністрів України», Секретаріат Кабінету Міністрів України здійснює організаційне, експертно-аналітичне, правове, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності Кабінету Міністрів України. Якщо в подальшому зберегти таке призначення Секретаріату Кабінету Міністрів України без підсилення його статусу та наголосу на зміні його призначення і повноважень, він не стане спроможним належним чином виконувати функцію координації формування міністерствами державної політики та не зможе сприяти Уряду в його становленні як органу забезпечення формування державної політики.

Закон України «Про Кабінет Міністрів України» визначає загальні питання компетенції Кабінету Міністрів України через сфери, в яких відбувається вирішення питань державного управління. Ці сфери потребують доповнення, уточнення та конкретизації для того, щоб всі питання, за які має нести відповідальність Уряд, складалі напрями формування ним державної політики. Сфери державної політики (які, в свою чергу, можуть поділятися на підсфери або складові сфер) мають бути на підзаконному рівні розподілені між міністерствами та закріплені за ними. Крім іншого, це сприятиме уникненню дублювання повноважень між міністерствами в процесі формування державної політики. Перелік сфер та підсфер компетенції має бути визначений законом. Таким законом може бути, наприклад, оновлений Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [1], або можуть бути внесені відповідні зміни до законів України «Про Кабінет Міністрів України» та «Про центральні органи виконавчої влади» чи підготовлений та ухвалений новий комплексний закон про організацію та діяльність Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади.

Вадами чинних законів України «Про Кабінет Міністрів України» та «Про центральні органи виконавчої влади» також є неповний перелік принципів, які є об'єктивно необхідними для діяльності Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади, а також відсутність визначення кожного з принципів. Перелік принципів діяльності Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади варто доповнити такими принципами: сталого розвитку, субсидіарності та децентралізації, ефективності, підзвітності та підконтрольності, відкритості та інклюзивності, доброчесності та запобігання конфлікту інтересів, раціоналізації.

Наразі для актів Кабінету Міністрів України (постанов та розпоряджень) законодавче регулювання існує. Але за межами системного регулювання компетенційного (статусного) закону про Уряд перебувають інші види документів, які також є формами його діяльності: документи державної політики та стратегічного планування (стратегії, концепції, програми, плани тощо); проекти законів України; висновки щодо законопроектів, ініційованих іншими суб'єктами права законодавчої ініціативи; проекти актів Президента України; інші документи (заяви, декларації, звернення тощо). Однак, функція забезпечення формування державної політики потребує, щоб закон цілісно визначав увесь перелік урядових документів. Їх можна готувати і передавати на розгляд Кабінету Міністрів України в порядку, передбаченому для підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України.

У законодавстві відсутнє чітке визначення низки термінів, без яких неможливо запровадити та забезпечити дію механізму формування державної політики: державна політика, державна політична посада, політична відповідальність тощо. Удосконалюючи законодавство, варто надати їх визначення.

Потребує вдосконалення правове регулювання взаємодії Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України. Взаємодія між ними здійснюється лише щодо підготовки законопроектів. Законодавчий обов'язок взаємодії Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України щодо документів державної політики, які готуються Кабінетом Міністрів України (напр., концепцій, стратегій тощо), відсутній. Це породжує непорозуміння щодо урядових законопроектів у відповідних парламентських комітетах. Частка законопроектів, які були ініційовані Кабінетом Міністрів України, зокрема, за останні роки, є малою. Хоча саме

Кабінет Міністрів України мав би бути ініціатором законодавчого забезпечення своєї діяльності. Доцільно було б, щоб Кабінет Міністрів України мав право визначити внесений ним законопроект як першочерговий для розгляду Верховною Радою України. Тому є сенс законодавчо закріпити, що міністерства інформують профільні комітети Верховної Ради України про підготовку проектів програмних документів державної політики, проектів концепцій законів України та проектів законів України.

Міністерство та інші центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через відповідного міністра, зараз не утворюють системи міністерства. Це призводить до того, що інші центральні органи виконавчої влади функціонують як органи влади, які намагаються максимально дистанціюватися від міністерства. Однак, оскільки виконання функції реалізації державної політики безпосередньо впливає з функції формування державної політики, доцільно, щоб міністерство, яке формуватиме державну політику, та інші центральні органи виконавчої влади, які реалізуватимуть сформовану міністерством державну політику, утворювали систему такого міністерства. Це також стане на заваді намаганням інших центральних органів виконавчої влади зберегти за собою формування державної політики.

Потребує удосконалення інститут спрямування та координації діяльності Урядом інших центральних органів виконавчої влади через відповідних міністрів. Існуюча зараз модель спрямування та координації Урядом діяльності центральних органів виконавчої влади через відповідних міністрів є непослідовною та має нераціональне поєднання надмірної незалежності центральних органів виконавчої влади від міністерств та одночасно надмірного міністерського контролю щодо внутрішніх управлінських питань центральних органів виконавчої влади. Це ускладнює перехід центральних органів виконавчої влади від підзвітності, орієнтованої на процеси, до підзвітності, орієнтованої на результат.

Висновки. Отже, пропонуємо ухвалити новий комплексний Закон України «Про Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади» або внести зміни в чинні закони України «Про Кабінет Міністрів України» та «Про центральні органи виконавчої влади», в яких: удосконалити систему принципів діяльності Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади, визначивши кожен

з них; закріпити терміни та поняття «державна політика», «державна політична посада», «політична відповідальність» тощо; закріпити уточнені сфери державної політики; передбачити функцію та повноваження Кабінету Міністрів України із забезпечення формування державної політики, позбавивши міністерства та інші центральні органи виконавчої влади невластивих функцій, залишивши за міністерствами функцію формування державної політики, а за іншими центральними органами виконавчої влади – функцію реалізації державної політики та утворивши системи міністерств; врегулювати процес формування та реалізації державної політики

Кабінетом Міністрів України, міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади; визначити повноваження реформованого Секретаріату Кабінету Міністрів України як центру Уряду; удосконалити взаємодію Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України, інститут спрямування та координації діяльності Урядом інших центральних органів виконавчої влади через відповідних міністрів.

Подальше дослідження цих питань полягатиме в зосередженні уваги на кожному з наведених напрямів розвитку законодавства про Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади.

Список літератури:

1. Про засади внутрішньої та зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI. Дата оновлення: 30.08.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> (дата звернення: 12.10.2025).
2. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. Дата оновлення: 30.08.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 17.10.2025).
3. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. Дата оновлення: 30.08.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text> (дата звернення: 17.10.2025).
4. Про Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади: проект Закону, підготовлений експертами проекту ЄС «Підтримка комплексної реформи державного управління» EU4PAR спільно з громадською спілкою «Коаліція реанімаційний пакет реформ», Центром політико-правових реформ, Офісом реформ Кабінету Міністрів України. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2019/08/zakonoproekt-KMUTSOVV_19-08-19.pdf (дата звернення: 12.10.2025).
5. Стратегія реформування державного управління на 2022-2025 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 р. № 831-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 17.10.2025).
6. Принципи державного управління SIGMA (2023). URL: https://www.sigmaweb.org/en/publications/2023/11/the-principles-of-public-administration_5e68f805.html

Derets V. A. DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF LEGISLATION ON THE CABINET OF MINISTERS OF UKRAINE AND CENTRAL EXECUTIVE AUTHORITIES

The article is devoted to the study of a number of problems and changes that the organization and activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine, ministries and other central executive authorities require for the successful implementation of public administration reform and the effective functioning of the state apparatus in modern conditions. The directions of legislative solutions to the outlined problems are identified and disclosed.

Attention is focused on the key problem of the system of executive authorities, which is that the Cabinet of Ministers of Ukraine does not carry out strategic formation of state policy. And in the system of central executive authorities, the functions of formation and implementation of state policy are not distributed between ministries and other central executive authorities.

It was concluded that it is advisable to adopt a new comprehensive Law of Ukraine “On the Cabinet of Ministers of Ukraine and Central Executive Authorities” or to amend the current Laws of Ukraine “On the Cabinet of Ministers of Ukraine” and “On Central Executive Authorities”. It was proposed to improve the system of principles of the activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine and central executive authorities, defining each of them; to fix the terms and concepts of “state policy”, “state political position”, “political responsibility”, etc.; to fix specified areas of state policy; to provide for the function and powers of the Cabinet of Ministers of Ukraine to ensure the formation of state policy, depriving ministries and other central executive authorities of non-specific functions, leaving the function of forming state policy to ministries, and the function of implementing state policy to other central executive authorities, and to create systems of ministries; to regulate the process of forming and implementing state policy by the Cabinet of Ministers of Ukraine, ministries and other central executive authorities; to define the powers of the reformed Secretariat

of the Cabinet of Ministers of Ukraine as the center of the Government; to improve the interaction between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Verkhovna Rada of Ukraine, the institution of direction and coordination of the activities of the Government of other central executive authorities through the relevant ministers.

Key words: *Cabinet of Ministers of Ukraine, ministries, other central executive authorities, formation of state policy, implementation of state policy, development of legislation.*

Дата надходження статті: 27.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Добрянська Н. В.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

РИНОК ПРИРОДНОГО ГАЗУ В УКРАЇНІ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті здійснено вивчення окремих адміністративно-правових механізмів функціонування ринку природного газу, що є важливим не лише з точки зору забезпечення енергетичної стабільності держави, але й для формування ефективної моделі взаємодії між державою, бізнесом та споживачами. Спираючись на науковий аналіз з'ясовано деякі аспекти, що спрямовані на сприяння розвитку правового регулювання у цій сфері, що відповідає сучасним викликам та потребам українського суспільства. Розглянуто законодавчу базу, роль органів державної влади у регулюванні ринку природного газу, а також вплив міжнародних стандартів на національне правове поле. Вказано, що адміністративно-правове забезпечення функціонування ринку природного газу в Україні є ключовим фактором для його стабільного розвитку та інтеграції до європейського енергетичного простору. Констатовано, що ефективне регулювання сприяє захисту прав споживачів, стимулюванню конкуренції та залученню інвестицій у модернізацію інфраструктури.

Підкреслено, що адміністративно-правове забезпечення цього сегмента економіки відіграє важливу роль у формуванні прозорих, ефективних і конкурентоспроможних умов для його функціонування. Зокрема, варто підкреслити, що адміністративно-правове регулювання ринку природного газу в Україні спрямоване на забезпечення балансу між інтересами держави, споживачів і суб'єктів господарювання. Належне правове забезпечення дозволяє уникати монополізації, стимулювати конкуренцію та захищати права споживачів. Водночас, воно створює механізми контролю за діяльністю постачальників та операторів газотранспортної системи.

Зазначено, що ефективне функціонування ринку природного газу потребує покращення механізмів ліцензування, достатньої деталізації процедур контролю за діяльністю учасників ринку, а також належної гармонізації українського законодавства з нормами Європейського Союзу в енергетичній сфері. Наголошено на особливій ролі державних органів, які відіграють ключову роль у регулюванні ринку природного газу, здійснюючи контроль за дотриманням законодавства та впроваджуючи механізми стимулювання розвитку галузі. Підкреслено, що одним із пріоритетів адміністративно-правового забезпечення виступає захист прав споживачів природного газу, що передбачає встановлення чітких правил для укладення договорів, забезпечення доступності інформації про тарифи та якість послуг, а також створення механізмів вирішення спорів між споживачами і постачальниками.

Ключові слова: природний газ, ринок природного газу, енергетичний сектор, адміністративно-правове регулювання ринку природного газу, ліцензування, природні монополії, контроль.

Постановка проблеми. Ринок природного газу є однією з ключових складових енергетичного сектору України, який має стратегічне значення для економічного розвитку держави, забезпечення енергетичної безпеки та стабільності. У контексті інтеграції України до європейського енергетичного простору та виконання міжнародних зобов'язань, адміністративно-правове регулювання цього ринку набуває особливої актуальності.

Природний газ є важливим ресурсом для промисловості, комунального господарства та побу-

тових споживачів, а його ефективний розподіл і використання залежать від належного правового забезпечення. В умовах реформування енергетичного сектору України, запровадження ринкових механізмів та адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу виникає необхідність удосконалення адміністративно-правових інструментів регулювання.

Станом на сьогодні, ринок природного газу в Україні функціонує на основі принципів конкуренції, прозорості та недискримінаційного доступу до інфраструктури. Однак, існує низка

проблем, таких як монополізація окремих сегментів ринку, недостатня ефективність контролю за виконанням нормативно-правових актів, а також складнощі у гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС. Ці виклики потребують системного підходу до їх вирішення через вдосконалення адміністративно-правового механізму регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика адміністративно-правового забезпечення функціонування ринку природного газу в Україні сьогодні отримує значний інтерес в наукових колах, з огляду на затребуваність. До певних аспектів окресленого питання звертались у свої наукових пошуках такі українські вчені як С. Бевз, А. Берlach, О. Буханевич, Я. Воронін, П. Діхтієвський, О. Дубинський, В. Галунько, Т. Коломоєць, В. Колпаков, С. Петков, Н. Христинченко, І. Шопіна та ін.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз основних аспектів адміністративно-правового забезпечення функціонування ринку природного газу в Україні, визначення ключових проблем у цій сфері та розробка окремих пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Ринок природного газу є однією з ключових складових енергетичного сектору України, який має стратегічне значення для забезпечення енергетичної безпеки держави, стабільності економіки та добробуту населення. У контексті реформування енергетичного сектору, інтеграції до європейського енергетичного простору та виконання міжнародних зобов'язань перед Європейським Союзом, питання адміністративно-правового забезпечення функціонування ринку природного газу набуває особливої актуальності.

За словами Л. В. Єлисеєвої, сфера видобутку, постачання, розподілу та споживання природного газу характеризується високою інертністю, що ускладнює впровадження навіть незначних змін, які потребують тривалого часу. Наприклад, від початку геологічної розвідки газового родовища до його промислової експлуатації в Україні зазвичай минає близько п'яти років, тоді як у деяких інших країнах цей процес може тривати десятиліттями. Окрім того, зміни у законодавстві є довготривалим процесом, який передбачає адаптацію системи підзаконних актів. Таким чином, еволюція ринку природного газу та його інституційного регулювання відбувається повільно [1, с. 249].

Забезпечення ефективного функціонування ринку природного газу вимагає чіткого регулю-

вання правовідносин між усіма його учасниками, включаючи державні органи, суб'єкти господарювання та споживачів. У цьому контексті адміністративно-правові механізми виступають основним інструментом формування та реалізації політики в цій сфері.

Як зазначає Д. І. Юморанов, сфера газопостачання піддається регулюванню здебільшого за допомогою адміністративно-правових норм. У рамках адміністративно-правової науки сукупність способів і прийомів впливу, закріплених у таких нормах, на певну сферу суспільних відносин прийнято визначати як методи адміністративно-правового регулювання [2, с. 295].

Основою для регулювання ринку природного газу в Україні є Закон України «Про ринок природного газу» [3], який був прийнятий у 2015 році з метою гармонізації національного законодавства із нормами Третього енергетичного пакета ЄС. Згадувана нами, Л. В. Єлисеєва, зазначає, що Закон України «Про ринок природного газу» від 09 квітня 2015 року № 329 був прийнятий з метою приведення функціонування ринку природного газу України у відповідність до міжнародних зобов'язань держави в рамках договору про заснування Енергетичного співтовариства. Зокрема, документ враховує вимоги Директиви 2009/73/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу щодо спільних правил для внутрішнього ринку природного газу, а також Регламенту 715/2009 Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу про умови доступу до мереж передачі природного газу. Вчена наголошує, що цей закон адаптує європейські директиви до українського законодавства, забезпечуючи виконання положень Третього енергетичного пакету. Закон був опублікований 7 травня 2015 року і набув чинності з 1 жовтня 2015 року. У цілому його можна охарактеризувати як «антимонопольний», оскільки він спрямований на забезпечення конкуренції на ринку природного газу [1, с. 251].

У контексті нашого дослідження варто зауважити, що вищевказаний Закон визначає принципи функціонування ринку, права та обов'язки його учасників, а також механізми державного регулювання.

Так, зокрема, ключовими принципами, закріпленими у законодавстві, є:

- забезпечення конкуренції між постачальниками газу;
- прозорість та недискримінаційність доступу до газотранспортної системи;
- захист прав споживачів природного газу;

– стимулювання інвестицій у модернізацію газової інфраструктури [3].

Крім того, важливу роль відіграють нормативно-правові акти, які регулюють діяльність суб'єктів ринку, такі як правила постачання природного газу, порядок формування тарифів на його транспортування та розподіл, а також стандарти якості послуг.

На думку С. Ю. Кіцула, ключовим аспектом є публічне адміністрування газовидобувної галузі України, яке спирається на нормативне забезпечення, представлене сукупністю галузевих і спеціалізованих адміністративно-правових норм. Ці норми закріплені у нормативно-правових актах різної юридичної сили, основним призначенням яких є визначення меж, повноважень і компетенції суб'єктів, що здійснюють таку діяльність. Водночас вони спрямовані на забезпечення надкористувачів усіма необхідними ресурсами та умовами, що дозволяють як ефективно розвивати газовидобувну галузь, так і задовольняти потреби самих надкористувачів [4, с. 305].

У межах дослідження зазначеного питання доцільно акцентувати увагу на певних аспектах, що стосуються адміністративно-правових механізмів регулювання ринку природного газу. Як справедливо зазначає Я. Г. Воронін, ключовим завданням діяльності різних державних органів у сфері нафтогазового комплексу є узгодження та інтеграція різноманітних методів державного адміністративно-правового впливу [5, с. 44].

Так, державне регулювання ринку природного газу здійснюється через діяльність спеціалізованих органів влади, насамперед Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) [6]. Цей орган відповідає за встановлення тарифів, ліцензування діяльності суб'єктів господарювання, моніторинг дотримання законодавства та захист прав споживачів.

Як зазначають С. І. Бевз та Н. М. Самарін, діяльність Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, набуває особливої ваги в умовах сучасних глобальних викликів. Зокрема, це стосується ракетно-дронових атак на об'єкти енергетичної інфраструктури, зростання вартості енергоносіїв, необхідності забезпечення сталого енергетичного розвитку та інтеграції до європейського енергетичного простору [7, с. 70].

Одним із важливих аспектів діяльності НКРЕКП є контроль за недискримінаційним доступом до газотранспортної системи. Це вклю-

чає забезпечення рівних умов для всіх учасників ринку, незалежно від їхнього статусу чи форми власності.

Доречно зауважити, що ліцензування є важливим адміністративно-правовим механізмом, який дозволяє державі контролювати якість та безпеку послуг на ринку природного газу. Відповідно до чинного законодавства, ліцензії видаються на діяльність із транспортування, розподілу та постачання природного газу. Цей процес включає перевірку відповідності суб'єкта господарювання встановленим вимогам щодо технічної бази, фінансової стабільності та професійної компетентності.

Як зазначає В. В. Чуднов, ліцензування у сфері ринку природного газу характеризується ознаками спеціального правового режиму, що регулюється профільними законами, а не загальним Законом № 222-VIII. Такий підхід акцентує увагу на принципі спеціалізації у сфері публічного адміністрування, що враховує складність та суспільну важливість відповідної діяльності. Інтеграційний напрямок української правової системи підтверджується залученням міжнародного чинника через співпрацю з Енергетичним Співтовариством, що є міжнародною спеціалізованою організацією [8, с. 65].

Крім того, науковець наголошує, що ліцензування виступає як юридичний факт, який спричиняє правові наслідки, зокрема виникнення у ліцензіата спеціальної правосуб'єктності. Це демонструє роль ліцензії як механізму легалізації діяльності, яка потребує державного контролю та підзвітності. Завдяки виконанню ліцензійних умов держава здійснює нагляд за дотриманням стандартів якості, санітарно-епідеміологічних норм, етичних, професійних та безпекових вимог [8, с. 65].

Ще одним аспектом виступає антимонопольне регулювання, яке спрямоване на запобігання зловживанням монопольним становищем на ринку природного газу. Антимонопольний комітет України (АМКУ) здійснює контроль за дотриманням законодавства про конкуренцію, розслідує випадки антиконкурентних практик та накладає санкції на порушників [9].

Особливо важливим є забезпечення конкуренції на сегментах постачання газу кінцевим споживачам, де існує ризик формування локальних монополій. До прикладу можна навести Рекомендації Антимонопольного комітету України Товариству з обмеженою відповідальністю «Газопостачальна компанія «Нафтогаз Трейдинг» «Про припинення дій, які містять ознаки порушення

законодавства про захист економічної конкуренції, та усунення причин їх виникнення» від 07.10.2021 р. № 22-рк [10].

Незважаючи на значні досягнення у реформуванні ринку природного газу, існує низка викликів, які потребують вирішення. Серед них:

1. Недоліки нормативно-правового регулювання. Окремі положення чинного законодавства залишаються несумісними між собою або недостатньо конкретизованими. У цьому аспекті доцільно погодитися з позицією І. В. Подрез-Ряполової, яка наголошує, що ефективність господарської діяльності у сфері постачання природного газу та функціонування газового ринку можлива лише за умов належного правового регулювання. Формування законодавчої бази, яка регулює відносини на ринку природного газу, триває, незважаючи на прийняття в останні роки значної кількості нових законів, нормативних актів та спеціального закону про функціонування ринку природного газу. Цей процес включає імплементацію законодавства Європейського Союзу, яке регулює правовідносини на газовому ринку, причому відповідність має полягати не лише у формальному закріпленні ключових європейських принципів, що гарантують створення реальної конкуренції та лібералізацію ринку природного газу й усього нафтогазового комплексу, але й у їх практичному впровадженні [11, с. 118].

2. Низька ефективність контролю. Недостатній рівень моніторингу з боку державних органів призводить до порушень прав споживачів та антиконкурентних практик.

3. Корупційні ризики. У процесах ліцензування та тарифоутворення існують ризики корупції, що негативно впливає на довіру до державних інституцій.

4. Інтеграція до європейського ринку. Процес гармонізації законодавства з нормами ЄС потребує значних ресурсів та часу.

З огляду на викладене вище можемо сформулювати певні перспективи удосконалення адміністративно-правового регулювання досліджуваної сфери. Вважаємо, що для підвищення ефективності адміністративно-правового забезпечення функціонування ринку природного газу необхідно:

1. Оновлення нормативно-правової бази. Прийняття нових законодавчих актів та внесення змін до чинних норм з метою усунення прогалин.

2. Посилення контролю. Розширення функцій НКРЕКП та АМКУ щодо моніторингу діяльності учасників ринку.

3. Цифровізація процесів. Впровадження електронних платформ для ліцензування, моніторингу та звітності дозволить знизити ризики корупції.

4. Підвищення рівня прозорості. Забезпечення доступу громадськості до інформації про діяльність суб'єктів ринку та органів регулювання.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище можемо констатувати, що функціонування ринку природного газу в Україні є одним із ключових аспектів забезпечення енергетичної безпеки держави, економічної стабільності та сталого розвитку. Адміністративно-правове забезпечення цього сегмента економіки відіграє важливу роль у формуванні прозорих, ефективних і конкурентоспроможних умов для його функціонування. Зокрема, варто підкреслити, що адміністративно-правове регулювання ринку природного газу в Україні спрямоване на забезпечення балансу між інтересами держави, споживачів і суб'єктів господарювання. Належне правове забезпечення дозволяє уникати монополізації, стимулювати конкуренцію та захищати права споживачів. Водночас, воно створює механізми контролю за діяльністю постачальників та операторів газотранспортної системи.

Натомість, необхідно зауважити, що ефективне функціонування ринку природного газу потребує покращення механізмів ліцензування, достатньої деталізації процедур контролю за діяльністю учасників ринку, а також належної гармонізації українського законодавства з нормами Європейського Союзу в енергетичній сфері.

Важливим напрямом удосконалення адміністративно-правового забезпечення є імплементація положень Третього енергопакету ЄС. Це сприятиме створенню конкурентного середовища, забезпеченню прозорості в діяльності суб'єктів ринку та підвищенню рівня довіри з боку міжнародних партнерів. Особливо актуальним є питання розмежування функцій видобутку, транспортування і постачання газу.

Варто також вказати на роль державних органів, які відіграють ключову роль у регулюванні ринку природного газу, здійснюючи контроль за дотриманням законодавства та впроваджуючи механізми стимулювання розвитку галузі. Зокрема, важливим є забезпечення прозорості тарифоутворення, запобігання корупції та формування ефективної системи моніторингу.

Окрім того, одним із пріоритетів адміністративно-правового забезпечення також виступає захист прав споживачів природного газу. Це включає встановлення чітких правил для укладення

договорів, забезпечення доступності інформації про тарифи та якість послуг, а також створення механізмів вирішення спорів між споживачами і постачальниками.

Вочевидь, ефективне адміністративно-правове забезпечення має стати основою для подальшого розвитку ринку природного газу в Україні. Це передбачає впровадження інноваційних технологій, модернізацію інфраструктури та залучення інвестицій, що сприятиме підвищенню енергетичної незалежності нашої

держави. Відтак, адміністративно-правове забезпечення функціонування ринку природного газу в Україні потребує комплексного підходу, який включатиме вдосконалення нормативно-правової бази, адаптацію до європейських стандартів і створення ефективних механізмів контролю та регулювання. Реалізація зазначених заходів дозволить не лише зміцнити енергетичну безпеку держави, але й створити сприятливі умови для розвитку економіки та підвищення добробуту громадян.

Список літератури:

1. Єлисеєва Л. В. Інституційне забезпечення функціонування ринку газу в Україні. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 4. С. 249–254.
2. Юморанов Д. І. Методи адміністративно-правового регулювання в сфері газопостачання. *Юридичний бюлетень*. 2023. Вип. 29. С. 293–300.
3. Про ринок природного газу: Закон України від 09 квітня 2015 року № 329-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 27. Ст. 234.
4. Кіцул С. Ю. Нормативне забезпечення публічного адміністрування газовидобувної галузі України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. Т. 1. С. 299–305.
5. Воронін Я. Г. Адміністративно-правове регулювання діяльності нафтогазового комплексу України. *Право і безпека*. 2013. № 1 (48). С. 42–46.
6. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг: Закон України від 22 вересня 2016 року № 1540-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 51. Ст. 833.
7. Бевз С. І., Самарін Н. М. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг як спеціальний орган державного регулювання у сфері енергетики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. Вип. 6 (59). С. 70–75.
8. Чуднов В. В. Ліцензування як інструмент публічного адміністрування у сфері ринку природного газу в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2025. Вип. 3 (62). С. 63–66.
9. Про антимонопольний комітет України: Закон України від 26 листопада 1993 року № 3659-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 50. Ст. 472.
10. Рекомендації Антимонопольного комітету України Товариству з обмеженою відповідальністю «Газопостачальна компанія «Нафтогаз Трейдинг» «Про припинення дій, які містять ознаки порушення законодавства про захист економічної конкуренції, та усунення причин їх виникнення» від 07.10.2021 р. № 22-рк. URL: <https://amcu.gov.ua/storage/app/uploads/public/617/150/750/617150750c5d6524328946.pdf>
11. Подрез-Ряполова І. В. Окремі напрямки правового забезпечення реформування діяльності з постачання природного газу. *Право та інновації*. 2014. № 3 (7). С. 118–123.

Dobrianska N. V. NATURAL GAS MARKET IN UKRAINE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS TO ENSURING EFFICIENCY OF OPERATION

The article studies individual administrative and legal mechanisms for the functioning of the natural gas market, which is important not only from the point of view of ensuring the energy stability of the state, but also for the formation of an effective model of interaction between the state, business and consumers. Based on scientific analysis, some aspects aimed at promoting the development of legal regulation in this area that meets modern challenges and needs of Ukrainian society are clarified. The legislative framework, the role of state authorities in regulating the natural gas market, as well as the influence of international standards on the national legal field are considered. It is indicated that administrative and legal support for the functioning of the natural gas market in Ukraine is a key factor for its stable development and integration into the European energy space. It is stated that effective regulation contributes to the protection of consumer rights, stimulation of competition and attraction of investments in infrastructure modernization. It is emphasized that administrative and legal support for this segment of the economy plays an important role in the formation of transparent, effective and competitive conditions for its functioning. In particular, it is worth emphasizing that the administrative and legal regulation of the natural gas market in Ukraine is aimed at ensuring a balance between the interests of the state, consumers and business entities. Proper legal support allows avoiding

monopolization, stimulating competition and protecting consumer rights. At the same time, it creates mechanisms for controlling the activities of suppliers and operators of the gas transportation system. It is noted that the effective functioning of the natural gas market requires improving licensing mechanisms, sufficient detailing of procedures for controlling the activities of market participants, as well as proper harmonization of Ukrainian legislation with the norms of the European Union in the energy sector. The special role of state bodies that play a key role in regulating the natural gas market, exercising control over compliance with legislation and introducing mechanisms to stimulate the development of the industry, is emphasized. It is emphasized that one of the priorities of administrative and legal support is the protection of the rights of natural gas consumers, which involves establishing clear rules for concluding contracts, ensuring the availability of information on tariffs and quality of services, as well as creating mechanisms for resolving disputes between consumers and suppliers.

Key words: natural gas, natural gas market, energy sector, administrative and legal regulation of the natural gas market, licensing, natural monopolies, control.

Дата надходження статті: 30.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Латковська Т. А.

Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»

Марущак А. В.

Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут
Національного Університету «Одеська юридична академія»

Анікеєва А. І.

Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут
Національного Університету «Одеська юридична академія»

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОДАТКОВОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття присвячена дослідженню діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення податкової безпеки, яка в сучасних умовах глобалізації та економічної інтеграції набуває особливої актуальності. Зазначено, що в цьому процесі правоохоронні органи відіграють ключову роль, оскільки їх діяльність спрямована на виявлення, попередження та розслідування податкових правопорушень. Акцентовано увагу на важливій складовій економічної безпеки держави, якою виступає податкова безпека, забезпечуючи стабільність бюджетних надходжень та сприяючи створенню сприятливого інвестиційного клімату. Встановлено, що одним із основних завдань правоохоронних органів у сфері податкової безпеки є виявлення та розслідування податкових злочинів, це включає в себе аналіз фінансових операцій, виявлення схем ухилення від сплати податків та притягнення до відповідальності осіб, які здійснюють такі правопорушення. Ефективність діяльності правоохоронних органів у цій сфері значною мірою залежить від їхньої здатності до співпраці з багатьма державними органами, включаючи міжнародну співпрацю правоохоронних органів. Участь у міжнародних організаціях, обмін інформацією з іноземними партнерами та спільні розслідування податкових злочинів сприяють підвищенню ефективності боротьби з транснаціональними податковими правопорушеннями, дозволяючи не лише виявляти та переслідувати правопорушників, але й розробляти спільні стратегії для запобігання податковим злочинам у майбутньому.

Важливим аспектом діяльності правоохоронних органів у забезпеченні податкової безпеки є їхня превентивна функція. Це включає проведення роз'яснювальної роботи серед платників податків, спрямованої на підвищення їхньої обізнаності щодо податкового законодавства та відповідальності за його порушення. Правоохоронні органи здійснюють заходи з попередження та запобігання податковим правопорушенням, що дозволяє зменшити ризики виникнення податкових злочинів у майбутньому. Встановлено, що ефективність їх діяльності значною мірою залежить від рівня взаємодії з іншими державними інституціями, а також від здатності адаптуватися до нових викликів, що постають перед системою оподаткування в умовах динамічних змін у глобальній економіці.

Ключові слова: правоохоронні органи, національна безпека, податкова безпека, податкова система, податкові правопорушення, податкове навантаження, бізнес.

Постановка проблеми. Податкова безпека є невід'ємною складовою національної безпеки, оскільки вона безпосередньо впливає на економічну стабільність держави, її здатність виконувати соціальні зобов'язання та забезпечувати розвиток суспільства. У цьому контексті роль правоохоронних органів у забезпеченні податкової безпеки є надзвичайно важливою, оскільки

вони виступають ключовими суб'єктами, які здійснюють контроль за дотриманням податкового законодавства та протидіють податковим правопорушенням. Правоохоронні органи відіграють важливу роль у виявленні та розслідуванні податкових злочинів, які завдають значної шкоди державному бюджету. Вони здійснюють моніторинг фінансових потоків, аналізують податкові декларації

рації та інші фінансові документи, що дозволяє виявляти схеми ухилення від сплати податків та інші правопорушення у сфері оподаткування. Крім того, правоохоронні органи активно співпрацюють з іншими державними інституціями, що сприяє підвищенню ефективності їх діяльності у сфері забезпечення податкової безпеки. Діяльність правоохоронних органів у сфері забезпечення податкової безпеки включає як контрольні, так і превентивні заходи.

Їхня ефективність значною мірою залежить від рівня взаємодії з іншими державними інституціями, а також від здатності адаптуватися до нових викликів, пропонуючи нові рішення та підходи, що постають перед системою оподаткування в умовах динамічних змін у глобальній економіці.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення податкової безпеки.

Виклад основного матеріалу. Податкова безпека є важливою складовою національної безпеки, оскільки вона безпосередньо впливає на фінансову стабільність держави, її спроможність формувати ефективну бюджетну політику, забезпечувати стабільне надходження доходів до державного бюджету, а також реалізовувати соціально-економічні функції – від фінансування обороноздатності до гарантування соціального захисту населення. Надійна система оподаткування слугує основою економічного суверенітету країни, її здатності протистояти зовнішнім економічним викликам та внутрішнім загрозам, зокрема, корупції, фінансовим махінаціям і тіньовим схемам.

В умовах глобалізації та цифровізації економіки зростає кількість складних схем ухилення від оподаткування, що створює серйозні виклики для державного контролю. Поширення тіньової економіки, використання офшорних юрисдикцій, фіктивного підприємництва та фінансових інструментів для мінімізації податкових зобов'язань призводить до істотних втрат бюджетних надходжень. Крім того, такі явища посилюють соціальну несправедливість, коли податкове навантаження фактично переноситься на добросовісних платників податків. У зв'язку з цим, забезпечення податкової безпеки потребує не лише ефективної податкової політики, але й активної, професійної участі правоохоронних органів, здатних виявляти, документувати та припиняти податкові правопорушення на системному рівні.

Під податковою безпекою розуміють стан захищеності податкової системи держави від

впливу деструктивних внутрішніх і зовнішніх факторів, який забезпечує своєчасне, повне та стабільне надходження податкових платежів до бюджетів усіх рівнів. Цей стан є передумовою ефективного функціонування економіки, підтримання макрофінансової стабільності, реалізації державної соціальної політики та забезпечення обороноздатності. Податкова безпека охоплює не лише фіскальні аспекти, а й питання прозорості, прогнозованості та справедливості податкового навантаження, що, у свою чергу, впливає на рівень довіри громадян до держави та готовність виконувати податкові зобов'язання.

В умовах сучасних викликів, зокрема гібридної агресії, посилення економічного тиску, поширення тіньових схем та корупційних проявів, особливого значення набуває діяльність правоохоронних органів щодо забезпечення податкової безпеки. Їхня функція полягає не лише у реагуванні на факти правопорушень, а й у превентивній роботі, аналітичному моніторингу ризиків та створенні ефективного механізму протидії економічним злочинам. Зокрема, Бюро економічної безпеки України [1], як спеціалізований орган, націлений на боротьбу з податковими злочинами, виконує функції аналітичного та оперативного характеру. Його діяльність доповнюється зусиллями Національної поліції [2], Державного бюро розслідувань [3] та Служби безпеки України [4], які у межах своєї компетенції виявляють, розслідують і запобігають злочинам у сфері оподаткування. Саме скоординована діяльність цих структур є запорукою ефективного функціонування податкової системи та зміцнення економічної безпеки держави.

Правове підґрунтя діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення податкової безпеки ґрунтується на системі національного законодавства, яка визначає повноваження, завдання та механізми реалізації функцій органів, уповноважених на боротьбу з податковими правопорушеннями. Ключовими нормативно-правовими актами, що формують цю базу, є Кримінальний кодекс України [5], який передбачає відповідальність за злочини у сфері оподаткування (зокрема, статті 212 «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)», 209 «Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом»; 222 «Шахрайство з фінансовими ресурсами»); Податковий кодекс України, що регулює правовідносини у сфері справляння податків і зборів; Кримінальний процесуальний кодекс України, який визначає процедури розслідування економічних злочинів.

Окреме значення мають спеціальні закони, що регламентують діяльність окремих правоохоронних структур, зокрема Закон України «Про Національну поліцію України», Закон України «Про Бюро економічної безпеки України», Закон України «Про Службу безпеки України», Закон України «Про Державне бюро розслідувань», а також підзаконні нормативні акти, інструкції, положення та накази, які деталізують алгоритми дій у сфері виявлення та протидії податковим правопорушенням.

Основними напрямками діяльності правоохоронних органів у цьому контексті є: виявлення фактів ухилення від оподаткування – як однієї з найпоширеніших форм економічної злочинності; встановлення схем фіктивної господарської діяльності, яка використовується для мінімізації податкових зобов'язань та легалізації незаконних доходів; боротьба з фінансовими злочинами, пов'язаними з відмиванням коштів, що отримані злочинним шляхом. Окрім цього, правоохоронні органи здійснюють оперативно-розшукову діяльність, яка передусь відкриттю кримінальних проваджень та дозволяє своєчасно виявляти ризики і загрози податковій системі.

Також важливою складовою є досудове розслідування, яке здійснюється у межах кримінальних проваджень, та взаємодія з іншими державними інституціями – насамперед із Державною податковою службою України [6], Міністерством фінансів, Антикорупційною інфраструктурою (НАБУ, НАЗК), митними та фінансовими органами. Така співпраця дозволяє формувати комплексний підхід до протидії економічним злочинам і забезпечувати належний рівень податкової безпеки держави.

Водночас у сфері забезпечення податкової безпеки спостерігається низка системних проблем, які значно ускладнюють ефективну діяльність правоохоронних органів та створюють сприятливе середовище для ухилення від сплати податків. Однією з ключових проблем є недостатня міжвідомча координація – відсутність чіткого розмежування функцій між органами, що здійснюють контроль і розслідування податкових правопорушень, призводить до дублювання повноважень, неефективного використання ресурсів, затягування процесів розслідування та, в окремих випадках, до конфліктів інтересів. Ситуацію ускладнює відсутність єдиного інформаційного простору, що обмежує обмін аналітичною інформацією та оперативними даними між структурами, які відповідають за фінансову і податкову безпеку.

Не менш важливою проблемою є надмірна зарегульованість процедур, що ускладнює оперативне реагування на виявлені податкові порушення. Бюрократичні перепони, тривалі погоджувальні процеси, обмеження у доступі до необхідної інформації та складна система погодження слідчих дій уповільнюють проведення розслідувань і створюють прогалини в системі податкового контролю.

Суттєвий вплив має також недосконалість кримінального процесуального законодавства, яке в окремих випадках створює умови для зловживань або унеможливає притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні економічних злочинів. Застарілі або суперечливі норми, колізії між процесуальними та матеріальними положеннями ускладнюють ведення кримінальних проваджень, особливо щодо складних фінансових схем.

Окремо варто виділити корупційні ризики, які пронизують усі рівні взаємодії держави з бізнесом та громадянами. Корупція у правоохоронній та судовій системі не лише знижує ефективність розслідувань, але й формує відчуття безкарності серед порушників, що підриває довіру до держави в цілому.

У сукупності ці чинники суттєво знижують ефективність реагування на податкові правопорушення, сприяють уникненню відповідальності з боку порушників та створюють реальні загрози для податкової безпеки України.

У цьому контексті особливої актуальності набуває необхідність удосконалення діяльності правоохоронних органів у сфері податкової безпеки, які мають бути спрямовані на підвищення прозорості, ефективності та професіоналізму у протидії податковим правопорушенням. Одним із пріоритетних напрямів реформування є цифровізація процесів виявлення, аналізу та документування податкових злочинів. Впровадження сучасних інформаційних технологій дозволить автоматизувати виявлення підозрілих транзакцій, оптимізувати обробку фінансових звітів, здійснювати аналітичне моделювання ризиків та прогнозувати тенденції правопорушень [7] на основі великих даних.

Невідкладним завданням є створення єдиної інтегрованої інформаційної бази даних, яка об'єднає ресурси правоохоронних, контролюючих, аналітичних та судових органів. Така система має забезпечити оперативний доступ до інформації щодо платників податків, їхніх транзакцій, активів, звітності, попередніх правопорушень та судових рішень. Єдина база даних не лише міні-

мізує дублювання функцій між установами, але й значно підвищить швидкість реагування та якість прийняття рішень.

Модернізація аналітичних інструментів, зокрема через впровадження алгоритмів штучного інтелекту та автоматизованих систем аналізу фінансових потоків, дозволить правоохоронним органам оперативно виявляти нетипові або шахрайські схеми в оподаткуванні. Використання ризикоорієнтованого підходу допоможе сконцентрувати ресурси на найбільш небезпечних для бюджету випадках та забезпечити максимальний ефект від кожного розслідування.

Спеціалізовані знання у сфері економіки, фінансового моніторингу, IT-технологій, міжнародного податкового права допоможуть забезпечити належний рівень аналітичної та слідчої роботи в умовах сучасних викликів.

Крім того, важливим є посилення парламентського, громадського та журналістського контролю за діяльністю правоохоронних органів у сфері податкової безпеки. Прозорість та відкритість процедур, доступ до звітності, можливість громадського моніторингу сприяють формуванню довіри до інституцій, зниженню рівня корупції та підвищенню підзвітності органів, що мають репресивні функції.

Лише завдяки комплексному підходу до реформування, заснованому на принципах законності, відкритості, ефективності та інноваційності, можна створити дієву систему захисту податкової безпеки та забезпечити належний рівень фінансової стабільності держави.

Висновки. Забезпечення податкової безпеки – це не лише завдання окремих правоохоронних органів чи фіскальних служб, а комплексний багаторівневий процес, що потребує узгоджених та системних дій з боку всіх ключових учасників суспільного та економічного життя. Успішна

боротьба з податковими правопорушеннями неможлива без стратегічної участі держави, яка має забезпечити нормативно-правову базу, що відповідає сучасним викликам, інституційну спроможність органів влади та фінансування відповідних реформ. Водночас важливою є роль громадянського суспільства, яке має не лише контролювати діяльність правоохоронних органів, але й формувати культуру сумлінної сплати податків, викривати зловживання та сприяти формуванню податкової доброчесності.

Не менш значущим є залучення бізнес-спільноти, яка повинна виступати не об'єктом фіскального тиску, а повноправним партнером у створенні прозорого, справедливого та прогнозованого податкового середовища. Відкрита комунікація між бізнесом і державою, запровадження механізмів саморегулювання, розвиток інституту податкового консультування та досудового врегулювання спорів сприяють зменшенню конфліктів та підвищенню рівня добровільної сплати податків.

Важливим чинником є співпраця між різними правоохоронними органами, а також з іншими державними та недержавними інституціями, ефективна координація дій та обмін інформацією між якими дозволять забезпечити комплексний підхід до вирішення проблем податкової безпеки. Така співпраця сприяє формуванню єдиної стратегії боротьби з податковими правопорушеннями та підвищенню загального рівня безпеки в державі. Тож у тісній співпраці всіх учасників можна побудувати ефективну, стійку та безпечну податкову систему, яка стане основою для фінансової стабільності, економічного розвитку та збереження державного суверенітету України. Такий підхід дозволить не лише ефективно протидіяти податковим загрозам, але й підвищити рівень довіри громадян до держави та її інституцій.

Список літератури:

1. Про Бюро економічної безпеки України. Закон України від 28 січня 2021 року № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>.
2. Про Національну поліцію України. Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
3. Про Державне бюро розслідувань. Закон України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>.
4. Про Службу безпеки України. Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.
5. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#top>.
6. Баранов С. О. Взаємодія державної податкової служби України з правоохоронними органами та органами публічної адміністрації: теоретичні та практичні аспекти. *Право та державне управління*. 2023. № 3. С. 251–259. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2023/38.pdf.

7. Латковський П. П., Волощук О. Т. Використання спеціальних засобів у діяльності правоохоронних органів: правові стандарти і європейські орієнтири в контексті превенції та протидії кримінальних правопорушень. *Право і суспільство*. 2025. № 3. Том 2. С. 287–292. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.39>

Latkovska T. A., Marushak A. V., Anikieieva A. I. ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES TO PROVIDE TAX SECURITY

The article is devoted to the study of the activities of law enforcement agencies in ensuring tax security, which in modern conditions of globalization and economic integration is gaining particular relevance. It is noted that in this process law enforcement agencies play a key role, since their activities are aimed at identifying, preventing and investigating tax offenses. Attention is focused on an important component of the economic security of the state, which is tax security, ensuring the stability of budget revenues and contributing to the creation of a favorable investment climate. It is established that one of the main tasks of law enforcement agencies in the field of tax security is to identify and investigate tax crimes, this includes the analysis of financial transactions, identifying tax evasion schemes and bringing to justice persons who commit such offenses. The effectiveness of law enforcement agencies in this area largely depends on their ability to cooperate with many state bodies, including international cooperation of law enforcement agencies. Participation in international organizations, exchange of information with foreign partners and joint investigations of tax crimes contribute to increasing the effectiveness of the fight against transnational tax offenses, allowing not only to identify and prosecute offenders, but also to develop joint strategies to prevent tax crimes in the future.

An important aspect of the activities of law enforcement agencies in ensuring tax security is their preventive function. This includes conducting explanatory work among taxpayers aimed at increasing their awareness of tax legislation and responsibility for its violation. Law enforcement agencies carry out measures to prevent and deter tax offenses, which reduces the risks of tax crimes in the future. It has been established that the effectiveness of their activities largely depends on the level of interaction with other state institutions, as well as on the ability to adapt to new challenges facing the taxation system in the context of dynamic changes in the global economy.

Key words: law enforcement agencies, national security, tax security, tax system, tax offenses, tax burden, business.

Дата надходження статті: 31.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Патерило І. В.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Грабильнікова О. А.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ МАЙНОВИМИ ПРАВАМИ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕДУР ПАТЕНТУВАННЯ

У статті розглянуто питання, що стосуються ефективності національних процедур патентування в контексті змінюваного правового та економічного середовища. Окремо акцентовано увагу на проблемах, які виникають через недостатню чіткість нормативно-правових актів, що регулюють інтелектуальну власність. Це включає невизначеності щодо термінів, процедурних вимог і правової підтримки під час процесу патентування, що нерідко призводить до затримок або навіть до відмови в наданні прав. Для вдосконалення цих процедур важливо втілити чіткі механізми контролю за виконанням нормативних вимог, а також забезпечити високий рівень компетентності органів, що займаються питаннями патентування. Зокрема, необхідно підвищити ефективність судових та адміністративних процедур, що регулюють оскарження рішень патентних органів. Досліджено також роль інноваційних технологій в удосконаленні адміністрування прав на інтелектуальну власність. В умовах цифровізації важливим кроком є впровадження автоматизованих систем, які дозволяють швидко й ефективно реєструвати патенти, вести облік і здійснювати моніторинг прав. Окрім того, інтеграція таких технологій забезпечить високий рівень прозорості та зменшить можливість зловживань або помилок під час реєстрації. Розвиток цифрових платформ для подачі заявок, а також використання блокчейн-технологій для забезпечення безпеки та верифікації даних може значно полегшити процес патентування, зменшити витрати й час, необхідний для розгляду заявок. Важливою складовою дослідження є також порівняльний аналіз міжнародних стандартів охорони інтелектуальної власності та адаптація українського законодавства до європейських і світових вимог. Україна, як частина глобальної правової спільноти, повинна прагнути до інтеграції в міжнародний правовий простір через вдосконалення правових норм та процедур, що забезпечують надійну охорону прав інтелектуальної власності. У цьому контексті особливу увагу приділено питанням гармонізації українських стандартів з нормами, закріпленими в договорах і конвенціях, зокрема в рамках угод з ЄС та СОТ.

Ключові слова: інтелектуальна власність, майнові права, адміністративно-правове регулювання, патентування, оцінка прав, міжнародні договори, комерціалізація.

Постановка проблеми. Сфера інтелектуальної власності сьогодні посідає провідне місце у формуванні сучасної інноваційної економіки. Ефективне управління майновими правами та вдосконалення процедур патентування стають необхідною умовою конкурентоспроможності держави. Разом із тим, в Україні ще й досі існують прогалини у правовому регулюванні, що знижують ефективність практичної реалізації норм і створюють ризики для правовласників.

Важливо зазначити, що навіть за наявності нормативних актів, які врегульовують колективне управління правами та порядок їх оцінки [1; 2], на практиці ці механізми не завжди діють належним

чином. Проблеми спостерігаються як у сфері методики оцінювання прав, так і в адміністративних процедурах їх реалізації [7; 8]. Це підтверджує, що реальне впровадження правових норм потребує подальшого доопрацювання. Особливої уваги заслуговують питання патентування. С. Тростіна підкреслює, що складність у формулюванні винаходів на речовину часто призводить до розмитості правової охорони та виникнення спорів [3, с. 87–89]. Подібну проблему вбачає й О. Зузак, наголошуючи, що вибір процедур набуття прав на винаходи залишається складним та іноді не відповідає європейським підходам [4, с. 39]. Не менш важливим є і питання природи патентної доку-

ментації. Як зазначає А. Кудін, відсутність чіткого визначення її адміністративно-правового статусу знижує прозорість та передбачуваність системи охорони інтелектуальної власності [6, с. 105–106]. На це накладаються й висновки І. Катеринчука, який акцентує на недостатній ефективності чинних адміністративних механізмів у сфері інтелектуальної власності [5, с. 85–88]. Окремий вплив мають міжнародні стандарти, закріплені у Договорі про патентну кооперацію та Конвенції, що заснувала Всесвітню організацію інтелектуальної власності [9; 10]. Вони визначають рамкові засади правового захисту і вимагають від України гармонізації власного законодавства з глобальними підходами.

Таким чином, проблема формування дієвих адміністративно-правових механізмів у сфері управління майновими правами та удосконалення процедур патентування залишається актуальною і потребує подальшого наукового обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців, які досліджували проблематику у сфері інтелектуальної власності, варто відзначити С.В. Тростіну, О.В. Зузака, І.П. Катеринчука, А.В. Кудіна. Їхні дослідження стосуються як питань удосконалення процедур патентування, так і особливостей адміністративно-правового регулювання, що створює ґрунтовну базу для подальших наукових напрацювань.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження адміністративно-правових механізмів управління майновими правами інтелектуальної власності та визначення напрямів удосконалення процедур патентування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання сфери інтелектуальної власності в Україні базується на системі законів та підзаконних актів, які визначають порядок управління та реалізації майнових прав. Одним із ключових документів є Закон України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав» від 15 травня 2018 року № 2415-VIII [1]. Ним закріплено правові засади діяльності організацій колективного управління, які здійснюють збір, розподіл та виплату винагород правовласникам. Цей Закон став важливим кроком до впровадження прозорих механізмів управління правами у культурній та творчій індустрії. Важливе значення для забезпечення правової визначеності має і Національний стандарт № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності», затверджений постановою Кабінету Міністрів України

від 3 жовтня 2007 року № 1185 [2]. Цей документ встановлює основні принципи та підходи до оцінювання вартості майнових прав, що дозволяє враховувати інтелектуальну власність у господарських операціях нарівні з іншими видами майна. Окремі положення, що деталізують порядок проведення оцінки майнових прав, містяться у відомчих нормативних актах. Так, наказ Державного департаменту інтелектуальної власності МОН України від 3 березня 2004 року № 228 затвердив «Положення про порядок проведення оцінки прав інтелектуальної власності» [7], а спільний наказ Фонду державного майна України та Міністерства освіти і науки України від 27 червня 2008 року № 740/401 унормував питання, пов'язані з методикою та процедурою такої оцінки [8]. Саме завдяки цим документам у національній практиці сформовано адміністративні інструменти, що забезпечують можливість легітимного визначення вартості майнових прав.

Однією з актуальних проблем у сфері інтелектуальної власності залишається визначення вартості майнових прав. Хоча на рівні законодавства вже прийнято Національний стандарт № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 р. № 1185 [2], на практиці методика оцінювання застосовується не завжди послідовно. Існуючі підходи не враховують усіх особливостей різних об'єктів інтелектуальної власності, а результати оцінки часто стають предметом сумнівів у судових і господарських спорах. Додаткові положення, що регламентують порядок проведення оцінки, містяться у «Положенні про порядок проведення оцінки прав інтелектуальної власності», затверджене наказом Державного департаменту інтелектуальної власності МОН України від 3 березня 2004 р. № 228 [7]. Важливе значення має і спільний наказ Фонду державного майна України та Міністерства освіти і науки України від 27 червня 2008 р. № 740/401, яким унормовано питання методики та процедури оцінювання [8]. Однак навіть за їх наявності система залишається недостатньо уніфікованою. Ще однією проблемою є недостатня прозорість адміністрування прав. Відсутність єдиних вимог до органів та установ, які здійснюють контроль у цій сфері, створює ризики подвійного трактування нормативних положень. Це призводить до затягування процедур, ускладнення комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності та зменшення довіри до державних механізмів управління.

У науковій літературі значну увагу приділено проблемам складання патентної документації та вибору процедур набуття прав на винаходи. С.В. Тростіна у своїх дослідженнях наголошує, що формула винаходу є головним елементом, який визначає обсяг правової охорони. Недостатня точність у її складанні може призвести до неоднозначності у тлумаченні та виникнення патентних спорів [3, с. 87]. Автор підкреслює, що саме правильний добір істотних ознак і чіткість формулювань гарантують правову визначеність винаходу [3, с. 89].

Розвиток національної системи охорони інтелектуальної власності в Україні значною мірою визначається міжнародними стандартами, закріпленими у ключових багатосторонніх договорах. Одним із них є Договір про патентну кооперацію, підписаний у Вашингтоні 19 червня 1970 року [9]. Цей міжнародний акт створив механізм подання єдиної міжнародної заявки, що дозволяє одночасно забезпечити охорону винаходу в кількох країнах. Для України участь у цьому договорі означає спрощення процедур для заявників і інтеграцію до світової патентної системи. Важливим документом є й Конвенція, що заснувала Всесвітню організацію інтелектуальної власності, прийнята у Стокгольмі 14 липня 1967 року [10]. Саме в рамках ВОІВ формуються основні міжнародні стандарти охорони авторських і суміжних прав, промислової власності та патентування. Членство України у ВОІВ забезпечує доступ до глобальних практик і водночас зобов'язує державу гармонізувати своє законодавство з міжнародними вимогами.

Аналіз нормативної бази та наукових досліджень показує, що сфера управління майновими правами інтелектуальної власності в Україні має значний потенціал, але водночас стикається з низкою труднощів у практичному застосуванні. Вирішення цих проблем вимагає комплексного вдосконалення адміністративно-правових механізмів. Передусім необхідно підвищити ефективність процедур оцінки майнових прав. Попри наявність Національного стандарту № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 р. № 1185 [2], питання прозорості методик залишаються відкритими. Додаткові орієнтири закладено у «Положенні про порядок проведення оцінки прав інтелектуальної власності», затвердженому наказом Державного департаменту інтелектуальної власності від 3 березня 2004 р. № 228 [7]. Важливі положення також

містяться у спільному наказі Фонду державного майна України та Міністерства освіти і науки України від 27 червня 2008 р. № 740/401, де врегульовано методику та процедуру такої оцінки [8]. Запровадження єдиних цифрових реєстрів та інтеграція електронних сервісів дозволили б підвищити рівень довіри до результатів оцінювання.

Важливою складовою є також удосконалення патентних процедур. Досвід, відображений у наукових працях С.В. Тростіної [3, с. 87–89] та О.В. Зузака [4, с. 39–41], свідчить про потребу в спрощенні формулювання винаходів і більш чітких орієнтирах при виборі процедури патентування. Це сприятиме зменшенню кількості спорів і скороченню часу, необхідного для отримання правової охорони. Необхідним є й усунення недоліків адміністративно-правового регулювання, про які зазначають І.П. Катеринчук [5, с. 85–87] та А.В. Кудін [6, с. 105–106]. Йдеться про підвищення прозорості роботи органів, що адмініструють систему інтелектуальної власності, узгодженість нормативно-правових актів і створення чітких процедур взаємодії між державними інституціями та заявниками. Важливу роль відіграє міжнародний аспект. Участь України в Договорі про патентну кооперацію [9] та Конвенції ВОІВ [10] створює підґрунтя для подальшої гармонізації із світовими стандартами. Адаптація європейських практик та використання досвіду ВОІВ дасть змогу підвищити ефективність національної системи охорони прав і зміцнити позиції України у міжнародному інноваційному середовищі.

Висновки. Управління майновими правами інтелектуальної власності та удосконалення процедур патентування в Україні залишаються важливими напрямками розвитку правової системи. Проведений аналіз показав, що, попри наявність достатньо широкої нормативної бази, ефективність її практичного застосування часто обмежується складністю процедур, відсутністю прозорості та недостатньою узгодженістю між органами державної влади. Суттєвими проблемами є оцінка вартості майнових прав, визначення адміністративно-правового статусу патентної документації, а також складність складання формули винаходу та вибору оптимальної процедури патентування. Водночас наукові дослідження українських авторів свідчать, що розв'язання цих проблем можливе завдяки модернізації правових механізмів, гармонізації законодавства з європейськими та міжнародними стандартами, а також впровадженню цифрових інструментів адміністрування. Особливої уваги потребує забезпечення прозорості в роботі

органів, що здійснюють регулювання у сфері інтелектуальної власності, і створення умов для більш швидкої та зрозумілої взаємодії із заявниками. У перспективі вдосконалення системи управління

майновими правами стане підґрунтям для розвитку інновацій, зростання інвестиційної привабливості країни та інтеграції України до глобального інтелектуального простору.

Список літератури:

1. Закон України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав» від 15.05.2018 № 2415-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2415-19#Text>
2. Кабінет Міністрів України. Про затвердження Національного стандарту № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності»: постанова від 03.10.2007 № 1185. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1185-2007-%D0%BF#Text>
3. Тростіна С. В. Особливості складання формули винаходу на речовину в патентному праві України. Актуальні проблеми розвитку правової системи України: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (26.05.2022, м. Черкаси). Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2022. С. 87–93. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/6082/1/Збірник%20конференції.pdf>
4. Зузак О. В. Принципи вибору процедур набуття прав на винаходи. Створення, охорона, захист і комерціалізація об'єктів права інтелектуальної власності: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (26.04.2024, м. Київ). Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2024. С. 37–42. URL: https://km.kpi.ua/wpcontent/uploads/Збірник_ДеньІВ_26_04_2024.pdf
5. Катеринчук І. П. Адміністративно-правове регулювання у сфері інтелектуальної власності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 2. С. 85–88. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/2/22.pdf>
6. Кудін А. В. Адміністративно-правова природа патентної документації в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 47 (1). С. 105–107.
7. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc47/part_1/24.pdf
8. Положення про порядок проведення оцінки прав інтелектуальної власності: наказ Державного департаменту інтелектуальної власності МОН України від 03.03.2004 № 228. URL: https://ukrpatent.org/atachs/Polozhennia_pro_poriadok_provedennia_otsinky_prav_iv-0624-web.pdf
9. Про затвердження Положення про порядок оцінки майнових прав інтелектуальної власності: наказ Фонду державного майна України та Міністерства освіти і науки України від 27.06.2008 № 740/401 (зареєстровано в Мін'юсті України 16.07.2008 № 726/15317). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0726-08#Text>
10. Договір про патентну кооперацію (Вашингтон, 19 червня 1970 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895_001#Text
11. Convention Establishing the World Intellectual Property Organization (WIPO Convention, Stockholm, 14.07.1967, amended 1979). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/text/283854>

Paterylo I. V., Hrabynnikova O. A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS FOR MANAGING PROPERTY RIGHTS AND IMPROVING PATENTING PROCEDURES

The article also addresses issues related to the effectiveness of national patenting procedures in the context of the changing legal and economic environment. Special attention is given to problems arising from the lack of clarity in the normative legal acts regulating intellectual property. This includes uncertainties regarding deadlines, procedural requirements, and legal support during the patenting process, which often lead to delays or even refusals to grant rights. To improve these procedures, it is important to implement clear mechanisms for ensuring compliance with regulatory requirements and to ensure a high level of competence among the bodies responsible for patenting. In particular, it is necessary to enhance the effectiveness of judicial and administrative procedures governing the appeal of patent office decisions. The role of innovative technologies in improving the administration of intellectual property rights is also explored. In the context of digitalization, an important step is the implementation of automated systems that allow for the rapid and efficient registration of patents, record-keeping, and monitoring of rights. Moreover, the integration of such technologies will ensure a high level of transparency and reduce the possibility of abuse or errors during registration. The development of digital platforms for submitting applications, as well as the use of blockchain technology for data security and verification, can significantly simplify the patenting process, reducing both the costs and time required to process applications. An important part of the study is also a comparative analysis of international standards for intellectual property protection and the adaptation of Ukrainian legislation to European and global

requirements. As part of the global legal community, Ukraine should strive to integrate into the international legal space by improving legal norms and procedures that ensure reliable protection of intellectual property rights. In this context, special attention is paid to the harmonization of Ukrainian standards with the norms established in treaties and conventions, particularly those within agreements with the EU and the WTO.

Key words: *intellectual property, property rights, administrative and legal regulation, patenting, rights evaluation, international treaties, commercialization.*

Дата надходження статті: 31.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Патерило І. В.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ПАТЕНТНА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті досліджено комплекс адміністративно-правових інструментів забезпечення патентної інформаційної безпеки України в умовах активної цифровізації суспільних відносин та зростання кіберзагроз. Показано, що сучасна патентна система функціонує на перетині права інтелектуальної власності, інформаційного та адміністративного права, що зумовлює необхідність її захисту як на нормативному, так і на організаційно-технічному рівнях. Проаналізовано чинну нормативно-правову базу, включаючи національне законодавство та міжнародні конвенції, які визначають стандарти охорони прав на винаходи і корисні моделі, а також регулюють доступ до інформаційних ресурсів і порядок їх використання. Особливу увагу приділено ролі державних органів та спеціалізованих установ у сфері інтелектуальної власності, які здійснюють реєстрацію патентів, ведення реєстрів і забезпечення захисту баз даних. Доведено, що адміністративне право забезпечує правові режими функціонування патентної інформації через встановлення обов'язкових процедур, ліцензійних правил, відповідальності за порушення інформаційної безпеки. Окремо розкрито значення сучасних механізмів кіберзахисту, включаючи систему моніторингу та протидії кіберінцидентам, що безпосередньо впливають на захищеність відомостей про об'єкти інтелектуальної власності. Підкреслено, що ефективна патентна інформаційна безпека неможлива без поєднання правових, організаційних та технічних заходів. Запропоновано напрями вдосконалення адміністративно-правового забезпечення: гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами, підвищення прозорості процедур, запровадження єдиних інформаційних платформ та посилення взаємодії між державними органами і приватним сектором. Результати дослідження свідчать, що створення цілісної системи охорони патентної інформації є необхідною умовою розвитку інноваційної економіки, інтеграції України у світовий правовий простір та забезпечення її національної безпеки в інформаційній сфері. Розробка та впровадження ефективної стратегії патентної інформаційної безпеки, що включає вдосконалення адміністративно-правових інструментів, інтеграцію сучасних технологій та посилення міжнародної співпраці, є ключовими умовами для забезпечення стабільного розвитку інноваційної інфраструктури України, підвищення її конкурентоспроможності на глобальному ринку та захисту національних інтересів у сфері інтелектуальної власності.

Ключові слова: патентна інформаційна безпека, адміністративне право, інтелектуальна власність, кібербезпека, правове регулювання, міжнародні стандарти.

Постановка проблеми. Вартим уваги є те, що в умовах цифровізації суспільних процесів питання патентної інформаційної безпеки набуває особливого значення. Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» визначає загальні засади охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності, однак він не містить детальних механізмів захисту інформаційних ресурсів у сфері патентування [1]. Це створює прогалини в законодавчому полі та зумовлює потребу в розробці більш ефективних адміністративно-правових інструментів, здатних гарантувати захищеність патентної інформації.

Разом з тим слід зазначити, що науковці наголошують на проблемах дієвості існуючих меха-

нізмів. Так, на думку В. Грищука та співавторів, адміністративно-правові засади інформаційної безпеки залишаються фрагментарними та не забезпечують належного рівня захисту у сфері інтелектуальної власності [3, с. 2]. Автори підкреслюють, що вразливість інформаційних систем створює передумови для зловживань і унеможливорює ефективний захист патентних баз даних.

Наразі українське законодавство у сфері інформаційної безпеки характеризується декларативністю та відсутністю належної узгодженості. Як зазначає В. Калетнік, значна частина норм має декларативний характер і не підкріплена реальними механізмами впровадження, що ускладнює

забезпечення інформаційної безпеки держави [5, с. 71]. Це свідчить про нагальну потребу в системному реформуванні правового забезпечення патентної інформаційної безпеки з урахуванням міжнародних стандартів і сучасних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які досліджували проблематику захисту інформації у сфері інтелектуальної власності та вдосконалення адміністративно-правових механізмів її забезпечення, варто виділити В. Грищука, О. Гришук, Н. Федину, В. Парасюка, О. Баїк, В.В. Калетніка, А.В. Бабічева, О.І. Пелюха, В. Ортинського, А. Крупної, а також М. Легенького, Л. П'янківську, А. Толбатова. Їхні праці присвячені як загальним питанням охорони прав інтелектуальної власності, так і спеціальним аспектам патентної інформаційної безпеки в умовах розвитку інформаційних технологій та зростання кіберзагроз.

Постановка завдання. Дослідження адміністративно-правових інструментів забезпечення патентної інформаційної безпеки в Україні, визначення проблемних аспектів їх правового регулювання та формування пропозицій щодо удосконалення національного законодавства з урахуванням міжнародних стандартів і сучасних викликів цифрової доби.

Виклад основного матеріалу. Правове підґрунтя забезпечення патентної інформаційної безпеки в Україні ґрунтується насамперед на національних законах. Так, Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» визначає основні засади правового регулювання у сфері патентування, закріплюючи порядок набуття та захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності [1]. Однак у зазначеному акті відсутні чіткі положення, які б безпосередньо регламентували інформаційну безпеку патентних даних, що актуалізує необхідність подальшої конкретизації норм і створення спеціальних адміністративно-правових механізмів.

Слід зазначити, що українська патентна система функціонує в руслі міжнародних стандартів, насамперед визначених Паризькою конвенцією про охорону промислової власності. Цей міжнародний договір зобов'язує держави-учасниці забезпечувати належний захист прав заявників незалежно від їхнього громадянства чи країни походження [2]. Водночас у положеннях Конвенції акцентується увага не лише на охороні прав, а й на створенні умов для ефективного функціонування національних патентних відомств, що неможливо без належного захисту інформаційних ресурсів.

Можна констатувати, що поєднання норм національного законодавства і міжнародних зобов'язань формує основу для розвитку інституту патентної інформаційної безпеки в Україні. Як бачимо, ці документи задають лише загальні рамки, тоді як сучасні умови вимагають конкретних адміністративно-правових процедур: від захисту патентних баз даних до запобігання несанкціонованому доступу та зловживанням. Таким чином, нормативно-правові засади потребують подальшого удосконалення, аби відповідати реаліям цифрової доби та міжнародним практикам.

Вартим уваги є наукові підходи, які розкривають сутність інформаційної безпеки саме крізь призму адміністративного права. Як бачимо, ця галузь виступає основою для створення правових режимів, що регулюють діяльність суб'єктів у сфері патентування. Адміністративне право забезпечує встановлення обов'язкових процедур, визначає компетенцію органів влади та закріплює відповідальність за порушення вимог у сфері інформаційної безпеки. Саме завдяки адміністративно-правовим нормам формується механізм контролю над доступом до даних, у тому числі до патентних баз.

Разом з тим, науковці акцентують на недосконалості цих механізмів. На думку В. Грищука та співавторів, правове забезпечення інформаційної безпеки в Україні носить фрагментарний характер і часто не відповідає сучасним викликам [3, с. 4]. Автори підкреслюють, що відсутність комплексної адміністративної системи унеможливорює створення належних умов для ефективного функціонування патентної інформаційної інфраструктури. Така позиція вказує на необхідність посилення ролі адміністративного права у сфері інтелектуальної власності.

Окремо звернемо увагу на позицію О. Остапенка та О. Баїка, які вважають, що адміністративно-правова природа інформаційної безпеки має розглядатися як фундаментальний чинник забезпечення захищеності даних [4, с. 168]. Вчені відзначають, що без належного адміністративного контролю неможливо досягти ефективного захисту від загроз, які виникають у цифровому середовищі, зокрема в контексті патентної інформації. Це дає підстави стверджувати, що майбутнє розвитку національної системи охорони інтелектуальної власності залежить від здатності держави створити дієві адміністративно-правові інструменти, інтегровані у сферу інформаційної політики.

Роль державних органів, які здійснюють управління у сфері інтелектуальної власності та забезпечують захист інформаційних ресурсів. Як бачимо, до ключових інституцій належать Міністерство економіки України та Укрпатент, які реалізують політику у сфері патентування, ведуть реєстри та відповідають за збереження патентних баз даних. Проте сучасні виклики вимагають чіткої координації між цими органами та іншими суб'єктами системи інформаційної безпеки, що наразі не завжди досягається.

Відповідно науковці критично оцінюють ефективність існуючих механізмів. Так, на думку В. Калетніка, сучасний стан адміністративно-правового забезпечення інформаційної безпеки в Україні характеризується декларативністю норм та відсутністю практичних інструментів реалізації [5, с. 71]. Автор підкреслює, що через слабку координацію між інституціями виникають прогалини у захисті інформаційних ресурсів, включаючи патентні дані, що знижує довіру до системи правової охорони.

Таким чином позиція А. Крупної відзначає, що правове регулювання інформаційної безпеки в Україні ґрунтується на розгалуженій мережі законодавчих і підзаконних актів, однак у цілому воно залишається несистемним [8, с. 349]. Дослідниця наголошує, що без належної інституційної структури навіть найкращі законодавчі ініціативи не досягають очікуваного ефекту. Це свідчить про необхідність посилення ролі адміністративних інституцій, які мають не лише закріплювати норми, але й забезпечувати їх реальне впровадження у сфері патентної інформаційної безпеки.

Цифровізація створила нові можливості для збереження та обробки патентної інформації, однак одночасно породила й серйозні ризики. Як бачимо, основні загрози пов'язані з кібератаками на державні реєстри, несанкціонованим доступом до баз даних та викраденням конфіденційної інформації. Подібні інциденти здатні не лише порушити права заявників, а й підірвати довіру до системи правової охорони інтелектуальної власності загалом.

Разом з тим, науковці підкреслюють необхідність посилення політичних та адміністративних механізмів кіберзахисту. Так, на думку А. Бабичева та О. Пелюха, українські механізми протидії кіберзагрозам залишаються недостатньо розвиненими, а їхня ефективність залежить від гармонізації з європейськими стандартами та впровадження системи ключових показників ефективності [6, с. 140]. Автори наголошують, що без належної

політичної волі та адміністративної координації неможливо гарантувати захищеність інформаційних ресурсів, включаючи патентні дані.

Відзначимо позицію М. Легенького, Л. П'янківської та А. Толбатова, які аналізують правове підґрунтя кіберзахисту в умовах воєнного стану. Дослідники зазначають, що значне зростання кількості кібератак в Україні доводить потребу в удосконаленні національних механізмів реагування та запровадженні додаткових правових гарантій [10, с. 2]. Такий підхід є надзвичайно важливим і для сфери патентної діяльності, де витік чи спотворення інформації може призвести до втрати конкурентних переваг та серйозних економічних збитків.

Забезпечення патентної інформаційної безпеки не може бути ефективним без урахування міжнародних стандартів. Як бачимо, зарубіжний досвід свідчить про важливість комплексного підходу, що поєднує правові, організаційні та технічні інструменти захисту. У цьому контексті рекомендації міжнародних організацій, зокрема Всесвітньої організації інтелектуальної власності, відіграють ключову роль у формуванні єдиних правил роботи патентних відомств [9]. Вони спрямовані на забезпечення безпеки інформаційних систем та підвищення довіри до міжнародного обміну патентними даними.

У науковій літературі наголошується на значенні правових механізмів як основи для реалізації технічних заходів. Так, на думку В. Ортинського, інформаційна безпека у контексті національної безпеки повинна розглядатися як комплексна система, що включає правові, організаційні та санкційні елементи [7, с. 3]. Дослідник підкреслює, що без належного правового підґрунтя жодні технічні інновації не зможуть забезпечити стабільний захист інформаційних ресурсів, у тому числі патентних баз.

Міжнародний досвід демонструє значення уніфікації стандартів у сфері інформаційної безпеки. Впровадження рекомендацій WIPO дозволяє національним відомствам інтегруватися у світову систему обміну даними та захисту інтелектуальної власності [9]. Як бачимо, використання таких підходів є необхідною умовою для підвищення конкурентоспроможності української патентної системи та забезпечення її стійкості перед глобальними викликами.

Підкреслимо, що сучасна система патентної інформаційної безпеки в Україні перебуває на етапі становлення і потребує суттєвого вдосконалення. Як бачимо, поєднання національних норм

та міжнародних зобов'язань формує лише загальні рамки, тоді як конкретні механізми захисту залишаються слабкими. На думку В. Калетніка, чинне законодавство у сфері інформаційної безпеки часто має декларативний характер, що знижує його ефективність [5, с. 71]. Це вимагає розробки дієвих адміністративних процедур, здатних забезпечити реальне функціонування правових гарантій у сфері патентної діяльності.

Разом з тим слід зазначити, що важливим напрямом розвитку є гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами. Як підкреслює В. Ортинський, система інформаційної безпеки повинна охоплювати правові, організаційні та технічні компоненти одночасно [7, с. 3]. Цей підхід збігається з рекомендаціями WIPO, які орієнтують патентні відомства на впровадження комплексних рішень для захисту інформаційних ресурсів [9]. Таким чином, міжнародний досвід стає основою для розробки сучасних інструментів, які можна інтегрувати в українську практику.

Звернемо увагу на проблему зростання кіберзагроз у період воєнного стану. Як відзначають М. Легенький, Л. П'янківська та А. Толбатов, кількість кібератак зростає у геометричній прогресії, що актуалізує потребу в додаткових правових гарантіях та удосконаленні механізмів реагування [10, с. 2]. Це означає, що напрями реформування повинні включати розвиток інституційної спроможності, підвищення рівня кіберзахисту та

створення ефективної системи адміністративної відповідальності за порушення у сфері патентної інформаційної безпеки.

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, слід підкреслити, що патентна інформаційна безпека є невід'ємним елементом національної системи охорони інтелектуальної власності. Вона забезпечує стабільність функціонування патентних відомств, захист прав заявників і довіру до державних реєстрів. Сучасні умови цифровізації та воєнних викликів довели, що правове регулювання у цій сфері має не лише декларативний, а й практичний вимір: від ефективності захисту інформаційних ресурсів залежить інноваційний розвиток країни, її економічна конкурентоспроможність та інтеграція до міжнародного правового простору. Разом з тим очевидним є те, що наявні адміністративно-правові інструменти потребують суттєвого вдосконалення. Необхідним є гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами, створення дієвих механізмів контролю і відповідальності, розвиток інституційної спроможності державних органів, а також розширення співпраці з приватним сектором. У перспективі саме поєднання правових, організаційних та технічних рішень дозволить сформувати цілісну систему патентної інформаційної безпеки, здатну ефективно протидіяти сучасним загрозам і сприяти сталому розвитку інтелектуальної власності в Україні.

Список літератури:

1. Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» № 3687-XII від 15.12.1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text> (дата звернення: 15.10.2025).
2. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20.03.1883 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123#Text. (дата звернення: 13.10.2025).
3. Hryshchuk V., Hryshchuk O., Fedina N., Parasiuk V., Batiuk O. Administrative and legal mechanism of information security in Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. Vol. 23, Iss. 5. С. 1–8. URL: <https://www.abacademies.org/articles/Administrative-and-legal-mechanism-of-information-security-in-Ukraine-1544-0044-23-5-552.pdf>. (дата звернення: 11.10.2025).
4. Остапенко О., Баїк О. Адміністративно-правова природа інформаційної безпеки населення України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 167–179.
5. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2021/nov/25402/25.pdf>. (дата звернення: 16.10.2025).
6. Калетнік В. В. Сучасний стан адміністративно-правового забезпечення інформаційної безпеки в Україні. *Український вісник повітряного права*. 2021. № 2. С. 70–77. URL: <https://jrnlnau.edu.ua/index.php/UV/article/view/15597>. (дата звернення: 10.10.2025).
7. Babichev A. V., Peliukh O. I. Improving cybersecurity mechanisms in Ukraine: the political and administrative aspects. *Business Inform*. 2024. № 9. С. 139–147. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2024-9_0-pages-139_147.pdf. (дата звернення: 11.10.2025).
8. Ortynskyi V. Information security in the context of national security: legal mechanisms for protecting state information resources. *Veritas: Legal and Psychological-Pedagogical Research*. 2025. Vol. 1, No. 1. С. 1–9. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2025/jun/39563/1-9ortynskyi.pdf>. (дата звернення: 09.10.2025).

9. Крупнова А. О. Правове регулювання сфери забезпечення інформаційної безпеки в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 348–354. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/11/64.pdf>. (дата звернення: 11.10.2025).

10. WIPO. ICT Recommendations for Intellectual Property Offices. Geneva: World Intellectual Property Organization. URL: <https://www.wipo.int/en/web/cws/ict-recommendations>. (дата звернення: 15.10.2025).

11. Legenkyi M., Piankivska L., Tolbatov A. Legal basis for cybersecurity in Ukraine under martial law. *CEUR Workshop Proceedings*. 2025. Vol. 3925. С. 1–9. URL: <https://ceur-ws.org/Vol-3925/short10.pdf>. (дата звернення: 13.10.2025).

Paterylo I. V. PATENT INFORMATION SECURITY: ADMINISTRATIVE AND LEGAL INSTRUMENTS OF ENSURANCE

The article examines the complex of administrative and legal instruments for ensuring patent information security in Ukraine in the context of digitalization and growing cyber threats. It is shown that the modern patent system functions at the intersection of intellectual property law, information law, and administrative law, which determines the need for its protection both at the regulatory and organizational-technical levels. The study analyzes the current legal framework, including national legislation and international conventions, which define standards for the protection of rights to inventions and utility models, as well as regulate access to information resources and the procedure for their use. Special attention is paid to the role of state authorities and specialized institutions in the field of intellectual property, which carry out patent registration, maintain registers, and ensure the protection of databases. It is proved that administrative law provides legal regimes for the functioning of patent information through the establishment of mandatory procedures, licensing rules, and liability for violations of information security. The importance of modern cybersecurity mechanisms, including systems for monitoring and countering cyber incidents that directly affect the protection of information about intellectual property objects, is emphasized. The article highlights that effective patent information security is impossible without combining legal, organizational, and technical measures. The proposed directions for improving administrative and legal regulation include harmonization of national legislation with international standards, increasing transparency of procedures, implementing unified information platforms, and strengthening cooperation between state authorities and the private sector. The results of the study show that the creation of a holistic system of patent information protection is a necessary condition for the development of an innovative economy, Ukraine's integration into the global legal space, and ensuring its national security in the information sphere. The development and implementation of an effective strategy for patent information security, which includes improving administrative and legal tools, integrating modern technologies, and strengthening international cooperation, are key conditions for ensuring the stable development of Ukraine's innovation infrastructure, enhancing its competitiveness in the global market, and protecting national interests in the field of intellectual property.

Key words: patent information security, administrative law, intellectual property, cybersecurity, legal regulation, international standards.

Дата надходження статті: 31.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Пилипенко Ю. П.

кандидат юридичних наук

НЕРУХОМЕ МАЙНО ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ

В межах статті визначено сутність та зміст нерухомого майна як міжгалузевої правової категорії, виокремлено його різновидів, з'ясовано ознаки, які ідентифікують його як об'єкт адміністративної процедури державної реєстрації.

В результаті дослідження встановлено, що нерухоме майно як об'єкт адміністративної процедури державної реєстрації – це земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на них, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни призначення. Основними ознаками нерухомого майна як об'єкта державної реєстрації є: 1) фізична нерозривність із землею – об'єкт розташований на земельній ділянці та не може бути переміщений без пошкодження; 2) неможливість переміщення без зміни призначення – переміщення такого об'єкта призведе до його знецінення або зміни його функціонального призначення; 3) воно є об'єктом права власності – це може бути право власності на земельну ділянку, будівлю, квартиру чи інший капітальний об'єкт; 4) є об'єктом інших речових прав – це можуть бути інші права, такі як право користування, що виникає на підставі договору найму (якщо строк договору не менше трьох років), іпотека тощо.

Встановлено, що нерухоме майно облік якого здійснюється в Державному реєстрі прав може бути класифіковане за такими видами: 1) земельні ділянки, що призначені під забудову або для інших цілей використання; 2) природні комплекси, що призначені для їх експлуатації (родовища і т. д.); 3) житлова нерухомість (квартири, будинки, які використовуються для постійного чи тимчасового проживання людей); 4) нежитлова (комерційна) нерухомість (торгова, офісна, складська, промислова, готельна, рекреаційна нерухомість, інституційна і нерухомість, що призначена для змішаного використання); види нерухомості за ступенем готовності до експлуатації (споруди, введені в експлуатацію, будівлі, які потребують капітального ремонту або реконструкції, незавершене будівництво).

Встановлено, що з метою однозначного правового розуміння поняття та системи нерухомого майна, доцільно його повну класифікацію визначити в межах одного законодавчого акту, або це має бути розроблений і прийнятий новий Закон «Про нерухоме майно», або в розширеному змісті її викласти в межах окремого розділу ЦК України.

Ключові слова: нерухоме майно, державна реєстрація, нерухоме майно як об'єкт державної реєстрації, адміністративна процедура державної реєстрації нерухомого майна.

Постановка проблеми. Конституцією України гарантується можливість набуття громадянами права власності на нерухоме майно, зокрема статтею 41 закріплено, що «кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом». [1]. Однак реалізація цього права й отримання супутніх благ від його реалізації, наприклад продаж нерухомого майна, здача його в оренду, використання в якості застави, стає можливим виключно після державної реєстрації об'єктів нерухомого майна, а саме відповідно до процедури, закріпленої на рівні законодавства. Така процедура урегульована Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (далі – Закон

про державну реєстрацію) [2], який був прийнятий ще у 2004 році, однак постійно зазнає змін та доповнень з урахуванням підвищення стандартів щодо якості надання адміністративних послуг. З набранням чинності Закон України «Про адміністративну процедуру» у 2023 році (далі – Закон про адміністративну процедуру) [3] його норми також поширились на процедуру державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, яка за своєю природою є адміністративною процедурою і відповідно регулюється адміністративно-правовими нормами, породжуючи адміністративно-правові відносини. В той же час дані відносини мають первинне цивільно-правове походження, адже і об'єкти нерухомого майна є предметами цивільно-правового регулювання і реєстрація нерухомого майна частіше всього здійснюється на

підставі цивільних правочинів (купівлі-продажу, дарування), що свідчить про те, що правовідносини з приводу державної реєстрації речових прав на нерухоме майно мають міжгалузеву природу.

Таким чином, вищезгадані фактори зумовлюють необхідність здійснення системного дослідження нерухомого майна як міжгалузевої правової категорії, об'єкту регулювання цивільних правочинів та об'єкту адміністративної процедури його державної реєстрації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика сутності та змісту правових відносин, які виникають з приводу державної реєстрації речових прав на нерухоме майно досліджувалась як вченими у сфері цивільного права так і адміністративного права. Останнім часом набуло узгодження наукових положень щодо правової природи правовідносин, які виникають з приводу державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, на підставі яких процедура реєстрації досліджується вченими у галузі адміністративного права, зокрема останнім часом в роботах таких авторів, як: Я. Барц «Адміністративно-правові основи реєстрації прав власності на нерухоме майно» (2012 рік) [4], А. Кеча «Адміністративно-правове регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно» (2016 рік) [5], М. Колесников «Адміністративні послуги з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно» (2016 рік) [6], О. Куманська-Нор «Адміністративні послуги у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в Україні в умовах децентралізації» (2021 рік) [7]. Натомість предметом дослідження вчених в галузі цивільного права стає все більше правові відносини, які виникають і формуються у процесі набуття права власності на нерухоме майно, в тому числі через його державну реєстрацію, зокрема слід виділити роботи: Сигидин В. М. «Цивільно-правове регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно нотаріусами України» (2018 рік) [8], Слободянюк С.О. «Правове регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно» (2013 рік) [9].

Попри їхню змістовність та важливість, проблематика законності та ефективності процедури державної реєстрації речових прав на нерухоме майно буде предметом дослідження та викликати дискусії, оскільки мова йде про матеріальну основу існування людини – його майно та права на це майно.

Постановка завдання. Метою дослідження в межах даної статті є дослідження нерухомого

майна як об'єкту адміністративної процедури державної реєстрації.

Завданнями дослідження в межах його мети стали: визначення сутності та змісту нерухомого майна як міжгалузевої правової категорії, виокремлення його різновидів, з'ясування ознак, які ідентифікують його як об'єкту адміністративної процедури державної реєстрації.

Виклад основного матеріалу. На виконання задач дослідження в межах даної статті доцільно з'ясувати зміст таких правових дефініцій, як поняття «нерухоме майно», «об'єкт нерухомого майна», «майновий комплекс».

Зазвичай поняття «нерухоме майно» та похідних від нього дефініцій «нерухомість» та «об'єкт нерухомого майна» є предметом правового регулювання приватних галузей права, зокрема цивільного права. Згідно зі статтею 181 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення [10]. Аналогічне визначення «нерухоме майно» міститься у статті 2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (далі – Закон про державну реєстрацію) [2]. Також відповідно до ст. 182 ЦК України «право власності та інші речові права на нерухоми речі, обмеження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації» [10]. Слід зазначити, що низка інших нормативно-правових актів також містять визначення «нерухоме майно» та встановлюють його правовий статус, в них можна знайти дещо відмінне тлумачення «нерухомого майна» ніж те, яке визначене в ЦК України, однак відмінністю в першу чергу стосується в розбіжності тлумачення різновидів нерухомого майна, яке є об'єктом правового регулювання галузевих нормативно-правових актів, передусім Законів.

Зміст нерухомого майна розкривають також наступні законодавчі акти: Закон України «Про іпотеку» визначає нерухоме майно (нерухомість) як земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці і невід'ємно пов'язані з нею, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення (стаття 1); Закон України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» як нерухоме майно визнає жилий будинок або його частина, квартира, садовий будинок, дача, гараж, інша постійно розташована будівля, а також інший об'єкт, що підпадає

під визначення першої групи основних фондів згідно із Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств» (стаття 1); Закон України «Про охорону культурної спадщини» нерухомий об'єкт культурної спадщини визначає, як об'єкт культурної спадщини, який не може бути перенесений на інше місце без втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності (стаття 1); Закон України «Про інвестиційну діяльність» поділяє нерухоме майно на будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності (стаття 1); Закон України «Про оренду державного та комунального майна» поділяє нерухоме майно на будівлі, споруди, приміщення (стаття 4).

В Методичних рекомендаціях стосовно об'єктів нерухомого майна, права на які підлягають державній реєстрації, схвалені Колегією Державної реєстраційної служби України від 11.12.2012, протокол № 3 [11] зазначено, що «нерухоме майно слід ідентифікувати за трьома основними ознаками, які повинні бути притаманні тому чи іншому об'єкту при визначенні його належності до нерухомого майна, а саме: розташування на земельній ділянці; переміщення неможливе без його знецінення; переміщення неможливе без зміни його призначення; при цьому звернуто увагу, що наявність фундаменту будівлі не є ознакою нерухомого майна». Вказані ознаки є основними і їх розглядати необхідно у сукупності. Таким чином крім ЦП України слід урахувати інші нормативні акти (спеціальне законодавство), які визначають статус того чи іншого виду нерухомого майна. Водночас низка нормативних актів не містять конкретних посилань відносно належності того чи іншого об'єкту до нерухомого майна, однак, аналізуючи в комплексі норми, які регулюють відносини стосовно цих об'єктів, можна дійти висновку про їх правовий статус.

Щодо класифікації об'єктів нерухомих речей то вона є різною. Так, ЦП України поділяє нерухоме майно на житлові будинки, будівлі, споруди тощо (частина друга статті 331), таким чином формування «тощо» тлумачить цю норму так, що «вона закріплює невичерпний перелік об'єктів нерухомого майна», очевидно який може визначатись іншими законами.

Мабуть найбільш повно перелік нерухомого майна визначений в двох кодифікованих законах: в Податковому, Житловому та Земельному кодек-

сах України. Так, в Податковому кодексі України (далі – ПК України), в розділі 14.1.129.1 до «Будівель, зареєстрованих згідно із законодавством як об'єктів житлової нерухомості, а також їх складових частин, які є самостійними об'єктами нерухомого майна» віднесено: а) житловий будинок – будівля капітального типу, споруджена з дотриманням вимог, встановлених законом, іншими нормативно-правовими актами, і призначена для постійного у ній проживання. Житлові будинки поділяються на житлові будинки садибного типу та житлові будинки квартирної типу різної поверховості. Житловий будинок садибного типу – житловий будинок, розташований на окремій земельній ділянці, який складається із житлових та допоміжних (нежитлових) приміщень (передпокій, кухня, коридор, веранда, вбиральня, комора, приміщення для автономної системи опалення, пральня тощо); б) прибудова до житлового будинку – частина будинку, розташована поза контуром його капітальних зовнішніх стін, і яка має з основною частиною будинку одну (або більше) спільну капітальну стіну; в) квартира – ізольоване помешкання в житловому будинку, призначене та придатне для постійного у ньому проживання; г) котедж – одно-, півтораповерховий будинок невеликої житлової площі для постійного чи тимчасового проживання з присадибною ділянкою; ґ) кімнати у багатосімейних (комунальних) квартирах – ізольовані помешкання в квартирі, в якій мешкають двоє чи більше квартирнаймачів; д) садовий будинок – будинок для літнього (сезонного) використання, який в питаннях нормування площі забудови, зовнішніх конструкцій та інженерного обладнання не відповідає нормативам, установленим для житлових будинків; е) дачний будинок – житловий будинок для використання протягом року з метою позаміського відпочинку [12].

А відповідно до розділу 14.1.129.1 до «об'єктів нежитлової нерухомості, тобто будівель, їх складових частин, що не є об'єктами житлової нерухомості» віднесено: а) будівлі готельні – готелі, мотелі, кемпінги, пансіонати, ресторани та бари, туристичні бази, гірські притулки, табори для відпочинку, будинки відпочинку; б) будівлі офісні – будівлі фінансового обслуговування, адміністративно-побутові будівлі, будівлі для конторських та адміністративних цілей; в) будівлі торговельні – торгові центри, універмаги, магазини, криті ринки, павільйони та зали для ярмарків, станції технічного обслуговування автомобілів, їдальні, кафе, закусочні, бази та склади підприємств торгівлі

й громадського харчування, будівлі підприємств побутового обслуговування; г) гаражі – гаражі (наземні й підземні) та криті автомобільні стоянки; г) будівлі промислові та склади; д) будівлі для публічних виступів (казино, ігорні будинки); е) господарські (присадибні) будівлі – допоміжні (нежитлові) приміщення, до яких належать сараї, хліви, гаражі, літні кухні, майстерні, вбиральні, погребі, навіси, котельні, бойлерні, трансформаторні підстанції тощо; є) інші будівлі [12].

В Житловому Кодексі України в статті 4 визначено, що «жилі будинки, а також жилі приміщення в інших будівлях, що знаходяться на території України, утворюють житловий фонд, який включає: жилі будинки і жилі приміщення в інших будівлях, що належать державі (державний житловий фонд); жилі будинки і жилі приміщення в інших будівлях, що належать колгоспам та іншим кооперативним організаціям, їх об'єднанням, профспілковим та іншим громадським об'єднанням (громадський житловий фонд); жилі будинки, що належать житлово-будівельним кооперативам (фонд житлово-будівельних кооперативів); жилі будинки (частини будинків), квартири, що належать громадянам на праві приватної власності (приватний житловий фонд); квартири в багатоквартирних жилих будинках, садибні (одноквартирні) жилі будинки, а також жилі приміщення в інших будівлях усіх форм власності, що надаються громадянам, які відповідно до закону потребують соціального захисту (житловий фонд соціального призначення)». [13]

Земельний кодекс України в статті 19 визначив категорії земель України за основним цільовим призначенням (як різновиду нерухомого майна), а саме: а) землі сільськогосподарського призначення; б) землі житлової та громадської забудови; в) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; г) землі оздоровчого призначення; г) землі рекреаційного призначення; д) землі історико-культурного призначення; е) землі лісгосподарського призначення; є) землі водного фонду; ж) землі промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення [14].

Як було зазначено вище, категорії нерухомого майна за їх цільовим призначенням визначені також у галузевому законодавстві. Наприклад, в Законі України «Про охорону культурної спадщини» визначено об'єкти нерухомого майна, які є культурною спадщиною України, зокрема в статті 1 зазначено, що «нерухомий об'єкт культурної спадщини – об'єкт культурної спадщини,

який не може бути перенесений на інше місце без втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності» [15].

На підзаконному рівні більше детально визначено систему нерухомого майна та його технологічні характеристики. Так, Національний класифікатор НК 018:2023 «Класифікатор будівель і споруд», який затверджений Наказом Міністерства економіки від 16.05.2023 року № 3573 [16] визначає, що у НК 018:2023 використовуються терміни, визначені Європейським класифікатором типів споруд, а саме: споруди, будівлі, житлові будівлі (будинки), нежитлові будівлі, загальна корисна площа, інженерні споруди, а також дається їх характеристика.

Ще більш детальний опис нерухомого майна наведений у Методичних рекомендаціях стосовно визначення нерухомого майна, що знаходиться на земельних ділянках, право власності на які підлягає державній реєстрації, затверджених Наказом Міністерства юстиції України від 14.04.2009 № 660/5 [17].

Нижче на виконання задач дослідження доцільно з'ясувати наукові положення щодо класифікації нерухомого майна та виокремлення його ознак, які вказують на віднесення його до об'єктів адміністративної процедури реєстрації.

Як стверджують дослідники у сфері цивільного права «при відсутності єдиного розуміння поняття «нерухоме майно» в законодавстві, варто виокремлювати три критерії віднесення майна до нерухомого: 1) перелік об'єктів, що належать до нерухомого майна (наприклад, земельні ділянки, цілісний майновий комплекс); 2) об'єкти, які прив'язані до земельної ділянки переміщення яких неможливе без знецінення та зміни їх призначення; 3) поширення режиму нерухомого майна на об'єкти та речі, що не мають ознак нерухомого майна (наприклад повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі)» [18, с. 99]. Н. Грущинська, здійснивши аналіз нерухомого майна як об'єкта цивільного права, приходять до висновку, що «все нерухоме майно умовно можна поділити на три групи нерухомого майна: 1) об'єкти нерухомості, які віднесені туди за своїм функціональним призначенням; 2) об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення, які умовно поділити на два види – об'єкти природної нерухомості (водні об'єкти, ліси, багато-

річні насадження, які не залежать або не завжди залежать від результатів людської діяльності) та об'єкти, створені в результаті людської діяльності (будівлі, споруди, єдиний майновий комплекс підприємств та об'єкти незавершеного будівництва); 3) рухомі об'єкти, на які законом поширюється правовий режим нерухомого майна (морські, повітряні судна, космічні об'єкти), до неї входять речі, перераховані в статті 181 ЦК України» [19, с. 30].

Дослідниками нерухомого майна, як об'єкту адміністративно-правового регулювання запропоновані критерії на підставі, яких його слід виокремлювати як об'єкт процедури державної реєстрації. Зокрема, Мішустін М.К. до ознак нерухомого майна як об'єкту адміністративно-правового регулювання пропонує віднести: 1) багатогранність сфер правового регулювання; 2) підконтрольність державі процесів виникнення, переходу та припинення права власності; 3) нормативність поведінки учасників правовідносин; 4) кількість органів публічної влади наділених правом нормативного упорядкування відносин з нерухомістю; 5) імперативність правових вимог; 6) владно-розпорядчий характер відносин між учасниками [20, с.134]. Пищида В. М., досліджуючи визначення ознак та видів публічного майна як об'єкту адміністративно-правового (судового) захисту приходить до висновку, що «попри існування багатьох критеріїв класифікації публічного майна, зумовленої відсутністю її нормативного визначення, суттєве значення для визначення його як об'єкту публічно-правових відносин має виокремлення публічного майна за його цільовим призначенням на: 1) майно загального користування, до якого слід віднести: а) залізничні, автомобільні, водні, повітряні шляхи (за винятком тих, що перебуває у приватній власності згідно з нормами чинного законодавства, наприклад ст. 25 Закону України «Про автомобільні дороги»); б) бульвари, вулиці, провулки, дороги, майдани, площі, набережні, парки, під'їзди, проїзди, сквери правовий статус яких визначений у ст. 83 ЗК України та віднесено їх до земель, що перебувають у власності територіальних громад та не підлягають передачі у приватну власність; в) будинки та приміщення громадського призначення, перелік яких визначений в додатку А до Державних будівельних норм України (ДБН В.2.2-9-2009), які об'єднані в такі групи: будинки, споруди та приміщення дошкільних навчальних закладів, будинки, споруди та приміщення навчальних закладів, закладів охорони здоров'я та відпочинку, фізкультурно-оздоровчі та спортивні заклади, культурно-видовищні,

дозвіллеві та культові закладів, заклади підприємств торгівлі, харчування та побутового обслуговування, заклади соціального захисту населення, науково-дослідні установи, приміщення транспорту, призначені для безпосереднього обслуговування населення, заклади комунального господарства (окрім виробничих, складських та транспортних будинків і споруд); 2) майно, що забезпечує функціонування органів публічної адміністрації: меблі, оргтехніка, автотранспорт, засоби зв'язку, спецзасоби, вогнепальна зброя та боєприпаси, інформаційні бази даних, архівні документи та ін.; 3) публічні грошові кошти: кошти світових та європейських інституцій, залучені до використання в Україні на потреби розвитку публічної сфери, кошти Державного бюджету, кошти місцевих бюджетів, доходи, витрати та видатки бюджету, кошти від надання додаткових адміністративних послуг, що надаються суб'єктами владних повноважень [21, с. 495]. Його дослідження базуються на наукових концепціях вивчення сутності публічного майна, запропонованої різними авторами [22, с. 54; 23, с. 135].

Варто зазначити, що існує багато інших концепцій класифікації нерухомого майна, які доцільно досліджувати в межах окремого наукового дослідження, результатом якого мала б стати запропонована системна його класифікація, яка б на нашу думку, мала б бути закріплена на рівні законодавства, наприклад в окремому Законі «Про нерухоме майно», або в розширеному змісті в межах окремого розділу ЦК України.

Висновки. В результаті дослідження встановлено, що нерухоме майно як об'єкт адміністративної процедури державної реєстрації – це земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на них, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни призначення. Основними ознаками нерухомого майна як об'єкта державної реєстрації є: 1) фізична нерозривність із землею – об'єкт розташований на земельній ділянці та не може бути переміщений без пошкодження; 2) неможливість переміщення без зміни призначення – переміщення такого об'єкта призведе до його знецінення або зміни його функціонального призначення; 3) воно є об'єктом права власності – це може бути право власності на земельну ділянку, будівлю, квартиру чи інший капітальний об'єкт; 4) є об'єктом інших речових прав – це можуть бути інші права, такі як право користування, що виникає на підставі договору найму (якщо строк договору не менше трьох років), іпотека тощо. Ці ознаки роблять нерухоме майно специфічним

об'єктом, який потребує державної реєстрації для забезпечення правової визначеності та захисту прав власників.

Класифікацію нерухомого майна, відповідно до якої здійснюється облік у Державному реєстрі прав, потрібно здійснювати шляхом виділення таких його різновидів: 1) земельні ділянки, що призначені під забудову або для інших цілей використання; 2) природні комплекси, що призначені для їх експлуатації (родовища і т. д.); 3) житлова нерухомість (квартири, будинки, які використовуються для постійного чи тимчасового проживання людей); 4) нежитлова (комерційна) нерухомість (торгова, офісна, складська, промис-

лова, готельна, рекреаційна нерухома власність, інституційна і нерухомість, що призначена для змішаного використання); види нерухомості за ступенем готовності до експлуатації (споруди, введені в експлуатацію, будівлі, які потребують капітального ремонту або реконструкції, незавершене будівництво).

Встановлено, що з метою однозначного правового розуміння поняття та системи нерухомого майна, доцільно його повну класифікацію визначити в межах одного законодавчого акту, або це має бути розроблений і прийнятий новий Закон «Про нерухоме майно», або в розширеному змісті її викласти в межах окремого розділу ЦК України.

Список літератури:

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 1 липня 2004 року № 1952-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 51. Ст. 553.
3. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. Ст. 50.
4. Барц Я. Є. Адміністративно-правові основи реєстрації прав власності на нерухоме майно: *автореф. дис. ... канд. юрид. наук* : 12.00.07. Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2012. 20 с.
5. Кеча А. С. Адміністративно-правове регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно : *автореф. дис. ... канд. юрид. наук* : 12.00.07. Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2016. 22 с.
6. Колесников М. О. Адміністративні послуги з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно : *автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук* : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Запоріжжя, 2016. 20 с.
7. Куманська-Нор О. П. Адміністративні послуги у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в Україні в умовах децентралізації: *дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук* : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Ужгород, 2021. 217 с.
8. Сигидин В. М. Цивільно-правове регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно нотаріусами України: *автореф. дис. ... канд. юрид. наук* : 12.00.03 / Сигидин Віталій Михайлович ; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака. Київ, 2018. 20 с.
9. Слободянюк С. О. Правове регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно : *монографія*. К. : Юрінком Інтер, 2013. 271 с.
10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
11. Методичні рекомендації стосовно об'єктів нерухомого майна, права на які підлягають державній реєстрації: Рішення Колегії Державної реєстраційної служби України від 11.12.2012, протокол № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0006835-12#Text>.
12. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.
13. Житловий кодекс України від 30 червня 1983 р. № 5464-X. *Відомості Верховної Ради*. 1983. Додаток до № 28. Ст. 573.
14. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.
15. Законі України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 року № 1805-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39. Ст. 333.
16. Про затвердження національного класифікатора НК 018:2023: Наказ Мінекономіки від 16.05.2023 року № 3573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3573930-23#Text>.
17. Про затвердження Методичних рекомендацій стосовно визначення нерухомого майна, що знаходиться на земельних ділянках, право власності на які підлягає державній реєстрації: Наказ Міністерства юстиції України від 14.04.2009 № 660/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v660_323-09#Text.

18. Віталій Кучер. Правове регулювання поняття «нерухоме майно» за цивільним законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. № 6. 2013. С. 96–99.
19. Наталія Грущинська. Характеристика нерухомого майна як об'єкта цивільного права. *Підприємництво, господарство і право*. № 2. 2020. С. 23–30.
20. Мішустін М. К. Аналіз поняття нерухомості як об'єкта адміністративно-правового регулювання в Україні. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія «Право»*. № 10-2 том. 1. 2014. С. 132–134.
21. Пищида В. М. Окремі питання визначення ознак та видів публічного майна як об'єкту адміністративно-правових відносин. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 493–499.
22. Гусь А. І., Карабін Т. О., Ленгер Я. І., Менджул М. В., Савчин М. В., Сюсько М. М., Черевко П. П. Правовий режим публічного майна об'єднаних територіальних громад / за заг. ред. Я. В. Лазура. Ужгород, 2018. 212 с.
23. Публічна власність: проблеми теорії і практики: монографія / під заг. ред. В. А. Устименка / НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Чернівці: Десна Поліграф, 2014. 308 с.

Pylypenko Yu. P. REAL ESTATE AS AN OBJECT OF THE ADMINISTRATIVE PROCEDURE OF STATE REGISTRATION

The article defines the essence and content of real estate as an inter-branch legal category, identifies its varieties, and clarifies the features that identify it as an object of the administrative procedure of state registration.

As a result of the study, it was established that real estate as an object of the administrative procedure of state registration is land plots, as well as objects located on them, the movement of which is impossible without their depreciation and change of purpose. The main features of real estate as an object of state registration are: 1) physical inseparability with the land – the object is located on the land plot and cannot be moved without damage; 2) impossibility of moving without changing the purpose – moving such an object will lead to its depreciation or change of its functional purpose; 3) it is an object of property rights – this may be the right of ownership of a land plot, building, apartment or other capital object; 4) is an object of other property rights – these may be other rights, such as the right of use arising on the basis of a lease agreement (if the term of the agreement is not less than three years), a mortgage, etc.

It has been established that real estate registered in the State Register of Rights can be classified into the following types: 1) land plots intended for development or for other purposes of use; 2) natural complexes intended for their exploitation (fields, etc.); 3) residential real estate (apartments, houses used for permanent or temporary residence of people); 4) non-residential (commercial) real estate (commercial, office, warehouse, industrial, hotel, recreational real estate, institutional and real estate intended for mixed use); types of real estate by degree of readiness for operation (structures put into operation, buildings requiring major repairs or reconstruction, unfinished construction).

It has been established that in order to have a clear legal understanding of the concept and system of real estate, it is advisable to define its full classification within the framework of one legislative act, or a new Law «On Real Estate» should be developed and adopted, or its expanded content should be set out within a separate section of the Civil Code of Ukraine.

Key words: *real estate, state registration, real estate as an object of state registration, administrative procedure for state registration of real estate.*

Дата надходження статті: 31.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Радченко Р. О.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПОДАТКОВИЙ КОНТРОЛЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Статтю присвячено комплексному аналізу адміністративно-правових засад податкового контролю в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення національної економіки. Автором встановлено, що ефективність організації податкового контролю є визначальним чинником фінансової безпеки держави, адже саме через стабільність надходжень до бюджету забезпечується функціонування армії, соціальної сфери та базових інститутів суспільства. Аргументовано, що обмеження перевірочних повноважень податкових органів під час війни мало як позитивні, так і негативні наслідки: воно зменшило адміністративний тиск на бізнес, але водночас створило ризики зростання рівня податкових правопорушень та втрат бюджету. Доведено, що застосування сучасних інформаційних технологій, зокрема електронних кабінетів платника, автоматизованих систем аналізу податкових ризиків та інтегрованих баз даних, здатне компенсувати зниження ефективності традиційних форм контролю.

На підставі проведеного аналізу з'ясовано, що у післявоєнний період першочерговим завданням стане модернізація правових і організаційних механізмів податкового контролю відповідно до європейських стандартів належного урядування. Особливе місце у дослідженні посідає удосконалення процедур адміністративного оскарження рішень контролюючих органів, що має забезпечити дотримання принципів справедливості та верховенства права. Водночас підкреслюється необхідність формування партнерських відносин між державою та платниками податків, коли контроль виконує не лише фіскальну, а й превентивну та стимулюючу функції. Зроблено висновок, що податковий контроль у воєнний та післявоєнний період повинен розглядатися як комплексний інструмент державної політики, спрямований на відновлення економічної активності, боротьбу з тіньовими схемами та створення умов для сталого розвитку України.

Ключові слова: адміністративне законодавство, податковий контроль, фінансова безпека держави, воєнний стан, цифровізація.

Постановка проблеми. Сучасні виклики, пов'язані з повномасштабною війною та її наслідками для економіки України, зумовлюють необхідність переосмислення ролі та завдань податкового контролю. В умовах воєнного стану держава стикається з подвійним завданням: з одного боку, забезпечити стабільні надходження до бюджету для фінансування сектору безпеки й оборони, з іншого – створити сприятливе середовище для збереження економічної активності суб'єктів господарювання. Це підсилює актуальність дослідження адміністративно-правових засад податкового контролю саме у кризових і післякризових умовах.

Актуальність теми полягає в тому, що ефективність податкового контролю безпосередньо впливає на фінансову стійкість держави, можливість виконання соціальних зобов'язань та перспективи післявоєнного відновлення. Прийняття рішень щодо запровадження мораторію на проведення

податкових перевірок, перехід до ризик-орієнтованих методів адміністрування, впровадження цифрових інструментів контролю демонструють необхідність комплексного аналізу їх правових і практичних наслідків. Крім того, поступова інтеграція України до правового простору Європейського Союзу актуалізує завдання гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами good governance у сфері податків.

Отже, дослідження податкового контролю в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення дозволяє не лише визначити проблемні аспекти чинного регулювання, а й окреслити перспективні напрями його вдосконалення. Це забезпечує наукову новизну роботи та її практичну цінність для розвитку фінансово-правових механізмів сучасної України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання, пов'язані з особливостями правового регулювання правовідносин, що виникають

під час реалізації державної податкової політики, досліджували такі науковці як Л. Р. Біла-Тіунова, В. Я. Греца, Д. А. Кобильнік, І. В. Мазіна, Н. А. Маринів та ін. Водночас, наукові роботи переважної більшості науковців зосереджені на особливостях регулювання питань оподаткування, які запровадила держава у період дії воєнного стану. Натомість, у науці адміністративного права недостатньо наукових робіт, присвячених правовому регулюванню податкового контролю у періоди воєнного стану та повоєнної відбудови.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясувати адміністративно-правові засади здійснення податкового контролю в умовах воєнного стану та визначити напрями його вдосконалення у післявоєнний період відновлення економіки України. Для цього виконані такі завдання: 1) проведено аналіз нормативно-правової бази, що регулює податковий контроль в Україні під час воєнного стану, та визначено особливості її застосування; 2) розкрито проблеми реалізації податкового контролю в умовах обмежень перевірок і розширення цифрових механізмів адміністрування; 3) обґрунтовано перспективні напрями модернізації податкового контролю у післявоєнний період з урахуванням європейських стандартів та потреб національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Уведення в Україні правового режиму воєнного стану обумовило зміну правового регулювання порядку та підстав проведення податкового контролю.

Як зазначають з цього приводу деякі науковці, від початку повномасштабної війни країна прагне знайти найбільш ефективні інструменти для підтримки та безперебійного функціонування податкової системи, що зумовило запровадження низки трансформацій та реформ, проте, непередбачуваність військового часу та динамічні зміни в економічній структурі ускладнюють пошук ідеального рішення. Головним викликом у цьому аспекті є необхідність збалансувати стабільність економіки, підтримку національного бізнесу та громадян, і водночас забезпечити критично важливе фінансування для Збройних Сил [3, с. 24].

Необхідно погодитися з тим, що основна складність у процесі переходу системи оподаткування на функціонування у режимі воєнного стану полягає в тому, що будь-яка введена реформа має обмежений термін ефективності. Оскільки умови воєнної ситуації змінюються швидко, відповідно це вимагає від податкових органів виняткової гнучкості та швидкості реагування. Наприклад, рішення, яке було оптимальним у березні

2022 року (повне послаблення), може бути неприйнятним у 2024 році, коли економіка має демонструвати здатність до самофінансування та сталості.

Таким чином, підтримка податкової системи в умовах війни – це безперервний процес впровадження, моніторингу та швидкої корекції політик, що постійно балансує між виживанням економіки та потребами оборони.

Саме тому уже у 2023 році Законом України № 3453-IX від 9 листопада 2023 року «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо скасування мораторію на проведення податкових перевірок» (Закон № 3453-IX, 2023) було скасовано повний мораторій на проведення документальних податкових перевірок, запроваджений на початку повномасштабного вторгнення, але робить це вибірково і з урахуванням безпекових факторів. Унаслідок ухвалення цього Закону відновлено усі позапланові документальні перевірки (за наявності законних підстав, визначених Податковим кодексом України (далі – ПК України) (Закон № 2755-VI, 2010), а також планові документальні перевірки, але виключно для окремих категорій платників податків. Між тим, мораторій на документальні та фактичні перевірки продовжує діяти, зокрема для платників єдиного податку I та II груп (продовжено до 1 грудня 2024 року), а також платників, чия податкова адреса знаходиться на тимчасово окупованих територіях (ТОТ) або територіях активних бойових дій (ТБД) – до дати завершення окупації/бойових дій.

Закон № 3453-IX також відновлює перебіг строків давності (1095 днів) для перевірок. Це означає, що відлік строку, протягом якого податкова може провести перевірку, починає діяти знову, що дозволяє контролюючим органам перевіряти періоди, які раніше були захищені мораторієм.

Між тим, певні зміни торкнулися складання плану-графіку документальних перевірок, який формується без урахування вимог п. 77.2 ст. 77 ПК України, зміни до плану-графіка можуть вноситися щомісячно, враховуючи: форс-мажорні обставини; безпечні умови для проведення перевірок [3, с. 683]. При цьому висунуто вимогу щодо обов'язкового оприлюднення оновленого плану-графіка на сайті Державної податкової служби (ДПС) до останнього дня місяця, коли його затверджено.

До того ж, варто зазначити, що для окремих категорій (підакцизні товари, гральний бізнес, фінансові/платіжні послуги) загальне правило

про можливість проведення планової перевірки не раніше ніж через 2 місяці з дня оприлюднення оновленого плану-графіка не застосовується, а діє з урахуванням таких особливостей: перевірка може проводитися не раніше ніж через 30 днів після оприлюднення, за умови направлення копії наказу та повідомлення не пізніше ніж за 10 днів до початку перевірки [3, с. 114].

Відповідно до змін, внесених до ПК України Законом № 3453-ІХ, якщо платник сплатив податкове зобов'язання протягом 30 днів з дати отримання податкового повідомлення за результатами перевірки, то штрафні санкції скасовуються; пеня не нараховується, однак, сплачене зобов'язання не підлягає оскарженню.

Таким чином, після скасування мораторію податковий контроль набув цільового і ризик-орієнтованого характеру, оскільки перевірки зосереджуються на найбільш ризикових секторах (підакциз, фінансові послуги, азартні ігри, нерезиденти), із чітким регламентом формування плану-графіка і захисними механізмами для бізнесу (строки, повідомлення, можливість уникнення штрафів).

Як вірно зазначають деякі науковці, податкова перевірка є невід'ємною складовою податкового контролю, що поєднує в собі інструментальний, методичний і примусовий аспекти. Вона виконує функції забезпечення фінансової дисципліни, зворотного зв'язку та попередження порушень, а тому податкова перевірка виступає центральним елементом реалізації контрольної функції держави в податковій сфері [4, с. 27].

З огляду на таке, поновлення податкових перевірок після майже однорічного мораторію на їх проведення, можна розцінювати позитивно, оскільки указані заходи також спрямовані за досягнення балансу між фіскальними інтересами держави та захистом інтересів бізнесу.

Ще однією особливістю, на яку слід звернути увагу в межах цього дослідження, це запроваджені Законом України № 3813-ІХ від 18 червня 2024 року «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей податкового адміністрування під час воєнного стану для платників податків з високим рівнем добровільного дотримання податкового законодавства» є специфіка адміністрування для платників з високим рівнем добровільного дотримання податкового законодавства [5, с. 4]. Зокрема, указаним Законом введено поняття комплаєнс (управління податковими ризиками) та розширено зміст поняття «податковий ризик», а також запроваджено Перелік платників податків з високим рівнем добро-

вільного дотримання, які можуть користуватися перевагами в адмініструванні під час воєнного стану. За платниками з Переліку закріплюється комплаєнс-менеджер, який забезпечує взаємодію з ДПС, в тому числі дистанційно. Окрім того, скорочено строки камеральних і документальних перевірок у справах бюджетного відшкодування ПДВ: до 5 і 10 робочих днів відповідно. Також встановлено, що платники з Переліку отримують індивідуальні консультації (до 15 календарних днів) та право отримати відповідь на запит стосовно інформації про ризики протягом 5 днів.

Окрім того, як обґрунтовано доводять деякі науковці, умови воєнного часу мають особливий вплив на фізичну можливість виконувати певні податкові обов'язки. У якості прикладу вчені наводять підприємства, розташовані на окупованих територіях або в зоні активних бойових дій, стикаються зі значними проблемами у веденні належного документообігу та поданні звітності. Законодавець вирішив цю проблему шляхом внесення змін, які передбачають спеціальні процедури для платників податків у таких випадках. Крім того, Державна податкова служба України запровадила електронні сервіси та телекомунікаційні канали для полегшення дотримання вимог Податкового кодексу, але доступ до цих сервісів обмежений у деяких регіонах через пошкодження інфраструктури та питання безпеки [6, с. 49-50].

Тобто деякі запроваджені ще на початку введення воєнного стану заходи захисту таких платників податків, виявилися неефективними.

Зокрема, Закон України № 2260-ІХ від 12 травня 2022 року підпункт 69.1 пункту 69 підрозділу 10 Розділу XX «Перехідні положення» ПК України було викладено у новій редакції, яка фактично запровадила додаткову вимогу щодо документального підтвердження неможливості виконання платником податків обов'язків, визначених у цьому підпункті, що на практиці виявляється складним для виконання.

На це звертають увагу деякі науковці, зазначаючи, що практичне застосування цих вимог свідчить, що контролюючий орган у більшості випадків відмовляє платникам податків щодо визнання неможливості виконання податкових обов'язків [8, с. 388].

При цьому необхідно погодитися з думкою І. В. Мазіної, яка переконливо доводить, що введення воєнного стану не тільки суттєво ускладнило цей процес, але й вимагає негайного зменшення податкового навантаження як з метою урегулювання якнайшвидшої адаптації економіки

країни до реалій воєнного стану, так і забезпечення її швидкого відновлення у подальшому. На підставі дослідження практики правозастосування вчена зазначає, що часті зміни, окрім позитивних наслідків, спричиняють нові проблеми, так як багато норм суперечать одна одній, що негативно відображається як на стані регулювання відповідних суспільних відносин, так і дотриманні прав та інтересів осіб [9, с. 260].

Отже, регулювання податкових перевірок та деяких інших питань, пов'язаних з податковими правовідносинами, у період воєнного стану має свою специфіку, обумовлено потребою забезпечення (підтримки) функціонування бізнесу в надскладних економічних та фактичних умовах з одночасним збереженням держаних фіскальних інтересів.

Що стосується повоєнного періоду, то з цього приводу слід зазначити, що післявоєнна Україна матиме складну соціально-економічну конфігурацію: значне боргове навантаження, низькі доходи домогосподарств, залежність від міжнародної допомоги, потребу у стабільному фінансуванні сектору безпеки та оборони. У таких умовах податковий контроль перетворюється на один із ключових механізмів підтримки бюджетної стабільності.

З одного боку, держава буде змушена посилювати фіскальну дисципліну, щоб мінімізувати втрати від ухилення від оподаткування, тіньової економіки та агресивного податкового планування. Це означає, що податкові перевірки після війни набиратимуть системності й цільового характеру: пріоритетними стануть галузі з високими ризиками (підакцизна продукція, фінансові послуги, гральний бізнес, великі експортери) [10, с. 22].

З іншого боку, надмірний тиск на бізнес у період відбудови може загальмувати економічну активність. Тому акцент має робитися на ризик-орієнтованому контролі: перевірки повинні проводитися на підставі прозорих критеріїв, із використанням аналітичних інструментів та цифрових рішень (Big Data, автоматизовані системи моніторингу). Саме цифровізація створить можливість здійснювати контроль без зайвих витрат для бізнесу та держави, забезпечуючи швидке реагування на податкові ризики.

Ураховуючи, що домогосподарства й бізнес після війни матимуть обмежені ресурси, важливим стане баланс між фіскальними потребами та гарантіями прав платників податків. Адміністративні процедури оскарження рішень податкових органів мають бути простими, доступними та інтегрованими в електронні сервіси, що сприятиме формуванню довіри між державою та бізнесом.

Окремо варто врахувати процеси євроінтеграції: навіть без негайного членства в Європейському Союзі (ЄС), Україна повинна адаптувати податковий контроль до європейських стандартів good governance – прозорості, підзвітності, партнерських відносин із платниками, що забезпечить сумісність української системи з майбутнім правовим простором ЄС і полегшить залучення іноземних інвестицій.

Отже, у післявоєнний період податкові перевірки мають бути: цільовими та ризик-орієнтованими, а не масовими; цифровізованими, із застосуванням сучасних технологій аналітики даних; прозорими і прогнозованими для бізнесу; такими, що поєднують фіскальну функцію (забезпечення доходів бюджету) та стимулюючу (створення сприятливих умов для економічного зростання). У цьому сенсі податковий контроль стане не просто інструментом державного управління, а важливою складовою національної стратегії відновлення та інтеграції України до європейського правового простору.

Висновки. Проведений у цій статті науково-правовий аналіз показав, що податковий контроль у період воєнного стану набув особливого значення як елемент забезпечення фінансової стабільності держави. Нормативні зміни, зокрема Закон № 3453-IX та положення ПК України, встановили тимчасові правила здійснення перевірок, що дозволили поєднати потребу у фіскальній дисципліні з умовами воєнної небезпеки та обмеженими можливостями бізнесу. При цьому систематизація особливостей проведення податкових перевірок у воєнний час свідчить про прагнення держави до збереження контрольних функцій у найбільш ризикових секторах економіки (підакцизна продукція, фінансові послуги, гральний бізнес, діяльність нерезидентів), водночас забезпечуючи певні гарантії платникам щодо строків, порядку повідомлення та умов безпеки.

Післявоєнний період вимагатиме трансформації податкового контролю: від масових перевірок – до ризик-орієнтованих, цифровізованих і прозорих механізмів моніторингу, що дозволить збалансувати інтереси держави (стабільні податкові надходження для фінансування відновлення та безпеки) та бізнесу (мінімізація адміністративного тиску, створення умов для зростання). На підставі проведеного аналізу з'ясовано, що цифровізація податкових процедур, прозорість та адаптація до європейських стандартів good governance є ключовими передумовами для ефективного податкового контролю після війни, а це, у свою чергу, сприя-

тиме формуванню довіри між державою і платниками податків та полегшить інтеграцію України до європейського правового простору. У підсумку можна зазначити, що податковий контроль у воєнний і післявоєнний періоди виконує подвійну роль,

виступаючи з однієї сторони він інструментом забезпечення доходів бюджету та водночас чинником стимулювання економічної активності, адже передбачає створення прозорих і справедливих правил гри для всіх учасників ринку.

Список літератури:

1. Греца В. Я. Модифікація податкової системи в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2023. Том 2 № 78. С. 24–31.
2. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо скасування мораторію на проведення податкових перевірок: Закон України від 09.11.2023 № 3453-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3453-20#Text>.
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
4. Біла-Тіунова Л. Р. Теоретичні підходи до визначення сутності податкових перевірок та правові обмеження їх здійснення під час дії воєнного стану в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2024. Вип. 5. С. 24–27.
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей податкового адміністрування під час воєнного стану для платників податків з високим рівнем добровільного дотримання податкового законодавства: Закон України від 18.06.2024 № 3813-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3813-IX#Text>.
6. Литвинова К. А., Кобильнік Д. А. Особливості здійснення податкового обов'язку в умовах воєнного стану. *Приватне і публічне право*. 2024. № 4. С. 47–54.
7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану: Закон України № 2260-IX від 12.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2260-20#n5>.
8. Маринів Н. А. Особливості правового регулювання податкового контролю в особливих умовах: теоретичні та практичні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 384–389.
9. Мазіна І. В. Правове регулювання діяльності податкових органів у період воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 258–260.
10. Шаповал Н., Федосєєнко М., Терещенко О. Повоєнне відновлення України. *Нові ринки та цифрові рішення*. Policy Paper. 2022. 28 с.

Radchenko R. O. TAX CONTROL IN THE CONDITIONS OF MARTIAL ARTS AND POST-WAR RECONSTRUCTION

The article is devoted to a comprehensive analysis of the administrative and legal principles of tax control under martial law and post-war recovery of the national economy. The author establishes that the effectiveness of tax control is a determining factor in the financial security of the state, because it is precisely through the stability of budget revenues that the functioning of the army, the social sphere and basic institutions of society is ensured. It is argued that the restriction of the audit powers of tax authorities during the war had both positive and negative consequences: it reduced administrative pressure on business, but at the same time created risks of increasing the level of tax offenses and budget losses. It is proved that the use of modern information technologies, in particular electronic payer offices, automated tax risk analysis systems and integrated databases, can compensate for the decrease in the effectiveness of traditional forms of control.

Based on the analysis, it was found that in the post-war period the primary task will be to modernize the legal and organizational mechanisms of tax control in accordance with European standards of good governance. A special place in the study is occupied by the improvement of procedures for administrative appeals of decisions of regulatory bodies, which should ensure compliance with the principles of justice and the rule of law. At the same time, the need to form partnerships between the state and taxpayers is emphasized, when control performs not only fiscal, but also preventive and stimulating functions. It is concluded that tax control in the war and post-war period should be considered as a comprehensive instrument of state policy aimed at restoring economic activity, combating shadow schemes and creating conditions for the sustainable development of Ukraine.

Key words: administrative legislation, tax control, financial security of the state, martial law, digitalization.

Дата надходження статті: 17.10.2025

Дата прийняття статті: 10.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Устинова І. П.

Державний університет «Київський авіаційний інститут»

Гольдберг Н. О.

Державний університет «Київський авіаційний інститут»

ПИТАННЯ ФІНАНСОВОГО ТА СУДОВОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ВОЄННИХ ПОДІЙ В УКРАЇНІ

Воєнні події в Україні останніми роками спричинили таке ганебне і важке соціальне явище, як виникнення таких дітей, що постраждали від військових подій. Зрозуміло, що держава та суспільство не можуть залишатися осторонь від усунення наслідків таких процесів через регулювання правового статусу таких осіб, надання соціальної та фінансової допомоги тощо. Проаналізовано нормативну базу по фінансуванню таких дітей, проаналізовано звітність фінансових органів в частині соціальних виплат такій категорії суб'єктів. На жаль, поки що механізм захисту таких дітей є не досконалим та визначається як бюрократичний та такий, що потребує не лише адміністративного, а і судового захисту таких дітей. Численні судові справи в адміністративному судочинстві показують, що існують численні помилки щодо правозастосування на місцях, і не сприяють забезпеченню механізму захисту прав осіб, що постраждали від воєнних подій на території України. Фінансова допомога та судовий захист таких дітей виступає актуальним завданням законодавця та потребує правової оцінки та удосконалення. Зроблено висновок, що чинне законодавство по захисту дітей, постраждалих внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, намагається відповідати міжнародним стандартам, що наближує законодавче поле до права ЄС. Огляд наукових досліджень відображає глибоке вивчення проблем правового захисту захисту дітей у воєнний час, акцентуючи увагу на міжнародних стандартах на національних змінах. Запропоновано особливу увагу, слід приділяти питанням удосконалення нормативно-правових механізмів, наданню статусу «дитина війни», а також комплексній допомозі через соціальні виплати, психологічну підтримку та освітні програми. Перспективами досліджень є питання необхідності адаптації законодавства під сучасні умови, враховуючи велику кількість постраждалих дітей і критичну роль у захисті їх прав.

Ключові слова: дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, соціальний захист, права дитини, статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, фінансування захисту дітей, представництво в суді, адміністративне судочинство, судовий захист дітей.

Постановка проблеми. Стратегічним та загальнонаціональним пріоритетом державної політики є охорона дитинства, реалізація прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток [1]. В статті 1 Конвенції ООН [2] визначено, що «дитиною є кожна людська істота, яка не досягла віку вісімнадцяти років». Норми Закону України «Про охорону дитинства» узгоджуються із положеннями Конвенції ООН про права дитини [2], тому у випадках нечіткості або правових колізій у правових документах, що регулюють спірні відносини, які стосуються малолітніх та неповнолітніх осіб, в нашому аспекті маємо на увазі дітей, що постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, держава зобов'язана

забезпечити особливий правовий захист дітей, які вступають у конфлікт із законом або зазнають неправомірного впливу з боку дорослих, подій чи обставин, а суди повинні якнайкраще сприяти додержанню прав дитини відповідно до процесуального законодавства та ст. 3 Конвенції ООН про права дитини [2]. Зауважимо, що воєнні дії в Україні потужно систематично і системно негативно впливають на дітей. Серед факторів впливу можна відзначити: фізичну безпеку та життєві потреби, які знижуються через обстріли, руйнування інфраструктури, які забезпечують їх права (житло, школи, лікарні); дефіцит базових послуг (охорона здоров'я, отримання освіти, здорове харчування); евакуація, внутрішня та зовнішня міграція, яка призводить до тимчасового влаш-

тування, що породжує процеси бездоглядності, зниження контролю з боку дорослих, роз'єднання з рідними та залишення або торгівля дітьми. «За даними Офісу Генерального прокурора, станом на 31.12.2022 загинуло 450 дітей, 872 було поранено. Зазначені дані не можна вважати остаточними, оскільки триває робота зі встановлення фактів вчинення злочинів у місцях активних бойових дій, на тимчасово окупованій і деокупованій території. Водночас кількість дітей, які загинули чи були поранені протягом 10 місяців після повномасштабного вторгнення РФ, майже у 4,5 разів перевищує кількість дітей, які постраждали від початку збройної агресії РФ з 2014 року» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання захисту прав та інтересів дітей досліджували О.А. Біда, А.Б. Блага, М.В. Буроменський, А.П. Бущенко, І.В. Малишко, О.А. Мартиненко, Т.В. Михайліна, О.В. Легка, Н.М. Оніщенко, П.І. Пархоменко, К. Рашевська, О.В. Сердюк, М.Г. Статкевич, В.М. Стещенко, О.Г. Турченко, І.С. Щebetун та ін. Водночас питання захисту прав дітей в умовах воєнного часу наразі є не лише актуальним, але й першочерговим, окрему увагу слід звернути на повоєнні заходи відновлення таких дітей. Сімакова С.І., Малишко І.В. [4] зосереджуються на необхідності дотримання міжнародних стандартів в захисті дітей. Кривов'яз О.В. концептуально обґрунтовує захист прав дітей, що постраждали внаслідок збройного конфлікту в Україні та пошуку шляхів їх забезпечення [5].

Турченко О.Г. проведено дослідження наслідків впливу збройної агресії на життя дитини та виявлено особливості забезпечення окремих прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні [6].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз стану правового регулювання допомоги дітям, що постраждали від збройного конфлікту в контексті фінансової та судової діяльності в Україні. Завданням є наведення суттєвих аспектів здійснення допомоги дітям, що постраждали від збройного конфлікту в Україні саме у фінансовій та судовій складових.

Виклад основного матеріалу. Поняття «дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» визначається законодавчо Законом України «Про охорону дитинства» в ст.1. [7]. Це «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, – дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насиль-

ства, була викрадена, депортована або примусово переміщена, залучалася до участі у військових формуваннях, незаконно утримувалася, у тому числі в полоні, дитина, батьки (один із батьків), опікун, піклувальник, інший законний представник якої зникли безвісти за особливих обставин або померли (загинули) внаслідок отриманих у результаті збройного конфлікту поранення, контузії або каліцтва на території України чи за кордоном, а також дитина, позбавлена батьківського піклування внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту». Отже, законодавець визначає життєво складні обставини та наслідки для дітей, що стали жертвами військових подій в Україні. Зрозуміло, що держава забезпечує захист таких дітей і вживає необхідних заходів щодо їхньої підтримки та реабілітації [8].

Важливою складовою в цих процесах є надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів. Такий порядок та механізм визначається Постановами Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2017 року № 268. Законодавець з 1 вересня 2025 року спростив порядок отримання такого статусу своєю Постановою КМУ № 1065 [9].

За даними ювенальних прокурорів, кількість дітей, постраждалих від війни, становить 2590. З них близько 1960 дітей отримали поранення різного ступеня тяжкості, а 630 дітей було вбито. Крім цього, за оцінками Міністерства соціальної політики, понад 7,5 мільйонів українських дітей можна вважати постраждалими від воєнних дій у широкому розумінні, включаючи моральну травму і втрати близьких. Кожна п'ята дитина в Україні зазнала втрати рідних через війну [11].

За інформацією Міністра соціальної політики, сім'ї та єдності України Деніса Улютіна, статус постраждалих від війни вже понад 412 тисяч дітей, але це не остаточна цифра. Понад мільйон дітей були змушені тікати від війни, тисячі пережили страти та травми [12].

Статистика за 2024-2025 роки показує, що понад 2,590 дітей отримали офіційний статус постраждалих від війни, а загальне число дітей, які зазнали поранень, втрат чи психологічних травм через війну, є значно більшим. Відповідно, держава намагається реагувати комплексно через соціальні виплати, психологічну підтримку, безкоштовне харчування і освіту. Статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів на підставі психологічного насильства [13].

Розуміємо, що масштаби та цифри вражають. Механізми адміністративних процедур з надання

статусу чітко визначені законодавчо. Звісно, при здійсненні таких процедур виникає численна кількість ситуацій, коли захист права дитини на надання статусу відбувається в адміністративних судах.

Права дітей, постраждалих від війни в Україні, суттєво порушені у різних сферах життя. Основні порушення включають: право на життя та здоров'я через загибель, поранення та психологічні травми внаслідок бойових дій та використання вибухової зброї у населених пунктах; право на безпеку: діти на тимчасово окупованих територіях перебувають під ризиком викрадення, насильства, в тому числі сексуального; право на сімейне життя: багато дітей розлучені з батьками через загибель, розлучення родин, депортацію, внутрішнє або зовнішнє переміщення; право на освіту: руйнування шкіл, недоступність навчання через військові дії та переселення; право на соціальний захист і психологічну допомогу. Перераховані права потребують фінансування та судового захисту, які є складними за процедурами отримання та реалізації.

Україна проводить фінансову допомогу постраждалим дітям. Фінансування допомоги дітям, які постраждали під час війни в Україні, здійснюється переважно з державного бюджету та за підтримки міжнародних донорів. Основним нормативним актом, що регулює це питання, є Постанова Кабінету Міністрів України № 1065 від 01.09.2025 року, яка визначає порядок надання статусу «дитина війни» та встановлює розмір соціальних виплат і пільг, які встановлюють розміри і порядок виплат, а також соціальні послуги, що надаються через державні та місцеві органи соцзахисту з підтримкою міжнародних партнерів, з урахуванням реальної статистики постраждалих.

Відповідно п. 1 ст. 18 Закону «Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат» передбачені такі види виплат: надання компенсації за шкоду життю та здоров'ю дитини у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України; надання невідкладної проміжної компенсації за шкоду життю та здоров'ю дитини у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України; надання послуг з оздоровлення та відпочинку відповідно до Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей»; надання державної цільової підтримки для здобуття професійної (професійно-

технічної), фахової передвищої та вищої освіти для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей з інвалідністю відповідно до законодавства; матеріальне та соціально-побутове забезпечення дітей з інвалідністю відповідно до законодавства; надання одноразової компенсації та щорічної допомоги на оздоровлення дітям з інвалідністю, постраждалим внаслідок дії вибухонебезпечних предметів; надання державної соціальної допомоги дітям з інвалідністю, в тому числі дітям з інвалідністю, яка пов'язана з пораненням чи іншим ушкодженням здоров'я від вибухонебезпечних предметів, відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю»; надання одноразової матеріальної допомоги дитині, яку визнано такою, яка постраждала від торгівлі дітьми, відповідно до Закону України «Про протидію торгівлі людьми»; виплату пенсії у зв'язку з втратою годувальника, державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю відповідно до законодавства; житлове забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відповідно до законодавства; надання матеріальної підтримки та інших пільг, передбачених законодавством. Порядок призначення цих виплат регламентовано відповідними нормативними документами, що передбачають подачу заяв до структурних підрозділів соціального захисту [14].

Якщо в цифрах, то за цим статусом дітям війни передбачені та надаються разові виплати у розмірі 10–15 тисяч гривень залежно від тяжкості випадку, а також щомісячна допомога для дітей з інвалідністю, що сягає 2–3 тисяч гривень. У 2025 році було запроваджено додаткову «зимову підтримку» у 6,500 гривень для найбільш вразливих категорій, включно з дітьми війни з числа внутрішньо переміщених осіб [15].

На додаток, щорічна матеріальна допомога у розмірі 2,000 гривень надається кожній дитині зі статусом «постраждала внаслідок воєнних дій». Кошти спрямовуються на лікування, освіту, реабілітацію, а також базові потреби дитини та її родини. Нажаль, у звіті Мінсоцполітики про виконання паспорта бюджетної програми на 2024 рік окремим рядком не виділено сумми, що були проведені на дітей, що постраждали, тому складно оцінити частку бюджетних видатків на таку категорію осіб [16].

Бачимо, що сумми допомог не значні, часто нижче розміру прожиткового мінімуму, враховуючи те, що сім'ї, які мають таких дітей, також

мають суттєві втрати в результаті військових подій. Але навіть такі компенсації можуть давати можливість дітям реалізації їх основних базових прав, визначені міжнародними стандартами, зокрема Конвенцією ООН прав дитини, а також національним законодавством України. До них належить право на життя, виживання і розвиток, право на захист від насильства, експлуатації, жорсткого поводження, а також на особливий захист у воєнних конфліктах, право на освіту, доступ до медичної допомоги, належний рівень життєвих умов і соціальний захист.

За даними досліджень і аналітики, донорська допомога Україні, спрямована на підтримку дітей, постраждалих від збройного конфлікту з 2022 по 2025 роки, становила сотні мільйонів доларів США. Ця допомога надходила як від урядів країн, так і від міжнародних організацій та благодійних фондів і включала фінансові впливання на соціальний захист, освіту, медичну допомогу, психологічну підтримку, житлову реставрацію та інші потреби дітей у кризових умовах. Точна сума виділених коштів без деталізації за категоріями змінюється, проте оцінки для донорської допомоги на загальний гуманітарний захист в Україні у цей період сягають більшої частини мільярда доларів, з яких значна частина спрямована саме на потреби дітей та сімей, постраждалих від війни. Наприклад, за період конфлікту Канада, ЄС, США та інші донори значно розширили фінансування проєктів підтримки дітей, інфраструктури та гуманітарних програм.

Права дітей, постраждалих від військового конфлікту в Україні, на практиці порушуються, зрозуміло, що держава впроваджує законодавчі і соціальні механізми захисту, допомоги й судового розгляду для відновлення прав та підтримки постраждалих дітей та їх родин.

Судовий захист реалізується через державні органи і правозахисні інституції які виступають представниками в адміністративних судах. Відмітимо наступний перелік питань, що входять до функцій державних та громадських інституцій: розгляд справ про порушення прав дітей у судах, представництво інтересів дітей у правових спорах, компенсацію моральної та матеріальної шкоди, залучення до відповідальності винних у порушеннях, включно з воєнними злочинами, правовий захист дітей, які втратили батьківське піклування, через сімейні форми виховання, опікунство, усиновлення та прийомні сім'ї.

Звернемося до судової практики. Однією з численних показових адміністративних справ щодо

захисту прав дітей, які постраждали від збройної агресії, є справа № 360/3668/18 [17], у якій позивачка в інтересах неповнолітньої дитини оскаржувала відмову Сватівської районної державної адміністрації Луганської області надати статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Незважаючи на те, що безпосередні бойові дії в місті Сватове не велись, воно було включене до затвердженого переліку населених пунктів, де проводилась антитерористична операція. Дитина зазнала психологічного насильства у зв'язку з воєнними подіями, однак комісія з питань захисту прав дитини відмовила у наданні статусу, посилаючись на відсутність активних бойових дій у конкретному населеному пункті. Суд першої інстанції задовольнив позов, визнав рішення комісії протиправним і зобов'язав повторно вирішити питання щодо надання статусу на підставі поданої заяви, зазначивши, що перебування дитини у зоні проведення АТО, навіть без прямих бойових зіткнень, уже створює ризики психологічної травматизації й відповідає умовам Порядку, затвердженого постановою КМУ № 268. Апеляційний суд скасував рішення першої інстанції, а Верховний Суд, переглянувши справу у 2023 році, залишив касаційну скаргу без задоволення, підтримавши позицію апеляції. Водночас сама аргументація сторін і контекст справи мають особливе значення для сучасної практики, оскільки демонструють різні підходи до тлумачення поняття «постраждала дитина». На відміну від цієї позиції, у більш новій справі № 200/4821/22-а [18], розглянутій Донецьким окружним адміністративним судом, суд дійшов протилежного висновку: проживання дитини в умовах активних бойових дій, перебування під обстрілами та тривале укриття вже є достатніми підставами для встановлення статусу без вимоги «прямих доказів» завдання шкоди. На основі аналізу Закону «Про охорону дитинства», Порядку № 268 та Конвенції ООН про права дитини суд наголосив на пріоритетності принципу найкращих інтересів дитини та необхідності врахування психологічної шкоди навіть без медичних підтверджень. Зобов'язавши орган соціального захисту надати статус, суд продемонстрував більш прогресивний, гуманітарний підхід, який відповідає міжнародним стандартам. Порівняння цих справ показує, що судова практика щодо визнання дітей постраждалими внаслідок війни еволюціонує від формально-територіального підходу до сутнісного, орієнтованого на реальні наслідки для психічного та фізичного стану

дитини. Аналіз понад 1200 справ, розглянутих адміністративними судами у 2022–2024 роках, свідчить, що близько 70% рішень ухвалено на користь заявників, що демонструє системну проблему формального підходу органів соцзахисту та нагальну потребу у вдосконаленні законодавства, включаючи уточнення критеріїв доказування, розширення переліку підтверджуючих обставин і закріплення презумпції на користь захисту дитини у випадках сумнівів. Така практика вказує на необхідність підвищення стандартів діяльності органів державної влади та забезпечення реального, а не декларативного фінансового й правового захисту дітей, що постраждали від війни.

Окремі позиції Верховного Суду підкреслюють, що органи влади зобов'язані застосовувати принцип презумпції вразливості дітей під час війни та діяти на користь їхнього захисту, навіть якщо заявник не може надати повний пакет документів через об'єктивні обставини воєнного часу.

Висновки. Огляд наукових досліджень відображає глибоке вивчення проблем правового захисту дітей у воєнний час, акцентуючи увагу на міжнародних стандартах на національних змінах. Особливу увагу, вважаємо, слід приділяти питанням удосконалення нормативно-правових механізмів, наданню статуту «дитина війни», а також комплексній допомозі через соціальні виплати, психологічну підтримку та освітні програми. Перспективами досліджень є питання необхідності адаптації законодавства під сучасні умови, враховуючи велику кількість постраждалих дітей і критичну роль у захисті їх прав.

Юридично-адміністративний механізм приєднання статусу та надання допомоги зазнав удосконалень, серед яких спрощення процедури отримання статусу та розширення соціальних

гарантій. Аналіз наукової проблематики у сфері захисту прав дітей, постраждалих від збройного конфлікту в Україні, демонструє гостру актуальність цього питання як стратегічного національного пріоритету. Державна політика зосереджена на забезпеченні захисту та підтримки дітей у складних умовах військового часу, що охоплює правовий, соціальний, медичний та психологічний аспекти. Визначення дитини відповідно до Конвенції ООН і національного законодавства, дозволяє законодавчо закріпити гарантії особливого правового захисту з урахуванням реальних ризиків та наслідків воєнних дій, зокрема фізичних ушкоджень, психологічних травм, втрати батьківського піклування тощо.

Враховуючи статистичні дані та масштаби проблеми, фінансова допомога держави, хоча й присутня, часто виявляється недостатньою для повноцінного забезпечення базових потреб дітей, постраждалих від війни. Роль міжнародної донорської підтримки є суттєвою у доповненні ресурсів, проте існує потреба у підвищенні стандартів організації соціальної підтримки, реабілітації та судового захисту.

Отже, ключовими висновками є стратегічна важливість комплексного, системного підходу держави до захисту дітей у контексті збройного конфлікту, необхідності подальшого вдосконалення законодавства з урахуванням сучасної судової практики, посилення принципу презумпції вразливості дітей та пріоритету їх найкращих інтересів, а також нарощування ефективності фінансової, соціальної та правової підтримки на засадах міжнародних стандартів ірреальних потреб постраждалих дітей. Такі заходи мають забезпечити реальний, а не декларативний захист, що відповідає сучасним викликам і масштабам проблеми.

Список літератури:

1. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III *Сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 03.09.2025).
2. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 *Сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 05.09.2025).
3. Щорічна доповідь про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. *Сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/dity-viiny>
4. Сімакова С. І., Малишко І. В. Міжнародно-правове регулювання соціального захисту безпритульних та бездоглядних дітей в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023. Серія ПРАВО. Випуск 76: частина 1, с. 60–66.
5. Кривов'яз О. В. Захист прав дитини в умовах збройного конфлікту. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2017. Вип. 27. С. 80–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuk_2017_27_11. (дата звернення: 29.09.2025)
6. Турченко О. Г., Забезпечення прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні. *Аналітико-порівняльне правознавство*. № 2. 2022. С. 6–14.

7. Про охорону дитинства: Закону України від 26.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14?find=1&text=%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D0%B8#Text>
8. Статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів на підставі психологічного насильства. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/status-ditini-iaka-postrazhdala-vnaslidok-vojen-nix-dii-ta-zbroinix-konfliktiv-na-pidstavi-psixologichnogo-nasilstva>.
9. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 268: Постанова КМУ від 01.09.2025 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1065-2025-%D0%BF#Text>
10. Статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів на підставі психологічного насильства. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/status-ditini-iaka-postrazhdala-vnaslidok-vojen-nix-dii-ta-zbroinix-konfliktiv-na-pidstavi-psixologichnogo-nasilstva>.
11. За минулий рік кількість постраждалих від війни дітей в Україні зросла на 50% URL: <https://espreso.tv/viyna-z-rosiyeyu-za-minuliy-rik-kilkist-postrazhdalikh-vid-viyni-ditey-v-ukraini-zroslo-na-50-pavlova>.
12. Уряд розширив можливості для надання статусу дитини, яка постраждала від війни. URL: <https://www.msp.gov.ua/press-center/news/uryad-rozshyryv-mozhlyvosti-dlya-nadannya-statusu-dytyyny-yaka-postrazhdala-vid-viyny>.
13. Статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів на підставі психологічного насильства. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/status-ditini-iaka-postrazhdala-vnaslidok-vojen-nix-dii-ta-zbroinix-konfliktiv-na-pidstavi-psixologichnogo-nasilstva>.
14. Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат: Закон України від 08.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3999-20#Text>.
15. Що дає статус дитина війни: пільги та виплати 2025. URL: <https://kokl.ua/shho-daye-status-dytyna-vijny-pilgy-ta-vyplaty-2025/>.
16. Звіт про виконання паспорта бюджетної програми на 2024 рік URL: <https://www.msp.gov.ua/legislation/regulatory-framework/regulatory-framework-24>.
17. Справа № 360/3668/18: постанова Верховного Суду від 06.07.2023 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108594040#>.
18. Справа № 200/4821/22-а. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108594040>.

Ustynova I. P., Holdberh N. O. ISSUES OF FINANCIAL AND LEGAL PROTECTION OF CHILDREN AFFECTED BY THE WAR IN UKRAINE

Military events in Ukraine in recent years have led to such a shameful and difficult social phenomenon as the emergence of children affected by military events. It is clear that the state and society cannot remain aloof from eliminating the consequences of such processes by regulating the legal status of such persons, providing social and financial assistance, etc. The regulatory framework for financing such children has been analyzed, as have the reports of financial authorities regarding social payments to this category of individuals. Unfortunately, the mechanism for protecting such children is still imperfect and is considered bureaucratic, requiring not only administrative but also judicial protection for such children. Numerous court cases in administrative proceedings show that there are numerous errors in the application of the law at the local level, which do not contribute to ensuring the mechanism for protecting the rights of persons affected by military events on the territory of Ukraine. Financial assistance and judicial protection for such children is a pressing task for the legislator and requires legal assessment and improvement. It is concluded that the current legislation on the protection of children affected by war and armed conflict attempts to comply with international standards, bringing the legislative field closer to EU law. The review of scientific research reflects an in-depth study of the problems of legal protection of children in wartime, focusing on international standards and national changes. It is proposed that particular attention should be paid to improving regulatory and legal mechanisms, granting the status of 'war child', and providing comprehensive assistance through social benefits, psychological support and educational programmes. Future research should focus on the need to adapt legislation to current conditions, given the large number of affected children and the critical role in protecting their rights.

Key words: children affected by war and armed conflict; social protection; children's rights; status of children affected by war and armed conflict; funding for child protection; legal representation; administrative proceedings; judicial protection of children.

Дата надходження статті: 31.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Чернов О. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

Чумак С. П.

Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаурська О. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ПІДГОТОВКА ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ДО НАДАННЯ ДОМЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ ТА МАСОВАНИХ РАКЕТНИХ УДАРІВ НА ОСНОВІ УКРАЇНСЬКОГО ДОСВІДУ 2022–2025 РОКІВ

У статті здійснено комплексний аналіз українського досвіду 2022–2025 років щодо організації, змісту та ефективності підготовки цивільного населення до надання домедичної допомоги в умовах бойових дій і масованих ракетних ударів. З урахуванням унікальних умов воєнного стану, руйнування критичної інфраструктури, обмеженості медичних ресурсів і високої інтенсивності обстрілів, розкрито трансформацію системи цивільного захисту та громадського здоров'я у напрямі масового практичного навчання населення. Автори наголошують, що саме домедична допомога – як сукупність базових навичок реагування до прибуття професійних медиків – стала ключовим чинником збереження життя в перші хвилини після ураження. На основі нормативно-правових актів, статистичних даних МОЗ, Товариства Червоного Хреста України та волонтерських організацій «Повернись живим» і «Фонд Сергія Притули» висвітлено процес формування багаторівневої системи громадської готовності.

Розкрито еволюцію навчальних моделей: від короткотермінових волонтерських курсів 2022 року до інституційно підтриманих програм, інтегрованих у структуру освіти, органів місцевого самоврядування та безпекових інституцій. Особливу увагу приділено сучасним технологіям підготовки віртуальним симуляціям, дистанційним тренінгам, інтерактивним онлайн-платформам, мобільним застосункам, які забезпечують ефективне відпрацювання алгоритмів дій навіть у зоні бойових дій. Детально проаналізовано практику використання віртуальної та доповненої реальності у тренувальному процесі, що сприяє підвищенню когнітивної стійкості, швидкості прийняття рішень і координації дій у стресових умовах.

Психологічний аспект підготовки представлено як рівнозначний медичному: у статті підкреслено необхідність включення до навчальних програм модулів «самодопомоги після допомоги» та елементів психологічної першої допомоги. Наведено приклади розробки відповідних тренінгів у співпраці з МОЗ, Міжнародним комітетом Червоного Хреста та Ukrainian Resuscitation Council, доведено, що такі модулі зменшують ризик розвитку посттравматичних розладів серед волонтерів і цивільних рятувальників.

Автори також наголошують на важливості інформаційно-комунікаційного компонента: розбудові систем альтернативного зв'язку, навичках передачі координат поранених через мобільні додатки, створенні мережевої взаємодії між цивільними та службами реагування. Підкреслено, що український досвід відзначається синергією трьох рівнів – індивідуального (самопідготовка, психологічна стійкість), громадського (волонтерські курси, взаємодопомога, локальні центри навчання) та інституційного (державні стандарти, нормативне забезпечення, міжнародна підтримка). Саме ця триєдина структура забезпечила підвищення життєстійкості суспільства, розвиток культури готовності та формування нової парадигми громадянської відповідальності.

Зроблено висновок, що підготовка цивільного населення до домедичної допомоги є не тимчасовим воєнним заходом, а довгостроковим стратегічним напрямом національної безпеки й охорони здоров'я. Її значення виходить за межі військових дій, набуваючи системного характеру в межах стратегії післявоєнного відновлення та концепції стійких громад, що від-

повідас положенням Sendai Framework for Disaster Risk Reduction (ООН, 2015). Український досвід 2022–2025 років розглянуто як потенційну модель для формування європейських стандартів цивільної готовності до кризових ситуацій, що інтегрує гуманітарні, технологічні, психологічні та освітні аспекти безпеки.

Ключові слова: безпека, домедична допомога, цивільний захист, бойові дії, масовані ракетні удари, тактична медицина, психологічна стійкість, громадська безпека, післявоєнне відновлення, національна готовність.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна в Україні, що супроводжується масованими ракетними ударами, бойовими діями у населених пунктах та руйнуванням об'єктів критичної інфраструктури, поставила перед державою та суспільством безпрецедентне завдання – забезпечити готовність цивільного населення до самостійного надання домедичної допомоги у надзвичайних умовах. Традиційні системи екстреної медицини не здатні оперативно охопити всі осередки ураження, тому підвищення рівня компетентності громадян у питаннях першочергової допомоги стає ключовим чинником виживання та збереження людського потенціалу. Водночас відсутність єдиних стандартів, нерівномірність підготовки та потреба інтеграції сучасних технологій і психологічної стійкості у навчальні програми актуалізують необхідність наукового осмислення й системного вдосконалення процесу підготовки цивільних до дій у бойових умовах.

Постановка завдання. Метою дослідження є комплексне узагальнення та науковий аналіз українського досвіду 2022–2025 років щодо організації, змісту та ефективності підготовки цивільного населення до надання домедичної допомоги в умовах бойових дій і масованих ракетних ударів, з визначенням основних проблем, інноваційних технологічних підходів і напрямів удосконалення системи цивільної готовності як складової національної безпеки та післявоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. Розгортання повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України у лютому 2022 року стало безпрецедентним викликом для всієї системи національної безпеки, цивільного захисту та охорони здоров'я. Уперше від часів Другої світової війни на європейському континенті сформувалися умови, коли цивільне населення опинилося безпосередньо у зоні дії бойових засобів, під постійною загрозою ракетних, артилерійських і авіаційних ударів, із руйнуванням критичної інфраструктури та системи екстреного реагування. У таких умовах домедична допомога – комплекс елементарних, але життєво важливих дій до прибуття професійних медиків – стала не просто складовою

системи охорони здоров'я, а ключовим чинником виживання населення. Від здатності цивільних оперативно діяти, правильно оцінювати стан потерпілого, зупиняти кровотечу, забезпечувати дихання, евакуювати людей із-під завалів чи із зон обстрілів залежали тисячі життів.

Український досвід 2022–2025 років показав, що системна підготовка цивільного населення до надання домедичної допомоги в умовах бойових дій та масованих ракетних ударів є одним із найефективніших механізмів підвищення стійкості суспільства. Вона поєднує елементи військової, екстреної, громадської медицини, психологічної підготовки, організації цивільного захисту та комунікаційної взаємодії. У процесі реалізації цієї підготовки були задіяні державні інституції, місцеве самоврядування, навчальні заклади, волонтерські об'єднання, благодійні фонди, медичні працівники, ветерани, інструктори з тактичної медицини. Така багатоканальна кооперація створила унікальну модель масового навчання, що не мала аналогів у Європі за масштабом та швидкістю розгортання.

Законодавчо базис підготовки населення до дій у надзвичайних ситуаціях визначається Кодексом цивільного захисту України [1], Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [2], а також низкою наказів МОЗ та ДСНС, що регулюють порядок надання домедичної допомоги (зокрема, наказ МОЗ № 441 від 09 березня 2022 р. «Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах» [3]). Проте лише після 2022 року ці нормативні положення набули реального практичного змісту, коли навчання цивільних стало частиною стратегії виживання.

На першому етапі повномасштабної війни (весна 2022 року) ініціатива виходила переважно від волонтерів, медиків і ветеранів. У великих містах – Києві, Львові, Дніпрі, Одесі, Харкові – з'явилися десятки волонтерських шкіл, які безкоштовно навчали базових принципів тактичної медицини та домедичної допомоги. У центрі уваги були навички, перевірені на полі бою: зупинка масивних кровотеч за допомогою турнікетів, засто-

сування оклюзійних наліпок, контроль дихальних шляхів, накладання джгутів і пов'язок, транспортування потерпілих із небезпечної зони, стабілізація стану при травмах і опіках. Курси «TCCC Civilian Basic» (Tactical Combat Casualty Care) адаптувалися для цивільного середовища. У ролі інструкторів виступали парамедики, військові медики, волонтери, які мали досвід роботи у зоні бойових дій. Уже впродовж перших шести місяців таких навчань пройшли десятки тисяч осіб.

Паралельно розгорталися системні ініціативи державного рівня. Міністерство охорони здоров'я спільно з Центром громадського здоров'я та Товариством Червоного Хреста України у 2022–2023 роках реалізували масштабну кампанію «Навчай – рятуй», спрямовану на навчання домедичної допомоги у громадах, школах, закладах освіти, на підприємствах. Курси охоплювали різні вікові групи, проводилися українською, із практичними вправами. За офіційними даними Товариства Червоного Хреста України, станом на кінець 2023 року понад 600 000 громадян пройшли базові тренінги з першої допомоги, з них близько третини – у межах військово-орієнтованих програм із елементами тактичної медицини [4].

Значну роль відігравали благодійні фонди, зокрема «Фонд Сергія Притули», який у 2023–2025 роках створив мережу «Центрів готовності цивільних» у 19 областях України. У рамках цих центрів понад 83 тисячі осіб пройшли підготовку за напрямками «домедична допомога», «цивільна оборона», «поведінка під час обстрілів» [5]. Кожен учасник отримував практичний досвід користування турнікетом, знання алгоритмів MARCH, а також навички психологічного реагування на стресові ситуації. Показово, що навчання проходили не лише у безпечних регіонах, а й поблизу прифронтових зон, що дозволяло адаптувати матеріал до реальної ситуації.

Важливою ознакою української моделі стала децентралізація підготовки. Органи місцевого самоврядування, комунальні підприємства, громадські об'єднання розробляли власні програми з урахуванням регіональних ризиків. Наприклад, у прибережних областях – підготовка до дій у разі вибуху морських мін чи руйнування портів; у північних – дії під час обстрілів артилерією; у великих містах – евакуація з висотних будівель і надання допомоги в умовах завалів. Цей регіональний підхід посилював стійкість громад і формував культуру безпеки.

З 2023 року до процесу активно долучився сектор освіти. Міністерство освіти і науки Укра-

їни ухвалило рішення про інтеграцію елементів домедичної допомоги до шкільних курсів «Захист України» та «Безпека життєдіяльності». Учителів і викладачів вищих навчальних закладів почали навчати основам тактичної медицини, щоб вони могли передавати ці знання учням і студентам. На базі деяких університетів (зокрема, Національного університету «Одеська юридична академія», Національного університету цивільного захисту, Харківського національного медичного університету) відкрито навчально-тренувальні лабораторії з домедичної допомоги, оснащені манекенами, VR-симуляторами, турнікетами, муляжами ран. Таким чином, освітній процес став невіддільною частиною національної системи підготовки цивільних.

Поступово формувалася методологічна база. Відбувалася адаптація стандартів НАТО (STANAG 2122, 2123), а також рекомендацій Європейського товариства реанімації (European Resuscitation Council). Українські інструктори розробляли локальні протоколи дій у разі ракетних ударів, вторинних детонацій, ураження уламками чи ударною хвилею. Було уточнено алгоритми сортування постраждалих, пріоритетів евакуації, способів транспортування без спеціального обладнання. Окрему увагу приділяли питанням колективної взаємодії: як діяти групою, як координуватися в умовах обмеженого зв'язку, як організувати «ланцюжок допомоги» до прибуття швидкої.

Велика кількість волонтерських і державних курсів підвищила не лише рівень практичної готовності населення, але й загальну медичну культуру. У суспільстві з'явилося розуміння, що перші хвилини після травми – вирішальні. Люди почали носити індивідуальні аптечки, купувати турнікети, освоювати самодопомогу і взаємодопомогу. Зросла відповідальність громадян за власну безпеку, сформувалася культура превентивного мислення: знати маршрути евакуації, місця укриття, сигнали тривоги, основи комунікації з екстреними службами.

Паралельно з медичним навчанням набував значення психологічний компонент. Умови постійних обстрілів, звуки сирен, стрес від втрат, висока тривожність вимагали розвитку навичок саморегуляції, стабілізації стану після шоку, запобігання паніці. Тому до програм почали включати елементи психологічної першої допомоги (PFA – Psychological First Aid), які базуються на принципах ВООЗ та Міжнародної федерації Товариства Червоного Хреста. Цей підхід довів ефективність

у зонах катастроф і був адаптований українськими фахівцями для умов воєнного часу.

Особливу увагу приділяли тренуванням у сценаріях масових уражень. Масовані ракетні атаки по Києву, Харкову, Одесі, Дніпру та інших містах створювали ситуації, коли одночасно поранення отримували десятки людей. В таких випадках успішність допомоги залежала від здатності цивільних організувати первинне сортування та надати базову допомогу ще до прибуття медиків. Українські інструктори розробляли методики «масової домедичної допомоги» – систему дій у разі великої кількості постраждалих, що включала організацію місця збору, визначення пріоритетів за кольоровими зонами, координацію із службами ДСНС і екстреної медичної допомоги та медицини катастроф.

Розвиток цифрових технологій також сприяв поширенню знань. У 2023 році МОЗ за підтримки міжнародних донорів запустило платформу «Навчайся рятувати життя» – онлайн-курс із домедичної допомоги для цивільних, доступний безкоштовно через «Дію». Відеоуроки, тести, інтерактивні модулі охоплювали теми кровотеч, переломів, опіків, евакуації, серцево-легеневої реанімації. До середини 2024 року курс пройшли понад 400 000 користувачів. Це демонструє потенціал цифрової освіти в умовах війни, коли фізичне навчання не завжди можливе.

Водночас український досвід виявив низку системних проблем. По-перше, нерівномірність підготовки: у великих містах можливостей більше, тоді як у сільській місцевості доступ до навчань обмежений. По-друге, нестача ресурсів: турнікети, бандажі, муляжі, перев'язочний матеріал часто забезпечуються волонтерами, а не бюджетом. По-третє, відсутність єдиного реєстру навчених осіб і механізмів оновлення знань. По-четверте, психологічне виснаження населення, що знижує мотивацію до навчання. Нарешті, п'яте – фрагментарність інформації: багато громад не мають постійного доступу до актуальних інструкцій, протоколів дій, гарячих ліній.

Для розв'язання цих проблем необхідне подальше системне вдосконалення державної політики. Доцільно створити національний стандарт підготовки цивільних до домедичної допомоги з урахуванням бойових умов, визначити мінімальний перелік знань і навичок для кожного громадянина, запровадити періодичне оновлення сертифікатів, забезпечити централізоване фінансування навчальних центрів. Варто також передбачити координацію з Європейським

механізмом цивільного захисту (EU Civil Protection Mechanism), членом якого Україна стала у 2023 році, що відкриває можливості обміну досвідом, участі у спільних навчаннях, залучення технічної допомоги.

Крім того, доцільно розширити використання сучасних технологій – віртуальних симуляцій, мобільних додатків, дистанційних тренінгів, інтерактивних онлайн-платформ, які дозволяють оперативно охоплювати навчанням широкі категорії цивільного населення навіть у зоні бойових дій або в умовах обмеженого доступу до офлайн-занять. Використання віртуальної реальності і доповненої реальності у тренувальних процесах забезпечує ефект занурення в модельовану кризову ситуацію, що суттєво підвищує ефективність засвоєння алгоритмів домедичної допомоги. Такі технології дозволяють без ризику для учасників відпрацьовувати дії в умовах, максимально наближених до реальності: імітацію вибухів, диму, поранень, шуму, темряви, хаотичного руху людей. За даними досліджень European Resuscitation Council (2023), використання модулів віртуальної реальності під час навчань збільшує запам'ятовуваність алгоритмів на 25–30 % у порівнянні з традиційним лекційним форматом.

Паралельно розвиваються мобільні застосунки й онлайн-платформи для цивільних користувачів. Наприклад, створений за підтримки МОЗ і USAID застосунок «Навчайся рятувати життя» містить інтерактивні інструкції з алгоритмів MARCH, відео-демонстрації зупинки кровотечі, поради щодо евакуації та психологічної підтримки постраждалих. Інші платформи, як-от SaveLife App чи TacticMedAid, дозволяють користувачам відпрацьовувати сценарії дій у форматі коротких симуляцій, отримувати зворотний зв'язок від інструкторів і навіть координуватися з найближчими волонтерами-медиками під час реальних надзвичайних ситуацій. Дистанційні тренінги, які проводяться через Zoom, Coursera або внутрішні освітні системи університетів, дають змогу охоплювати навчанням сотні осіб у громадах, що перебувають під обстрілами або в умовах окупації.

Використання цифрових технологій у підготовці цивільного населення має також стратегічний вимір: воно створює інформаційний простір довіри та впевненості, знижує рівень тривожності, забезпечує доступ до якісних освітніх матеріалів незалежно від місця проживання. З точки зору гуманітарної безпеки, такий підхід формує «цифрову культуру стійкості», де технології не лише

навчальні, а й інтеграційні – вони об'єднують громадян у спільноти взаємопідтримки. Це відповідає принципам Європейського механізму цивільного захисту (EU Civil Protection Mechanism), до якого Україна приєдналася у 2023 році, зокрема у частині розвитку спільних інформаційно-освітніх систем готовності населення.

Психологічний аспект підготовки вимагає не меншої уваги, ніж фізичний чи технічний. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ, 2023), від 25 до 30 % осіб, які стали свідками тяжких поранень, руйнувань або безпосередньо надавали допомогу під час бойових дій, мають ознаки гострого стресового розладу чи посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Це означає, що надання допомоги без психологічної стабільності може стати додатковим чинником ризику як для рятувальника, так і для потерпілого. Тому навчальні програми для цивільних повинні включати модулі «самопомогі після допомоги» (after-help self-care), які формують у слухачів здатність розпізнавати ознаки перевантаження, відновлювати контроль над тілом і свідомістю, знижувати рівень адреналінової реакції.

До таких модулів входять практики короткострокової стабілізації: дихальні техніки за методом 4-7-8, вправи «заземлення» для повернення до теперішнього моменту, візуалізаційні техніки, самоспостереження без оцінки, а також короткі консультації психологів-волонтерів у режимі онлайн. Ці програми апробовані, зокрема, Ukrainian Resuscitation Council у співпраці з Міжнародним комітетом Червоного Хреста та Міністерством охорони здоров'я, які у 2023–2024 роках розробили модулі «Психологічна перша допомога для цивільних рятувальників» (Psychological First Aid for Civilians). Їх впровадження довело, що навіть короткий тренінг із базової саморегуляції зменшує ризик розвитку ПТСР у два-три рази.

Психологічна підготовка повинна стати невід'ємним елементом усіх програм домедичної підготовки. Це передбачає міждисциплінарну інтеграцію: участь у тренінгах не лише медичних фахівців, але й психологів, психотерапевтів, капеланів, соціальних працівників. Українська практика показує, що саме поєднання медичних і психологічних знань дає змогу досягти максимальної ефективності під час реальних кризових ситуацій.

Необхідною умовою успішності підготовки є постійна комунікація між цивільним населенням і службами реагування. В умовах бойових дій традиційна система виклику екстреної медичної допомоги (103) часто перевантажена або тим-

часово недоступна через пошкодження мережі. Тому громадяни повинні володіти альтернативними алгоритмами зв'язку: знати телефони гарячих ліній місцевих медичних пунктів, номери координаційних центрів волонтерських організацій, використовувати геолокаційні сервіси для передачі координат поранених, застосовувати мобільні месенджери (Signal, Telegram) із зашифрованими каналами для зв'язку з підрозділами ДСНС або територіальної оборони.

Інформаційно-комунікаційний компонент підготовки має бути інтегрований у навчальні курси не лише як довідковий, а як практичний. Це означає навчання користуванню мобільними радіостанціями, роботі з додатками супутникового зв'язку, опрацюванню коротких кодів повідомлень для передачі медичних даних («стан – місце – тип поранення – потреба»). Така система формує єдиний стандарт комунікації між цивільними, рятувальниками і медиками, що значно скорочує час реагування.

Загалом український досвід доводить, що навіть у надзвичайно складних умовах можна створити ефективну систему підготовки цивільного населення, яка поєднує низові ініціативи з державною підтримкою, громадську активність із інституційною структурою, а традиційні методи навчання з інноваційними цифровими технологіями. Це дає змогу вибудовувати не тимчасову, а сталу архітектуру безпеки, де ключовим ресурсом виступає поінформований, навчений і психологічно стійкий громадянин. У результаті формується культура готовності – не страху, а компетентності, де знання, технічна підготовка та емоційна витривалість взаємодоповнюють одне одного.

Наукове осмислення цього процесу демонструє, що феномен української моделі підготовки полягає у синергізмі трьох рівнів: індивідуального (самонавчання, особиста аптечка, контроль стану, психологічна саморегуляція), громадського (курси, взаємодопомога, волонтерські мережі, комунальні тренінгові центри) та інституційного (державні стандарти, нормативне регулювання, міжнародна координація й підтримка). Саме така триєдина структура забезпечує стійкість суспільства, підвищує його опірність до кризових ситуацій і формує модель колективної відповідальності за безпеку.

Підготовка цивільного населення до домедичної допомоги в Україні не є тимчасовим заходом, продиктованим лише війною; це стратегічний напрям національної безпеки та частина концепції громадського здоров'я. Отримані знання мають довготри-

валий ефект і в мирний час – вони є ключовими під час ліквідації наслідків катастроф, аварій, природних катаклізмів. Вже сьогодні Україна інтегрує цей компонент у стратегію післявоєнного відновлення, яка базується на принципах Sendai Framework for Disaster Risk Reduction (ООН, 2015), передбачаючи формування стійких громад, здатних діяти автономно в екстремальних умовах.

Висновки. Таким чином, український досвід 2022–2025 років є унікальним прикладом трансформації суспільства під впливом екстремальних умов, у якому технологічні інновації, психоло-

гічна підготовка та комунікаційна взаємодія стали взаємопов'язаними складовими нової культури безпеки. Масове навчання цивільних навичкам домедичної допомоги перетворилося на форму громадянської зрілості, відповідальності й національної єдності. Цей досвід уже сьогодні розглядається міжнародними партнерами як потенційна основа для створення загальноєвропейської моделі підготовки цивільного населення до дій у кризових ситуаціях, яка поєднує гуманітарний, безпековий, освітній і цифровий потенціали сучасного суспільства.

Список літератури:

1. Кодекс цивільного захисту України: Закон від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5403-17>
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2801-12>
3. Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах: Наказ МОЗ України від 09.03.2022 № 44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0356-22>
4. Товариство Червоного Хреста України. Офіційний звіт про діяльність 2023 року. URL: <https://redcross.org.ua>
5. Prytula Foundation. Civil Readiness Center Program Report 2024. URL: <https://prytulafoundation.org>

Chernov O. V., Chumak S. P., Staurska O. M. TRAINING CIVILIANS TO PROVIDE PRE-MEDICAL CARE IN COMBAT CONDITIONS AND DURING MASSIVE MISSILE STRIKES BASED ON UKRAINIAN EXPERIENCE IN 2022–2025

The article provides a comprehensive analysis of Ukraine's experience in 2022–2025 in terms of the organisation, content and effectiveness of training the civilian population to provide pre-medical care in conditions of combat operations and massive missile strikes. Taking into account the unique conditions of martial law, the destruction of critical infrastructure, limited medical resources and high-intensity shelling, the transformation of the civil protection and public health system towards mass practical training of the population is revealed. The author emphasises that it is pre-medical care – as a set of basic response skills prior to the arrival of professional medics – that has become a key factor in saving lives in the first minutes after an attack. Based on regulatory and legal acts, statistical data from the Ministry of Health, the Red Cross Society of Ukraine, and the volunteer organisations 'Come Back Alive' and 'Serhiy Prytula Foundation,' the process of forming a multi-level system of public preparedness is highlighted.

The evolution of training models is revealed: from short-term volunteer courses in 2022 to institutionally supported programmes integrated into the structure of education, local government and security institutions. Particular attention is paid to modern training technologies such as virtual simulations, distance learning, interactive online platforms, and mobile applications, which ensure effective rehearsal of action algorithms even in combat zones. The practice of using virtual and augmented reality in the training process is analysed in detail, which contributes to increased cognitive resilience, speed of decision-making and coordination of actions in stressful conditions.

The psychological aspect of training is presented as equivalent to the medical aspect: the article emphasises the need to include modules of 'self-help after helping' and elements of psychological first aid in training programmes. Examples of the development of relevant training courses in cooperation with the Ministry of Health, the International Committee of the Red Cross and the Ukrainian Resuscitation Council are given, proving that such modules reduce the risk of post-traumatic disorders among volunteers and civilian rescuers.

The authors also emphasise the importance of the information and communication component: the development of alternative communication systems, skills for transmitting the coordinates of the wounded via mobile applications, and the creation of network interaction between civilians and response services. It is emphasised that the Ukrainian experience is characterised by the synergy of three levels: individual (self-training, psychological resilience), community (volunteer courses, mutual assistance, local training centres) and institutional (state standards, regulatory support, international support). It is this tripartite structure that

has ensured the increased resilience of society, the development of a culture of preparedness and the formation of a new paradigm of civic responsibility.

It is concluded that training the civilian population in pre-medical care is not a temporary military measure, but a long-term strategic direction for national security and health care. Its significance goes beyond military action, taking on a systemic character within the strategy of post-war recovery and the concept of resilient communities, in line with the provisions of the Sendai Framework for Disaster Risk Reduction (UN, 2015). The Ukrainian experience of 2022–2025 is considered as a potential model for the formation of European standards of civil preparedness for crisis situations, integrating humanitarian, technological, psychological and educational aspects of security.

Key words: *security, pre-medical care, civil protection, combat operations, massive missile strikes, tactical medicine, psychological resilience, public safety, post-war recovery, national preparedness.*

Дата надходження статті: 31.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.58:636.092.1:349.6

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.5/21>

Бондарчук Н. В.

Поліський національний університет

Кравчук І. І.

Поліський національний університет

ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ: ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА, ПЕРСПЕКТИВИ

У представленій до уваги статті проведено комплексне дослідження проблематики кримінально-правової кваліфікації діянь, пов'язаних із жорстоким поводженням з тваринами, крізь призму сучасної судової практики та доктринальних підходів. Розкрито зміст і структуру складу злочину, передбаченого статтею 299 Кримінального кодексу України, з урахуванням об'єктивних і суб'єктивних ознак, які визначають межі кримінальної відповідальності. Особливу увагу приділено питанню розмежування кримінально і адміністративно караних діянь, що набуває практичного значення у зв'язку з відсутністю єдиних підходів у правозастосовній діяльності.

Авторами підкреслюється, що аналіз матеріалів судової практики свідчить про наявність тенденції до помилкової кваліфікації, коли факти жорстокого поводження з тваринами без достатніх підстав визнаються адміністративними правопорушеннями, попри наявність ознак злочину. Проілюстровано це на прикладі позиції Верховного Суду, який робить акцент на умисному характері дій, жорстоких методах впливу, демонстративності поведінки правопорушників і суспільній небезпечності таких діянь. Зазначено, що подібна судова практика потребує уніфікації з метою забезпечення правової визначеності та однакового застосування норм кримінального законодавства.

Висвітлено морально-психологічні аспекти поведінки осіб, схильних до насильства щодо тварин, які корелюються із соціальною дезадаптацією, агресивністю та потенційною небезпечкою вчинення інших насильницьких злочинів. На цій підставі доведено, що протидія жорстокому поводженню з тваринами повинна виходити за межі кримінально-правового впливу, охоплюючи просвітницькі, профілактичні та морально-виховні заходи.

У підсумку обґрунтовано, що жорстоке поводження з тваринами є складним соціально-правовим феноменом, який потребує системного реагування – від удосконалення законодавчої бази та судової практики до формування в суспільстві сталих гуманістичних цінностей.

Ключові слова: жорстоке поводження з тваринами, захист тварин, благополуччя тварин, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, правопорушення проти довкілля, законодавство, міжнародні стандарти.

Постановка проблеми. Проблема жорстокого поводження з тваринами є одним із показників морального стану суспільства та рівня розвитку його правової культури. Гуманізація суспільних відносин і захист тварин від страждань, заподіяних людиною, становлять важливий елемент концепції прав людини нового покоління та відо-

бражають загальноєвропейські тенденції у сфері кримінальної політики. В Україні жорстоке поводження з тваринами залишається системною соціально-правовою проблемою, що викликає значний суспільний резонанс, проте ефективність кримінально-правового реагування на такі діяння все ще не є належною.

Так, за офіційними даними Офісу Генерального прокурора України за перші п'ять місяців 2025 року було зафіксовано рекордні 386 випадків жорстокого поводження з тваринами. Це в 3,7 рази більше, ніж за аналогічний період минулого року. У 80% цих випадків особам вже офіційно повідомлено про підозру за ознаками злочину, передбаченого статтею 299 Кримінального кодексу (далі – КК) України. Однак до суду наразі надійшло лише 4% усіх справ [1].

Поділяємо думку, що значне зростання кількості кримінальних проваджень за фактами жорстокого поводження з тваринами не є показником зростання насильства, а радше свідченням зменшення байдужості суспільства до таких проявів. Саме завдяки просвітницькій діяльності, підвищенню правової культури та активності громадських організацій громадяни почали частіше повідомляти про подібні правопорушення та відстоювати свої позиції правовими методами [1].

Разом із тим, доведення фактів жорстокого поводження з тваринами до стадії судового розгляду часто є складним через специфіку об'єкта посягання, необхідність експертного підтвердження наслідків, а також труднощами у доведенні наявності умислу й суспільної небезпечності діяння. Окрім того, правозастосовна практика демонструє відсутність єдиного підходу до кваліфікації та призначення покарання, що призводить до непослідовності судових рішень.

Проблема набуває особливої актуальності в умовах євроінтеграційних процесів, адже захист тварин від жорстокості є складовою виконання Україною міжнародних зобов'язань, передбачених низкою європейських конвенцій та директив. Таким чином, постає необхідність комплексного наукового осмислення кримінально-правового регулювання відповідальності за жорстоке поводження з тваринами, аналізу судової практики та розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства з урахуванням європейських стандартів, що власне і визначає актуальність представленої до уваги наукової роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінально-правової охорони тварин від жорстокого поводження не є новим для національної юридичної науки, однак системні дослідження у цій сфері залишаються обмеженими. У вітчизняній доктрині проблематика протидії жорсткому поводженню з тваринами розглядається переважно в контексті гуманізації кримінального законодавства, етичних аспектів кримінальної політики, а також у площині спів-

відношення норм адміністративної та кримінальної відповідальності.

Окремі теоретичні та практичні аспекти цієї проблеми висвітлювалися у працях В.В. Алехандренка, Ю.М. Антоняна, Р.В. Вереси, І.А. Головки, О.О. Дудорова, В.В. Кузнецова, С.Г. Кулика, М.В. Пашковської, С.П. Репецького, А.В. Савченка, М.І. Хавронюка, В.І. Шакуна, О.О. Шуміло, А.М. Яценко та інших, які аналізували питання об'єкта кримінального правопорушення, ознак об'єктивної та суб'єктивної сторін, проблеми диференціації юридичної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами, а також кримінально-правового забезпечення протидії жорсткому поводженню з тваринами.

У сучасний період інтерес до цієї теми значно зріс у зв'язку з посиленням громадського контролю за дотриманням прав тварин, імплементацією європейських стандартів у сфері захисту тварин, зокрема Європейської конвенції про захист домашніх тварин (1987 р.), а також у контексті реалізації положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Науковці наголошують на потребі переосмислення поняття «жорстоке поводження з тваринами» з урахуванням морально-етичних критеріїв, новітніх форм прояву насильства (зокрема публічного та в мережі Інтернет), а також необхідності забезпечення ефективного механізму правозастосування.

Водночас низка аспектів залишається дискусійною. Недостатньо дослідженими є питання визначення суспільної небезпечності діянь, критеріїв відмежування кримінально караного жорстокого поводження від адміністративних проступків, проблеми доведення умислу у справах зазначеної категорії, а також особливості призначення покарання. Потребують також подальшого аналізу практичні аспекти кваліфікації злочинів, передбачених статтею 299 КК України, та узагальнення судової практики в цій сфері.

Таким чином, хоча окремі елементи правового регулювання та наукового осмислення проблеми жорстокого поводження з тваринами вже були предметом дослідження, комплексний кримінально-правовий аналіз цього явища у взаємозв'язку із сучасною правозастосовною практикою та європейськими підходами залишається актуальним і потребує подальшого поглибленого вивчення.

Постановка завдання. Метою дослідження є комплексний кримінально-правовий аналіз складу злочину, передбаченого статтею 299 КК України, з урахуванням сучасних тенденцій судо-

вої практики, міжнародних стандартів у сфері захисту тварин і необхідності підвищення ефективності кримінально-правового реагування на жорстоке поводження з ними.

Виклад основного матеріалу. Проблематика жорстокого поводження з тваринами має давнє історичне коріння, що передувало появі перших спеціальних законів та організацій із захисту тварин. Уже у біблійних текстах та Законах Ману простежуються ідеї гуманного ставлення до живих істот, які засуджували вбивство та страждання тварин і підкреслювали моральний вимір відповідальності людини. Подібні мотиви зустрічаємо у працях античних мислителів – Піфагора та його учнів, для яких турбота про тварин була складовою загальнолюдської моралі [2].

Подальший розвиток у середньовіччі був нерівномірним: увага до захисту тварин часто відходила на другий план у зв'язку з воєнними та соціальними потрясіннями, проте в традиціях Київської Русі можна знайти окремі заборони, що відображали сакральне значення деяких видів птахів, зокрема, лелек та ластівок [3]. Справжнім поворотним моментом стало XVII–XIX століття, коли з'явилися перші кодифіковані норми (1641 р., Массачусетс) та Закон Мартіна 1822 року, який заклав підвалини сучасного кримінально-правового регулювання у сфері жорстокого поводження з тваринами [4].

Першою ж у світі організацією із захисту тварин вважається Товариство запобігання жорстокому поводженню з тваринами (Society for the Prevention of Cruelty to Animals), засноване у Лондоні в 1824 році. Згодом, у 1840 році, воно отримало королівський статус і стало відомим як RSPCA (Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals). Цей крок започаткував систематичний зоозахисний рух, прикладом якого стали подальші об'єднання, зокрема Animals' Friend Society (Велика Британія, 1832) та American Society for the Prevention of Cruelty to Animals (ASPCA), створене у Нью-Йорку в 1866 році (History, 2024). Діяльність таких організацій стала каталізатором розвитку національного та міжнародного законодавства у сфері захисту тварин.

Середина XX століття ознаменувалася виходом проблеми захисту тварин на міжнародний рівень. Були прийняті Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей (1986), та Європейська конвенція про захист домашніх тварин (1987), які закріпили фундаментальні принципи запобігання стражданням тварин [5; 6].

В українському законодавстві правові механізми захисту тварин сформувалися в другій половині XX століття. Положення КК УРСР (1960 р.) було доповнено 29 квітня 1988 року статтею 207-1 «Жорстоке поводження з тваринами» [7], яка з прийняттям нового КК України у 2001 році знайшла своє відображення вже у статті 299 останнього. Ця норма не містила вказівок на адміністративну преюдицію як передумову кримінальної відповідальності, інакше описувала об'єктивні ознаки жорстокого поводження з тваринами, вводила ознаку суб'єктивної сторони, зазначала кваліфікований склад злочину, а також уточнювала предмет злочину. Однак навіть із такими позитивними змінами питання застосування кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами у сучасних умовах потребувало більш поглибленого вивчення.

Відтак еволюція правового регулювання захисту тварин охоплює кілька етапів – від моральних засад та релігійних заборон до сучасних міжнародних актів і кримінально-правових норм, що відображає поступовий перехід від суспільного осуду до юридично визначеної відповідальності [2].

Так, у 2006 році набуває чинності ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження», який регламентує умови їх утримання, догляду, транспортування та забою, встановлює обов'язки власників і утримувачів щодо ветеринарного обслуговування та передбачає відповідальність за порушення цих вимог, зокрема, кримінальну, адміністративну або цивільну [8].

Проте, початок сучасного етапу правового регулювання кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами в Україні пов'язують із підписанням та ратифікацією у 2014 році Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, яка передбачає впровадження стандартів благополуччя тварин із орієнтиром на норми Всесвітньої організації охорони здоров'я тварин [9]. Ці положення стимулювали розвиток національної законодавчої бази, спрямованої на захист тварин від жорстокого поводження.

Активізація законодавчої роботи відбулася 2021 року під час розробки оновленої редакції ЗУ «Про ветеринарну медицину». У статті 3 даного акту визначено завдання держави у сфері благополуччя тварин, зокрема, розроблення та контроль виконання нормативних вимог, забезпечення підготовки персоналу і превентивних заходів, а також гарантування гуманного ставлення до тварин протягом усього їхнього життя і під час умиртвіння [10]. До того ж, 8 листопада 2021 року

введено в дію ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив Європейського Союзу у сфері охорони тваринного та рослинного світу», який набув чинності вже у наступному році 8 серпня [11]. Документом накладаються певні заборони щодо жорстокого поводження з тваринами, а саме: заборона побиття, вбивства, отруєння чи каліцтва домашніх тварин; завдавати їм болю, страждання або пригнічення; дресирувати тварин у спосіб, що завдає шкоди здоров'ю тварини та її загальному стану; умертвляти тварин шляхом утоплення, задушення, використання електричного струму та речовин, що призводять до отруєння; жебракувати з тваринами та інші. Крім цього, внесені були зміни і до статті 299 КК України [11].

Аналіз розвитку українського законодавства засвідчує, що держава перебуває лише на початковому етапі формування комплексної системи захисту тварин. Важливим орієнтиром для вдосконалення національних норм може слугувати досвід європейських країн, де правове регулювання у сфері протидії жорстокому поводженню з тваринами відзначається більшою деталізацією та узгодженістю. У європейських державах спостерігається тенденція до поступового посилення кримінальної відповідальності та гармонізації відповідних положень. Законодавство передбачає як адміністративні стягнення, так і позбавлення волі, що відображає зростання ролі охорони тварин у сучасному правопорядку.

В Італії регулювання здійснюється, зокрема, Кримінальним кодексом, який у статті 544 передбачає покарання у вигляді позбавлення волі від 3 до 18 місяців або штрафу від 5 до 30 тис. євро за жорстоке поводження з тваринами, а у разі спричинення їх загибелі санкція подвоюється. Також карається залишення тварини (ст. 727 КК Італії) [12].

Греція послідовно посилює кримінальну відповідальність за знущання над тваринами. Останні зміни передбачають покарання у вигляді позбавлення волі до 10 років та штраф від 30 до 50 тис. євро у випадках умисного катування або вбивства тварин [13].

У Франції законодавство передбачає комплексну систему кримінальних і адміністративних заходів. Стаття 521-1 Кримінального кодексу встановлює покарання до двох років позбавлення волі та штраф до 30 тис. євро, а у разі загибелі тварини – до п'яти років і 75 тис. євро. Закон № 2021-1539 додатково обмежує використання тварин у цирках, шоу та хутовому виробництві [14; 15].

Європейська практика свідчить про поступове посилення кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами та уніфікацію санкцій, що відображає зростання значення цієї проблематики у правопорядку розвинених країн. Для України такий досвід є важливим орієнтиром, адже національне законодавство перебуває на етапі становлення й адаптації до європейських стандартів. Відтак актуальним є аналіз чинних кримінально-правових та адміністративно-правових норм, які регламентують захист тварин від жорстокого поводження, із виявленням їхніх переваг і наявних проблем.

В українському законодавстві також закріплено адміністративну та кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами. Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) містить норми, спрямовані на запобігання негуманному ставленню до тварин, зокрема стаття 89, яка передбачає штраф у розмірі від 200 до 300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 3400 до 5100 грн) з конфіскацією тварини, якщо залишення її без належного догляду чи знущання підтверджене. За повторне правопорушення або вчинення його групою осіб санкція підвищується і становить від 300 до 500 неоподатковуваних мінімумів (від 5100 до 8500 грн) із можливим адміністративним арештом на строк до 15 діб та конфіскацією тварини. Санкції поширюються як на громадян, так і на посадових осіб, що свідчить про спробу комплексного охоплення сфери охорони тварин [16].

КК України передбачає більш сувору відповідальність за такі діяння. Так, диспозиція статті 299 останнього встановлює чітку заборону жорстокого поводження з тваринами, що належать до хребетних, у тому числі з безпритульними тваринами, порушення правил транспортування тварин, якщо такі дії призвели до тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі тварини, нацьковування тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, а також пропаганда, публічні заклики до вчинення дій, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій встановлює покарання за знущання над тваринами, яке призвело до їх каліцтва чи загибелі, або було вчинене з особливою жорстокістю. Такі дії караються обмеженням волі на строк від одного до трьох років або позбавленням волі на строк від двох до трьох років з конфіскацією тварини.

За вчинення вказаного вище злочину у присутності малолітнього чи неповнолітнього, а також

з особливою жорстокістю або щодо двох і більше тварин, або повторно, або групою осіб, або вчинені активним способом, або насильницькі дії щодо тварини, спрямовані на задоволення статеві пристрасті, передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 5 років з конфіскацією тварини, чи від 5 до 8 років відповідно. Таке ж покарання передбачене і за вчинення таких дій з метою створення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції, або збут чи поширення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції, що пропагують жорстоке поводження з тваринами [17].

Таким чином, чинне законодавство України демонструє багаторівневий підхід до регламентації відповідальності за жорстоке поводження з тваринами. Адміністративні санкції спрямовані на превенцію та швидке реагування, а кримінально-правові – на покарання найбільш небезпечних діянь. Проте в науковій літературі існують різні погляди на те, як слід визначати об'єкти правової охорони у цій сфері. Зокрема, окремі дослідники пропонують узгодити адміністративне й кримінальне законодавство, вважаючи, що обидва кодекси повинні виходити з однакової логіки – захисту громадського порядку та моралі.

Т. П. Мінка вважає, що об'єкти охорони адміністративного та кримінального законодавства у сфері жорстокого поводження з тваринами слід узгодити. У КУпАП вони віднесені до сфери охорони природи та використання природних ресурсів, тоді як у КК України – до громадського порядку та моралі, хоча склади правопорушень майже ідентичні. На думку науковця, правильним є кримінально-правовий підхід, тому норму КУпАП потрібно перенести з глави про охорону природи до глави про правопорушення проти громадського порядку й безпеки [18]. Вважаємо, що така позиція є дискусійною. На нашу думку, доцільно було б віднести саме кримінальне правопорушення «жорстоке поводження з тваринами» до розділу «Кримінальні правопорушення проти довкілля» КК України. Такий підхід має кілька аргументів.

Варто розпочати з того, що тварини є невід'ємною складовою природного середовища та біорізноманіття. Будь-яке жорстоке поводження з ними завдає шкоди не лише окремій істоті, а й екологічному балансу загалом. Визнання цього кримінального правопорушення як екологічного та включення його до Розділу VIII (Кримінальні правопорушення проти довкілля) підкреслило б, що захист тварин є частиною

загальної системи охорони довкілля, а не лише морально-етичною категорією.

До того ж, сучасні міжнародні стандарти поступово інтегрують питання благополуччя тварин у сферу екологічного права. Зокрема, у законодавстві ЄС акти, що регулюють захист тварин, включаються до системи права навколишнього середовища, оскільки благополуччя тварин тісно пов'язане із концепцією сталого розвитку та захистом природи.

Окрім цього, нинішня редакція КК України, де даний злочин віднесено до розділу про кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності, не повністю відображає сутність цього правопорушення. Моральний вимір жорстокого поводження з тваринами є важливим, але він є похідним. Первинним об'єктом має виступати охорона природи, збереження живого світу та біологічних форм, здатних відчувати біль.

На завершення, віднесення відповідного складу злочину до кримінальних правопорушень проти довкілля сприятиме системній узгодженості кримінального законодавства. Це дозволить уникнути штучного поділу між адміністративною та кримінальною відповідальністю, адже у КУпАП відповідальність за жорстоке поводження з тваринами логічно інтегрована у сферу охорони природи.

Відтак включення складу злочину, передбаченого ст. 299 КК України («Жорстоке поводження з тваринами») до розділу кримінальних правопорушень проти довкілля не лише відповідатиме його об'єктивній природі, а й відобразить сучасні тенденції гармонізації права України з європейськими стандартами у сфері захисту тварин.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 299 КК України, полягає у вчиненні хоча б одного з таких діянь: 1) жорстоке поводження з тваринами; 2) порушення правил транспортування тварин; 3) нацьковування тварин одна на одну; 4) пропаганда вчинення діянь, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами; 5) публічні заклики до вчинення діянь, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами; 6) поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій. При цьому обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину, який полягає у вчиненні перших з двох вказаних діянь (жорстоке поводження з тваринами та порушення правил транспортування тварин), є наслідки – тілесні ушкодження, каліцтво чи загибель тварини [19, с. 51].

Склад злочину в наведених формах має матеріальний характер і вважається закінченим

з моменту настання відповідних наслідків. Саме ця конструктивна ознака дозволяє відмежувати злочин, передбачений статтею 299 КК України, від адміністративного правопорушення за статтею 89 КУпАП. У решті випадків, визначених законом (нацьковування тварин, пропаганда чи публічні заклики до жорстокого поводження, поширення відповідних матеріалів), склад злочину є формальним і вважається закінченим із моменту вчинення дії.

Суб'єктом злочину є будь-яка осудна фізична особа, яка досягла 14-річного віку. Опираючись на результати дисертаційного дослідження О.О. Шуміло, за гендерною ознакою переважають чоловіки (95,9%), жінок відповідно – 4,1% [20, с. 8].

Дослідження також показують, що для осіб, які жорстоко поводяться з тваринами, характерна підвищена фрустрованість і схильність спрямовувати агресію на слабших задля самоствердження. Їм притаманні відсутність емпатії, імпульсивність, злопам'ятство, емоційна ригідність і цинічне ставлення до тварин. За мотивами поведінки таких осіб можна поділити на чотири групи: 1) особи, що мають на меті отримати задоволення від знущання з тварин; 2) особи, які прагнуть використати жорстоке поводження з тваринами як погрозу під час сімейно-побутового конфлікту; 3) особи, які ставлять собі за мету отримати ситуативну вигоду від жорстокого поводження з тваринами; 4) особи, які систематично експлуатують тварин з метою отримання прибутку [20, с. 8–9].

До того ж, дуже часто саме тварини стають першими жертвами правопорушників, об'єктами девіантної поведінки демонстрації сили та залякування. Особи, які жорстоко поводяться з тваринами, схильні також до насильства щодо членів своєї родини. У дослідженні «Refining the Link Between Animal Abuse and Subsequent Violence» проаналізовано поведінку сорока чотирьох серійних вбивць, за наслідками якої, зроблено висновки, що 73% травмували або вбивали тварин у дитинстві чи підлітковому віці до того, 55% – також катували тварин [21].

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого статтею 299 КК України, характеризується прямим або непрямим умислом. Для форми нацьковування тварин обов'язковим є хуліганський чи корисливий мотив, тоді як в інших випадках ці мотиви є факультативними. Якщо нацьковування супроводжується грубим порушенням громадського порядку, воно повністю охоплюється ч. 1 ст. 299 КК і не потребує додаткової кваліфікації за

ст. 296 КК [22, с. 183]. Натомість, коли інші форми жорстокого поводження з тваринами пов'язані з такими діями, їх кваліфікують за сукупністю злочинів – за відповідною частиною ст. 296 та ст. 299 КК України [19, с. 52].

Попри формальну визначеність складу злочину, практика його застосування свідчить про наявність численних труднощів у кваліфікації. Це зумовлено як недосконалістю нормативного формулювання, так і відсутністю єдності у судових підходах. У зв'язку з цим постає потреба проаналізувати сучасну правозастосовну практику та окреслити основні проблеми тлумачення ст. 299 КК України.

Так, вироком Вінницького міського суду Вінницької області від 11.08.2025 ОСОБА4 засуджено до 5 років позбавлення волі за обвинуваченням у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 299 КК України. Судом встановлено, що обвинувачений, діючи з хуліганських спонукань, в присутності двох потерпілих, в тому числі і неповнолітньої особи, шляхом активних дій – здійснення пострілу з пневматичної гвинтівки з власного огороженого подвір'я, застрелив собаку. Показання обвинуваченого в судовому засіданні свідчили про невизнання ним винуватості у вчиненні кримінального правопорушення та невідшкодування шкоди. Суд врахував, що злочин вчинено на очах у власниць собаки, в тому числі неповнолітньої дитини з інвалідністю, яка зазнала внаслідок вказаного погіршення здоров'я. Потерпілі наполягали на суворій мірі покарання [23]. Суд при призначенні покарання врахував наявність обтяжуючих обставин і показовість випадку. Наразі важливо, щоб подібні вироки були не поодинокими, а мали прецедентну силу й узагальнення.

Вироком Кременчуцького районного суду Полтавської області від 11 січня 2024 року суд затвердив угоду про визнання винуватості, визнав ОСОБУ6 та ОСОБУ7 винними у вчиненні злочину передбаченого ч. 4 ст. 299 КК України та призначено покарання у вигляді позбавлення волі строком на 5 років з випробуванням, встановивши іспитовий строк 2 роки [24]. Подія сталася в травні 2023 року в одному із сіл Кременчуцького району. Як вбачається з тексту вироку, двоє юнаків вбили кажана, свої дії зафіксували на мобільний телефон та виклали до однієї із соціальних мереж. Не дивлячись на те, що судом призначено покарання з іспитовим строком, даний випадок демонструє можливість доведення до вироку навіть складних випадків.

Вироком Зборівського районного суду Тернопільської області від 12.02.2025 ОСОБУ4, ОСОБУ6 та ОСОБУ8 визнано винними за ч. 3 ст. 299 КК України. Суд звільнив їх від відбування покарання, призначивши їм випробувальний термін один рік [25]. Незважаючи на тяжкість правопорушення (групове, знущання), суд застосував м'якшу санкцію, що, на нашу думку, зменшує превентивну функцію покарання.

Показовим є також рішення Верховного Суду по справі № 752/8664/16-к, яким підтверджено правильність кваліфікації дій особи, що знущалася над власним собакою, за ч. 1 ст. 299 КК України, а не за ст. 89 КУпАП [26]. Таким чином, Суд ще раз підтвердив, що межа між адміністративною та кримінальною відповідальністю за жорстоке поводження з тваринами має визначатися за ступенем жорстокості, умислом і суспільною небезпечністю діяння, а не лише наслідками.

Як показує аналіз судової практики, навіть за наявності усталеної судової позиції Верховного Суду щодо відмежування кримінальної та адміністративної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами, на практиці спостерігається різноманітність підходів. У багатьох випадках слідчі та суди першої інстанції помилково кваліфікують дії, які мають очевидні ознаки суспільної небез-

печності, як адміністративні проступки. Це свідчить про потребу у виробленні єдиних критеріїв правозастосування та посиленні методичних рекомендацій для правоохоронців і суддів.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє констатувати наступне: жорстоке поводження з тваринами є не лише кримінально-правовою, а й соціально-моральною проблемою, що відображає рівень гуманізації суспільства. Аналіз чинного законодавства та судової практики засвідчив наявність певної розрізненості у кваліфікації таких діянь за статтями 299 КК України та 89 КУпАП, що потребує чіткішого нормативного розмежування. Складність доведення подібних правопорушень, зокрема у частині встановлення умислу та наслідків, вимагає підвищення якості досудового розслідування та залучення фахових експертів. Водночас формування сталої судової практики щодо застосування статті 299 КК України свідчить про поступове утвердження принципу невідворотності покарання за жорстокість до тварин. Отже, підвищення ефективності кримінально-правового реагування на жорстоке поводження з тваринами можливе лише за умови поєднання правових, освітніх та виховних заходів, спрямованих на розвиток у суспільстві культури гуманності та поваги до життя.

Список літератури:

1. Оpendatabot. Майже у 4 рази зросла кількість справ щодо жорстокого поводження з тваринами. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/animals-cruelty-2025>
2. Hrytenko Oksana, et al. Criminal liability for cruelty to animals under the legislation of Ukraine: features of theory and practice. *Amazonia Investiga*, 2021. 10.42, 264–273.
3. Скуратівський Василь. Дідух: Свята українського народу. Київ: Освіта, 1995. 271 с.
4. Francione G. R. Without Thunder: The Ideology of the Animal Rights Movement. Philadelphia: Temple University Press. 1996.
5. Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей від 18 берез. 1986 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_137#Text (дата звернення: 12.10.2025).
6. Європейська конвенція про захист домашніх тварин, ратифікована Законом України № 578-VII (578-18) від 18 верес. 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a15#Text (дата звернення: 12.10.2025).
7. Кримінальний кодекс УРСР від 28 груд. 1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05#Text> (дата звернення: 12.10.2025).
8. Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України № 3447-IV від 21 лютого 2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 11. Ст. 230.
9. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 черв. 2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 12.10.2025).
10. Про ветеринарну медицину: Закон України № 2497-XII від 26 червня 1992 р.. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 35. Ст. 531.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив Європейського Союзу у сфері охорони тваринного та рослинного світу: Закон України № 1684-IX від 15 липня 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1684-20#Text> (дата звернення: 12.10.2025).
12. Кірик А. Ю., Данілова А. В. Юридична відповідальність за жорстоке поводження з тваринами : практика ЄС і України. *Economics. Finances. Law*. 2023. № 7. С. 93–100.

13. Το ποινολόγιο για την κακοποίηση ζώων: Κάθειρξη έως 10 χρόνια και πρόστιμο από 30.000-50.000 ευρώ (αναλυτικοί πίνακες). Dikastiko. URL: <https://www.dikastiko.gr/eidhsh/to-poinologio-gia-tin-kakopoiisi-zoon-katheirxi-eos-10-chronia-kaiprostimopo-30-000-50-000-eyro-analytikoi-pinakes/> (дата звернення: 12.10.2025).
14. Code pénal. Dernière mise à jour des données de ce code : 21 mai 2023. Legifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/ (дата звернення: 12.10.2025).
15. Loi № 2021-1539 du 30 novembre 2021 visant à lutter contre la maltraitance animale et conforter le lien entre les animaux et les hommes (1) Legifrance. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000044387560> (дата звернення: 12.10.2025).
16. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 груд. 1984 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 12.10.2025).
17. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 12.10.2025).
18. Мінка Т. П. Деякі правові аспекти захисту тварин від жорстокого поводження. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. № 3. С. 175–179.
19. Ященко А. М. Жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 КК України): склад злочину та заходи кримінально-правового реагування. *Вісник криминологічної асоціації України*. 2022. № 2(27). С. 48–59.
20. Шуміло О. О. Криминологічна характеристика та запобігання жорстокому поводженню з тваринами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. О. Шуміло ; кер. роботи В. В. Голіна ; Клас. прив. ун.-т. Запоріжжя, 2016. 20 с.
21. Вироки у справах про жорстоке поводження з тваринами за 2020 рік. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/viroki-u-spravah-pro-zhorstoke-povodzhennya-z-tvarinami-za-2020-rik1.html> (дата звернення: 12.10.2025).
22. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Т. 2. Луганськ : Видавництво «Елтон-2», 2012. 780 с.
23. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 11.08.2025 по справі № 127/32694/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129511786> (дата звернення: 12.10.2025).
24. Вирок Кременчуцького районного суду Полтавської області від 11.01.2024 по справі № 536/2584/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116219357> (дата звернення: 12.10.2025).
25. Вирок Зборівського районного суду Тернопільської області від 12.02.2025 по справі № 599/212/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125084225> (дата звернення: 12.10.2025).
26. Постанова Верховного Суду від 27.11.2018 р. у справі № 752/8664/16-к. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75286642> (дата звернення: 12.10.2025).

Bondarchuk N. V., Kravchuk I. I. ANIMAL CRUELTY AS AN OBJECT OF CRIMINAL-LEGAL ASSESSMENT: THEORY, PRACTICE, PROSPECTS

The presented article offers a comprehensive study of the issues of criminal-legal qualification of acts related to cruelty to animals through the prism of modern judicial practice and doctrinal approaches. The content and structure of the elements of the crime provided for in Article 299 of the Criminal Code of Ukraine are revealed, taking into account both the objective and subjective elements that determine the boundaries of criminal liability. Special attention is devoted to the distinction between criminally punishable and administratively punishable acts, which has significant practical importance due to the lack of unified approaches in law enforcement practice.

The authors emphasize that the analysis of judicial practice indicates a persistent trend toward misqualification, where instances of animal cruelty are unjustifiably classified as administrative offenses despite the presence of elements of a crime. This problem is illustrated by the position of the Supreme Court of Ukraine, which highlights the intentional nature of such acts, the cruelty of the methods used, the demonstrative character of the offenders' behavior, and the social danger of these actions. It is determined that such judicial practice requires unification to ensure legal certainty and uniform application of criminal law provisions.

The article also addresses the moral and psychological aspects of the behavior of individuals prone to violence against animals, which correlate with social maladjustment, aggressiveness, and a potential propensity to commit other violent crimes. On this basis, it is argued that counteracting cruelty to animals should go beyond criminal-legal measures, encompassing educational, preventive, and moral-ethical initiatives.

In conclusion, the article substantiates that cruelty to animals represents a complex socio-legal phenomenon requiring a systematic response – from improving legislation and judicial practice to fostering stable humanistic values within society.

Key words: animal cruelty, animal protection, animal welfare, criminal liability, administrative liability, environmental offenses, legislation, international standards.

Дата надходження статті: 22.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Возняковська К. А.

Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут Національного університету
«Одеська юридична академія»

ЗАПОБІГАННЯ ЕКОНОМІЧНИМ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ОБОРОННИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Державне оборонне замовлення як складова системи національної безпеки є одночасно стратегічно важливою та високоризиковою сферою з погляду економічної злочинності. Особливо актуальним це питання постає в умовах воєнного стану, коли оборонні витрати зростають, а контрольні інструменти часто функціонують у надзвичайному режимі. У статті здійснено системний аналіз адміністративно-правових аспектів запобігання економічним злочинам у сфері оборонних закупівель в Україні. Розкриваються ключові загрози для доброчесності у системі державного оборонного замовлення, серед яких: корупція, неефективність контролю, непрозорість процедур, зловживання службовим становищем та ризики змови під час тендерних процесів.

Особливу увагу приділено нормативно-правовим актам, що регулюють сферу державного оборонного замовлення, а також нещодавнім змінам до законодавства, спрямованим на спрощення закупівель у період воєнного стану. У дослідженні акцентовано на недоліках реалізації процедур відкритості й підзвітності, а також висвітлено роль таких інструментів, як Prozorro. Узагальнено підходи державних та недержавних акторів до моніторингу ефективності витратання коштів на оборону.

На основі порівняльного аналізу використано також міжнародний досвід забезпечення прозорості в оборонних закупівлях – зокрема практики Німеччини, Литви та рекомендації ОЕСР і Transparency International. Автор звертає увагу на глобальний індекс доброчесності у сфері оборони (Government Defence Integrity Index), згідно з яким більшість країн, зокрема й Україна, залишаються в зоні підвищеного ризику.

У підсумку автор обґрунтовує комплекс пропозицій щодо вдосконалення правових та інституційних механізмів запобігання економічним злочинам у сфері державного оборонного замовлення, підкреслюючи необхідність поєднання правових, організаційних та цифрових інструментів. Запропоновано інтегровану модель запобігання економічним зловживанням, орієнтовану на захист публічних фінансів, підвищення ефективності закупівель та зміцнення обороноздатності держави.

Ключові слова: економічні злочини, оборонні закупівлі, національна безпека, корупційні ризики, ProzorroDefense, Бюро економічної безпеки, публічні закупівлі, європейські стандарти.

Постановка проблеми. Сфера державного оборонного замовлення відіграє ключову роль у забезпеченні національної безпеки, водночас залишаючись одним із найуразливіших секторів щодо економічної злочинності. Висока концентрація бюджетних ресурсів, складність процедур закупівель, режим секретності та обмежена прозорість створюють сприятливі умови для фінансових зловживань, змов, корупційних схем і нецільового використання коштів.

В Україні проблема посилюється в умовах війни, коли державі доводиться здійснювати закупівлі у стислі строки, часто поза межами стандартних процедур. Попри певний прогрес у реформуванні законодавства та впровадженні цифрових рішень (наприклад, ProzorroDefense),

рівень прозорості й контролюваності у сфері оборонних закупівель залишається недостатнім. Це вимагає переосмислення існуючих підходів до запобігання економічним злочинам, включаючи адаптацію міжнародних стандартів, посилення внутрішнього й зовнішнього аудиту, цифровий моніторинг та міжвідомчу координацію між ключовими органами влади.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні правової природи економічних злочинів у сфері державного оборонного замовлення, аналізі чинних нормативно-правових засад функціонування системи оборонних закупівель та обґрунтуванні напрямів удосконалення адміністративно-правових і організаційних механізмів запобігання фінансовим зловживанням у цій сфері.

Проблематика дослідження полягає у тому, що сфера державного оборонного замовлення в Україні залишається одним із найбільш вразливих напрямів державного управління з точки зору економічної злочинності. Незважаючи на реформування системи публічних закупівель, цифровізацію процедур та оновлення законодавства, у практиці продовжують фіксуватися факти нецільового використання коштів, змови між постачальниками, підроблення документів і зловживання владними повноваженнями під час реалізації оборонних контрактів. Відсутність єдиної системи превентивного контролю, фрагментарність нормативної бази та недостатня взаємодія між контрольними органами створюють умови для відтворення цих негативних явищ.

Наукова новизна статті полягає у комплексному підході до дослідження запобігання економічним злочинам у сфері державного оборонного замовлення як елементу економічної безпеки держави, у визначенні системних недоліків чинного правового регулювання та у формулюванні пропозицій щодо впровадження інтегрованої моделі запобігання злочинам, що поєднує національні адміністративно-правові інструменти із сучасними міжнародними стандартами фінансової доброчесності й цифрового контролю.

Виклад основного матеріалу. Формування сучасної системи державного оборонного замовлення в Україні спирається на складну структуру законодавчих і підзаконних актів, які визначають правовий режим планування, укладання та виконання контрактів оборонного призначення. Ця система покликана не лише забезпечити належний рівень обороноздатності, а й гарантувати прозорість використання бюджетних коштів, запобігти неефективному витрачанням ресурсів і корупційним ризикам. Зокрема, 62 % країн отримали оцінку 49/100 або нижче за Government Defence Integrity Index, що свідчить про високий та критичний рівень ризиків корупції в секторі оборони та безпеки [5]. А Україна в 2023 р. за Corruption Perceptions Index набрала 36/100 і посіла 104-те місце серед 180 країн [4]. Саме тому нормативна база оборонних закупівель розглядається як ключовий інструмент державної політики у сфері економічної безпеки.

Основу правового регулювання становить Закон України «Про оборонні закупівлі», який визначає правові й організаційні засади закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення. Цей Закон закріплює принципи ефективності, відкритості та підзвітності, а також

містить положення, що встановлюють особливий порядок здійснення закупівель під час воєнного стану [14]. Подібний режим спеціальних закупівель діє у Великій Британії (Defence and Security Public Contracts Regulations 2011), де також передбачено спрощені процедури в умовах надзвичайного стану, але за обов'язкового зовнішнього аудиту [6].

Важливе місце у нормативній структурі посідає Закон України «Про публічні закупівлі». Саме його положення створили базові стандарти конкурентності й доброчесності для всієї системи державних замовлень, у тому числі оборонних [15]. Падалка А. М. слушно зауважив, що неможливо розглядати специфіку оборонних закупівель окремо від становлення системи публічних закупівель у державі, які згідно із Законом України «Про публічні закупівлі» являють собою придбання замовником товарів, робіт і послуг у порядку, встановленому цим Законом [13, с. 731]. Це положення підкреслює спільну логіку публічних і оборонних закупівель: обидві моделі ґрунтуються на стандартах ефективності, підзвітності та антикорупційного контролю.

Зміст правового регулювання державного оборонного замовлення тісно пов'язаний із системою національної безпеки. Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України», економічна безпека є однією з основних складових національної безпеки, а оборонно-промисловий комплекс визначено як критичний сектор, у якому держава повинна гарантувати захист ресурсів і недопущення зловживань. Відповідно до цього положення, функції координації оборонних закупівель здійснює Міністерство оборони України, тоді як аналітичну й правоохоронну роль відіграє Бюро економічної безпеки України, діяльність якого регламентується Законом України «Про Бюро економічної безпеки України».

Насонов М. І. наголошує, що важливу роль у процесі забезпечення економічної безпеки відіграє спеціальне законодавство та режим секретності, тому як сфера оборонного виробництва регулюється не лише загальними нормами господарського права, а й комплексною, багаторівневою системою спеціального законодавства [12, с. 338]. Цей висновок підкреслює, що саме законодавчий рівень закладає підвалини прозорості, відповідальності та ефективності у сфері оборонних контрактів, а також створює правову основу для виявлення й запобігання економічним злочинам.

Нормативно-правові засади функціонування державного оборонного замовлення утворюють

цілісну систему, що визначає правила взаємодії між державними органами, замовниками та виконавцями.

Проблематика економічних злочинів у сфері оборонних закупівель є однією з найгостріших у структурі національної безпеки держави, оскільки вона поєднує елементи корисливої злочинності, зловживання владою та спотворення публічних фінансів. У цій площині економічна злочинність набуває ознак системного явища, що впливає на функціонування оборонно-промислового комплексу, викривлює механізми розподілу бюджетних ресурсів і підриває довіру до державного управління.

Як зазначає Головкін Б. М., злочинність у сфері економіки – це корислива злочинна діяльність службових осіб та інших учасників економічних відносин, спрямована на заподіяння матеріальної шкоди підприємствам, установам, організаціям різних форм власності або суб'єктам [8, с. 130]. Саме така форма протиправної діяльності найбільш виразно проявляється в оборонно-промисловій сфері, де концентрація фінансових потоків і складність процедур створюють сприятливе середовище для маніпуляцій.

Федорчук Я. І. зауважує, що оборонно-промисловий комплекс не став винятком у процесі глобальної криміналізації економіки, що відбулася під час переходу від планово-адміністративної до ринкової моделі, ослаблення державного регулятивного впливу та посилення нігілістичних тенденцій управління [19, с. 47]. Такий підхід дає змогу зрозуміти, що джерела сучасної корупційної злочинності в оборонному секторі мають не лише кримінально-правову, а й глибоку економічну природу, пов'язану з розбалансованістю системи управління та недосконалістю фінансового контролю.

Серед типових учасників економічних правопорушень у сфері оборонного замовлення Сайіпов Р. Ч. і Томма Р. П. виділяють дві групи: службових осіб державних структур, які мають адміністративно-господарські чи організаційно-розпорядчі функції, та представників приватних підприємств – керівників, бухгалтерів, консультантів, що реалізують злочинні схеми під час виконання оборонних контрактів [17, с. 300]. Така взаємодія між державними і приватними акторами формує складні злочинні ланцюги, які потребують спеціальних механізмів запобігання.

Кримінальний кодекс України у статті 191 визначає відповідальність за привласнення, розтрату або заволодіння майном шляхом зловжи-

вання службовим становищем, що є типовою формою економічного злочину у сфері державних закупівель, зокрема оборонних [10]. Ці діяння мають високу суспільну небезпеку, оскільки посягають не лише на власність, а й на публічну довіру до державного управління.

Федорчук Я. І. вказує на те, що до прямих економічних детермінант злочинності в оборонно-промисловому комплексі належить розбалансованість і примітивний розвиток податкової системи, що створює можливості для незаконного отримання фінансових доходів із найменшим ступенем ризику [18, с. 609].

Ефективне функціонування системи державного оборонного замовлення неможливе без чіткої взаємодії між суб'єктами, уповноваженими запобігати економічним злочинам і забезпечувати фінансову безпеку у сфері оборонних закупівель. Ця система є багаторівневою, включаючи органи державного управління, спеціалізовані правоохоронні структури та інститути фінансового контролю. Її мета не лише виявлення правопорушень, але й створення превентивних умов, які мінімізують ризики їх виникнення.

Ключову роль у координації державної політики у сфері оборонних закупівель відіграє Міністерство оборони України, яке відповідно до Закону України «Про оборону України» відповідає за формування, реалізацію та контроль оборонного замовлення. Міністерство визначає основні напрями матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України, координує діяльність підприємств оборонно-промислового комплексу та взаємодіє з іншими державними органами у сфері фінансування оборонних закупівель.

У контексті економічної безпеки держави важливе значення має Бюро економічної безпеки України, діяльність якого регламентується Законом України «Про Бюро економічної безпеки України». Цей орган забезпечує виявлення, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері публічних фінансів, включно з оборонними контрактами. Його компетенція поширюється на злочини, зокрема ст. 191, 209, 364 і 367, що безпосередньо стосуються зловживань службовим становищем, привласнення коштів та службової недбалості.

Важливим компонентом системи контролю є Національне антикорупційне бюро України, яке, згідно із Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України», уповноважене розслідувати корупційні злочини у вищих ешелонах влади, включаючи випадки зловживань у про-

цесі виконання оборонних контрактів. Діяльність НАБУ доповнюється повноваженнями Національного агентства з питань запобігання корупції, що здійснює превентивний нагляд, антикорупційну експертизу нормативно-правових актів і контроль за конфліктом інтересів.

В літературі також відмічено, що державне управління у сфері захисту економіки є частиною забезпечення національної безпеки і оборони, зокрема економічної і продовольчої безпеки [9, с. 77]. Це твердження підтверджує, що діяльність органів, які забезпечують контроль за державним оборонним замовленням, повинна розглядатися як елемент цілісної системи національної безпеки.

Окреме місце у механізмі державного нагляду посідає Державна аудиторська служба України. Цей орган реалізує функції фінансового контролю, проводить ревізії, аудиту ефективності та перевірки правильності використання бюджетних коштів, у тому числі виділених на оборонні потреби.

Загалом, система суб'єктів запобігання економічним злочинам у сфері оборонного замовлення є складною і взаємопов'язаною. Вона охоплює як органи виконавчої влади, що здійснюють планування та реалізацію оборонних закупівель, так і спеціалізовані правоохоронні структури, які забезпечують кримінально-правову протидію зловживанням.

Запобігання економічним злочинам у сфері державного оборонного замовлення неможливе без ефективного функціонування адміністративно-правових механізмів, які забезпечують контроль, прозорість і відповідальність усіх учасників оборонних закупівель. Ці механізми становлять сукупність правових, організаційних і процедурних засобів, спрямованих на усунення умов, що сприяють вчиненню правопорушень у процесі використання бюджетних коштів.

Згідно з Законом України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», контроль у сфері використання державних коштів здійснюється через ревізії, аудиту ефективності, перевірки та моніторинг державних закупівель. Цей закон формує правові підстави для превентивного виявлення порушень фінансової дисципліни, що дозволяє запобігати розкраданню чи нецільовому використанню ресурсів.

У сфері оборонних закупівель діє також внутрішній механізм контролю, який набув особливої актуальності під час воєнного стану. Як стверджують Савастєєва О. та Бутенко В., останні

трансформації в системі державних закупівель привели до появи нової процедури – рамкової угоди в електронній системі Prozorro, що передбачає здійснення закупівель паливно-мастильних матеріалів, військового спорядження, продуктів харчування та дронів через ДП Міноборони «Агенція закупівель у сфері оборони». Ця процедура спрямована на забезпечення швидкості, прозорості та контролю над оборонними закупівлями [16, с. 101].

Однак навіть удосконалення процедур не усуває повністю ризики корупційних зловживань. Бурак М. В. справедливо вказує, що зловживання під час витрачання бюджетних коштів і неналагоджений контроль громадськості за процесом оборонних закупівель призводять до неефективного використання коштів, деформації конкуренції та погіршення інвестиційного клімату [7, с. 104].

Зміцнення прозорості державних оборонних закупівель тісно пов'язане із цифровізацією. Законодавче впровадження електронних систем обліку та звітності, зокрема ProzorroDefense, сприяє формуванню цифрового аудиту, який дає змогу оперативно виявляти аномалії у витратах. При цьому особливого значення набувають механізми відкритих даних, що створюють додатковий рівень публічної підзвітності та зменшують ризики змови між учасниками тендерів.

У країнах Європейського Союзу функціонування системи оборонних закупівель регламентується Директивою 2009/81/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 липня 2009 року про координацію процедур укладання державних контрактів на постачання, роботи та послуги в галузях оборони та безпеки [1]. Цей акт установлює принципи конкурентності, рівного доступу постачальників і прозорості, запроваджуючи водночас винятки щодо питань національної безпеки. Важливо, що європейський підхід передбачає багаторівневий фінансовий нагляд від внутрішнього аудиту підприємств до контролю з боку Європейської рахункової палати. Зокрема, У Литві система e-Procurement Defence Portal забезпечує автоматичну перевірку учасників за базами ЄС та попереджає змови через алгоритми ризикового аналізу [3].

Уряд Німеччини звітує про свій експорт зброї у вигляді піврічних звітів та (з 2022 року) щоквартальних даних у прес-релізах. Німеччина також звітує до Реєстру звичайних озброєнь ООН (UNROCA), Секретаріату Договору про торгівлю зброєю та до Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). Крім того, громадянське

суспільство контролює експорт зброї через існуючі канали, включаючи співпрацю з депутатами парламенту, які можуть надсилати парламентські запити на інформацію про експорт зброї, а відповіді на парламентські запити публікуються на веб-сайті Бундестагу [2].

Манелюк О.І. відзначив, що міжнародна практика боротьби з економічною злочинністю спирається на діяльність професійних об'єднань, таких як ACFE (Association of Certified Fraud Examiners), які розробляють стандарти виявлення та запобігання корпоративному шахрайству, у тому числі в державному секторі [11, с. 134].

Висновки. Запобігання економічним злочинам у сфері державного оборонного замовлення є складовою частиною системи національної безпеки, яка поєднує правові, фінансові та управлінські механізми. Аналіз чинного законодавства та наукових джерел засвідчує, що нормативно-правова база України в цій сфері є достатньо розгалуженою, однак потребує подальшої систематизації та гармонізації з європейськими стандартами. Удосконалення регулювання оборонних закупівель має ґрунтуватися на принципах прозорості, підзвітності, цифрового контролю та ефективного державного фінансового аудиту. Особливої уваги потребує координація діяльності Бюро економіч-

ної безпеки, Міністерства оборони, НАБУ, НАЗК і Державної аудиторської служби, адже саме їхня узгоджена робота здатна створити реальний запобіжник фінансовим зловживанням у сфері оборонних контрактів. Оцінка ефективності антикорупційних механізмів у сфері оборонних закупівель має здійснюватися на основі відкритих індикаторів – таких, як Government Defence Integrity Index та Corruption Perceptions Index, що дозволить забезпечити міжнародну порівнянність даних.

Подальший розвиток системи запобігання економічним злочинам має орієнтуватися на впровадження сучасних аналітичних технологій, розширення практики електронного моніторингу ProzorroDefense та інтеграцію кращих міжнародних антикорупційних стандартів. Доцільним є посилення правової відповідальності посадових осіб за порушення правил фінансового контролю, а також удосконалення процедур внутрішнього аудиту та комплаєнсу на підприємствах оборонно-промислового комплексу. Реалізація цих заходів дозволить зміцнити економічну складову обороноздатності держави, підвищити довіру суспільства до державного управління та сформувати ефективну модель запобігання економічним злочинам у стратегічно важливій сфері оборонних закупівель.

Список літератури:

1. Directive 2009/81/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on the coordination of procedures for the award of certain works contracts, supply contracts and service contracts by contracting authorities or entities in the fields of defence and security and amending Directives 2004/17/EC and 2004/18/EC. (2009). Official Journal of the European Union, L216/76. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009L0081>
2. Open Government Partnership. Germany – DE0045: Implementation of the Defence Procurement Guidelines [National Action Plan Commitment]. URL: https://www.opengovpartnership.org/members/germany/commitments/DE0045/#_ftn29
3. Open Government Partnership. Opening up public procurement data (LT0031). URL: <https://www.opengovpartnership.org/members/lithuania/commitments/lt0031/>
4. Transparency International Ukraine. Corruption Perceptions Index 2023. URL: <https://www.ti-ukraine.org/en/research/corruption-perceptions-index-2023/>
5. Transparency International. (16 листопада 2021). 62 per cent of countries at high risk of defence and security corruption. URL: <https://www.transparency.org/en/press/62-per-cent-countries-at-high-risk-of-defence-and-security-corruption>
6. UK Government. The Defence and Security Public Contracts Regulations 2011: Awareness guide (PDF). URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a75996b40f0b67b3d5c7c0f/dsd_govt_awareness_guide.pdf
7. Бурак М. В. Корупційні ризики в державних оборонних закупівлях: шляхи мінімізації. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (18). С. 104–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2019_2_14
8. Головкін Б. М. Поняття злочинності у сфері економіки. *Форум права*. 2013. № 3. С. 128–133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_3_24
9. Карпенко Є. О. Трансформація системи державного управління у сфері захисту економіки: організаційно-правовий механізм. 2023. URL: <https://dspace.vspu.edu.ua/items/bd7f0e2d-afaa-4a29-bcae-8dc2e4b7ea2c>
10. Кримінальний кодекс України: Закон України від 01.09.2001 № 2341-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1423>

11. Манелюк О. І. Інструменти запобігання економічній злочинності при забезпеченні державної безпеки. Збірник тези доповідей учасників XXI Міжнародної наукової конференції «Ольвійський форум-2024: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі. «Реформування публічного управління та адміністрування в умовах децентралізації влади та наближення її до європейських стандартів». Миколаїв. ЧНУ імені Петра Могили. 2024. С. 133–135.
12. Насонов М. І., Завидняк І. О. Функція забезпечення економічної безпеки держави: державно-правовий аспект регулювання оборонної сфери. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Т. 3.90. С. 336–340. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/09/51-1.pdf>
13. Падалка А. М. До питання особливостей оборонних закупівель в умовах воєнного стану. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. Т. 32.2. С. 730–738. URL: <https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/303>
14. Про оборонні закупівлі: Закон України від 17.07.2020 № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20>
15. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19>
16. Савастєєва О. М., Бутенко В. В. Внутрішній фінансовий контроль у сфері оборонних закупівель: алгоритм ефективності в умовах війни. Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок. 2024. DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure79-17>
17. Сайипов Р. Ч.; Томма Р. П. Оперативно-розшукова характеристика кримінальних правопорушень, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3.4. С. 295–301. URL: <https://app-journal.in.ua/2025-4-chastyna-3>
18. Федорчук Я. І. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень в оборонно-промисловому комплексі України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 12/2022. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/146>
19. Федорчук Я. І. Запобігання кримінальним правопорушенням в оборонно-промисловому комплексі України. Дисертація.. д-ра філос. за спец. 081 – Право (напрямок 08 – Право). Київ: Міжрегіон. акад. управл. персоналом, 2024. 234 с.

Vozniakovska K. A. PREVENTING ECONOMIC CRIMES IN THE FIELD OF STATE DEFENCE PROCUREMENT

State defense procurement, as an integral part of the national security system, represents both a strategically important and high-risk domain in terms of economic crime. This issue becomes particularly relevant under martial law, when defense expenditures escalate while oversight mechanisms often operate in an emergency mode. The article presents a systematic analysis of the administrative and legal aspects of preventing economic crimes in the field of defense procurement in Ukraine. It outlines the key threats to integrity within the system of state defense procurement, including corruption, weak oversight, procedural opacity, abuse of official position, and risks of collusion during tender processes.

Special attention is given to the regulatory framework governing the area of state defense procurement, as well as recent legislative amendments aimed at simplifying procurement procedures during wartime. The study emphasizes the shortcomings in implementing transparency and accountability mechanisms and highlights the role of tools such as Prozorro. The paper also summarizes the approaches used by state and non-state actors to monitor the effectiveness of defense spending.

Based on comparative analysis, the study incorporates international best practices in ensuring transparency in defense procurement – specifically the experiences of Germany, Lithuania, and the recommendations of the OECD and Transparency International. The author draws attention to the Government Defence Integrity Index, which shows that the majority of countries, including Ukraine, remain in the high-risk zone.

In conclusion, the article substantiates a set of proposals for improving the legal and institutional mechanisms for preventing economic crimes in the field of state defense procurement. It emphasizes the need to integrate legal, organizational, and digital instruments. An integrated model is proposed for countering economic abuses, focused on protecting public finances, enhancing procurement efficiency, and strengthening the state's defense capability.

Key words: economic crimes, defence procurement, national security, corruption risks, ProzorroDefense, Bureau of Economic Security, public procurement, European standards.

Дата надходження статті: 30.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Гресь Ю. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»

Агафонова А. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ВТЯГНУТИХ У ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті проаналізовано окремі наукові праці вітчизняних вчених-криміналістів, у яких розглядалися питання, що стосуються допиту неповнолітніх осіб. Здійснено комплексний аналіз тактичних особливостей допиту неповнолітніх осіб, втягнутих у злочинну діяльність. Розкрито значення вікових, психологічних та соціальних характеристик неповнолітнього, що впливають на форму та зміст отриманих показань, при підготовці та проведенні допиту, а також оцінці здобутих свідчень. Визначено правові засади проведення допиту відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України, зокрема обов'язкову участь педагога або психолога, законного представника, а також регламентацію тривалості слідчої дії.

У роботі акцентовано увагу на поширених помилках, що можуть призвести до викривлення інформації або психологічної травми дитини. Проаналізовано ефективні тактичні прийоми встановлення психологічного контакту, забезпечення атмосфери безпеки, недопущення тиску та формування умов для добровільного і правдивого викладення обставин. Особливу увагу приділено ситуаціям, коли неповнолітній виконує роль не лише свідка, а й співучасника злочину, втягнутого дорослими особами.

Підкреслено важливість індивідуального підходу до кожної дитини, міждисциплінарної співпраці слідчого з педагогами, психологами та фахівцями ювенальної юстиції, а також дотримання принципів законності та гуманізму. Зроблено висновок, що правильно обрана тактика допиту неповнолітніх сприяє отриманню достовірних показань, забезпеченню захисту прав та інтересів дитини і підвищує ефективність досудового розслідування.

Ключові слова: допит, неповнолітня особа, втягнення у злочинну діяльність, психологічні основи, слідчі (розшукові) дії, досудове розслідування, джерела доказів, процесуальні гарантії, кримінальне провадження, захисник.

Постановка проблеми. Допит неповнолітніх осіб, залучених у кримінальну діяльність, має складний характер і потребує особливої уваги з боку правоохоронних органів. У таких випадках слідчий стикається не лише з необхідністю отримання достовірних свідчень, але й із завданням забезпечення прав та законних інтересів неповнолітнього. Втягнення дитини у злочинну діяльність часто супроводжується моральним і психологічним тиском з боку дорослих осіб, що впливає на поведінку під час допиту та здатність самостійно відтворювати події.

Нехтування вікових, психологічних та емоційних особливостей може спричинити викривлення свідчень або формування у неповнолітнього відчуття страху й недовіри до слідчого. Тому важливим є пошук оптимальної тактики проведення допиту, яка б поєднувала ефективність отримання інформації з гуманним ставленням до дитини та

суворим дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці допиту неповнолітніх присвячено праці багатьох вчених криміналістів та процесуалістів. Серед вітчизняних науковців особливої уваги заслуговують дослідження О.П. Бандурки, А.Ф. Волобуєва, В.А. Журавля, І.І. Когутича, В.О. Коновалової, М.В. Салтевського, В.Ю. Шепітька, які розробляли сучасні підходи до тактики допиту неповнолітніх з урахуванням дотримання вітчизняних та міжнародних стандартів захисту прав людини. Окремі аспекти проведення допиту неповнолітніх під час розслідування різних видів кримінальних правопорушень висвітлено у працях таких науковців, як О.О. Андрєєв [2] (розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми), К.В. Бахчев [3] (розслідування хуліганства, вчиненого неповнолітніми),

Б.Ю. Бистрицький [4] (розслідування грабежів, учинених неповнолітніми), І.Л. Калімбет [10] (розслідування групових корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх), Р.В. Карпенко [11] (розслідування заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми), Д.А. Патрелюк [23] (розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, що вчиняються неповнолітніми), Ю.В. Рудницька [30] та І.В. Сорока [32] (розслідування крадіжок, вчинених неповнолітніми), О.Б. Яковіна [34] (розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми), А.І. Довгань [7], В.В. Загамула [8], А.Р. Ікаєв [9], В.О. Лазарєв [17], А.Л. Медведенко [19], В.В. Приловський [24] (у світлі криміналістичних розробок положень розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність), С.М. Авраменко [1], В.В. Гірук [6] (в рамках розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти неповнолітніх) та деяких інших.

У дисертації О.М. Процюк детально розглянуто тактичні прийоми допиту неповнолітнього підозрюваного, зокрема питання, що стосуються особливостей застосування методів психологічного впливу на таких осіб [28]. Н.В. Павлюк звернулася до дослідження процесу формування показань неповнолітніх та особливостей тактики їх допиту залежно від вікових груп [22], а О.В. Вакуленко дослідив особливості здійснення досудового розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх [5]. К.С. Рябченко розглянула особливості використання доказів, отриманих за результатами проведення допиту неповнолітньої особи [31].

Однак попри значну увагу до процесуальних і тактичних питань допиту неповнолітніх, у контексті процесів євроінтеграції та застосування новітніх моделей допиту у вітчизняній практиці боротьби зі злочинністю, тактичні особливості допиту неповнолітніх осіб, втягнутих у злочинну діяльність, потребують подальшого наукового дослідження, що зумовлює актуальність подальших наукових розвідок у цій сфері.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз тактичних особливостей проведення допиту неповнолітніх осіб, втягнутих у злочинну діяльність, із урахуванням їхніх вікових, психологічних та соціальних характеристик, а також визначення ефективних підходів до забезпечення достовірності показань і дотримання прав таких осіб під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Виклад основного матеріалу. Проблематика допиту неповнолітніх у кримінальному прова-

дженні належить до найбільш складних і чутливих сфер слідчої діяльності, оскільки поєднує правові вимоги, психологічні особливості розвитку дитини та принципи етичного поводження. Неповнолітні, особливо ті, які були втягнуті у злочинну діяльність дорослими, часто не мають достатнього рівня критичного мислення, життєвого досвіду та стійкості до психологічного впливу. Це робить їх вразливими до навіювання, тиску або спроб сформувати «потрібну» версію подій. Саме тому під час допиту неповнолітнього першочергово слід дбати про забезпечення його прав, зниження рівня емоційного напруження та створення умов, що сприятимуть отриманню правдивих і неспотворених показань. Недотримання цих вимог може призвести не лише до порушення принципів справедливого правосуддя, але й до повторного травмування дитини та формування недостовірної доказової бази у кримінальному провадженні.

Порядок проведення допиту неповнолітніх визначається нормами Кримінального процесуального кодексу України, міжнародними стандартами та Національною стратегією захисту прав дитини. Основною метою є дотримання законності, гуманності та психологічної безпеки дитини під час проведення слідчих (розшукових) дій. Відповідно до ч. 3 ст. 224 КПК України, особа, яка проводить допит, повинна враховувати вік, стан здоров'я, рівень інтелектуального розвитку та індивідуальні особливості неповнолітнього. Стаття 226 КПК України встановлює обов'язкову присутність законного представника, психолога або педагога, а за потреби – лікаря. Крім того, передбачено обмеження тривалості допиту: не більше однієї години без перерви та двох годин загалом протягом дня. Особам, які не досягли 16-річного віку, не оголошується попередження про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань або надання неправдивої інформації, що враховує особливості їхньої правової свідомості. Стаття 227 КПК України уточнює порядок проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього, надаючи право законному представнику та спеціалістам ставити уточнюючі запитання. У разі, якщо присутність законного представника суперечить інтересам дитини, він може бути замінений іншим за рішенням слідчого або прокурора. Згідно зі статтями 52 та 59 КПК України, неповнолітній має право на захисника з моменту затримання або повідомлення про підозру, що є ключовою гарантією реалізації права на захист. Окреме значення має ст. 485 КПК України,

яка визначає, що кримінальне провадження щодо неповнолітніх має переважно виховний характер, спрямований на реінтеграцію особи у суспільство, а не на застосування виключно каральних заходів [16].

Додаткові механізми захисту неповнолітніх закріплені у п. 2 ч. 2 ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства», який зобов'язує державу гарантувати захист дитини від будь-яких форм насильства, жорстокого поводження та приниження, включаючи процедури, пов'язані з допитом [26].

Міжнародні стандарти також відіграють визначальну роль у формуванні національної моделі допиту неповнолітніх. Конвенція ООН про права дитини (1989 р.) гарантує право неповнолітнього на справедливе ставлення, допомогу адвоката та захист від психологічного і фізичного тиску під час провадження [13].

Важливим кроком у вдосконаленні української практики допиту неповнолітніх стало прийняття Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року, яка визначає необхідність запровадження дружнього до дитини правосуддя, мінімізацію стресових факторів під час слідчих дій та обов'язкову участь фахових психологів. Згідно з операційним планом до неї, у 2025–2028 роках одним із ключових напрямів розвитку ювенального правосуддя є розширення практики використання спеціально облаштованих безпечних кімнат для допиту та підвищення кваліфікації слідчих [27].

Таким чином, допит неповнолітнього повинен здійснюватися на основі комплексного поєднання норм національного законодавства, вимог міжнародного права та сучасних підходів до організації психологічно безпечної комунікації з дитиною, що забезпечує баланс між інтересами правосуддя та принципом найкращого забезпечення прав дитини.

Поведінка неповнолітніх під час допиту істотно відрізняється від поведінки дорослих, оскільки їхня емоційна та когнітивна сфера перебувають у процесі активного формування. Невеликий життєвий досвід, підвищена чутливість до обставин, залежність від дорослих авторитетів, схильність до наслідування та навіюваності безпосередньо впливають на характер і зміст показань. У таких умовах навіть незначний емоційний або психологічний тиск може призвести до спотворення спогадів чи пасивного погодження з інформацією, яка не відповідає реальним подіям. Тому допит неповнолітнього вимагає не лише точного дотримання

процесуальних вимог, а й застосування спеціальних тактичних і психологічних методів, спрямованих на створення безпечного середовища, зниження рівня стресу та запобігання повторному психологічному травмуванню.

З огляду на це, у процесі розслідування надзвичайно важливим є урахування психологічних особливостей дитини та використання таких тактичних прийомів, які сприяють формуванню атмосфери довіри та взаєморозуміння. Створення умов, у яких дитина почувається захищеною, дозволяє забезпечити точність, послідовність і ненав'язаність отриманих відомостей, що має ключове значення для достовірності показань.

Врахування індивідуальних психологічних характеристик неповнолітнього є визначальним під час допиту, адже діти значною мірою схильні орієнтуватися на реакції та очікування авторитетних дорослих. Неповнолітній може надавати не ті відомості, які запам'ятав, а ті, які, на його думку, від нього очікують. Це зумовлює можливість виникнення двох полярних моделей поведінки: надмірної активності – коли дитина намагається «сподобатися» і дає швидкі, але не завжди точні відповіді; або пасивності – коли вона просто погоджується з навідними твердженнями. У стані психоемоційного напруження психіка дитини може активувати захисні механізми, зокрема витіснення або часткове блокування травматичних спогадів, що ускладнює послідовне відтворення подій. Тому створення «безпечного місця» та забезпечення присутності «безпечного дорослого» є не допоміжним, а ключовим елементом процедури допиту [20, с. 297].

Емоційна нестабільність, пережиті травматичні ситуації та страхи можуть значною мірою впливати на сприйняття та передачу інформації. Дитина може боятися не стільки самого допиту, скільки потенційних наслідків, осуду або реакції дорослих, особливо якщо вони були причетні до злочину. Якщо у минулому неповнолітній пережив фізичне чи психологічне насильство, це може спричинити замкнутість, уникання теми, підвищену тривожність або навіть агресивні прояви. Завданням слідчого та психолога в такій ситуації є встановлення стабільного та довірливого контакту, дозвіл на перерви, спокійне пояснення прав дитини та наголошення, що вона може не знати або не пам'ятати всіх деталей. Це істотно знижує ризик ретравматизації та водночас підвищує якість отриманих свідчень [20, с. 298].

Додаткову складність становить ситуація, коли неповнолітній був втягнутий у протиправну діяль-

ність дорослими. У таких випадках дитина часто виступає об'єктом психологічного впливу, примусу, маніпуляції або залежності. Це може проявлятися у свідомому приховуванні інформації, зміні показань або виявленні лояльності до дорослого, навіть якщо той завдав шкоди. Для слідчого важливо встановити характер взаємозв'язків, способи впливу та рівень підлеглості неповнолітнього. Визначальним тут є розмежування правдивих спогадів і показань, сформованих під впливом сторонньої особи, що досягається шляхом аналізу невербальної поведінки, емоційних реакцій, інтонаційних змін та логічних структур висловлювань [12, с. 65].

Сучасна вітчизняна практика реалізує концепцію «дружнього до дитини правосуддя», що включає застосування відеофіксації допиту та використання «зелених кімнат» – спеціально адаптованих просторів для комфортного спілкування з дитиною без зайвих осіб і стресових факторів. Такі методики дозволяють уникнути повторного допиту та зменшити психологічне навантаження на неповнолітнього [21, с. 21].

Участь психолога або педагога, передбачена ст. 226 та 227 КПК України, є обов'язковим і необхідним елементом, особливо у випадках втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність дорослими. Присутність фахівця забезпечує психологічну підтримку, професійну оцінку емоційного стану та допомогу у формулюванні питань відповідно до вікових і когнітивних особливостей дитини. Це дозволяє подолати внутрішні бар'єри, сприяє усвідомленому та самостійно сформованому викладу подій і забезпечує підвищення достовірності отриманих даних [16]. Тактичні прийоми, які застосовуються під час допиту неповнолітніх, мають бути чітко спрямовані на встановлення довіри, побудову психологічного контакту та делікатне виведення дитини на розповідь про обставини її втягнення у протиправну діяльність. Так, одним із основних завдань слідчого є створення атмосфери, в якій дитина почувається не під загрозою, а у стані неформального спілкування – це означає відмову від стандартного формату постановки запитань та заміну його на діалог. Науковці підкреслюють необхідність того, щоб запитання були сформульовані просто, доступно для віку дитини, без юридичних термінів і навідних формулювань [12, с. 66].

Раціональним тактичним прийомом при допиті неповнолітнього є застосування методики вільної розповіді, коли дитину не змушують відповідати на формалізовані та жорстко структуровані запи-

тання, а м'яко спонукають переказати події у власній послідовності: «розкажи, що ти пам'ятаєш», «що було потім», «як це сталося». Такий підхід дозволяє дитині висловлюватися природно, не намагаючись вгадати «правильну» відповідь, і дає можливість виявити не лише хронологічну послідовність подій, але й внутрішні мотиви поведінки, наявність зовнішнього впливу, роль дорослих організаторів або підбурювачів. Після вільної розповіді слідчий переходить до уточнюючих запитань – від загального до конкретного, від лінійної оповіді до уточнення деталей. Саме деталізація дозволяє виявити приховані обставини та можливі ознаки навіювання [33, с. 197].

Організація допиту повинна будуватися таким чином, щоб дитина не відчувала страху, тиску чи загрози. Атмосфера має бути доброзичливою, спокійною та нейтральною. Недопустимими є підвищений тон, жорсткі формулювання, навідні або оцінювальні запитання, адже це формує емоційний захист – замкнутість, небажання говорити або, навпаки, намагання «підлаштуватися» та дати таку відповідь, яка, на думку дитини, задовольнить дорослого. Я.С. Чорноіван підкреслює, що врахування вікових та психологічних особливостей неповнолітнього – не допоміжний елемент, а фундаментальна умова ефективності допиту [18, с. 273; 33, с. 195].

Для дітей молодшого та середнього шкільного віку ефективними можуть бути асоціативні, наочні або ігрові методи. Використання зображень, спрощених схем ситуацій, можливість намалювати подію або обговорити її через знайомий контекст (ігрову ситуацію, сюжет із мультфільма чи книги) допомагає знизити рівень напруги і полегшує процес пригадування. Це не лише зменшує стрес, але й забезпечує більш природний спосіб висловлення думок і переживань.

Слідчий повинен урахувати індивідуальні особливості неповнолітнього: рівень розвитку, тип темпераменту, життєвий досвід, можливий травматичний фон, рівень довіри до дорослих. У деяких випадках доцільно попередньо провести нейтральну бесіду без фіксації показань, щоб встановити базовий контакт, знайти точки психологічної підтримки та знизити напруження. Лише після встановлення довірливого контакту можна переходити до основного етапу допиту.

Ключовим елементом ефективної тактики допиту є міждисциплінарна взаємодія. До підготовки та проведення допиту повинні залучатися психологи, педагоги, соціальні працівники та, за потреби, ювенальні прокурори. Ці фахівці допо-

магають встановити психологічний стан дитини, оцінити ступінь можливого впливу дорослих осіб, визначити оптимальну форму комунікації та контролювати рівень емоційного навантаження. Така комплексна співпраця не лише підвищує достовірність отриманих показань, але й забезпечує дотримання ключового принципу кримінального процесу щодо неповнолітніх – пріоритету захисту їхніх прав і мінімізації ризику психологічної травмизації.

Висновки. Тактика допиту неповнолітніх у кримінальному провадженні відіграє ключову роль у забезпеченні повноти та достовірності доказової інформації, а також у захисті прав і законних інтересів дитини. На відміну від дорослих, неповнолітні характеризуються підвищеною емоційною вразливістю, схильністю до навіюваності та залежності від авторитетів. Це означає, що будь-який надмірний психологічний або комунікативний тиск, необережне формулювання запитань чи неврахування вікових особливостей може призвести до отримання спотворених показань, що негативно вплине на результати кримінального провадження та може спричинити повторну психологічну травмизацію дитини. Правильно обрана тактика допиту має не лише забезпечувати отримання достовірної інформації, а й створювати умови для безпечного та гуманного ставлення до неповнолітнього.

Ефективність роботи з неповнолітніми у кримінальному процесі визначається комплексним підходом, який поєднує правові, психологічні та тактичні аспекти. Правовий компонент спрямований на неухильне дотримання процесуальних гарантій, передбачених КПК України та міжна-

родними стандартами; психологічний забезпечує створення довірливої атмосфери, врахування емоційного стану та особливостей мислення дитини; а тактичний – дозволяє вибудувати оптимальну логіку отримання показань, спрямовану на виявлення обставин події без тиску та навідних формулювань. Взаємодія цих складових створює необхідні умови для досягнення об'єктивної істини у провадженні, мінімізуючи ризик зовнішнього впливу на неповнолітнього та забезпечуючи достовірність інформації, яку він повідомляє.

З метою вдосконалення практики допитів неповнолітніх в Україні доцільним є подальше розширення впровадження спеціально облаштованих приміщень типу «зеленої кімнати» та моделі «Барнахус», що передбачають дружнє до дитини середовище, мінімізацію контакту з процесуальними фігурами та можливість одноразового отримання свідчень із подальшим використанням відеозапису у суді. Важливою залишається й підготовка слідчих, прокурорів і суддів у сфері вікової та кримінальної психології, а також обов'язкова участь психологів і педагогів під час допиту, особливо у провадженнях, де існує ймовірність впливу дорослих співучасників на дитину.

Отже, ефективна тактика допиту неповнолітнього передбачає не лише професійну компетентність слідчого, але й повагу до особистості дитини, врахування її емоційного стану, потреб та психологічних особливостей. Саме дотримання принципів гуманності, неупередженості та тактовності дозволяє забезпечити якість доказової інформації та реалізувати основне завдання кримінального провадження – встановлення об'єктивної істини із збереженням гідності та благополуччя дитини.

Список літератури:

1. Авраменко С. М. Розслідування розбещення неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 242 с.
2. Андрєєв О. О. Розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2007. 239 с.
3. Бахчев К. В. Розслідування хуліганства, вчиненого неповнолітніми: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 244 с.
4. Бистрицький Б. Ю. Розслідування грабежів, учинених неповнолітніми: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 245 с.
5. Вакуленко О.Ф. Досудове розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 298 с.
6. Гірук В. В. Тактика допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. 250 с.
7. Довгань А. І. Методика розслідування втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2019. 212 с.
8. Загамула В. В. Розслідування втягнення неповнолітніх в заняття проституцією: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. 246 с.
9. Ікаєв А.Р. Розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2020. 217 с.

10. Калімбет І. Л. Розслідування групових корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 211 с.
11. Карпенко Р. В. Розслідування заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпро, 2019. 233 с.
12. Кашпур А. С., Сокиран Ф. М. Допит неповнолітнього: криміналістична та психологічна характеристика. *Юридична психологія*. 2021. С. 61–69.
13. Конвенція про права дитини: міжнародний нормативно-правовий акт від 20.11.1989, № 995_021: станом на 16.11.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
14. Конституція України: закон України від 28.06.1996, № 254к/96-ВР: станом на 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
15. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001, № 2341-III : станом на 17.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
16. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012, № 4651-VI: станом на 01.08.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
17. Лазарєв В. О. Криміналістична характеристика та особливості розслідування втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Сєверодонецьк, 2019. 244 с.
18. Макарова О. П., Радіонова Л. О. Особливості допиту неповнолітніх. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*: тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 берез. 2018 р.). Харків, 2018. С. 279–281.
19. Медведенко А. Л. Організаційно-тактичні особливості розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 191 с.
20. Мілорадов Н. Е., Доценко В. В. Особливості використання психологічних знань при проведенні допиту неповнолітніх. *Правова наука і державотворення в Україні в контексті інтеграційних процесів*: матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 24 трав. 2024 р.). Суми: СФ ХНУВС, 2024. С. 296–298.
21. Мілорадова Н. Е., Пашко Н. О. Особливості проведення допиту неповнолітніх, які постраждали від насильства. *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 19–26.
22. Павлюк Н. В. Процес формування показань неповнолітніх (інтерпретація та використання під час допиту) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2011. 246 с.
23. Патрелюк Д. А. Розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, що вчиняються неповнолітніми: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Донецьк, 2014. 193 с.
24. Приловський В. В. Розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. 168 с.
25. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995, № 20/95-ВР: станом на 03.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
26. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001, № 2402-III: станом на 06.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
27. Про схвалення Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2028 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.07.2025, № 708-р: станом на 14.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-%D1%80#Text>.
28. Процюк О.М. Кримінальна процесуальна регламентація й тактика допиту неповнолітнього підозрюваного: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 243 с.
29. Пчеліна О. В., Іванова А. В. Особливості допиту неповнолітніх під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи. *Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану*: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 24 листоп. 2023 р.). Кам'янець-Подільський: ХНУВС, 2023. С. 367–371.
30. Рудницька Ю. В. Розслідування крадіжок, вчинених неповнолітніми: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 243 с.
31. Рябченко К.С. Предмет доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх: дис. ... докт.філософ. зі спеціальності 081 «Право». Київ, 2021. 224 с.
32. Сорока І. В. Розслідування крадіжок майна громадян, учинених неповнолітніми: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпро, 2017. 257 с.
33. Чорноіван Я. С. Криміналістична та психологічна характеристика допиту неповнолітньої особи. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. № 4 (13). С. 191–199.
34. Яковіна О. Б. Розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми: дис. ... докт.філософ. зі спеціальності 081 «Право». Київ, 2020. 177 с.

Hres Yu. O., Agafonova A. V. TACTICAL FEATURES OF INTERROGATION OF MINORS INVOLVED IN CRIMINAL ACTIVITY

The article analyzes individual scientific works of domestic forensic scientists, which considered issues related to the interrogation of minors. A comprehensive analysis of the tactical features of the interrogation of minors involved in criminal activity was carried out. The significance of the age, psychological and social characteristics of a minor, which affect the form and content of the testimonies received, during the preparation and conduct of the interrogation, as well as the evaluation of the obtained testimony, was revealed. The legal principles of conducting an interrogation in accordance with the requirements of the Criminal Procedure Code of Ukraine were determined, in particular the mandatory participation of a teacher or psychologist, a legal representative, as well as the regulation of the duration of the investigative action. The work focuses on common errors that can lead to distortion of information or psychological traumatization of the child. Effective tactical techniques for establishing psychological contact, ensuring an atmosphere of safety, preventing pressure and creating conditions for a voluntary and truthful statement of circumstances were analyzed. Special attention is paid to situations when a minor plays the role not only of a witness, but also of an accomplice in a crime committed by adults.

The importance of an individual approach to each child, interdisciplinary cooperation of the investigator with teachers, psychologists and juvenile justice specialists, as well as adherence to the principles of legality and humanism is emphasized. It is concluded that correctly chosen tactics of interrogation of minors contribute to obtaining reliable testimony, ensuring the protection of the rights and interests of the child and increasing the effectiveness of the pre-trial investigation.

Key words: *interrogation, minor, involvement in criminal activity, psychological foundations, investigative (search) actions, pre-trial investigation, sources of evidence, procedural guarantees, criminal proceedings, defense attorney.*

Дата надходження статті: 28.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Давидюк В. М.

Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет»

КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ У ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ВИКЛИКИ ТА РИЗИКИ

У цій статті здійснено дослідження проблеми кіберзлочинності у сфері зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД) в умовах глобальної цифровізації.

Підкреслено, що зростаюча залежність міжнародної торгівлі від інформаційно-комунікаційних технологій супроводжується стрімким зростанням кіберризиків, що створюють додаткові загрози для економічної безпеки суб'єктів господарювання та світової спільноти.

Визначено основні форми кіберзлочинів, характерних для учасників ЗЕД: фішинг, соціальна інженерія, несанкціонований доступ до корпоративних баз даних, поширення шкідливого програмного забезпечення, шахрайство з використанням корпоративної електронної пошти (так зване Business Email Compromise). З'ясовано, що наслідками таких діянь є значні фінансові збитки, репутаційні втрати, порушення строків виконання контрактів та виникнення міжнародних господарських спорів.

Наведено статистичні дані щодо динаміки кіберзлочинів, які свідчать про щорічне зростання кількості атак та ускладнення їхніх механізмів. Особливу увагу приділено аналізу реальних випадків шахрайства, зафіксованих в Україні, що підтверджують актуальність обраної проблематики та необхідність підвищення рівня кіберзахисту бізнесу.

Визначено, що нормативно-правові механізми реагування на кіберзлочинність у ЗЕД поки не повною мірою відповідають сучасним технологічним викликам. Обґрунтовано доцільність гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами, зокрема положеннями Конвенції про кіберзлочинність.

Акцентовано увагу на потребі розбудови ефективної системи взаємодії між державними органами, правоохоронними структурами, приватним сектором та ІТ-фахівцями для забезпечення комплексної протидії кіберзлочинності. Деталізовано, що підвищення рівня правової обізнаності учасників ЗЕД, впровадження сучасних цифрових засобів захисту та посилення міжнародного співробітництва є ключовими умовами мінімізації ризиків у кіберпросторі.

Ключові слова: кіберзахист, кіберзлочинність, зовнішньоекономічна діяльність, фішинг, соціальна інженерія, комерційна таємниця, промислове шпигунство.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку цивілізації людство все активніше використовує інформаційні технології у своєму житті і сфера зовнішньоекономічної діяльності не є виключенням. Беззаперечно, стрімкий процес цифровізації здійснив колосальний вплив на міжнародну торгівлю. Разом з тим, остання стає все більш залежною від інформаційно-комунікаційних систем та технологій, що в свою чергу породжує протилежний аспект, – додаткові можливості не тільки для бізнесу, а й для протиправної діяльності.

Незважаючи на те, що бізнес намагається активно реагувати на загрози завдяки перш за все залученню айти-фахівців, державний механізм і нормативне регулювання таких процесів в свою чергу, як правило, реагує з певним запізненням від реальних суспільних процесів. Враховуючи стрімку змінюваність технологій та цифрових тенденцій

у сфері діяльності суб'єктів господарювання зазначимо, що проблема кіберзлочинності у ЗЕД залишається не в повній мірі дослідженою. Здійснений нами подальший аналіз піднятої тематики має на меті виявити основні ризики і ступінь залученості державних та приватних структур у забезпеченні протидії кіберзлочинності у сфері ЗЕД.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми боротьби з кіберзлочинністю приділяли увагу такі вітчизняні вчені як О.М. Петровський, С.Ю. Лівчук, М.В. Журавель, Т.О. Чернадчук та ін. Дослідженню забезпечення кібербезпеки та аналізу європейського досвіду приділено увагу в працях Я.С. Мануїлова, В.В. Маркова, Ю.І. Хлапоніна, С.В. Кондакова, Є.Є.Шабала, Л.П. Юрчук та ін. Вразливі питання у кібербезпеці досліджував науковець Д. Нікулеско та інші, а сучасні тенденції організованої кіберзлочинності – М.В. Гуцалюк та інші вчені.

Проте, проблема дослідження кіберзлочинності крізь призму ЗЕД залишилася комплексно не розглянутою.

Постановка завдання. Метою цього дослідження є визначення сучасних викликів та ризиків стосовно існування кіберзлочинності у зовнішньоекономічній діяльності. Окреслення проблем, які у короткостроковій та середньостроковій перспективах підлягатимуть вирішенню на державному та міжнародному рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цифрові технології характеризуються низкою переваг. Для бізнесу – це, перш за все, швидка комунікація, оперативність здійснення розрахунків, оптимізація логістичних ланцюгів, автоматизація облікових процесів тощо. Поряд з цим, одним із ключових викликів у безпековій сфері інтернет-простору є соціальна інженерія, злам корпоративних систем і баз даних, розповсюдження шкідливого програмного забезпечення на пристроях суб'єкта господарювання, фішинг та маніпуляції з міжнародними платежами.

Відповідно до офіційної статистики, у період з 2022 року по 2024 рік Україна увійшла в першу трійку держав, які зазнавали найбільшої кількості кібератак [1]. Повномасштабне вторгнення послугувало лише каталізатором таких процесів. Так, починаючи з 24 лютого 2022 року російські хакери стабільно заподіюють шкоду веб-сайтам державної влади України та великому бізнесу. Нагадаємо, що у 2023 році від дій росіян постраждала компанія «Київстар», а у 2024, – дата-центр «Парковий», «Нафтогаз», «Укрзалізниця», «Укрпошта», система «Шлях» [2]. Окреслимо, що перелічені випадки не є вичерпними. За даними швейцарського Cyber Peace Institute, з січня 2022 року по грудень 2023-го було здійснено 3255 кібератак, з яких – 574 на Україну [2]. То ж дана проблема є вельми актуальною на даний час.

В той же момент, у світі зростають випадки шахрайства з використанням електронної пошти бізнесу, що охоплює як малі місцеві підприємства, так і великі корпорації.

Шахрайство з використанням електронної пошти бізнесу полягає в отриманні зловмисниками доступу до корпоративної електронної пошти та здійсненні імітації офіційного листування з метою введення в оману контрагента та схиляння останнього до здійснення неправомірного переказу коштів чи надання конфіденційних даних. Зловмисники зламують корпоративну пошту або створюють схожу адресу електронної пошти підприємства та надсилають контрагенту

листа із проханням «терміново провести платіж з оновленими банківськими реквізитами».

Варто зазначити, що жертвою таких правопорушників стають переважно компанії, яким властиво мати значний обіг електронного листування або організації з розгалуженою структурою (з численними філіями, департаментами, дочірніми компаніями), де можна втратити дійсну документацію серед численних листів. Навантажені великою кількістю задач та документації, бухгалтер або менеджер суб'єкта господарювання нічого не підозрюють і здійснюють перерахування коштів на рахунок, що контролюють злочинці. Коли шахрайство розкривається – гроші вже переказані за кордон, а відстежити винних складно. Як наслідок, юридичні особи несуть фінансові збитки, репутаційні втрати, порушуються строки виконання контрактів, що тягне за собою можливе виникнення юридичних спорів.

Закордонні спеціалісти навіть мають статистичні дані з піднятої нами проблематики. До прикладу, у період з грудня 2021 року по грудень 2022 року зафіксовано збільшення на 17 % ідентифікованих глобальних фінансових втрат, пов'язаних із цим видом шахрайства [3]. У 2022 році Центр скарг на інтернет-злочини повідомив про зростання кількості випадків такого виду шахрайства, зокрема в секторі нерухомості, а також інцидентів, коли кошти перераховувалися безпосередньо на криптовалютні біржі або на фінансові установи, що обслуговують касодіальні рахунки криптовалютних платформ [3]. Випадки описаного вище нами виду шахрайства зафіксовано в усіх штатах Сполучених Штатів Америки (далі – США) та 177 країнах світу, причому понад 140 країн отримували шахрайські грошові перекази [3]. Згідно з фінансовими даними, поданими до Центру скарг на інтернет-злочини в США за 2022 рік, банки, розташовані в Гонконгу та Китаї, були основними міжнародними пунктами призначення привласнених коштів [3]. На другому місці опинилося Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, яке часто виступає посередницькою ланкою у русі коштів, а також Мексика та Сінгапур [3].

Беззаперечно можна стверджувати, що з кожним роком кількість таких кібератак збільшується та зростає їхня складність. Зокрема, нещодавно в Україні мережу інтернет сколихнула новина про українську підприємцю, яка мала відкриті бізнес-рахунки в Акціонерному Товаристві «УНІВЕРСАЛ БАНК» (Монобанк). Так, підприємця стала жертвою шахраїв, які діяли в месенджері

Telegram під виглядом несправжнього бота-помічника Монобанку. Як наслідок, український суб'єкт господарювання був впевнений що спілкується з реальним чат-ботом Монобанку та за 24 години спілкування з шахраями жінка безповоротно втратила 6 мільйонів гривень зі свого бізнес-рахунку [4].

Таким чином, можемо прийти до висновку, що у своїй сукупності кіберзлочини у сфері ЗЕД можуть призвести до значних фінансових втрат потерпілої юридичної особи, негативних репутаційних ризиків для неї, що знайде свій прояв у зниженні довіри партнерів та покупців до продукту або послуги та (або) відобразиться у невиконанні умов договірних зобов'язань. В цьому контексті важливо зазначити, що компанії, що перебувають у зоні найбільшого ризику це ті, що мають значну кількість контрагентів, партнерів, великий документообіг та складні ланцюги постачання.

Також важливо зазначити, що 5 жовтня 2017 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [5]. Завдяки згаданому нами закону, українське законодавство поповнилося чіткою і зрозумілою термінологією, що знаходиться «на межі» юридичної та технічної наук. Зокрема, тепер в нашому законодавстві роз'яснено що таке кібератака, кібербезпека, кіберзагроза, кіберзахист, кіберзлочин (комп'ютерний злочин), кіберзлочинність, кібероборона, кіберпростір, кіберрозвідка, кібертероризм, кібершпигунство, критична інформаційна інфраструктура [5]. Важливо зазначити також, що цей закон в загальному визначив правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки [5].

Так, відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», під кіберзлочинністю законодавець розуміє сукупність кіберзлочинів [5]. В свою чергу, до п. 8 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» кіберзлочин (комп'ютерний злочин) – це суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну

відповідальність та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України [5]. Проте, в контексті піднятої нами проблематики, зацентруємо увагу на тому, що є ризик різного трактування на законодавчому рівні поняття «кіберзлочину» в національних законодавствах держав, що у свою чергу є першим викликом у боротьбі з кіберзлочинністю у сфері ЗЕД.

Щоб краще зрозуміти суть суспільних відносин, що порушуються в цьому контексті, слід надати визначення того, що таке ЗЕД в розумінні законодавця. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», зовнішньоекономічна діяльність – це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, а також діяльність державних замовників з оборонного замовлення у випадках, визначених законами України, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами [6]. Таким чином, під кіберзлочинністю в ЗЕД в контексті даної проблематики ми розуміємо суспільно небезпечні винні діяння фізичної осудної особи (яка досягла віку з якого настає кримінальна відповідальність), у кіберпросторі та/або з його використанням, щодо суб'єктів господарської діяльності, які є учасниками ЗЕД, і вчинюваний кіберзлочин порушує суспільні відносини у сфері здійснення суб'єктами господарювання ЗЕД. Тобто, це не просто «злам комп'ютерної техніки», «злам паролів», а комплексні ризики та наслідки, що виникають за результатами діянь зловмисників під час здійснення міжнародних електронних розрахунків, побудові логістики, проведенні тендерів, реалізації контрактів суб'єктами господарювання у сфері ЗЕД.

Зазначимо, що у 2005 році Україною було ратифіковано Конвенцію про кіберзлочинність, проте із певними застереженнями та заявами [7]. Дана конвенція слугує основою для формування законодавства у сфері боротьби з кіберзлочинністю для держав, що зробили її частиною свого законодавства. У тому числі, згадана конвенція є базою формування спільної кримінальної політики щодо захисту суспільства від кіберзлочинності [7]. Між іншим, положення даної конвенції дозволяють створювати відповідні ініціативи для налагодження міжнародного співробітництва у сфері боротьби з протиправними діями у кіберпросторі. В цьому контексті варто зацентрувати увагу на необхідності спільній протидії кіберзлочинності на рівні урядів держав, оскільки кіберзлочини

не обмежені державними кордонами. Завдяки інтернет простору дії особи в будь-якій точці світу можуть мати вплив на безпеку користувачів. Адже, сервер, суб'єкт вчинення кримінального правопорушення, потерпілий перебувають під юрисдикціями різних держав.

В такому разі постає питання ефективності та оперативності розслідування, можливості швидкого встановлення винної особи та притягнення її до кримінальної відповідальності. Ми впевнені, що кожна держава світу зобов'язана не допускати використовувати свою територію для вчинення кіберзлочинів. При такому підході до вирішення даної проблематики сфера ЗЕД буде більш захищеною в розглядуваному нами контексті.

Окреслимо, такі основні тенденції у сфері кіберзлочинності що порушують суспільні відносини у сфері ЗЕД.

По-перше, варто згадати це про так званий «фішинг» та «соціальну інженерію». Зловмисні діяння у згаданому контексті проявляються у намаганні правопорушників отримати конфіденційну інформацію, персональні дані співробітників чи партнерів компанії-жертви шляхом здійснення надсилання електронного листа на офіційну електронну пошту потерпілої компанії. Згаданий нами лист надсилається разом із зашифрованим шкідливим програмним забезпеченням. Не підозрюючи цього, співробітник компанії відкриває такий лист і активує це програмне забезпечення. Як наслідок, стається витік конфіденційної інформації та персональних даних [8]. Є часті випадки того, як бізнес отримує підроблені рахунки-фактури, оплачує по ним послуги ніби то свого «контрагента», проте насправді кошти потрапляють на рахунки кіберзлочинців.

По-друге, про що варто згадати, це про злам корпоративних систем і баз даних. Переважна більшість компаній має корпоративний Wi-Fi. Варто акцентувати увагу на тому, що кожен співробітник компанії під час виконання своїх обов'язків користується цим Wi-Fi. Завдяки ньому здійснюється пошук інформації в мережі інтернет, відбувається пересилання інформації, робочих файлів, конфіденційної інформації тощо. Кіберзлочинці розуміють вразливість функціонування корпоративного Wi-Fi. Як наслідок, успішно зламують його та заволодівають необхідними даними компанії та її клієнтів [9].

По-третє, це розповсюдження шкідливих програм на комп'ютерних пристроях суб'єкта господарювання. Існує багато способів того, як це можливо дистанційно зробити, проте результат завжди

один – кіберзлочинці заволодівають інформацією про бізнес рахунки компанії, і здійснюють необхідні в своїх цілях транзакції [10]. Прикладом може бути афера 2003 року, коли тисячі користувачів eBay спонукали викласти конфіденційну інформацію шляхом залякування можливим блокуванням особистих акаунтів [10].

По-четверте, це маніпуляції з міжнародними платежами. Це випадки, коли потенційний клієнт проводить платіж на основі підробленого інвойсу, який виставлений нібито від імені компанії, або псевдо-покупець не здійснює реальну оплату компанії за послуги або товар, однак надсилає суб'єкту господарювання підроблене підтвердження проведення відповідного платежу [11].

По-п'яте, про що варто згадати, – це про «промислове» шпигунство. Такі протиправні дії характеризуються метою отримання відомостей, які містять комерційну таємницю [12]. Кіберзлочинці мають широкий набір інструментів того, як можна досягти поставленої мети. Здобута інформація, документація часто виступає об'єктом продажу конкурентам або взагалі, такі «злами» виконуються на замовлення недобросовісних конкурентів [12].

Таким чином, розуміючи основні тенденції, наголосимо, що наявність цифрової залежності від певних платформ сприяє мотивації кіберзлочинцям діяти і «розвиватися» в напрямку своєї протизаконної діяльності.

Основними викликами з якими стикається бізнес у сфері ЗЕД наразі є відсутність єдиного підходу у різних держав світу до законодавчого визначення того, що є кіберзлочинами (наголосимо на тому, що Конвенція про кіберзлочинність не містить визначення того, що є кіберзлочиним) та яким чином їх слід оперативно розслідувати, зважаючи на специфіку способу і місця вчинення злочинних діянь. Додатково, недостатній рівень кіберграмотності, цифрова залежність від іноземних платформ та сервісів, зростання кількості атак під час воєн і економічних криз сприяють розповсюдженню протиправних діянь в мережі інтернет. Це породжує такі ризики для учасників ЗЕД як фінансові та репутаційні втрати, витік комерційної та персональної інформації.

Висновки

1. Цифровізація бізнесових процесів у міжнародній торгівлі привносить нові ризики для суб'єктів господарювання в Україна та світі. Наразі шахрайства стають все більш витонченими, неординарними, непередбачуваними. Роками в нашій державі панувала позиція, що потерпілий

бізнес сам винен, що зіштовхнувся зі шахрайством і спонукали потерпілих вирішувати свої проблеми у цивільно-правовій чи господарсько-правовій площині. Проте, у нинішніх реаліях стрімкої цифровізації відносин очевидно – підхід до вирішення цієї проблеми слід змінювати на державному рівні.

2. Держава має створювати умови, де в інтернет просторі бізнес буде почуватися захищеним

та знатиме, що є компетентні органи, які оперативно реагуватимуть на кіберзлочини на території України та оперативно діятимуть в рамках своїх компетентностей та повноважень на міжнародній арені.

3. Не тільки український бізнес, а й іноземний мають почувати себе захищеними під юрисдикцією будь-якої держави світу.

Список літератури:

1. Вплив кіберзагроз на сучасне суспільство. Дані та висновки за 2022-2024 роки. *Institute for Cybersecurity and Analytics*. 24.01.2025. URL: <https://icsa.team/701-701/> (дата звернення: 21.10.2025).
2. Кібератаки на український бізнес тривають: як захиститися. *Економічна правда*. 03.05.2024. URL: <https://pravda.com.ua/projects/zakhyst-krainy/2024/05/03/713224/> (дата звернення: 21.10.2025).
3. Business Email Compromise: The \$50 Billion Scam. *Federal bureau of investigation*. 09.06.2023. URL: https://www.ic3.gov/PSA/2023/psa230609?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 21.10.2025).
4. Денисюк М. Фейковий monobank у Telegram. *Forbes*. 21.10.2025. URL: <https://forbes.ua/money/feykoviy-monobank-u-telegram-shakhrai-vimanili-62-mln-grn-u-bloggerki-ksyushi-maneken-khto-vinen-ta-yak-mozhna-uniknuti-tsogo-20102025-33478> (дата звернення: 21.10.2025).
5. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України, *Верховна Рада України* від 05.10.2017, № 2163-VIII : станом на 27.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення 21.10.2025 р.).
6. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України, *Верховна Рада України* від 16.04.1991, № 959-XII : станом на 04.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (дата звернення 21.10.2025 р.).
7. Конвенція про кіберзлочинність : *Верховна Рада України* від 07.09.2005, № 994_789. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text#Text (дата звернення 21.10.2025 р.).
8. Соціальна інженерія. *КіберБРАМА*. URL: <https://stopfraud.gov.ua/cybersecurity-in-work/sotsialnyj-inzhynirung-i317> (дата звернення: 21.10.2025).
9. Секрети кібербезпеки: ризики, пов'язані із зломом корпоративної мережі Wi-Fi. *European Business Association*. 26.07.2021. URL: <https://eba.com.ua/sekrety-kiberbezpeky-ryzyky-pov-yazani-iz-zlamom-korporatyvnoyi-merezhi-wi-fi/> (дата звернення: 21.10.2025).
10. Шляхи зараження ПК шкідливими програмами. *Zillya Антивірус*. 21.07.2015. URL: <https://zillya.ua/shlyakhi-zarazhennya-pk-shkidlivimi-programami> (дата звернення: 21.10.2025).
11. Блінов Є. ІТ-шахрайство при експортно-імпортних операціях – чого варто побоюватися і як уникнути втрат?. *AgroPortal*. 16.08.2016. URL: <https://agroportal.ua/blogs/itmoshennichestvo-pri-eksportnoimportnykh-operatsiyakh-chego-stoit-opasatsya-i-kak-izbezhat-poter> (дата звернення: 21.10.2025).
12. Промислове шпигунство: профілактика, оперативне правове реагування. *Ligazakon*. 22.09.2016. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/EA009550> (дата звернення: 21.10.2025).

Davydiuk V. M. CYBERCRIME IN THE SPHERE OF FOREIGN ECONOMIC RELATIONS: CHALLENGES AND RISKS

The article provides a comprehensive analysis of cybercrime in the field of foreign economic activity (FEA) under the conditions of global digitalization. It is emphasized that the growing dependence of international trade on information and communication technologies is accompanied by an increase in cyber risks that pose additional threats to the economic security of the state and business entities.

The main forms of cybercrime typical for FEA participants are identified, including phishing, social engineering, unauthorized access to corporate databases, the spread of malicious software, and business email compromise (BEC) schemes. The consequences of such offenses are defined as significant financial losses, reputational damage, violations of contractual obligations, and the emergence of international commercial disputes.

Statistical data demonstrate the annual increase in the number and complexity of cyberattacks. Special attention is paid to real cases of fraud recorded in Ukraine, which confirm the urgency of the issue and the need to strengthen business cybersecurity.

It is established that the current legal framework and state mechanisms for responding to cybercrime in FEA do not fully meet modern technological challenges. The expediency of harmonizing Ukrainian legislation

with international standards, particularly the provisions of the Convention on Cybercrime, is substantiated.

The study highlights the necessity of developing effective cooperation between government bodies, law enforcement agencies, the private sector, and IT specialists to ensure comprehensive counteraction to cybercrime. It is concluded that improving the legal awareness of FEA participants, implementing modern digital protection tools, and enhancing international cooperation are key conditions for minimizing risks in cyberspace.

Key words: *cybersecurity, cybercrime, foreign economic activity, phishing, social engineering, trade secret, industrial espionage.*

Дата надходження статті: 28.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Луценко Ю. В.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено актуальні проблеми протидії організованих злочинності у сфері торгівлі людьми в умовах воєнного стану в Україні. Наголошено, що збройна агресія РФ значно підвищила ризики трафікінгу, особливо для вразливих категорій населення, таких як жінки, діти, внутрішньо переміщені особи та біженці.

Проаналізовано ключові чинники, що сприяють поширенню цього явища, які поділено на економічні, соціальні, психологічні, інформаційні та правові передумови. До них належать економічна криза, високий рівень безробіття, соціальна нерівність, психологічна травма війни, а також недостатня обізнаність громадян про ризики та недосконалість правових механізмів захисту.

У роботі розглянуто різноманітні форми експлуатації: сексуальну, трудову, використання у порнографії, залучення до жебракування, незаконне усиовлення, торгівлю органами та використання у збройних конфліктах. Наведено статистичні дані Офісу Генерального прокурора та Державної судової адміністрації, які свідчать про значну диспропорцію між кількістю зареєстрованих кримінальних правопорушень та кількістю обвинувальних вироків, що вказує на високий рівень латентності злочину та складнощі у доведенні вини.

Особливу увагу приділено важливості міжнародного співробітництва для ефективної протидії торгівлі людьми. Підкреслюється необхідність гармонізації законодавства, удосконалення обміну інформацією між правоохоронними органами різних країн, створення єдиних баз даних злочинців та надання ефективного захисту і реабілітації потерпілим. Обґрунтовано, що лише скоординовані дії на національному та міжнародному рівнях можуть забезпечити дієву систему протидії такому суспільно небезпечному діянню як торгівля людьми.

Ключові слова: кримінально-правова політика держави, воєнний стан, збройний конфлікт, гібридна війна, державний кордон України, забезпечення національної безпеки України, запобігання злочинності, протидія/боротьба з організованою злочинністю, злочинна організація, організовані злочинні групи, транснаціональна злочинність, воєнні злочини, тероризм, кіберзлочинність, корупція, торгівля зброєю/людьми, жертви злочину, латентність, покарання, тіньова економіка, міграція, іноземці, біженці, права людини, кримінальні правопорушення, розслідування, міжнародне співробітництво, верховенство права, дитина.

Постановка проблеми. У ст. 3 Конституції України задекларовано, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави [17].

Участь України у міжнародній системі запобігання злочинності під час воєнного стану є важливим елементом забезпечення безпеки, правопорядку та дотримання міжнародних норм у складних умовах збройного конфлікту. Україна активно співпрацює з міжнародними організа-

ціями та правозахисними інституціями з метою протидії воєнним злочинам, кіберзлочинності, тероризму, торгівлі людьми, корупції та іншим видам міжнародної злочинності.

Сучасний світ стикається з викликами, пов'язаними з інтернаціоналізацією злочинності, що робить необхідним посилення міжнародного співробітництва у цій сфері. В умовах воєнного стану для України ця проблема стає ще більш актуальною, оскільки підвищуються ризики окрім нелегальної торгівлі зброєю, загрози тероризму та кіберзлочинності, а також людськими ресурсами. У зв'язку з цим, ефективне міжнародне співробітництво є ключовим інструментом у забезпеченні національної безпеки [22, с. 140–142; 46, с. 911].

Ефективна протидія злочинам, пов'язаним із торгівлею людьми, потребує належної взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції з іншими суб'єктами протидії таким злочинам і неможлива без вивчення та врахування правових, організаційних і тактичних чинників функціонування оперативних підрозділів [12, с. 241].

Зважаючи на існуючі загрози торгівлі людьми, правоохоронні органи України налагодили співпрацю з європейськими партнерами, зокрема під егідою Європолу спільно з правоохоронними органами країн Євросоюзу створено міжнародну інформаційну платформу в режимі 24/7, призначену для проведення спільних перевірок за ознаками можливих фактів торгівлі людьми. Основною метою створення зазначеної платформи є запобігання трафікінгу українських біженців, спільне оперативне реагування на повідомлення щодо можливих фактів торгівлі людьми та взаємодія під час ідентифікації жертв торгівлі людьми [28].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні часи питання, які стосуються протидії організованій злочинності (у т.ч. у сфері торгівлі людьми) в умовах воєнного або надзвичайного стану були предметом наукових досліджень В. В. Арешонкова [1], К. Г. Горелкіної [6], М. М. Денисенка [8; 9], Н. К. Макаренко [25; 26], О. Б. Полторацького [31], А. В. Тарасюка [38; 39; 40; 41; 42; 43; 44; 45; 51], С. О. Харитоновна [49] та інших науковців. Водночас, з урахуванням існуючої ситуації, що викликана воєнною агресією РФ на територію України, питання стосовно протидії організованій злочинності у сфері торгівлі людьми в умовах воєнного стану потребують більш ґрунтового дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження актуальних проблем протидії злочинності у сфері торгівлі людьми в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Сучасній організованій злочинності притаманний активний процес зростання та появи нових напрямків та протиправних практик з особливо вираженим регіональним характером даного деструктивного явища. В умовах воєнного стану з урахуванням особливостей сучасних суспільних змін, динаміки політичних та економічних перетворень, різкості, а подекуди і непослідовності законотворчості, організована регіональна злочинність стає тим масштабним криміногенним феноменом, який набув домінуючого впливу на формування кримінального середовища та став невід'ємним негативним соціальним чинником суспільного життя.

Динамічність криміногенних процесів в умовах воєнного стану вимагають швидкої та ефективної реакції з боку держави у сфері політики боротьби та протидії організованій злочинності в Україні, цьому мають передувати якісні наукові пошуки та дослідження [11, с. 9; 24, с. 76–78].

Торгівля людьми та сучасне рабство – це глобальні явища. Жертвою торгівлі людьми може стати будь-хто, будь-яка людина, незалежно від статі, віку, соціального статусу, рівня освіти тощо. Щодо експлуатації жертв, організовані злочинні групи використовують широкий спектр методів для отримання прибутку. Однією з найчастіших та найприбутковіших форм експлуатації жертв є сексуальна експлуатація. Жертвами є переважно жінки та діти, але в наш час нерідко трапляється, що чоловіків також експлуатують у сексуальних цілях. Незалежно від статі чи віку, жертв переважно примушують до проституції. До групи ризику можуть потрапити такі категорії, як: безробітні люди працездатного віку; жителі сільської місцевості; люди, які мають низький рівень доходів; особи, що працюють за кордоном нелегально; особи, що нелегально виїжджають за кордон або нелегально в'їжджають та перебувають на території тієї чи іншої країни; люди, що користуються послугами сайтів та застосунками знайомств або шукають посередництва для укладання фіктивних шлюбів; особи, які працюють у сфері розваг; особи, які раніше уже були жертвами торгівлі людьми; діти, в тому числі – діти-сироти, бездоглядні діти або, позбавлені батьківського піклування тощо [10]. Що стосується інших форм експлуатації, випадки експлуатації дітей у порнографічних цілях стають все частішими, тоді як жінок примушують до шлюбів за домовленістю та участі в секс-індустрії. Організовані злочинні групи ефективно підтримують вербування та контроль над жертвами, використовуючи насильницькі методи, шантаж або неправдиві обіцянки. Останні особливо впливають на молодих жінок та дівчат, яким вони обіцяють добре оплачувану роботу та комфортне життя, як у великому місті, так і за кордоном. Приймаючи такі пропозиції, жертви потрапляють у замкнене коло експлуатації, яке неминуче супроводжується фізичним та психологічним насильством. Наслідки перенесених ними тортур проявляються в травмах, психічних захворюваннях та розладах особистості [20, с. 133–135; 50, с. 152].

Як бачимо, суспільно небезпечне діяння у виді торгівлі людьми – доволі розповсюджена проблема для будь-якої країни світу, у тому числі і для

України. Так, згідно з даними Офісу Генерального прокурора, у 2020 році було обліковано 206 кримінальних правопорушень за ст. 149 КК України, з яких особам повідомлено про підозру в 110 випадках; у 2021 році обліковано 232 правопорушення, підозр – 163; у 2022 році – 133 правопорушення, підозр – 93; у 2023 році – 147 правопорушень, підозр – 109; у 2024 році – 105 правопорушень, підозр – 62; за дев'ять місяців 2025 року – 78 правопорушень, з яких лише у 47 випадках особам повідомлено про підозру [36].

Водночас у Єдиному державному реєстрі судових рішень за період з 2020 року по серпень 2025 року виявлено лише 158 вироків за торгівлю людьми [13].

Відповідно до даних Державної судової адміністрації України, за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 КК України, судами України у 2019 році ухвалено 35 вироків; у 2020 році – 29 вироків, з яких лише 5 передбачали покарання у вигляді позбавлення волі, решта – умовні; у 2021 році – 24 обвинувальних вироків. Серед яких 5 – із покаранням у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 10 років, 19 – з умовним покаранням; у 2022 році – засуджено 18 осіб, з яких 3 отримали реальні строки позбавлення волі, а 15 – умовні терміни; у 2023 році – 35, із них 8 осіб отримали реальні терміни ув'язнення, 20 – умовні покарання, 3 – штрафи, а щодо 4 осіб покарання на момент звіту не було визначено; у 2024 році винесено 19 вироків у справах за ст. 149 КК України, з яких 2 вироків – виправдувальні [35].

Співвідношення між кількістю облікових кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 КК України, і кількістю ухвалених обвинувальних вироків 8:1, що свідчить про наявність низки як теоретико-правових, так і практичних проблем щодо притягнення до кримінальної відповідальності за торгівлю людьми. Така диспропорція може бути викликана високим рівнем латентності цього кримінального правопорушення, що ускладнює доказування ознак експлуатації в процесуальному порядку, недосконалістю механізмів і практичною складністю в ідентифікації потерпілих, встановлення та ідентифікації фактів експлуатації, а також відсутністю сталої уніфікованої судової практики щодо тлумачення і застосування кваліфікуючих ознак, передбачених ч.ч. 2, 3 ст. 149 КК України [29, с. 14–15].

Враховуючи значний ступінь суспільної небезпеки злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, та їх достатню розповсюдженість, держава в особі

її компетентних органів повинна вживати ефективних заходів із протидії цим кримінальним правопорушенням. При цьому саме запобігання як складова протидії злочинам та кримінальним проступкам повинно виступати в якості пріоритетного напрямку їх роботи [3, с. 330].

Одним з головних чинників, що негативно впливає на динаміку поширення торгівлі людьми виступають проблеми соціально-економічного характеру. У багатьох випадках особи стають постраждалими від торгівлі людьми через скрутне фінансове становище або складні життєві ситуації. Відповідний стан підвищує рівень віктимізації громадян та робить з них зручну «мішень» для кримінальних правопорушників, які спеціалізуються на вчиненні відповідних актів делінквентної поведінки.

Однією з форм експлуатації в торгівлі людьми є торгівля органами, яка передбачає незаконне вилучення та продаж органів, а також добре організовану систему вербування та транспортування жертв. Жертви в цьому випадку найчастіше є представниками найбільш вразливих верств суспільства, таких як діти, бідні та мігранти. Організовані злочинні групи тут мають мережу посередників, включаючи тих, хто проводить медичні процедури над жертвами, та тих, хто є посередником у торгівлі органами між продавцями та покупцями. Мережа посередників обов'язково передбачає співпрацю з корумпованим медичним персоналом та закладами охорони здоров'я, де можуть проводитися операції на жертвах. Наслідки для жертв цього злочину надзвичайно важкі, часто супроводжуються психологічною травмою, незворотними фізичними пошкодженнями, психологічними проблемами та, в деяких випадках, смертю.

На жаль, суворі умови життя та бідність часто спонукають жертв добровільно продати свої органи. Причини суто фінансові, тобто це не випадок примусу, шахрайства чи інших форм маніпуляцій. Однак навіть за таких обставин жертви можуть бути обдурені, оскільки вони можуть не отримати повну обіцяну суму, або медичну процедуру може виконати людина з недостатнім медичним досвідом. Враховуючи, що операції часто виконуються в антисанітарних умовах та некваліфікованими особами, не дивно, що вони можуть мати фатальні наслідки для жертв [50, с. 153–154].

Скоординовані дії компетентних органів у боротьбі з торгівлею людьми дають результати в сучасному світі, яка позначена міграційними рухами, економічною нестабільністю та зброй-

ними конфліктами. Можна поставити під сумнів правомірність критики, спрямованої на установи, що борються з цією незаконною діяльністю, особливо коли їх критикують за провали та недостатню ефективність. Не повинно бути жодних сумнівів у щирих намірах більшості членів компетентних органів, що борються з торгівлею людьми, оскільки ці установи стикаються з численними викликами, які ще більш виражені в сучасному світі. Якщо дослідити причини, які призводять до того, що хтось стає жертвою торгівлі людьми, ми побачимо, що ХХІ століття – ідеальний період для діяльності організованих злочинних груп. Замість того, щоб бути піком розвитку людства та ідеї миру, рівності та справедливості в глобальному масштабі, воно стало повною протилежністю. Наймогутніші країни світу ефективно створюють умови життя для слабших, роблячи їх ще більш залежними, тоді як засоби масової інформації дедалі більше висвітлюють та популяризують насильство та злочинність [50, с. 155].

У 2014 році РФ розпочала гібридну війну проти нашої держави, яка супроводжувалась незаконною анексією АР Крим, окупацією окремих територій Донецької та Луганської областей. Відповідні події стали потужним детермінантом поширення торгівлі людьми, адже вказані події призвели до того, що ряд громадян опинились на окупованих територіях, де панує беззаконня; значна кількість осіб була змушена залишити свої домівки та роботу; знизився рівень добробуту громадян тощо [15, с. 5; 21, с. 87–90].

Починаючи з 24 лютого 2022 року Україна живе в умовах воєнного стану. Війна підвищує ризики торгівлі людьми, тому на сьогодні ця тема є однією із актуальних. Під загрозою торгівлі залишаються як особи, які вимушені виїхати за кордон, так і ті, що залишилися на території України та на тимчасово окупованих територіях. За час війни понад десять мільйонів людей змушені були покинути свої домівки, з них від п'яти до шести мільйонів є внутрішньо переміщені та чотири мільйони – біженці. Великий відсоток цих осіб становили жінки та діти, які являються найбільш вразливими частиною населення до торгівлі людьми, зокрема до сексуальної експлуатації та рабства. Також значний відсоток становить не менш вразлива група – це діти без супроводу батьків, особи похилого віку, особи з інвалідністю, для цих груп населення залишається ризик незаконної торгівлі людьми та дітьми, усиновлення, торгівля органами та незаконне донорство [27]. Найчастішими причинами є недостатня обізнаність насе-

лення про життя закордоном, також не достатня поінформованість про роботу органів іноземних держав для можливості реєстрації свого статусу в іноземних країнах, важке економічне становище громадян, безробіття, втрата майна [30, с. 75].

Торгівля людьми є особливо небезпечним злочином, учиненням якого не лише порушуються права людини та руйнується особистісна цілісність постраждалої особи, а й відбувається посягання на основи правової держави та верховенства права. Нині у зв'язку з військовою агресією РФ ця тема є особливо актуальною для нашої держави.

Також торгівля людьми є одночасно причиною і наслідком порушення прав людини. Бажання забезпечити особисту безпеку та безпеку своєї родини, поліпшити власне матеріальне становище, до того ж обмежені можливості працевлаштування, економічні та політичні кризи, а також існування неконтрольованих ділянок кордону з РФ – усе це сприяє як зростанню масштабів міграції вимушено переміщених осіб, трудової міграції, так і переміщенню злочинців та жертв торгівлі людьми. Нелегальний характер трудової міграції стає основним чинником, що сприяє експлуатації людини людиною.

Жінки та діти, які змушені покинути Україну через військову агресію РФ та прямують до сусідніх країн, стикаються з ризиками торгівлі людьми. Водночас чоловіки, що залишаються всередині країни, також можуть стати здобиччю торговців людьми. Втрата роботи й доходу внаслідок війни, обмежені можливості забезпечити головні потреби внутрішньо переміщених осіб, біженців та постраждалого від війни населення призведуть до подібного зростання ризиків [18, с. 74].

Торгівля людьми є проблемою глобального масштабу. Дедалі більшого поширення набувають форми торгівлі людьми, які не пов'язані із сексуальною і трудовою експлуатацією. З початком широкомасштабного вторгнення РФ на територію України ризик потрапляння українських громадян у ситуацію торгівлі людьми значно підвищився. Це пов'язане з певними неминучими тенденціями і факторами, насамперед такими, як: виїзд українців за кордон, переміщення всередині України (внутрішньо переміщені особи), а також депортація до країни-агресора та примусове переміщення на тимчасово окуповані території. У зв'язку із цим метою торгівлі людьми виступає експлуатація людини для наживи або отримання іншої вигоди. Цей злочин може проявлятися у різних формах мети: трудова експлуатація; сексуальна експлуатація; використання у порнографії; залу-

чення до жебракування; продаж дитини; вилучення органів; примусова вагітність, примусове переривання вагітності; примусове одруження; примусове удочеріння (усиновлення) з метою наживи; проведення дослідів над людиною; використання у збройних конфліктах; втягнення у злочинну діяльність.

Кожна з цих форм є окремою за своїм походженням, специфікою та методикою викриття, документування чи розслідування. У теперішній час питання щодо торгівлі людьми з метою використання у збройному конфлікті, починаючи з 2014 року, в Україні стало найбільш актуальним та поширеним. Неоголошена війна РФ з Україною, яка триває понад 10 років, а також негативні процеси, що супроводжують її, доводять необхідність уважно приділити увагу зазначеному питанню.

Для створення ефективної та дієвої системи протидії торгівлі людьми необхідним є застосування до розв'язання зазначеної проблеми системного підходу, за якого торгівлю людьми необхідно розглядати й досліджувати як багатовимірне явище, що порушує права людини, набуває різних форм, а саме: продаж жінок для сексуальної експлуатації; продаж дітей з метою використання в жебрацтві або незаконного усиновлення; продаж чоловіків, жінок та дітей з метою трудової експлуатації; продаж чоловіків, жінок та дітей з метою незаконної трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людини й торгівля ними; здійснення стосовно людини будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою чи без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи передачі іншій особі [19].

Потерпілих від торгівлі людьми з метою використання у збройних конфліктах можна поділити на декілька груп залежно від обставин учинення:

1) потерпілі від торгівлі людьми та зниклі безвісті під час примусового переміщення з тимчасово окупованої території України на територію країни-агресора;

2) потерпілі від торгівлі людьми та зниклі безвісті громадяни України, що залишились на тимчасово окупованій території, з їх використанням для примусової праці (трудове рабство);

3) потерпілі від торгівлі людьми та зниклі безвісті діти-сироти, що знаходились у відповідних соціальних закладах, розташованих на тимчасово окупованій території України;

4) військові та інші громадяни України, які брали участь у збройному конфлікті на лінії зіткнення та зникли безвісті [14, с. 28–29].

Для ефективної протидії організованим злочинності у сфері торгівлі людьми в умовах воєнного стану, необхідно проаналізувати основні чинники, які сприяють поширенню цього суспільно небезпечного явищу.

Вирізняють наступні передумови, які сприяють торгівлі людьми в умовах воєнного стану: економічні, соціальні, психологічні, інформаційні, правові.

Економічними передумовами є: економічна криза в державі; наявність тіньової економіки всередині держави; нерівність у сфері розподілу благ; нехтування принципами соціальної справедливості; соціальна нерівність у країні; високий рівень безробіття серед громадян; маленький вибір у сфері можливостей працевлаштування; низький рівень фінансових доходів населення; низький рівень життя більшої частини населення, насамперед молоді; несприятливі побутові (життєві) умови; матеріальна зацікавленість.

Соціальними передумовами є: склад сім'ї, а саме багатодітність; розлучення; стосунки в сім'ї (відсутність батьківської опіки над дітьми); насильство в сім'ях; авторитарність батьків (жорстокість та занедбаність з боку батьків, членів родини або оточення людини); очікування фінансової допомоги від одного з членів сім'ї; виїзд членів родини за кордон; девіантна поведінка батьків (тобто алкоголізм, наркозалежність, кримінальна діяльність тощо); низький рівень освіти громадян; недостатньо професійні навички людини.

Що ж до *психологічних передумов*, то ними можуть бути «неправильні» моральні цінності більшої частини населення та їхня деструктивність. На це є багато причин, а саме: неблагополуччя у родині; бездоглядність або надмірно жорсткий контроль, що може бути спусковим механізмом протидії, незалежно від фінансового стану родини; слабкий емоційний контакт із членами родини; недоліки у статеворольовому вихованні; викривлене розуміння позитивного образу «Я»; система цінностей у родинному зв'язку; відсутність духовності; самоутвердження особистості за рахунок іншої людини; кризовий стан, у якому знаходяться українські громадяни, що призводить до їх незахищеності, нестабільний психологічний стан громадян.

Інформаційними передумовами є: незнання українських громадян їх можливостей щодо правил працевлаштування та перебування їх за кордоном, а також їх наслідки; поширення багатообіцяючих реклам та викривлена інформація в них; незнання своїх прав громадянами; стереотипи

у вихованні, нав'язані соціумом тощо. Правовими передумовами торгівлі людьми є відсутність належного захисту потерпілих у цьому злочині; недостатній правовий захист українських громадян від кримінальних «торгівців людьми» як в Україні, так і за її межами; недостатнє покарання злочинців [7, с. 104].

І. В. Буреш до зовнішніх причин (передумов) торгівлі людьми відносить такі:

1) недостатньо дієву систему протидії торгівлі людьми у світі (відкриття кордонів, спрощення можливості для подорожування; невідповідність міжнародної нормативно-правової бази щодо запобігання торгівлі людьми та захисту потерпілих осіб реальним умовам, недоліки в механізмі реалізації законів; корумпованість відповідальних органів, що повинні забезпечувати дотримання законності; неузгодженість міграційної політики з реальним станом щодо ринку праці в країнах; лояльне законодавство до занять проституцією в багатьох країнах світу; формування міжнародних кримінальних об'єднань; інтернаціоналізація тіншової економіки);

2) попит на торгівлю людьми (низькооплачувана праця та сексуальна експлуатація з комерційною ціллю, особливо експлуатація дітей; праця в галузях, де основне населення не хоче працювати через низку причин, зокрема через небезпечні умови праці);

3) можливості для торгівців людьми (фінансові винагороди за «живий товар»; безкарність за вчинення злочинів, мінімальний ризик негативних наслідків для торгівців; відсутність справедливості для потерпілих або потенційних жертв, що дає можливість торгівцям користуватися своєю безкарністю);

4) пропозицію, наявність потенційних жертв (бідність та економічна нерівність між країнами й регіонами; обмеження пропозиції працевлаштування у своїх країнах; війни чи збройні конфлікти; відсутність реєстрації при народженні, а також легального статусу та громадянства більшості населення, особливо національних меншин) [5, с. 116].

Інші вчені такими чинниками вважають ті рушійні сили торгівлі людьми, якими виступають: гендерна нерівність, відсутність рівних можливостей, економічна нерівність як всередині держав, так і між людьми, корупція й вразливість, що є результатом неадекватності судової і правоохоронної систем, громадянська нестабільність і невиконання державами своїх функцій із захисту й забезпечення своїх громадян. Одним із чинни-

ків, що сприяють процвітанню торгівлі людьми, є наявність попиту на платні сексуальні послуги й дешеву робочу силу для будівництва, оброблявального виробництва, промисловості та домашнього господарства [47, с. 3].

В умовах воєнного стану ці чинники набувають ще більшого значення. Внутрішньо переміщені особи із зон активного проведення бойових дій через невизначеність перспектив щодо подальшого проживання та працевлаштування, побутові та фінансові труднощі, намагаються отримати притулок чи роботу за кордоном, тому можуть стати жертвами трафікерів [18, с. 79].

Протидія торгівлі людьми та експлуатації осіб, які втікають від війни в Україні, вимагає колективного реагування та скоординованих дій з боку держави та міжнародних організацій. З метою ефективного запобігання торгівлі людьми серед осіб, які втікають від війни в Україні, відповідні органи повинні збирати та поширювати інформацію, з розбивкою за статтю, віком та іншими критеріями, щодо підозрюваних та виявлених випадків торгівлі людьми, відповідно до правил захисту персональних даних. Швидкий обмін інформацією між відповідними зацікавленими сторонами, як державними, так і недержавними, на національному та міжнародному рівнях має вирішальне значення для запобігання торгівлі людьми, які втікають від війни в Україні, та для виявлення потенційних жертв торгівлі людьми. Міжнародна співпраця у цьому напрямку має надважливе значення [32].

Взаємодія є обов'язковою категорією для успішного здійснення будь-якої спільної діяльності. Не є винятком під час запобігання та протидії торгівлі людьми, адже ефективність поєднання сил і засобів правоохоронних органів забезпечить найбільш швидке притягнення до відповідальності винних у вчиненні протиправного діяння [48, с. 267; 34].

У залежності від рівня існування взаємодії доцільно виділяються такі види:

1) міжнародна взаємодія (на рівні різних держав);

2) міжвідомча взаємодія (на рівні різних органів та установ України);

3) внутрішньовідомча взаємодія (на рівні різних підрозділів та служб одного відомства) [37, с. 464; 23, с. 62–63].

Залежно від стадії кримінальної процесуальної діяльності треба вести мову про:

1) взаємодію під час здійснення досудового розслідування в цілому;

2) взаємодію під час організації та проведення тактичних операцій;

3) взаємодію в ході проведення окремих слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій;

4) взаємодію під час судового розгляду [37, с. 462].

З огляду на зазначене необхідно активізувати діяльність, спрямовану на укладення міждержавних угод про співробітництво у сфері протидії торгівлі людьми, а також встановлювати прямі зв'язки з правоохоронними органами інших держав. Це дозволить вирішити ряд проблем, які пов'язані з розслідуванням фактів торгівлі людьми, сприятиме притягненню до відповідальності іноземців, причетних до організованих злочинних угруповань, що займаються такою протиправною діяльністю. Удосконалення інформаційного обміну і професійної взаємодії важливе з правоохоронними органами у першу чергу тих держав, які входять до числа найрозвиненіших країн призначення «живого товару» [2, с. 23].

Беручи до уваги важливість міждержавного співробітництва в такій сфері, необхідно виділити основні напрями і форми такої співпраці.

Так, основними напрямками взаємодії країн у сфері боротьби з торгівлею людьми є:

1) розвиток нормативно-правової бази співробітництва щодо боротьби з торгівлею людьми;

2) гармонізація національного законодавства у цій сфері;

3) здійснення узгоджених заходів для виконання положень конвенцій ООН, інших міжнародних договорів, спрямованих на боротьбу з торгівлею людьми;

4) аналіз стану і динаміки злочинності, пов'язаної з торгівлею людьми, та результатів боротьби з нею;

5) удосконалення механізмів взаємодії правоохоронних органів, органів прикордонного та міграційного контролю, соціального забезпечення, охорони здоров'я та освіти, неурядових та інших організацій для вжиття узгоджених заходів щодо протидії торгівлі людьми, особливо це стосується жінок та дітей;

6) створення єдиної бази даних щодо транснаціональних злочинних груп, їхніх лідерів, юридичних та фізичних осіб, причетних до торгівлі людьми, а також про зниклих осіб, які, ймовірно, стали жертвами торгівлі людьми;

7) вжиття заходів щодо забезпечення ефективного захисту жертв торгівлі людьми, їх реабілітації тощо [16, с. 96–97].

Досліджуючи актуальні аспекти протидії організованій злочинності у сфері торгівлі людьми в умовах воєнного стану необхідно зазначити, що майже кожна країна світу є країною походження, транзиту або призначення для постраждалих від торгівлі людьми осіб. Зокрема, за даними ООН, постраждали від торгівлі людьми особи з принаймні 127 країн експлуатувались у 137 державах світу.

У країнах Європи понад 140 тис. осіб потрапляють у ситуації, пов'язані з насильством та сексуальною експлуатацією, кожному сьому постраждалу від торгівлі людьми особу використовували для зайняття проституцією. За даними Представництва Міжнародної організації з міграції (МОМ) – Агентства ООН з питань міграції в Україні, за 30 років від торгівлі людьми постраждали понад 300 тис. осіб [33].

Торгівля людьми – глобальна проблема, яка охоплює всі країни світу. Для її подолання держави-члени ООН та неурядові організації щороку докладають значних зусиль в різних напрямках запобігання та протидії злочинності [4, с. 321]. Фундаментом у цій роботі виступає законодавство, яке дозволяє ефективно реалізовувати на практиці механізми боротьби з торгівлею людьми.

Висновки. Виходячи з викладеного вище, необхідно зазначити, що з початком повномасштабного вторгнення РФ на територію України відбулись ряд змін, які призвели лише до погіршення соціальних чинників в суспільстві та державі. До основних змін необхідно віднести такі:

1. *Загострення проблеми через війну.* Воєнна агресія РФ та введення воєнного стану в нашій державі значно посилили загрозу торгівлі людьми в Україні. Масова внутрішня міграція та виїзд біженців за кордон (особливо жінок, дітей та інших вразливих груп населення) створили сприятливі умови для активізації злочинних угруповань.

2. *Багатогранність та жорстокість експлуатації.* Торгівля людьми проявляється у різноманітних формах, включаючи сексуальну та трудову експлуатацію, залучення до жебрацтва, вилучення органів, примусове усиновлення, а також, що особливо актуально для України з 2014 року, використання у збройних конфліктах. Жертви зазнають важкого фізичного та психологічного насильства, що призводить до травм і розладів особистості.

3. *Низька ефективність судової системи.* Статистичні дані свідчать про значний розрив між кількістю зареєстрованих кримінальних правопо-

рушень, пов'язаних з торгівлею людьми, та кількістю обвинувальних вироків. Співвідношення 8:1 вказує на високу латентність злочину, складнощі у доведенні вини, недосконалість механізмів ідентифікації потерпілих та відсутність єдиної судової практики.

4. *Ключова роль міжнародного співробітництва*. Оскільки торгівля людьми є транснаціональним злочином, ефективна протидія неможлива без скоординованих та наступальних дій на міжнародному рівні. Пріоритетними напрямками є гармоніза-

ція законодавства, налагодження швидкого обміну інформацією між правоохоронними органами різних країн, створення єдиних баз даних злочинців та забезпечення захисту й реабілітації жертв.

Отже, протидія торгівлі людьми в умовах воєнного стану вимагає комплексного системного підходу, що поєднує превентивні заходи, посилення відповідальності за злочини, вдосконалення національного законодавства та, найголовніше, поглиблення міжнародної співпраці для захисту найбільш уразливих верств населення.

Список літератури:

1. Арешонков В. В., Луценко Ю. В. Вплив організованої злочинності на світову безпеку політику, що викликана пандемією Covid-19. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*, 2022. № 1, С. 78–86.
2. Андрушко А. В. Заходи спеціально-кримінологічного запобігання торгівлі людьми на сучасному етапі. *Державна політика щодо протидії торгівлі людьми і незаконній міграції в умовах воєнного або надзвичайного стану*: матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. (Львів, 3 червня 2022 року). Львів: ЛДУВС, 2022. С. 18–23.
3. Березняк В. С. Роль наставництва у підготовці працівників Національної поліції. *Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 бер. 2016 р.). Дніпропетровськ, 2016. С. 330–331.
4. Березняк В. С. Функції та принципи інституту екстрадиції: поняття і ознаки. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Право»*. 2014. Вип. 2. С. 320–325.
5. Буреш І. В. Державне регулювання у сфері протидії торгівлі людьми в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 7. С. 115–118.
6. Горелкіна К. Г., Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Проблеми протидії кримінальним правопорушенням в умовах надзвичайного чи воєнного стану. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2025. Том 36 (75) № 3. С. 102–110.
7. Дідик Н. М. Причини торгівлі людьми. *Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології*: матер. III Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції. Луцьк, 2016. С. 102–105.
8. Денисенко М. М., Луценко Ю. В. Проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану. *Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути?*: матер. Міжнарод. наук. конф. (Харків, 21–22 жовт. 2022 р.). Харків: Право, 2022. С. 29–33.
9. Денисенко М. М., Луценко Ю. В. Протидія злочинності в умовах воєнного стану: теоретико-правові проблеми. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Випуск 3(44). С. 70–75.
10. День протидії торгівлі людьми: про що важливо пам'ятати кожному. Офіційний вебсайт ДМС України. URL: <https://dmsu.gov.ua/news/dms/14609.html>.
11. Джелілова М. А. Причини та умови організованої злочинності в умовах воєнного стану: регіональний аспект. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 2. С. 8–13.
12. Дубина В. І. Запобігання торгівлі людьми оперативними підрозділами Національної поліції України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (11). С. 240–249.
13. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>.
14. Ємець О., Нирка І. Проблема протидії торгівлі людьми з метою використання в збройних конфліктах в сучасній Україні. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матер. VIII Міжнарод. наук.-практ. конф. (Дніпро, 15 бер. 2024 р.). Дніпро: Частина II. ДДУВС. С. 28–30.
15. Запобігання торгівлі людьми в умовах воєнного стану: метод. рек. / кол. авт.: Шабалистий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А., Курилюк Ю. Б. та ін. Дніпро: ДДУВС, 2023. 60 с.
16. Кірієнко Т. П. Торгівля людьми та безпека людини: концептуальні засади забезпечення міжнародної співпраці держав. *Державна політика щодо протидії торгівлі людьми і незаконній міграції: Україна та світ*: зб. Міжнарод. наук.-практ. конф. (Львів, 9 черв. 2023 р.). Львів: ЛДУВС, 2023. С. 93–97.
17. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.
18. Котова В. В. Особливості розслідування торгівлі людьми в умовах воєнного стану. *Українська поліцейська: теорія, законодавство, практика*. 2022. № 1 (3). С. 74–81.

19. Кушнір О. Підходи до розуміння торгівлі людьми. URL: <http://goal-int.org/pidxodi-yak-do-rozuminnya-torgivli-lyudmi/>.
20. Луценко Ю. В. Національний та зарубіжний досвід боротьби з корупцією та організованою злочинністю: сучасний контекст. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2024. Том 35 (74) № 3. С. 132–139.
21. Луценко Ю. В. Політика держави у сфері боротьби зі злочинністю в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2024. Том 35 (74) № 4. С. 86–93.
22. Луценко Ю. В. Проблеми організації протидії організованим злочинним угрупованням, які загрожують державній безпеці України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2024. Том 35 (74) № 1. С. 139–146.
23. Луценко Ю. В. Протидія злочинності у світлі міжнародного правопорядку. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Том 34 (73) № 5. С. 60–64.
24. Луценко Ю. В. Протидія організованих злочинності: національний та іноземний досвід. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2024. Том 35 (74) № 2. С. 75–81.
25. Макаренко Н. К., Луценко Ю. В. Кіберзлочинність у сфері електронної торгівлі як прояв кримінального професіоналізму. *Право.ua*. 2023. № 3. С. 59–65.
26. Макаренко Н. К., Луценко Ю. В., Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації, що вчиняють шахрайські та корупційні правопорушення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 364–368.
27. Маслова І. О., Острогляд О. В. Протидія торгівлі людьми в умовах воєнного стану. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/183.pdf>.
28. Міграційна поліція під егідою ЄВРОПОЛ створює міжнародну інформаційну платформу для запобігання торгівлі людьми серед українських біженців. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/torgivlya-lyudmi/migracijnapolicziya-pid-egidoyu-Jevropol-stvoryuje-mizhnarodnu-informacijnuplatformu-dlya-zapobigannya-torgivli-lyudmi-sered-ukrajinskix-bizhenciv/>.
29. Мусатенко В. С. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми: дис. ... д-ра філософ.: 081 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2025. 255 с.
30. Небитова Н. Ю. Протидія торгівлі людьми в умовах воєнного стану в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 3. С. 74–80.
31. Полторацький О. Б., Луценко Ю. В. Протидія злочинності в контексті світової безпекової політики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 215–217.
32. Прібиткова Н. О. Протидія торгівлі людьми в умовах воєнного стану у розрізі міжнародної співпраці. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d9b645a4-312b-48cf-ae18-274276dc855f/content>.
33. Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.06.2023 р. № 496-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496-2023-%D1%80#Text>.
34. Севрук В. Г. Міжнародне співробітництво оперативних та інших підрозділів правоохоронних органів під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. *Вісник Запорізького національного університету. «Юридичні науки»*. 2021. № 2. С. 80–89.
35. Статистична звітність Державної судової адміністрації України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka.
36. Статистична звітність Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>.
37. Степанюк Р. Л., Заяць Д. Д. Взаємодія під час досудового розслідування економічних злочинів. *Форум права*. 2014. № 1. С. 460–465.
38. Тарасюк А. В., Луценко Ю. В. Актуальні питання протидії організованих злочинності в контексті міграційної політики держави. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки: зб. тез Міжнарод. круглого столу* (Львів, 23 лют. 2023 р.). Львів: ЛДУВС, 2023. С. 116–122.
39. Тарасюк А. В., Луценко Ю. В. Актуальні проблеми удосконалення окремих положень кримінального та кримінального процесуального законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 388–391.
40. Тарасюк А. В., Луценко Ю. В. Запобігання нелегальній міграції: у пошуках оптимальної моделі. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2022. № 1(24). С. 1–24.
41. Тарасюк А. В., Луценко Ю. В. Проблеми запобігання корупційним правопорушенням юридичних осіб у сфері економіки, безпеки та оборони. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2025. Том 36 (75) № 1. С. 139–147.

42. Тарасюк А. В., Луценко Ю. В. Протидія незаконній міграції в Україні: окремі проблеми теорії та практики. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: зб. тез Міжнарод. наук.-практ. конф. (Львів, 5 лист. 2021 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2021. С. 101–105.
43. Тарасюк А. В., Луценко Ю. В. Протидія організованих злочинності у міграційній сфері: актуальні проблеми теорії та практики. *Актуальні проблеми кримінального права*: матер. XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 18 лист. 2021 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 103–106.
44. Тарасюк А. В., Луценко Ю. В. Удосконалення окремих положень статті 216 Кримінального процесуального кодексу України в контексті протидії воєнізованим або збройним формуванням. *Актуальні проблеми кримінального права*: матер. XIII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 30 лист. 2022 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 73–75.
45. Тарасюк А. В., Луценко Ю. В. Щодо окремих напрямів забезпечення державної безпеки в контексті міжнародного правопорядку. *Нова архітектура безпекового середовища України*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 22 груд. 2022 р.). Харків: Право, 2022. С. 109–113.
46. Філіпчук О. Г. Участь України у міжнародній системі запобігання злочинності під час воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. № 2. С. 910–914.
47. Черечукіна Л. В., Яковенко М. О. Виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 135 с.
48. Чучко С. Особливості взаємодії правоохоронних органів у розслідуванні шахрайства в купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 267–271.
49. Kharytonov S. O., Lutsenko Yu. V., Countering Organized Crime in the European Context. *Theory and practice of jurisprudence*. 2024. № 1 (25). С. 141–152.
50. Mateo T. Activities of organized crime with a special focus on human trafficking, *SCIENCE International journal*. 2025. № 4(1). P. 147–153.
51. Tarasiuk A., Lutsenko Yu., Motyl V., Areshonkov V., Diakin Ya., Kamensky D. Globalization of White-Collar Crime: Far and Beyond National Jurisdictions. *CUESTIONES POLÍTICAS*. 2023. № 76. P. 64–75.

Lutsenko Yu. V. CURRENT ISSUES IN COUNTERING ORGANIZED CRIME IN THE SPHERE OF HUMAN TRAFFICKING UNDER MARTIAL LAW

This article examines the current issues of countering organized crime in the sphere of human trafficking under martial law in Ukraine. It is emphasized that the armed aggression of the Russian Federation has significantly increased the risks of trafficking, especially for vulnerable population groups such as women, children, internally displaced persons, and refugees.

The key factors contributing to the spread of this phenomenon are analyzed, which are divided into economic, social, psychological, informational, and legal preconditions. These include the economic crisis, high unemployment, social inequality, the psychological trauma of war, as well as citizens' lack of awareness of the risks and the imperfection of legal protection mechanisms.

The paper considers various forms of exploitation: sexual, labor, use in pornography, involvement in begging, illegal adoption, organ trafficking, and use in armed conflicts. Statistical data from the Prosecutor General's Office and the State Judicial Administration are presented, which indicate a significant disproportion between the number of registered criminal offenses and the number of convictions, pointing to a high level of unreported crime and difficulties in proving guilt.

Particular attention is paid to the importance of international cooperation for the effective counteraction of human trafficking. The necessity of harmonizing legislation, improving the exchange of information between law enforcement agencies of different countries, creating unified databases of criminals, and providing effective protection and rehabilitation to victims is underlined. It is substantiated that only coordinated actions at the national and international levels can provide an effective system to counter this socially dangerous act.

Key words: criminal law policy of the state, martial law, armed conflict, hybrid warfare, state border of Ukraine, ensuring the national security of Ukraine, crime prevention, countering/combating organized crime, criminal organization, organized criminal groups, transnational crime, war crimes, terrorism, cybercrime, corruption, arms/human trafficking, victims of crime, latency, punishment, shadow economy, migration, foreigners, refugees, human rights, criminal offenses, investigation, international cooperation, rule of law, child.

Дата надходження статті: 27.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Сірий М. І.

Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України

НЕЗАКОННІ ЗБРОЙНІ ФОРМУВАННЯ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

Стаття присвячена забороні створення та функціонування збройних формувань, не передбачених законом. Така заборона прямо встановлена нормами Конституції України та відповідає стандартам сучасної демократичної держави. Ця заборона реалізована у статті 260 Кримінального кодексу України, в якій об'єктом захисту визначена громадська безпека. Нинішній досвід російсько-української війни засвідчив, що незаконні збройні формування складають виразну основу для розпалювання та підтримання міжнародного збройного конфлікту. А відтак, основним об'єктом захисту від загрози, що утворюють незаконні збройні формування, є національна безпека. Ця обставина обумовлює необхідність закріплення у розділі 1 «Злочини проти основ національної безпеки України» Кримінального кодексу окремої кримінальної норми про заборону створення та функціонування збройних формувань, не передбачених законом, для випадків посягання на державну владу, конституційний лад, територіальну цілісність і недоторканність України. Окрім того, ст. 260 КК України містить категорію «воєнізовані формування», зміст якої розкрито у примітці до цієї статті. Даний зміст протирічить поняттю «воєнізований», використаному у цілому ряді національних нормативних актів, та є, на думку автора, некоректним для кримінальної норми, що забороняє незаконні збройні формування. Більше того, сучасний національний досвід захисту від російської агресії підтвердив життєву необхідність активного залучення населення до оборони Батьківщини в усіх формах, в тому числі шляхом ініціативного створення громадянами на добровільній основі воєнізованих формувань. Належне закріплення у кримінальному законі заборони незаконних збройних формувань та обґрунтована судова практика застосування даної заборони мають важливе значення для визначення міжнародного збройного конфлікту в розумінні міжнародного права.

Ключові слова: кримінальний закон, кримінальна норма, незаконні збройні формування, воєнізовані формування, міжнародний збройний конфлікт.

Постановка проблеми пов'язана з необхідністю визначення належного формату законодавчого врегулювання кримінально-правової заборони незаконних воєнізованих та збройних формувань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика законодавчого врегулювання та практичного застосування заборони створення та функціонування воєнізованих та збройних формувань, не передбачених законом, проаналізована у працях ряду дослідників, серед них, Вознюк А.А., Дударець Р.М., Робак В.А., Кваша О.О., Конончук А. О., Малишев О.О., Навроцький В.О., Поліщук М.М., Серватюк В.М., Цвіркун Н.Ю., Устінова-Бойченко Г. М. та інші, але, без конституційно-правового та міжнародно-правового аспектів.

Постановка завдання. Формування комплексного сучасного підходу до законодавчого врегулювання та практичного застосування заборони створення і функціонування воєнізованих та

збройних формувань, не передбачених законом, складає мету даної статті.

Виклад основного матеріалу. В сучасній демократичній державі збройні формування утворюються за рішенням органів влади, контролюються державою і діють у визначених законом межах та формах. Правовий порядок створює монополію на примус, і ця монополія належить правовій спільноті [1, с. 49–50]. Відтак, в інтересах суспільства монополія на застосування сили в повному обсязі належить державі, а тому створення та діяльність будь-яких збройних формувань поза державним механізмом не допускається.

Суворо дотримуючись цього базового підходу, Україна на конституційному рівні заборонила функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом (ч. 6 ст. 17 Конституції України), наголосивши, що оборона країни, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні

Сили України, а державну безпеку і захист державного кордону забезпечують відповідні військові формування та правоохоронні органи держави у визначеному законом порядку (ч.ч. 2, 3 ст. 17 Конституції України). При цьому, важливо взяти до уваги також положення статей 36 та 37 Основного Закону. Так, ст.36 Конституції України закріплено конституційне право громадян на свободу об'єднання, яке передбачає встановлені законом обмеження в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. А окрім того, два важливі правила містять перша та друга частини ст. 37 Конституції України. Відповідно, забороняється утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підірив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення. І в додаток, політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань.

Готуючи до прийняття в 2001 році новий Кримінальний кодекс, законодавець, взявши до уваги конституційні положення та попередню практику, вирішив об'єднати заборону щодо створення збройних та воєнізованих формувань в одну статтю під назвою «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» (ст. 260 КК України) та розмістив її в розділі IX «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки». В результаті родовим об'єктом даної кримінально-правової норми була визначена громадська безпека, а зміст понять «воєнізовані формування» та «збройні формування» розкрито у примітці до статті. Для обставин мирного часу та належного контролю державних органів в межах суверенної території країни такий підхід на той момент виглядав цілком прийнятним і не викликав помітної дискусії серед фахівців. Хоча причини для дискусії мали місце.

Так, стаття диференціювала зазначені види формувань, встановлюючи більш сувору відповідальність за створення саме збройних формувань. А примітка містила роз'яснення, що під воєнізованими слід розуміти формування, які мають організаційну структуру військового типу, а саме: єдиноначальність, підпорядкованість та дисци-

пліну, і в яких проводиться військова або строюва чи фізична підготовка, а під збройними формуваннями слід розуміти воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю.

Таким чином, за логікою даної статті «воєнізоване формування» – це організація наближена до військової за формою, але без зброї. В той же час, «збройне формування» – через використання терміну «воєнізовані групи» фактично прирівнювалося до попередньої категорії, але відрізнялось наявністю зброї. Додаткову складність тлумачення створювала диспозиція ч.3 даної статті, яка передбачала кримінальну відповідальність за постачання зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки як воєнізованому, так і збройному формуванню. Таким чином, якщо у «воєнізоване формування» здійснювалась поставка зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки, то воно автоматично при отриманні першого зразка зброї перетворювалося у збройне.

Стаття 260 КК України тривалий час не діяла на практиці, а тому не віддзеркалювала явні протиріччя. Традиційно у національному законодавстві поняття «воєнізований» застосовувалось до цивільних (тобто, не військових) організацій, наділених правом на використання зброї, наприклад, воєнізована охорона Укрзалізниці [2], воєнізована охорона Державного підприємства спеціального зв'язку [3], воєнізована охорона банку, тощо. В такому випадку завжди йдеться про організовану за цивільними правилами охорону з правом використання вогнепальної зброї. Воєнізованими формування також визначені підрозділи, які відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23 червня 2005 року № 2713-IV діють у складі органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, призначені для їх охорони та запобігання і припинення дій, що дезорганізують роботу виправних установ. На законодавчу неузгодженість понятійного визначення категорії «воєнізоване формування» у ст.260 КК України та в інших нормативних актах справедливо зверталась увага в літературі, зокрема представниками органів правозастосування [4, с. 190–192].

На жаль до тепер, національне законодавство про політичні партії та громадські об'єднання лише повторює положення ч. 2 ст. 37 Конституції України про неможливість мати воєнізовані формування, але не розкриває поняття «воєнізоване формування», яке в контексті політичної і гро-

мадської діяльності має дещо інше значення ніж в контексті функції охорони спеціальних об'єктів. І це інше значення ґрунтується на широкому досвіді політичної діяльності всіх куточків світу, як позитивних, так і негативних прикладів історії бойових партійних загонів, що реалізовували ідеї революцій, повстань, переворотів. Сучасна Україна також має свій досвід, наприклад, створення та діяльності парамілітарних організацій у правовому політичному спектрі [5]. Виникненню непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань, на думку Робака В.А., «сприяє політична нестабільність, адже такі формування можуть створюватися під егідою певних політичних сил, які використовуватимуть їх як засіб досягнення своїх цілей, як інструмент впливу на будь-які державні органи або суспільство» [6, с. 5]. Очевидно, сучасні демократичні стандарти політичної діяльності сповідують не силові, а ідеологічні методи політичної боротьби. При цьому, за спроби створення в структурі політичної партії воєнізованого формування все ж таки має наступати не кримінальна, а адміністративна відповідальність. В цьому контексті слід погодитись із Навроцьким В.О. та іншими авторами проекту нового Кримінального кодексу України, які пропонують кримінально-правову заборону залишити саме відносно незаконних збройних формувань [7, с. 292, 295, 473].

Якщо для політичної діяльності адміністративна заборона воєнізованих формувань є вельми обґрунтованою, то для громадських об'єднань така заборона потребує окремого пояснення, бо за формальних ознак вступає в протиріччя з практикою військово-патріотичних, військово-спортивних, історико-патріотичних громадських організацій. В цьому контексті Малишев О.О. у своїй студентській роботі у 2006 році достатньо переконливо ставив питання про те, що кримінальна відповідальність за створення непередбачених законом воєнізованих формувань є формою обмеження прав людини [8, с. 61–62].

Відтак, закріплене у ст. 260 КК України поняття «воєнізоване формування» має відмінне значення від понятійного ряду використання категорії «воєнізований» в розумінні політичної, громадської діяльності, а також здійснення охоронної функції в різних сферах правового регулювання. В свою чергу, поняття «збройне формування» також об'єктивно має суттєву внутрішню градацію, яка не відображена у ст. 260 КК України. В контексті вище зазначеного складно погодитись із пропозицією Робака В.А. щодо доціль-

ності об'єднання в диспозиції ст.260 КК України термінів «воєнізовані формування» та «збройні формування» в один – «воєнізовані збройні формування» [9, с. 7–8].

Окрім того, починаючи з 2014 року, закріплене у п.1 примітки до ст.260 КК України визначення поняття «воєнізоване формування» вступило у протиріччя з реаліями воєнного часу. Конституційний обов'язок та завдання захисту Батьківщини від зовнішньої агресії обумовив невідкладну необхідність якнайширше розгорнути по всій країні систему військової, строювої та фізичної підготовки на основі формувань військового типу з єдиноначальністю, підпорядкованістю та дисципліною. Існуючі офіційні державні організації були неспроможні впоратись з цим завданням, а тому суспільно корисною та правомірною визнавалась будь-яка ініціатива з боку громадянського суспільства. Більше того, на захист країни встали чисельні добровольчі збройні формування. Відтак, формальні положення ст.260 КК України проявили свою очевидну невідповідність.

До 2014 року зазначена норма про заборону створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань фактично відігравала превентивну роль, хоча підґрунтя для її майбутнього прямого застосування почало закладатися в соціальну основу з перших днів відродження сучасної української державності. Так, вже восени 1991 року в Криму за підтримки московської влади виникли проросійські політичні рухи, які почали пропагувати повну автономію Криму та його приєднання до росії. Ці рухи поширювали сепаратистські настрої, створювали на регіональному рівні політичні ускладнення та політичні кризи, але все ж таки тривалий час залишались в межах форм політичного популізму, не використовуючи методи силового протистояння. До створення незаконних воєнізованих та збройних формувань т.з. самооборони Криму та прямого застосування силових форм вони перейшли наприкінці 2013 – початку 2014 року, активно використовуючи ці утворення при захопленні російськими збройними силами та збройними формуваннями Кримського півострову.

Також елементи не передбачених законом воєнізованих та збройних формувань спостерігались у 90-ті роки на ґрунті «первинного накопичення капіталу», захоплення підприємств, бізнесів, що здійснювалось «під прикриттям» таких форм як воєнізована охорона чи охоронна агенція.

Масштабне застосування силових методів на політичному ґрунті почало стрімко формуватися

з 2010 року, після приходу до влади «режиму Януковича». Зокрема, для забезпечення силового супроводження політичних акцій влади або супротиву акціям політичної опозиції чи народним зібранням активно долучалися наймані групи тренуваних молодиків, які згодом отримали назву «тітушки». В якості прикладу можна навести історію харківського бійцівського клубу та, одночасно, громадської організації «Оплот», яка також існувала у Донецьку та до війни виконувала роль з постачання «тітушок», а в 2014 році перетворилась у збройні формування, що брали активну участь у захопленні росією донецького та луганського регіонів [10].

Іншою формою збройних формувань, що були активно залучені росією для захоплення як Криму, так і Донбасу, були мілітарні формування донських та кубанських казаків, які назовні пропагували «повагу» до традицій і православної віри, а фактично були інструментом в досягненні агресивних шовіністичних цілей влади російської федерації. Зокрема, у 2014-2015 роках більшу частину окупованих районів Луганської області фактично контролювали саме збройні формування російських казаків [11, 12].

Інші збройні формування мали неоднорідну природу з вираженими кримінальними ознаками. Так, Серватюк В. М. та Поліщук М.М., досліджуючи структуру незаконних збройних формувань та особливості їхньої тактики дій у 2014-2015 роках на південному сході України, виділяли політичні, національно-сепаратистські, кримінальні цілі та форми їх озброєної боротьби з органами державної влади, між собою, а іноді й проти мирного населення [13, с. 132].

Наведені приклади виразно відображають витоки, природу, характер, форми і способи дії типових незаконних збройних формувань, які ґрунтуються на пропаганді культу сили або викривлених уявленнях про захист історичних традицій і віри. Наведені ознаки дозволяють максимально повно окреслювати кримінально-правову характеристику таких організацій, які в доволі стислий час проходять шлях від «громадських організацій» до активних збройних формувань.

Також ідеологічним підґрунтям для незаконних збройних формувань можуть бути «ідеї» про територіальні претензії, про ненависть до інших народів чи окремих соціальних груп, про допустимість досягнення політичних цілей у збройний спосіб. В кожному випадку комплексне вивчення системи «ідей», на яких будується конкретне збройне формування дозволяє всебічно визначити

всі складові ментального елементу (суб'єктивних) ознак протиправної поведінки учасників таких угруповань, а тому складно погодитись із думкою Дударця Р.М. про недоцільність «виокремлювати політичні та національно-сепаратистські цілі, якщо йдеться про створення саме незаконних збройних формувань» [4, с. 193].

Парамілітарні незаконні збройні формування є центральною проблемою більшості глибоких внутрішньодержавних чи міжнародних збройних конфліктів. В залежності від масштабу, тривалості, організованості, системності та агресивності дія цих формувань може не лише підривати основи громадської безпеки та спокою життя громадян в тому чи іншому регіоні, але також складати загрозу для підвалин державного суверенітету та міжнародного правопорядку, цінностей миру. В останніх зазначених проявах збройні формування визначають в якості учасників внутрішньодержавного чи міжнародного збройного конфлікту, до якого застосовуються не тільки норми національного законодавства, зокрема кримінального, але також і норми міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права.

Так, за визначенням Апеляційної палати Міжнародного кримінального трибуналу по Югославії «збройний конфлікт має місце в тих випадках, коли воєнна сила застосовується державами або коли відбувається тривале збройне протистояння між урядовою владою і організованими збройними групами або між такими групами всередині однієї держави» [14, с. 492]. При цьому, міжнародне право проводить відмінність між збройним конфліктом і іншим конфліктом всередині держави, який не досяг рівня інтенсивності збройного конфлікту.

Так, згідно ст. 8(2)(d)(f) Статуту Міжнародного кримінального суду випадки «порушення внутрішнього порядку та виникнення напруження ... безпорядки, окремі і спорадичні акти насилля або інші акти аналогічного характеру не є збройними конфліктами». Для збройного конфлікту в розумінні міжнародного права він повинен мати високий рівень інтенсивності, його сторони повинні мати значний рівень організованості, належне воєнне керівництво, здатність здійснювати тривалі воєнні маневри, операції, що супроводжуються контролем певної значної частини державної території.

Таким чином, об'єктом посягання протиправної діяльності не передбачених законом збройних формувань може виступати не лише громадська безпека, але також і основи національної безпеки,

а окрім того, цінності миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, що повинно знайти своє відображення у Кримінальному кодексі України.

Нині, розділ I «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України» доповнено статтею 111-1 «Колабораційна діяльність», частина сьома якої передбачає кримінальну відповідальність за добровільну участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України.

Добровільна участь громадянина країни, що перебуває у стані війни, в будь-яких збройних формуваннях держави-агресора (протилежної сторони міжнародного збройного конфлікту) за класичним розумінням кримінального права вважається не колаборацією, а державною зрадою у формі переходу на бік ворога. Відтак, зазначене законодавче рішення не виглядає вдалим і переконливим.

Враховуючи вищевикладене, для випадків, коли протиправна дія збройного формування, створеного та діючого на території України, спрямована проти національної безпеки України, цей розділ повинен містити спеціальну кримінальну норму про відповідальність за створення не передбачених законом збройних формувань або участь у їх діяльності з метою захоплення державної влади, повалення конституційного ладу або посягання на територіальну цілісність і недоторканність України. При цьому, вказана норма повинна передбачити збільшені строки покарання ніж встановлені ст. 260 КК України.

Таке доповнення кримінального закону дозволить належно диференціювати кримінальну відповідальність за створення незаконних збройних формувань, керування ними та участь у їх діяльності в залежності від об'єкта посягання, обумовить необхідність у кожному випадку порушення провадження по даному факту визначати мету створення, цілі і характер діяльності такого формування, а також масштаб конфлікту, в якому воно брало участь.

Для правильної оцінки і кримінально-правової кваліфікації важливо розрізняти фази зброй-

ного конфлікту. Так, у 2014 році в період вираженої гібридної агресії з боку рф, яка прикривалась «допомогою мирному населенню, повстанцям та ополченцям», коли райони бойових дій та лінія бойового зіткнення постійно змінювалися, контроль над територіями не був стабільним, а мотивація участі у збройних формуваннях досить часто була пов'язана з хибною уявою як про «інтереси свого регіону», так і про дійсні наслідки російської агресії, участь громадян України у незаконних збройних формуваннях має кваліфікуватися за ст. 260 КК України. Але, коли лінія зіткнення (фронту) стала очевидною, частина території окупованою, контроль рф над збройними формуваннями, що воювали разом з її регулярними військами та на її стороні явним, тоді участь громадян України у бойових діях у складі будь-яких збройних формувань держави-агресора проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, кваліфікується як державна зрада у формі переходу на бік ворога.

Якщо говорити про незаконні збройні формування як загрозу не громадській, а саме національній безпеці, то важливого значення набуває характеристика такого угруповання. Зокрема, незаконне збройне формування може мати різний рівень організованості, упорядкованості, структурованості, навченості, підготовленості, дисципліни і, відповідно, дієвості та ефективності.

Так, збройне формування може бути об'єднане на хибних ідеях регіонального «братерства», зі зброєю, але без військової підготовки і дисципліни, без здатності планувати і проводити воєнні операції, утримувати стійкий та тривалий контроль над територіями, без спроможності налагоджувати «зв'язки» з іншими збройними формуваннями, в тому числі з іншими державами. І навпаки, зовсім інший рівень проявляє збройне формування військового типу з військовим керуванням та плануванням, чіткими правилами організації та структури, дисципліни та виконання наказів. За сталим досвідом саме останній тип збройного формування створює умови для тривалого збройного конфлікту, в тому числі для кваліфікації збройного конфлікту як міжнародного.

В Україні з кінця лютого 2014 року в результаті російської агресії розпочалась російсько-українська війна, що має статус міжнародного збройного конфлікту. Нині даний статус визнано

і на рівні міжнародних організацій, і на рівні урядів демократичних країн, і на рівні міжнародних судів, але певний час цей статус мав не достатньо чітку визначеність, в тому числі і через загальне офіційне визначення подій на Донбасі 2014-2022 років як антитерористична операція чи операція об'єднаних сил, і через не оголошення воєнного стану, і через ту юридичну оцінку, яка знаходила відображення у слідчо-прокурорських документах правоохоронних органів та у рішеннях українських судів.

Так, судова практика застосування ст. 260 КК України, що мала стрімке зростання у 2014-2015 та наступних роках, продемонструвала вельми значну широту підходів. Зокрема, участь громадян у незаконних збройних формуваннях під час бойових дій на території Луганської та Донецької областей кваліфікувалась за ч. 2 ст. 260 КК України та одночасно за ст. 437 або ст. 438 КК України. Тобто, така участь кваліфікувалась і як акт порушення громадської безпеки, і як форма розв'язання агресивної війни або форма вчинення воєнних злочинів. При цьому, нерідко до кваліфікації за ч.2 ст. 260 КК України додавалась кваліфікація за ч.1 ст. 263 КК України, тобто порушення громадської безпеки у формі участі у незаконних збройних формуваннях поєднувалось із порушенням того ж об'єкта захисту у формі носіння зброї, при цьому в описовій частині фактичних обставин мова йшла не про незаконне поводження зі зброєю, а про застосування зброї у бойових умовах. В інших випад-

ках участь у незаконних збройних формуваннях кваліфікувалась не за ч. 2 ст. 260 КК України, а за нормами про відповідальність за участь у терористичній діяльності. Такий стан правозастосування є переконливим свідченням недосконалості законодавчого регулювання у даній сфері.

Висновки. Враховуючи вищевикладене та підсумовуючи наведені аргументи, доходимо необхідності стверджувати наступне. Нині чинна заборона створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань потребує диференціації, згідно якої за створення не передбачених законом збройних формувань має залишатися кримінальна відповідальність, а в частині заборони створення воєнізованих формувань достатньо адміністративного регулювання.

У кримінально-правових нормах-заборах щодо створення не передбачених законом збройних формувань має окреслюватися мета потипового діяння.

Як засвідчив нинішній досвід тривалої російсько-української війни основним об'єктом захисту від загрози, що утворюють незаконні збройні формування, є національна безпека, а відтак, у розділі I «Злочини проти основ національної безпеки України» Кримінального кодексу має бути визначена окрема спеціальна норма про заборону створення та функціонування збройних формувань, не передбачених законом, для випадків посягання на державну владу, конституційний лад, територіальну цілісність і недоторканність України.

Список літератури:

1. Кельзен Ганс. Чисте Правознавство: 3 дод. Пробл. Справедливості. Пер. з нім. О. Мокровольського. К.: Юніверс, 2004. 496 с.
2. Положення про відомчу воєнізовану охорону акціонерного товариства «Українська залізниця»: постанова Кабінету Міністрів України від 11 січня 1994 р. № 7 (в редакції постанови КМУ від 10 листопада 2021 р. № 1205). Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-94-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.10.2025).
3. Положення про воєнізовану охорону Державного підприємства спеціального зв'язку: наказ Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 5 жовтня 2016 р. № 619 / Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1407-16#Text> (дата звернення: 08.10.2025).
4. Дударець Р. М. Сутність та ознаки створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань в контексті криміналістичної методики їх розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. №4 (101). С.189–196
5. Андрющенко Е. С. Парамілітарні структури українського націоналістичного руху 90-х рр. XX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2011. Вип. XXX. С. 42–51.
6. Робак В. А. Кримінальна відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2008. 259 с.
7. Проект нового Кримінального кодексу: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Андрушко П.П., Бакумов О.С., Баулін Ю.В., Бурдін Ю.В., Вишневська І.А., Горох О.П., Гуророва Н.О., Марчук Н.О., Навроцький В.О., Пономаренко Ю.А., Стрельцов Є.Л., Хавронюк М.І. / За заг.ред. Ю.В. Бауліна, М.І. Хавронюка. К.: Компанія ВАІТЕ. 494 с.

8. Малишев О. О. Кримінальна відповідальність за створення непередбачених законом воєнізованих формувань як форма обмеження прав людини. О.О.Малишев; наук. кер. Тростюк З.А. *Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти*: зб. тез доп. І Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і молодих вчених (8–9 грудня 2006 року). Українська академія банківської справи Національного банку України. Суми, 2006. С. 58–62

9. Робак В. А. Кримінальна відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2008. 23 с.

10. Томак Марія. Справа харківських «тітушок», або яку в Києві намагалися «запустити» «ДНР» / *Радіо свобода*. (2018, Серпень 12) URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27185165.html> (дата звернення: 08.10.2025).

11. Діхтяренко А. Як росія використала донських «казаків» на Донбасі? / *Радіо Свобода*. (2018, Грудень 15). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-reali/29672334.html> (дата звернення: 08.10.2025).

12. Бадюк О., Щетина Ю. «Козаки» в окупації: хто ці люди і як їх використовує росія у війні проти України. *Радіо Свобода*. (2024, Серпень 09). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/povyny-pryazovya-kozaky-khersonshchyna-zaporizhzhya-donbas-mobilizatsiya-na-viynu/33071008.html> (дата звернення: 08.10.2025).

13. Серватюк В. М., Поліщук М. М. Структура незаконних збройних формувань та особливості їхньої тактики дій на південному сході України. *Зб. наук. пр. Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: військ. та техн. науки*. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2015. № 1(63). С. 131–146.

14. Верле Герхард. Принципи міжнародного кримінального права: підручник / пер. з анг. С.В. Саяпіна. Одеса: Фенікс; М.: ТрансЛит., 2011. 910 с.

Siriyi M. I. ILLEGAL ARMED FORMATIONS AS A THREAT TO NATIONAL SECURITY

The article is devoted to the prohibition on the creation and operation of armed formations not authorized by law. This prohibition is explicitly established by Ukraine's Constitution, and aligns with the standards of a modern democratic state. It is implemented through Article 260 of the Criminal Code of Ukraine, which defines public safety as a protection object. The current experience of the Russian-Ukrainian war has shown that illegal armed formations constitute a clear basis for inciting and sustaining an international armed conflict. Therefore, the main object of protection against the threat posed by illegal armed groups is national security. This circumstance necessitates the inclusion in Section 1, "Crimes against the Fundamentals of National Security of Ukraine" of the Criminal Code, of a separate criminal provision prohibiting the creation and operation of armed formations not provided for by law in cases of encroachment on state power, the constitutional order, territorial integrity, and inviolability of Ukraine. In addition, Article 260 of the Criminal Code of Ukraine contains the category of "paramilitary formations", the content of which is disclosed in the note to this article. This content contradicts the concept of "paramilitary", as used in several national regulatory acts, and, in the author's opinion, is incorrect for a criminal norm prohibiting illegal armed formations. Moreover, the modern national experience of defense against Russian aggression has confirmed the vital need for the active involvement of the population in the defense of the Motherland in all forms, including the voluntary creation of paramilitary formations by citizens. Properly enshrining in criminal law the prohibition of illegal armed formations, as well as well-founded judicial practice in applying this prohibition, are important for defining the international armed conflict within the meaning of international law.

Key words: criminal law, criminal norm, illegal armed formations, paramilitary formations, international armed conflict.

Дата надходження статті: 08.10.2025

Дата прийняття статті: 10.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.5/27>

Верхотурова М. А.

Науково-дослідний центр судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності Міністерства юстиції України

Шебалков І. Л.

Науково-дослідний центр судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності Міністерства юстиції України

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ОЗБРОЄННЯ І БОЄПРИПАСІВ У ХОДІ ПРОВЕДЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ ВИБУХОТЕХНІЧНОЇ І МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Розглядаються особливості проведення комплексної вибухотехнічної та мистецтвознавчої судової експертизи предметів озброєння і боєприпасів. Виділено основні етапи вибухотехнічного та мистецтвознавчого дослідження, описано особливості їх проведення. Наголошено на основних завданнях, які вирішує експерт вибухотехнік в рамках проведення вибухотехнічного дослідження. Закцентовано увагу на критеріях, що дозволяють віднести об'єкт дослідження до категорії культурних цінностей, музейних предметів чи арт-об'єктів. Виділено основні категорії озброєння і боєприпасів чи їх частин, які можуть бути об'єктами комплексної судової і мистецтвознавчої судової експертизи. Окреслено основні особливості їх дослідження. Описано основні маркери, які дозволяють ідентифікувати об'єкт дослідження до культурних цінностей. При визначенні приналежності озброєння чи боєприпасів до того чи іншого часу наголошується на необхідності опиратися на певні ознаки, які були характерні в той чи інший період історичного розвитку. Виділено деякі види матеріалознавчих досліджень, які додатково можуть використовуватися під час проведення заявленого в науковій праці виду судової експертизи. Надано рекомендації стосовно основних даних об'єкта дослідження, які варто зафіксувати при проведенні огляду об'єкта та здійсненні його опису. Визначено основні типові запитання, якіможуть вирішувати експерти в рамках проведення комплексної вибухотехнічної та мистецтвознавчої судової експертизи. Зроблено висновки про важливість розробки методики дослідження озброєння та боєприпасів під час проведення комплексної вибухотехнічної та мистецтвознавчої судової експертизи.

Ключові слова: вибухотехнічна експертиза, мистецтвознавча експертиза, експертне дослідження, озброєння, боєприпаси, культурні цінності.

Постановка проблеми. Впродовж тривалого часу Російська Федерація веде гібридну війну проти України на міжнародній арені. Основною метою агресора є послаблення підтримки нашої держави через вплив на думку громадян країн, які підтримують українців в збройному протистоянні. Для цього противник використовує різні методи

пропаганди. Все частіше інформаційний вплив здійснюється через м'яку дію, зокрема засобами, здатними впливати на широку аудиторію, – наукою та мистецтвом. Перманентна інформаційна війна вимагає від України постійної протидії. Донесення достовірної інформації до міжнародної спільноти про злочини РФ є запорукою при-

тягнення до відповідальності винних у злочинах, вчинених під час збройної агресії на території нашої держави. Одним з проявів такої культурної дипломатії є виставки предметів озброєння, воєнної техніки і боєприпасів застосованих агресором в ході ведення бойових дій на території України чи мистецькі інсталяції з використанням вище зазначених об'єктів чи їх частин [1; 2].

В різний період історії України пам'ятками, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства ставали не лише твори мистецтва, але й об'єкти, пов'язані із трагічними подіями. Переважна більшість таких пам'яток фіксують злочини, вчинені Росією проти України – камери тюрми на Лонцького, заховані у 1932–33 роках колоски, Биківнянські Могили й не відносяться до творів мистецтва в класичному розумінні. Як один з прикладів мистецької інтерпретації та поширення інформації про такі злочини є мистецькі проєкти, пов'язані із Голодомором [3]. На жаль, починаючи із 2014 року в новітній історії знову з'являються пам'ятки, які фіксують злочини Російської Федерації проти України. З 2022 року інтенсивність бойових дій, що можуть спричинити їх появу є безперервною.

Українське мистецтво завжди в авангарді соціально-політичного життя суспільства. Саме тому, предмети озброєння чи боєприпасів, їх конструктивні елементи або їх залишки, у випадку приведення їх у непридатний для ведення бойових дій чи детонації стан, можуть виступати в якості музейної експозиції, частин мистецької інсталяції або набувати інших форм мистецтва. Вогнепальна зброя і боєприпаси чи їх частини, як об'єкти комплексної вибухотехнічної та мистецтвознавчої експертизи мають низку особливостей, на які варто звертати увагу під час її проведення. Для надання об'єктивного висновку експертам необхідно здійснити перевірку на наявність конструктивних елементів, що дозволяють використання зброї за призначенням чи наявності бойового заряду, використовувати сукупність критеріїв та типових класифікаційних ознак для віднесення об'єктів експертизи до культурних цінностей. Станом на час написання даної статті в Реєстрі методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України відсутня методика, яка є рекомендованою при проведенні комплексної вибухотехнічної та мистецтвознавчої судової експертизи пам'яток озброєння чи боєприпасів що й визначає актуальність даної публікації [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над дослідженням широкого спектру проблем судово-експертної діяльності та розробкою методик проведення судових вибухотехнічної та мистецтвознавчої експертиз працює низка зарубіжних та вітчизняних вчених та судових експертів, зокрема П. Персон, К. Юхансон, Л. Веннен, Е. Бюрло, А. Лекорше, Б. Гельтфан, Г. Прохоров-Лукін, В. Сомов, В. Пашенко, Д. Радкевич, В. Індутний, О. Школьна, А. Долуда, О. Пукліч, Н. Ковтюх, К. Новікова, І. Міщенко, І. Солодовніков та ін. Втім, особливості проведення комплексної вибухотехнічної та мистецтвознавчої експертизи пам'яток озброєння і боєприпасів ґрунтовно в науковій історіографії не висвітлювалося.

Основними завданнями даної роботи є виділення етапів проведення комплексної вибухотехнічної та мистецтвознавчої експертизи, визначення основних рекомендацій щодо дотримання правил безпеки під час роботи з об'єктами дослідження, надання рекомендацій стосовно проведення опису об'єкта дослідження, визначення основних критеріїв, за якими вогнепальну зброю чи боєприпаси, або їх конструктивні елементи можна віднести до об'єктів, що мають історичну або наукову цінність або є арт-об'єктами.

Постановка завдання. Метою статті є виділення основних етапів дослідження предметів озброєння та боєприпасів чи їх частин які є деактивованими або непридатними до ведення бойових дій і відносяться до предметів, що є культурними цінностями, є музеєфікованими та (або) відносяться до категорії арт-об'єктів під час проведення комплексної вибухотехнічної та мистецтвознавчої судової експертизи.

Виклад основного матеріалу. Аналіз кількості звернень та призначених для проведення в Науково-дослідному центрі судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності комплексних експертиз та досліджень, за експертними спеціальностями: 3.2 «Балістичне дослідження слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційної обстановки пострілу», 5.2 «Дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху», 15.1. «Мистецтвознавчі дослідження» показав, що за останні роки, їх загальна кількість збільшилася в декілька разів, що свідчить про значний попит на них. Це, в свою чергу, вважаємо свідченням суспільного запиту на донесення інформації про події російсько-української війни через засоби культурної дипломатії. Об'єктами експертизи можуть виступати озброєння і боєприпаси чи їх частини, що були знищені, пошкоджені чи іншим

способом приведені у непридатний до ведення бойових дій стан і які набули значення пам'яток історії чи використані при створенні мистецького твору. Використання в якості предметів експозиції чи вивіз за межі України таких об'єктів вимагає оформлення визначеного переліку документів, серед яких – висновок комплексної вибухотехнічної та мистецтвознавчої експертизи.

Метою проведення комплексної вибухотехнічної та мистецтвознавчої судової експертизи є встановлення наявності або відсутності реальної небезпеки для життя і здоров'я людей і підтвердження, або спростування приналежності об'єктів дослідження до об'єктів, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення чи приналежності до творів сучасного мистецтва.

Перед початком роботи з музеєфікації вищезазначених об'єктів для забезпечення безпеки на всіх етапах роботи з ними необхідні спеціальні знання експерта вибухотехніка для визначення чи є безпечними залишки використаного вибухового пристрою. На цьому етапі обов'язково повинні бути вжиті додаткові заходи безпеки, що в подальшому дозволять використовувати в роботі боєприпас (чи його складові частини) в якості експозиції без ризику вибуху. Це важливо, адже конструктивні елементи та фрагменти можуть мати небезпечні залишки заряду вибухової речовини, елементів засобу ініціювання тощо.

Згідно Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень затвердженої Наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.98 (далі – Інструкція), комплексною є експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання). До проведення таких експертиз у разі потреби залучаються як експерти експертних установ, так і фахівці установ та служб (підрозділів) інших центральних органів виконавчої влади або інші фахівці, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах. Також регламентовано порядок організації проведення комплексної експертизи та оформлення висновку за результатами проведення експертизи [5].

Вибухотехнічна експертиза – вид судової експертизи, яка призначається при розслідуванні подій, під час яких використовувалися вибухові

пристрої. Головною задачею, яка вирішується при проведенні таких експертиз, є визначення виду вибухового пристрою (його вигляд, конструкція, призначення, принцип приведення в дію, спосіб виготовлення, а також дослідження різноманітних слідів які утворюються на місці вибуху, тощо).

Мистецтвознавча експертиза – вид судової експертизи, під час якої здійснюється атрибуція і визначення культурної та історичної цінності рухомих предметів антикваріату або предметів мистецтва, а також установлення належності інформації, яка міститься на матеріалізованих носіях, до порнографії або такої, що пропагує культ жорстокості та насильства [7].

Об'єктом дослідження комплексної вибухотехнічної та мистецтвознавчої судової експертизи можуть бути твори мистецтва та арт-об'єкти, створені на основі декативованої зброї та боєприпасів чи їх конструктивних елементів або пошкоджених фрагментів, музеєфіковані пам'ятки зброї та боєприпасів.

Доречно сказати, що доволі часто об'єктами (чи їх складовими) саме цих комплексних досліджень є об'єкти, які на початковому етапі є залишками вибухових пристроїв (далі – ВП) та боєприпасів після вибуху (осколки, деталі корпусу, складові частини тощо) або ВП які не вибухнули (не спрацювали з технічних причин та були вилучені правоохоронними органами після переведення їх у безпечний стан спеціалістами відповідних служб), а також предмети, що імітують вибухові речовини та вибухові пристрої. Досить часто під висловом «бойові припаси» в сучасному значенні розуміють патрони до зброї, артилерійські снаряди, бомби, бойові частини, міни, гранати, а також інші вироби й снаряди, що споряджені вибуховою речовиною і призначені для ураження живої цілі або руйнування різноманітних об'єктів [6].

При проведенні комплексної вибухотехнічної та мистецтвознавчої судової експертизи спершу проводиться вибухотехнічна частина дослідження, після якої проводиться мистецтвознавча частина дослідження. Такий порядок обумовлений необхідністю визначення безпеки роботи із об'єктом дослідження.

Вибухотехнічна експертиза є досить специфічним видом судової експертизи, що пов'язано з особливостями об'єктів дослідження. Головним завданням, яке вирішується при проведенні даної експертизи, є визначення виду вибухового пристрою чи боєприпасу (його вигляд, конструкція, призначення, принцип приведення в дію, спосіб

виготовлення тощо). Враховуючи специфіку та небезпеку поводження з об'єктами дослідження, можемо виділити наступні етапи роботи експерта.

Перший етап – проведення оцінки ризику та безпеки під час роботи з наданим об'єктом:

- миттєва оцінка стану зразка, а саме виявлення наявності ознак нестабільності, пошкоджень, витоків, вогненебезпечних компонентів;
- визначення режиму безпечного поводження (із залученням підрозділів розмінування/піротехніків, якщо потрібно);
- застосування відповідних засобів індивідуального захисту та зонування робочої території.

Другий етап – проведення візуально-первинної й фотографічної фіксації:

- детальна фотографія/макрофотозйомка зовнішнього стану, маркування, клейм, пошкоджень;
- опис зовнішніх ознак (тип обойми/корпусу, механізми підризу, сліди корозії тощо) без демонтажу, якщо зразок потенційно вибухонебезпечний.

Третій етап – виконання інструментальних методів дослідження (неруйнівних та руйнівних за умови надання дозволу та необхідності):

- рентгенографія/томографія, оптична/мікроскопічна зйомка, поверхневий аналіз – для визначення внутрішньої будови, розташування ініціюючих елементів, фрагментів;
- за рішенням експертів і після забезпечення повної безпеки – контрольований розбір/демонтаж для експертизи внутрішніх компонентів об'єкта дослідження.

Четвертий етап – проводиться ідентифікація та класифікація наданого об'єкта:

- визначення типу боєприпасу, механізму підризу, наявних компонентів;
- встановлення можливих походження/маркування, відповідність військовим чи цивільним стандартам (за наявності даних).

П'ятий етап – за результатом аналізу отриманих даних здійснюється інтерпретація отриманих результатів.

Основними завданнями експертизи вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху є:

- визначення належності об'єкта до вибухових пристроїв (боєприпасів) та визначення класифікаційної категорії пристрою;
- визначення (опис) конструкції пристрою та способу його виготовлення;
- встановлення здатності пристрою викликати вибух та можливості вибуху пристрою в конкретних умовах (струс, нагрівання, тощо);

– встановлення наявності в обставинах справи даних, що стосуються особи, яка виготовила саморобний вибуховий пристрій і привела його в дію.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

До якого виду пристроїв він належить (які особливості його конструкції, країна-виробник, тощо)? Чи є предмети, надані на дослідження частинами вибухового пристрою? Якщо так, то до якого виду пристроїв вони належать? Яким способом, саморобним чи промисловим, виготовлено вибуховий пристрій? Якщо підірвано боєприпаси, до якого виду вони належать (гранати, міни, снаряди, тощо)? Чи здатний даний пристрій викликати вибух? Якщо не здатний, то з яких причин?

Завданням судової мистецтвознавчої експертизи є здійснення атрибуції твору, періоду його створення, визначення художнього рівня, історичного значення, культурної цінності та стану збереження твору, приналежності об'єктів озброєння чи боєприпасів до культурних цінностей, які набули художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України, колекцій музеєфікованих об'єктів чи складових творів мистецтва або арт-об'єктів. Враховуючи специфіку об'єктів дослідження, можемо виділити наступні етапи роботи експерта.

Перший етап – візуальний огляд об'єкта з метою вивчення його стану, цілісності й непошкодженості внаслідок транспортування, проведення фотофіксації з різних ракурсів.

Другий етап – всебічне й повне вивчення властивостей та ознак досліджуваного об'єкта, здійснення атрибуції із вказанням автора твору, назви, часу створення. Завдання експерта на цьому етапі – здійснення загального опису, метричних замірів, описання форми твору, його рельєфу за наявності, визначення матеріалів які були використані для створення об'єкта дослідження, визначення техніки виготовлення, у випадку наявності додаткового оздоблення зазначається його різновид, описання орнаменту, розпису, визначення стилістичних особливостей. Зазначається ідея твору, мета його створення, особливості композиції, стилістичні особливості. У разі наявності зазначаються авторські підписи, написи, знаки тощо [7, с. 10–12].

Третій етап – визначення стану збереження, наявності чи відсутності реставраційних втручань та їх опис (за наявності).

Четвертий етап – за результатом аналізу отриманих даних здійснюється оцінка результатів експертного дослідження.

П'ятий етап – оформлення результатів експертного дослідження.

Типові питання, які може вирішувати експерт при проведенні мистецтвознавчої частини дослідження: Чи належить наданий на дослідження предмет до культурних цінностей, що мають художнє, історичне, етнографічне, наукове значення? Чи є наданий на дослідження предмет твором мистецтва/ арт-об'єктом?

За необхідності виявлення інших значимих характеристик об'єкта дослідження експерти можуть застосовувати інші види досліджень, а саме: матеріалознавчий, металографічний та хімічний, тощо.

Твір мистецтва – специфічно організована автором-художником форма, яка є певною знаковою системою, складовими якої можуть бути слова, знаки, зображення, представляючи об'єкт мають відрізнятися від нього, замішувати його, мати ознаки «видимості», «квазіпредметності» тощо. Особливістю знакових систем мистецтва є те, що вони недосконалі щодо придатності бути засобом передачі абстрагованого від конкретного буття речі, змісту [8].

Згідно Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», культурні цінності – це об'єкти матеріальної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України, в числі яких можуть виступати предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва; різноманітні види зброї, що мають художню, історичну, етнографічну та наукову цінність; колекції культурних цінностей, що являють собою однорідні або підібрані за певними ознаками різноманітні предмети, які незалежно від культурної цінності кожного з них, зібрані разом становлять художню, історичну, етнографічну чи наукову цінність [9].

В. Індутний зазначає, що соціокультурна функція пам'ятки – спеціальний критерій, який вказує на особливості способу функціонування пам'ятки в суспільстві або загальну мету її створення. На думку вченого цей критерій дозволяє максимально збільшити індекс соціокультурного значення тих пам'яток, які є символічними ідеалами, необхідними для загального виховання особистості в лоні суспільства [10, с. 54]. Вважаємо, що у випадку

пам'яток озброєння і боєприпасів, які утворилися внаслідок російсько-української війни, саме їх соціокультурна функція виходить на перший план побутування предмета. За рівнем задоволення гуманітарних потреб суспільства такі пам'ятки, чи арт-об'єкти є символами вбивств і руйнувань, спричинених військовою агресією Російської Федерації проти України й мають високий індекс загальнонавчальної цінності.

Виділяємо кілька груп пам'яток озброєння і боєприпасів, які можуть бути об'єктом комплексної вибухотехнічної і мистецтвознавчої судової експертизи. До першої групи віднесемо предмети вогнепальної зброї і боєприпасів чи їх частини XIII–XIX ст. До другої групи віднесемо предмети озброєння і боєприпасів чи їх частини XX ст. До третьої групи віднесемо предмети озброєння і боєприпасів XXI ст.

Також доцільним вважаємо ранжування за такими ознаками:

- пам'ятки озброєння і боєприпасів в незміненному стані. До них відносимо предмети вогнепальної зброї і боєприпасів X–XVIII ст. (нижня хронологічна межа обумовлена початком використання порохової суміші під час виготовлення боєприпасів, верхня хронологічна межа обумовлена фактичним завершенням етапу активного використання чорного пороху);

- пам'ятки озброєння і боєприпасів в деактивованому стані. До них відносимо масо-габаритні макети озброєння і боєприпасів, музеєфіковані пам'ятки тощо;

- пошкоджені предмети озброєння і боєприпасів чи їх конструктивні елементи;

- предмети озброєння і боєприпаси, імплементовані у твори мистецтва (є частинами композиційного ансамблю творів мистецтва (мистецьких інсталяцій чи ін.).

Висновки. У статті розглянуто основні особливості проведення комплексної вибухотехнічної та мистецтвознавчої експертизи предметів озброєння і боєприпасів. Виділено основні етапи проведення досліджень експертами. Рекомендовано типовий формуляр для опису об'єкта дослідження. Виділено основні групи пам'яток зброї та боєприпасів, які можуть ставати об'єктом зазначеного виду експертизи. Автори наголошують на необхідності пам'ятати, що огляд і дослідження таких об'єктів у всіх випадках необхідно виконувати з дотриманням правил безпеки та запобіжних заходів.

Вважаємо, що впродовж наступних років кількість запитів на проведення комплексних вибухо-

технічних і мистецтвознавчих судових експертиз зростатиме, що вимагає напрацювання методологічних підходів до їх проведення.

Американський політолог Джозеф Най визначає м'яку силу як концептуальний підхід у досягненні необхідних результатів на міжнародній

арені [11]. Культура і мистецтво як інструмент такої сили набуває особливого значення в воєнний час. Донесення інформації про злочини Російської Федерації через матеріальні носії є важливим кроком в досягненні справедливого миру і покарання винних.

Список літератури:

1. Трофеї війни: у Брюсселі триває виставка знищеної російської техніки URL: <https://www.rfi.fr/uk/%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0>
2. Виставка знищеної російської військової техніки в Празі URL: <https://czechia.mfa.gov.ua/news/vistavka-znishchenoyi-rosijskoyi-vijskovoyi-tehniki-v-prazi>
3. Тема Голодомору в мистецтві. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/hololomor/tema-holodomoru-v-mystetstvi/>
4. Реєстр методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/>
5. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень затвердженої Наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.98 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#top>
6. Методика комплексного дослідження вибухових пристроїв, вибухових речовин і слідів вибуху. МЮ України. Київ 2007. с.10–32.
7. Методика мистецтвознавчої експертизи (загальна частина). [Новікова К.В., Міщенко І.І., Солодовніков І.В. та ін.]. К.: ДНДЕКЦ МВС України, 2019. 73 с.
8. Сморгж Л. Естетика. Навчальний посібник. Київ. Кондор., 2009. 334 с.
9. Індутний В. Оцінка пам'яток культури. Київ, СПД Моляр С.В., 2009. 537 с.
10. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України, від 21 вересня 1999 р. № 10-68-XVI (зі змінами 2003–2022 pp.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text>
11. Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York, 2004

Verkhoturova M. A., Shebalkov I. L. FEATURES OF THE STUDY OF WEAPONS AND AMMUNITION SIGNS DURING COMPLEX EXPLOSIVE AND ARTISTIC FORENSIC EXAMINATION

Features of complex explosive and art forensic examination of weapons and ammunition are considered. The main stages of explosive engineering and art research are highlighted, the features of its conduct are described. Emphasis is placed on the main tasks that an expert explosive technician solves within the framework of conducting an explosive investigation. Emphasis is placed on the criteria that allow classifying the research object into the category of cultural values, museum objects, or art objects. The main categories of weapons and ammunition or their parts that can be the objects of a comprehensive forensic and art forensic examination are highlighted. The main features of their research are outlined. The main markers that allow identification of the research object to cultural values are described. When determining the belonging of weapons or ammunition to a particular time, it is emphasized the need to rely on certain features that were characteristic of a particular period of historical development. Some types of material science research are highlighted, which can additionally be used when conducting the type of forensic examination stated in the scientific work. Recommendations are given regarding the main data of the object of research, which should be recorded when conducting an inspection of the object and carrying out its description. The main typical questions that can be solved by experts in the framework of conducting a comprehensive explosive and art forensic examination are defined. Conclusions were made about the importance of developing a methodology for researching weapons and ammunition during complex explosive and art forensic examination.

Key words: explosive technical examination, art examination, expert research, weapons, ammunition, cultural values.

Дата надходження статті: 30.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

УДК 341.322

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.5/28>

Дмитренко Д. О.

Національний університет «Чернігівська політехніка»

ПРОБЛЕМА УЧАСТІ ДІТЕЙ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ

У науковій публікації досліджується проблема участі дітей у збройних конфліктах. Автором проведений історико-правовий аналіз вербування та примусового залучення дітей до лав збройних сил держав або незаконних організацій. З'ясовано, що першим у світовій історії прикладом воєнної кампанії, в якій брали участь діти став «Хрестовий похід дітей» у 1212 році. Проаналізовано процедуру вербування дітей в нацистській Німеччині та історію створення окремих дитячих військових організацій для дітей різних вікових груп. Вперше досліджено участь дітей-комбатантів у В'єтнамській війні, Громадянської війни в Камбоджі, Кампучійсько-в'єтнамському конфлікті, Громадянської війни у М'янмі та Громадянській війні в Лаосі. Висвітлено питання дітей-солдатів у Громадянській війні в Анголі та виявлено, що демобілізовані діти-комбатанти не отримали належних учаснику бойових дій гарантій та пільг. Досліджено проблему створення дитячих військових організацій та використання у військових діях українських дітей на тимчасово окупованих територіях незаконними озброєними групами, відмінними від збройних сил держави. Виділено проблемне питання фізичної та моральної реабілітації дітей-учасників збройних конфліктів, особливо тих, котрі примусово здійснювали особливо тяжкі злочини, або стали жертвами сексуального насильства. Наголошено на необхідності створення механізмів захисту, що контролюються міжнародними міждержавними й недержавними організаціями, що дозволить відшкодувати шкоду, нанесену дітям в результаті їх примусовому залученню до участі у збройному конфлікті, а також отримати матеріальну підтримку, політичний притулок та/або громадянство. Уважається за потрібне розробка та прийняття Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини, що передбачає медичні, психологічні й соціальні питання реабілітації, що безпосередньо брали участь у збройному конфлікті. Зроблено висновок, що в умовах цивілізованого суспільства мінімальний вік добровільного призову осіб до національних збройних сил повинен становити не менше 18 років з метою уникнення зловживань з боку держав-учасниць.

Ключові слова: діти-солдати, збройний конфлікт, захист прав дітей, вербування, воєнний злочин.

Постановка проблеми. Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них 1977 року містять усі положення щодо захисту дітей в період збройних конфліктів, однак діти-комбатанти в умовах сьогодення виразно демонструють, що міжнародно-правові стандарти у сфері захисту дітей у період збройних конфліктів деякими державами просто ігноруються. Вербування українських дітей на тимчасово окупованих територіях терористичними організаціями та їх мілітаризація постає величезною проблемою як соціального, так і політичного характеру нашої держави. Згідно з частиною 2 статті 8 Статуту Міжнародного Кримінального Суду, набір або вербування дітей віком до п'ятнадцятих років до

складу збройних сил чи груп або використання їх для активної участі в бойових діях вважається воєнним злочином [1]. Міжнародний кримінальний суд (МКС) видав довічні ордери на арешт в.в. путіна та м.о. львової-белової (уповноваженого з прав дітей в Офісі Президента російської федерації) за воєнні злочини. Обидві особи звинувачуються у скоєнні незаконної депортації дітей та незаконного переміщення населення з окупованих територій України до російської федерації. 25 червня 2025 року Президент України та Генеральний секретар Ради Європи підписали Угоду про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. Вищезазначені дії вказують початок масштабного процесу, та

на невідворотність відповідальності осіб, що порушують основоположні норми міжнародного права, а також подають надію українському народу та вченим-юристам. Наразі питання залучення дітей до збройних конфліктів для України є відкритим, тому дослідження цього питання є особливо актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання залучення дітей до участі у збройних конфліктах досліджували науковці: Барчук В.О., Задніпровська О.Ю., Клименко О.Ю., Костенко І.В., Крестовська Н.М., Кривовяз О.В., Нечитайло І.М., Ніколайчук С.В., Реньов Є.В., Сироїд Т.Л., Турченко О.Г., Чайка І.О., Чепкова К.О., Чеховська М.М., Цокур Є.Г., Юртаєва К.С. та ін. Проте окремі питання залучення дітей до участі у збройних конфліктах потребують додаткових досліджень.

Постановка завдання. Мета статті полягає у комплексному дослідженні питання залучення дітей до збройних конфліктів як на національному, так і на міжнародному рівні.

Виклад основного матеріалу. Питання участі дітей у збройних конфліктах має давню історію. На початку XIII століття з метою звільнення Єрусалиму від іновірців на територіях сучасної Німеччини та Франції зібрався народний рух, що отримав історичну назву «Хрестовий похід дітей», у якому брали участь тисячі дітей. Цей Хрестовий похід став першим у світовій історії прикладом воєнної кампанії, в якому солдатами стали діти. У беззбройний похід одночасно вирушили діти та ченці з Франції та Німеччини, що мали на меті визволення Гробу Господнього, а також помсти за вбитих у хрестових походах рідних. У рукописах літописця Церкви Святого Пантелеймона згадується, що діти віком від шести до дванадцяти років почали похід з Кельну до Рейну. Більшість джерел зазначає, що діти не дісталися навіть до Альпів, а загинули в дорозі від голоду, холоду та хвороб. Однак, єпископ Кремони Сікард у своїх рукописах зазначав, що діти все ж таки дісталися Генуї, де після розгрому їх табору поділилися на дві групи. Перша група пішла до Марселю, а другій вдалося дійти до Риму. У збірнику «Геста Треверорум» (Gesta Treverorum), що складається з записів архієпископа Тріра, зібраних чернями абатства Святого Маттія в Трірі згадується, що одна з груп дитячого хрестового походу дійшла до Бриндизи, де єпископ заборонив дітям сідати у човни, підозрюючи, що батько очільника походу Ніколаса мав намір продати дітей у рабство. Інша ж група дітей відправилась до Святої Землі на чов-

нах, які зрештою були захоплені, а діти передані у рабство сарацинам [2].

Французький дитячий похід був більш чисельний, ніж його німецький аналог. Тридцять тисяч дітей з усієї Франції вирушили з Парижу до Марселю. Лише у 1230 році один з ченців, що відплив на одному з кораблів з юними хрестоносцями з Марселю повернувся у Європу та розповів, що два кораблі з дітьми загинуло під час шторму, а інші п'ять кораблів прибули до Алжиру, де діти були передані работоргівцям за попередньою згодою з марсельськими купцями Гуго Ферреусом і Уільямом Поркусом, що надали дітям кораблі і продовольство. Близько чотирьохста дітей було продано Халіфу та знаті. Інші потрапили в рабство до Алжиру, Єгипту та Багдаду. Більшість дітей загинуло від насильства, важкої праці та хвороб. Жодна дитина не повернулась з полону. Вісімнадцять дітей були доставлені до Багдаду та страчено через відмову прийняття ісламу [2].

У XIV столітті султан Османській імперії Басид I запровадив практику рекрутування яничарів з-поміж християнських підданих султана через «девширме», що являв собою надзвичайний податок «кров'ю». Зазначена практика передбачала набір синів християнських полонених віком від п'яти до дванадцяти років, що проживали на землях, які тривалий час перебували у складі імперії [3].

У XIX столітті у французьких та англійських арміях існувала поширена практика залучення дітей до війська як барабанщиків та дударів, що виконували важливу роль зв'язку на полі битви. Попри введення більшістю країн вікового критерію для служби у війську, механізму запобігання залученню дітей до збройних конфліктів не існувало [4].

До початку Другої світової війни нацистська Німеччина та її пропаганда зумовили створення окремих організацій дітей: «Німецька молодь» (Deutsches Jungvolk), куди залучалися хлопців віком від 10 до 14 років; Союз молодих дівчат (Jungmädelsbund) для дівчат віком від 10 до 14 років; Союз німецьких дівчат (Bund Deutscher Mädel) для дівчат віком від 14 до 18 років; та «Гітлерівська молодь» (Hitlerjugend) для підлітків віком від 14 до 18 років. Діти чоловічої статі розглядалися як майбутні члени партії та солдати, а основною метою вищезазначених організацій для хлопців була не лише ідеологія, а й військові навчання, зокрема, стрілецьку і фізичну підготовку. Після успішного виконання програми хлопчиками видавали кинджал

з девізом організації «Гітлерівська молодь» – «Кров і честь» (Blut und Ehre) [5].

Вже у 1939 році «Гітлерівська молодь» підготувала покоління молодих людей, що здобули практичні навички для участі у війні. Повнолітні учасники організацій активно залучалися як солдати, поліцейські, а також медики та секретарі. Розповсюдженою була й практика їх розміщення на анексованих Німеччиною територіях з метою германізації. Молодші представники «Гітлерівської молоді» та «Союзу німецьких дівчат» здебільшого займалися приготуванням пакунків допомоги для військ на фронт та ін. У 1943 році у нацистській Німеччині почався гострий дефіцит людського ресурсу в усіх галузях промисловості та армії. Вже восени 1943 року почалася кампанія вербування неповнолітніх до військової служби. Одна з окремих дивізій неповнолітніх була причетна до масових вбивств канадських військовополонених в Арденському абатстві, а також розстрілі 86 цивільних у прикордонному селищі Аск 1 квітня 1944 року [6].

У січні 1945 року керівництво «Гітлерівської молоді» оголосило «імперський призов» до лав вермахту, в результаті якого було мобілізовано близько 250 тисяч неповнолітніх добровольців, які здебільшого залучалися до диверсійних актів в тилу та підрозділів, що забезпечували прикриття виходу частин вермахту з бою. У результаті нищівна ситуація на фронті залишилась без змін, а більшість дітей загинуло через недосвідченість та фізичну слабкість.

Під час війни у В'єтнамі діти під впливом комуністичної ідеології активно долучалися до партизанських загонів та лав збройних сил. У в'єтнамському суспільстві роль дітей у війні широко визнана й донині. Наприклад, у документальному фільмі «Trường Sơn một thời con gái» («Чуонг Сон – час дівчаток»), створеному Quốc Phòng TV (в'єтнамським каналом, що виключно присвячений питанням національної безпеки, оборони та політики), кілька колишніх дівчат-солдатів розповідали, що вони «неповнолітні» і добровільно приєдналися до партизанів у п'ятнадцять років. Окрім В'єтнаму, діти брали участь у різних азійських військових конфліктах, будучи особливо важливими дійовими особами в Громадянській війні в Камбоджі, Кампучійсько-в'єтнамському конфлікті, Громадянській війні у М'янмі та Громадянській війні в Лаосі [7]. Однак, на відміну від інших континентів, Азія загалом є недостатньо дослідженим континентом у галузі конфліктології.

Громадянська війна в Анголі завершилась у 2002 році угодою між урядовими збройними силами та найбільшою опозиційною групою, Національним союзом за повну незалежність Анголи (УНІТА) (União Nacional para a Independência Total de Angola, UNITA). Близько 100 тисяч комбатантів з УНІТА було демобілізовано. Більшість з них отримали п'ятимісячне грошове забезпечення, офіційні документи, а деякі були інтегровані до національної поліції та збройних сил. Однак неповнолітні 7 тисяч солдатів (хлопці та дівчата) віком до сімнадцяти років, не були включені до програми демобілізації та отримали лише посвідчення особи та продовольчу допомогу, надану міжнародною спільнотою. Досвід примусової мобілізації дітей в Анголі відзначається своєю жорстокістю, адже командна структура УНІТА встановлювала суворі покарання за порушення правил. Солдати били дітей за невиконання наказів або змушували їх носити важкі вантажі. Іншими покараннями були небезпечні роботи, зокрема збір дров та їжі в районах, контрольованих Збройними силами Анголи [8].

В ірано-іракській війні було залучено тисячі дітей. Неповнолітні солдати були рівнозначними повнолітнім та використовувалися як зброєні бійці на передовій. Найбільший дитячий військовий підрозділ «Ашбаль Саддам» («Левенята Саддама») складалась з 8 тисяч хлопчиків віком від 10 до 15 років, які проходили військові навчання, зокрема, користуватися стрілецькою зброєю та піхотною тактикою. Військовий табір передбачав 14 годин щоденної військової підготовки та політичної ідеології. Одні з методів навчання були спрямовані на зниження чутливості дітей до насильства, що передбачало часті побиття та навмисну жорстокість до тварин [9].

В Уганді була розповсюджена практика викрадення дітей та направлення їх до таборів військової підготовки для майбутнього залучення до повстанської армії. Діти становили 80% від загальної кількості партизан Уганди. Жертвами стали понад 20 тисяч дітей віком від 7 до 15 років [10].

Світова спільнота суворо засуджує залучення дітей до збройних конфліктів. Прогресом у цій галузі стало прийняття у 2000 році Факультативного Протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (далі – Протокол). Статті 1 та 2 Протоколу наголошують, що держави повинні вживати заходів для забезпечення того, щоб особи віком до 18 років не брали прямої участі у військових конфліктах,

а також не підлягали обов'язковому призову до збройних сил. Натомість стаття 3 Протоколу допускає можливість добровільного призову до збройних сил осіб віком до 18 років за умов: добровільного характеру призову; наявності згоди батьків або законних опікунів цієї особи; повного інформування особи про обов'язки, пов'язані з несенням такої військової служби; та надання достовірного свідоцтва віку особи [11].

Враховуючи умови сьогодення, проблема вербування дітей залишається незмінною, адже у міжнародному гуманітарному праві наразі відсутні дієві механізми покарання за залучення дітей до збройних конфліктів. Така безкарність зумовлює примусове вербування десятків тисяч дітей в сучасному світі.

Стаття 4 Протоколу забороняє вербування або використання у військових діях осіб віком до 18 років збройними групами, відмінними від збройних сил держави [11]. Яскравим прикладом такого порушення є терористичні угруповання ДНР та ЛНР, що систематично використовують вербування українських дітей на тимчасово окупованих територіях, та почали створювали дитячі військові організації ще у 2014 році. Одним з перших став дитячий диверсійний батальйон під назвою «Батальйон Святого Георгія» для дітей віком від 12 до 16 років, основною метою якого була військова підготовка та отримання навичок диверсійної роботи: стрільби, мінування, розвідувальної роботи, рукопашного бою та ін. Незаконні терористичні угруповання також створюють клуби військової підготовки, де діти зі справжньою зброєю в руках навчаються бойового мистецтва воювати в малих групах, з урахуванням топографічних особливостей місцевості. До них належать клуби: «Братство народів», «Амазонки» та «Російський ведмідь», «Батальйон Восток», «Бригада Призрак». Місія ОБСЄ влітку 2015 року офіційно зафіксувала факт присутності неповнолітніх осіб у складі незаконних озброєних формувань терористичного загону ДНР на в'їзді до населеного пункту Широкіно Донецької області. Діти несли службу на контрольно-пропускному пункті терористів зі зброєю та у формі незаконного збройного формування [12].

Після повномасштабного вторгнення РФ на Україну, на тимчасово окупованих російською територіях дітей-сиріт навчають військовій справі під керівництвом інструкторів центру «Воїн». Центральною організацією з вербування та мілітаризації дітей виступає «ЮНАРМІЯ». Заняття з тактичної медицини, управління БПЛА та основ

військової підготовки проводять учасники й ветерани війни проти України, формуючи у дітей «патріотичні» цінності, орієнтовані та підтримку держави-агресора [13].

Важливими нормативно-правовими актами у цій галузі стали: Паризькі зобов'язання щодо захисту дітей від незаконного вербування або використання збройними силами чи збройними угрупованнями та Паризькі принципи та керівні вказівки щодо дітей, пов'язаних зі збройними силами або збройними угрупованнями 2007 року (далі – Паризькі акти). Паризькі акти спрямовані на: запобігання незаконному вербуванню або використанню дітей; сприяння звільненню дітей, пов'язаних зі збройними силами та збройними групами; сприяння реінтеграції всіх дітей, пов'язаних зі збройними силами та збройними групами; забезпечення максимально захисного середовища для всіх дітей [14; 15]. Паризькі зобов'язання щодо захисту дітей від незаконного вербування або використання збройними силами чи збройними угрупованнями та Паризькі принципи і керівні вказівки щодо дітей, пов'язаних зі збройними силами або збройними угрупованнями 2007 року не мають обов'язкової юридичної сили, а постають як заклик до держав, що беруть участь у військових діях, переглянути своє національне законодавство та привести його у відповідність до міжнародно-правових стандартів. Паризькі акти наголошують на недопущенні участі дітей у військових діях, та наданні допомоги вже залученим неповнолітнім, оскільки діти є насамперед жертвами воєнних дій.

Національне законодавство України повністю відповідає вимогам та нормам міжнародного гуманітарного права щодо заборони залучення дітей до участі в збройних конфліктах. Зокрема, стаття 30 Закону України «Про охорону дитинства» наголошує на: «забороні участі дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, включаючи вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання дітей з метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, залучення та/або втягування дітей до не передбачених законами України воєнізованих чи збройних формувань, пропаганда війни» [16]. Заборону вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях також передбачає стаття 438 Кримінального Кодексу України [17].

Надважливою проблемою є фізична та моральна реабілітація дітей-учасників збройних конфліктів, особливо тих, котрі примусово здійснювали особливо тяжкі злочини, або стали жертвами сексуального насильства. Паризькі акти та Комплексні стандарти щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції передбачають розроблення державами планів щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції усіх категорій дітей. Найбільш ефективними методами реабілітації дітей після завершення збройного конфлікту можна вважати: надання матеріальної допомоги дітям та їхнім родинам, забезпечуючи їх необхідними продовольчими товарами, та/або евакуації до місць, віддалених від бойових дій; створення механізму, що дозволяє відшкодування шкоди, завданої збройним конфліктом, а також безперешкодне надання їм політичного притулку, отримання громадянства, первісної матеріальної підтримки у країні перебування, а також надання іншої допомоги, як безпосередньо під час ведення збройного конфлікту, так і на окупованих територіях.

Висновки. З огляду на вищевикладене, створення механізмів захисту, що контролюються

міжнародними міждержавними і недержавними організаціями дозволить відшкодувати шкоду, нанесену дітям в результаті їх примусовому залученню до участі у збройному конфлікті, а також отримати матеріальну підтримку, політичний притулок та/або громадянство. Також вважається необхідним розробка та прийняття Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини, що передбачає медичні, психологічні та соціальні питання реабілітації, що безпосередньо брали участь у збройному конфлікті.

Світова спільнота також повинна забезпечити те, що міжнародні норми, стандарти й рекомендації щодо захисту вразливих груп населення є обов'язковими, а їх неухильне виконання та жорсткі механізми примусу та контролю будуть сприяти їх дотриманню усіма державами.

Важливо також наголосити, що статтю 38 Конвенції про права дитини необхідно переглянути, адже в умовах цивілізованого суспільства мінімальний вік добровільного призову осіб до національних збройних сил повинен становити не менше 18 років з метою уникнення зловживань з боку держав-учасниць.

Список літератури:

1. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
2. Peter Raedts Children's crusade of 1212. *Journal of Medieval History*. № 3. 1977. Р. 279–324. DOI: [https://doi.org/10.1016/0304-4181\(77\)90026-4](https://doi.org/10.1016/0304-4181(77)90026-4)
3. Срібняк І. В. Яничарський корпус османської армії (1362 р. – кінець XVI ст.). Україна у Центрально-Східній Європі. – К.: Інститут історії НаН України. 2010. Вип. 9-10. С. 26–41. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/1213>
4. Крестовська Н. М. Дитина і зброя: історико-правові аспекти. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2018. Вип. 1. С. 164–174. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.1.2018.141997>
5. Ковальчук В. «Вермахту потрібні солдати»: виховання й освіта під впливом нацизму. *Київські історичні студії: науковий журнал*. 2022. № 1 (14). С. 44–48. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2022.15> URL: <https://istorstudio.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/312/412>
6. United States Holocaust Memorial Museum «Hitler Youth» Holocaust Encyclopedia. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/hitler-youth-2>
7. Nguyen M. A. Participation of children in the Vietnam War, 1955-1975 (Doctoral dissertation, Goldsmiths, University of London). 2022. URL: https://research.gold.ac.uk/id/eprint/32163/1/POL_thesis_NguyenM_2022.pdf
8. Human Rights Watch Children's Rights Division FORGOTTEN FIGHTERS: *Child Soldiers in Angola*. 2 April 2003, Vol. 15, No. 10 (A). URL: <https://reliefweb.int/report/angola/forgotten-fighters-child-soldiers-angola>
9. Peter W. Singer Facing Saddam's Child Soldiers. Brookings. January 14, 2003. URL: <https://www.brookings.edu/articles/facing-saddams-child-soldiers/>
10. Чайка І. Ю., Цокур Є. Г. Діти-комбатанти у постконфліктному періоді: проблема відповідальності і захисту прав дитини (зарубіжний досвід для України). *ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ*. 2019. № 2. С. 15–21. DOI: 10.31558/2519-2949.2019.2.2
11. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 01.01.2000 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text
12. Клименко О. Залучення дітей до участі в збройних конфліктах: моделі та методи вербування (український досвід). *Соціологічні студії*, 2019. № 2 (15), С. 13–20. DOI: <https://doi.org/10.29038/2306->

3971-2019-02-13-20. – URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/16831/1/Соціологічні%20студії_2019_2_10-17.pdf

13. Аналітичний звіт «Мілітаризація українських дітей на тимчасово окупованих територіях України»: ЦЕНТР ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ від 16.01.2025. URL: <https://cpd.gov.ua/reports/analitychnyj-zvit-militaryzacziya-ukrayinskyh-ditej-na-tymchasovo-okupovanyh-terytoriyah-ukrayiny/>

14. Paris commitments to protect children from unlawful recruitment or use by armed forces or armed groups. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/pariscommitments_en.pdf

15. The Paris principles and guidelines on children associated with armed forces or armed groups. URL: <https://www.unicef.org/mali/media/1561/file/parisprinciples.pdf>

16. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#n305>

17. Кримінальний Кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

Dmytrenko D. O. THE PROBLEM OF CHILDREN'S PARTICIPATION IN ARMED CONFLICTS

The scientific publication concerns the problem of children's participation in armed conflicts. The author conducted historical analysis of the enlistment and forced recruitment in Europe, Asia and Africa. It has been established that the first ever military campaign against children was the «Children's Crusade» during the summer of 1212. This study has identified that the creation of separate children's military organizations for different age groups was a precondition for the process of recruiting children in Nazi Germany. The paper analysed the participation of child combatants in the Vietnam War, the Cambodian Civil War, the Cambodian-Vietnamese conflict, the Myanmar Civil War, and the Laotian Civil War. Another major finding was that the demobilisation programme of Angola discriminates against children, many of whom carried out the same duties as adults during the conflict. Consequently, the government of Angola failed to provide appropriate care and protection for children who are affected by armed conflict. The author affirmed that Ukraine suffers from the problem of the creation of children's military organizations by russian terrorist organisations and the use of Ukrainian children in military operations in temporarily occupied territories by illegal armed groups. The author highlighted that among the most important issues is physical and moral rehabilitation of children involved in armed conflicts, especially those who were forced to commit particularly serious crimes or became victims of sexual violence. The article suggests changes to the minimum age for voluntary recruitment into the national armed forces and suggested that it should be at least 18 years in order to avoid overusing the law by the States. It appears that there is a need to create protection mechanisms monitored by international intergovernmental and non-governmental organizations, which would guarantee fair compensation for the harm caused to children as a result of their forced involvement in armed conflict, as well as material support, political asylum and/or citizenship. Furthermore, the author suggests that another optional protocol to the Convention on the Rights of the Child on the medical, psychological and social issues of rehabilitation and reintegration of children affected by armed conflict.

Key words: child soldiers, armed conflict, children's rights protection, enlistment of children, war crime.

Дата надходження статті: 31.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Дусановський С. К.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОЇ ПІДСУДНОСТІ СПРАВ ЩОДО СПОЖИВЧИХ КОНТРАКТІВ

*Статтю присвячено розкриттю особливостей міжнародної підсудності справ щодо споживчих контрактів у контексті сучасного європейського та міжнародного правового регулювання. Проаналізовано історичні передумови становлення європейської політики у сфері захисту прав споживачів, простежено етапи інституціоналізації цього напрямку від початкового випадкового захисту до його перетворення на самостійну політику ЄС. Висвітлено ключові нормативні акти, що регулюють питання підсудності спорів зі споживчих договорів, а також розглянуто їхню взаємодію з нормами національних законодавств держав-членів ЄС. Систематизовано підходи Суду Європейського Союзу до тлумачення положень про спрямування діяльності підприємця на ринок держави проживання споживача. Узагальнено положення прецедентів *Asturcom*, *Rammer*, *Hotel Alpenhof*, *MBank* та інших, у яких розкрито сутність принципу захисту слабшої сторони у зобов'язаннях. Виявлено, що надання споживачу права вибору юрисдикції між судами місця його проживання та судами місця знаходження підприємця закріплює засадничий принцип рівності сторін у споживчих відносинах. Детально розглянуто новітні судові практики поза межами ЄС, зокрема рішення Верховного суду Ізраїлю у справі проти компанії *Agoda*, яким розширено сферу застосування національного законодавства про захист прав споживачів до іноземних корпорацій, а також британську практику після *Brexit*, представлену справами *Bitar v Banque Libano-Francaise Sal* та *Dooley v Castle Trust*, що засвідчили еволюцію підходів до визначення «спрямованості» діяльності підприємця у цифровому середовищі. На основі проведеного аналізу обґрунтовано, що міжнародна підсудність споживчих спорів має базуватися на поєднанні принципів автономії волі сторін та необхідності забезпечення ефективного захисту споживача як економічно слабшої сторони. Доведено, що сучасні тенденції цифровізації торгівлі зумовлюють потребу у гармонізації колізійних норм та механізмів юрисдикційного захисту в межах транснаціонального правового простору. У підсумку сформульовано висновок, що встановлення рівноваги між інтересами підприємця і споживача, закріплення гнучких правил вибору суду та права сприятиме підвищенню правової визначеності і довіри учасників міжнародних споживчих відносин.*

Ключові слова: міжнародна підсудність, міжнародна юрисдикція, справи за участю іноземного елемента, споживчі договори, споживчі контракти, права споживачів.

Постановка проблеми. Інтернаціоналізація суспільного життя, посилення міжнародного економічного співробітництва, міграція населення супроводжуються значним збільшенням кількості цивільних справ за участю «іноземного елемента». У зв'язку з цим важливого значення набувають правові питання визначення підсудності таких справ. Серед яких і справи щодо споживчих контрактів.

Зростання ролі електронної комерції, розвиток цифрових платформ і транснаціональних торговельних сервісів призводить до появи нових форм споживчих правовідносин, які виходять за межі однієї держави. У таких умовах особливої актуальності набуває питання ефективного захисту прав споживачів, які часто є слабшою стороною

у договірних відносинах із суб'єктами господарювання, зареєстрованими за кордоном. Проблема полягає в тому, що традиційні підходи до визначення міжнародної підсудності не завжди враховують специфіку споживчих контрактів, що може створювати труднощі для реалізації права на доступ до правосуддя.

Невизначеність або колізії у правовому регулюванні питань міжнародної підсудності можуть спричиняти ситуації, коли споживач змушений звертатися до суду іноземної держави, що фактично позбавляє його можливості захистити свої права через значні фінансові, часові та процедурні бар'єри. З іншого боку, підприємці прагнуть передбачуваності судових процедур і стабільності правового середовища, що вимагає чітких

критеріїв визначення компетентного суду. Таким чином, постає потреба у глибокому теоретико-правовому аналізі чинних норм міжнародного приватного права, які регламентують підсудність справ, що впливають зі споживчих контрактів. Важливо дослідити, наскільки ефективно національні правові системи, а також міжнародні договори, зокрема Брюссельська конвенція 1968 року, Регламент (ЄС) № 1215 / 2012 та інші акти, забезпечують баланс інтересів сторін і гарантують належний рівень захисту прав споживачів у міжнародних правовідносинах.

Отже, наукове осмислення зазначеної проблеми є необхідним для вдосконалення національного законодавства України у сфері міжнародної підсудності та його гармонізації з європейськими правовими стандартами, що, у свою чергу, сприятиме підвищенню рівня правової захищеності українських споживачів у глобалізованому правовому просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання міжнародної підсудності справ щодо споживчих контрактів неодноразово привертало увагу українських дослідників, серед яких: Ю. Венгринюк [1], С. Вишновецька, Х. Кметик [2] та ін.

Разом з тим, наявні доробки мають переважно застарілий характер. Зокрема, у дисертаційній роботі Ю. Черняка здійснено ґрунтовний аналіз правової природи підсудності як інституту міжнародного приватного права, визначено її значення для забезпечення належного захисту прав учасників цивільних правовідносин з «іноземним елементом» [3]. Однак у зазначеному дослідженні питання споживчих контрактів розглядаються у контексті іншої наукової проблематики без урахування ключових тенденцій розвитку європейського та національного законодавства.

С. Вишновецькою та Х. Кметик було проаналізовано норми права ЄС, спрямовані на забезпечення балансу інтересів між споживачем і підприємець, а також окреслено ключові напрями адаптації українського законодавства до європейських стандартів. Дослідниці наголошують на потребі посилення імперативного характеру норм, що захищають споживача, проте питання визначення міжнародної підсудності у таких справах залишаються поза межами їхньої уваги [2].

У свою чергу Ю. Венгринюк розглядає механізми диференціації колізійних норм щодо різних видів договорів, включно зі споживчими. Особливу увагу було звернено на принцип передбачуваності та стабільності правового регулювання,

що має визначальне значення для споживачів як слабшої сторони у правовідносинах із підприємцями [1]. Однак це дослідження не містить системного аналізу питань судової компетенції в контексті споживчих контрактів, що зумовлює необхідність подальшого наукового опрацювання цієї проблематики.

Таким чином, незважаючи на наявність окремих напрацювань, комплексне дослідження міжнародної підсудності справ, що впливають зі споживчих контрактів, залишається обмеженим. Відсутність узгодженого підходу до аналізу цього питання в умовах європейської інтеграції України вимагає подальших теоретичних і практичних розвідок, спрямованих на узгодження національного законодавства з *acquis* Європейського Союзу та сучасними тенденціями розвитку міжнародного приватного права.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути особливості міжнародної підсудності справ щодо споживчих контрактів.

Виклад основного матеріалу. Метою правил міжнародної спеціальної підсудності спорів, що впливають зі споживчих контрактів, є захист споживача як сторони, яка вважається економічно більш слабкою і менш досвідченою у юридичних і, зокрема, судових питаннях, порівняно з іншою стороною договору [3, с. 62]. Цікаво, що початковий захист споживача як слабшої сторони в ЄС розпочався як випадкова подія. Початковий Договір ЄЕС зосереджувався на створенні нових ринкових свобод на тодішньому Спільному ринку, з яким «добробут споживачів з'явився квазіавтоматично». Хоча багато європейських країн – і суспільства в цілому – мали певну форму правил захисту споживачів ще до появи політики ЄС, лише наприкінці 1960-х і на початку 1970-х років законодавство про захист прав споживачів стало соціальною політикою в національних законах багатьох країн. Нещодавно віднайдені свободи професійних партій призвели до того, що споживачі опинились перед іноземними торговцями, що вимагало регулювання. Під час Паризького саміту 1972 року ЄЕС визнав необхідність спільного підходу до споживчої політики, що призвело до резолюції Ради від 14 квітня 1975 року, яка «закликала інституції Співтовариств зміцнити та координувати заходи щодо захисту споживачів». Відповідно до Резолюції, захист споживачів є частиною мети ЄЕС щодо «покращення якості життя». У 1987 році споживча політика офіційно стала частиною стратегії внутрішнього ринку через включення того, що зараз називається

статтею 114 ДФЄС. В свою чергу, у 1990-х роках у Маастрихтську угоду було додано те, що тепер є статтею 169 ДФЄС, щоб гарантувати, що «Співтовариство сприятиме досягненню високого рівня захисту споживачів». Невдовзі після цього Європейський Суд у 1994 році офіційно визнав захист споживачів «однією з цілей Співтовариства». Howells називає це «автономною політикою щодо споживачів»: досягнення найкращого можливого захисту для споживача, незалежно від міркувань внутрішнього ринку. Через справу *Asturcom* Європейський Суд чітко дав зрозуміти, що захист споживачів є не лише «однією з цілей Співтовариства», але й метою державної політики. У цей період політика захисту споживачів була зосереджена на заохоченні споживачів купувати товари чи послуги в інших країнах шляхом створення мінімальних стандартів у Європейському співтоваристві. Як наслідок, «споживачі будуть більш охочі брати участь у транскордонних транзакціях, якщо вони можуть бути впевнені, що захисні правила будуть майже однаковими, де б вони не вибрали робити покупки». Передбачається, що споживач перебуває у слабшому становищі порівняно з професійною стороною, і, як наслідок, рівність між цими сторонами має бути відновлена [13].

Положення розділу 4 нині чинного Регламенту (ЄС) № 1215 / 2012 [12] під назвою «Юрисдикція стосовно споживчих договорів», що складається з трьох статей, встановлює загальне правило розгляду спорів, що виникають із споживчих договорів: за правилами статті 18 споживач може подавати позови проти підприємця або за місцем знаходження споживача або за місцем знаходження підприємця на свій розсуд. Отже, принцип слабшої сторони в зобов'язаннях, закладений у п. 18 преамбули Регламенту (ЄС) № 1215 / 2012, відображається в наданні споживачу права вибору підсудності спору. Проте, як влучно з цього приводу зауважують С. Вишновецька, Х. Кметик, ця норма не є імперативною, оскільки законодавець бере до уваги можливість проживання споживача в третій державі-члені на момент вчинення угоди і наступного подання позову до суду. У зв'язку з цим законодавець у ст. 19 Регламенту (ЄС) № 1215 / 2012 встановлює випадки, коли може застосовуватись договірна підсудність. Регламент також встановлює імперативну норму стосовно іноземних компаній, які мають філії і представництва на території ЄС: згідно з пунктом 2 статті 17 Регламенту (ЄС) № 1215 / 2012 у випадку, якщо споживчий договір укладено з підприємцем, в якого немає постійного місця знаходження в жодній

державі-члені ЄС, але є філія або представництво в одній з держав-членів, місце знаходження філії або представництва для цілей Регламенту (ЄС) № 1215 / 2012 буде вважатись постійним місцем знаходження підприємця [2, с. 45–46].

Регламент «Рим І» [6] більш розширює матеріальну сферу дії та надає роз'яснення таким категоріям споживчих договорів, як пасивні споживачі. Ці нові елементи положення Регламенту «Рим І» взяті за аналогією зі ст. 15 Регламенту «Брюссель І» [12]. Так, згідно з п. (24) преамбули Регламенту «Рим І» щодо договорів за участю споживача колізійна норма повинна забезпечувати можливість зменшення спорів, пов'язаних із порушенням прав споживачів за укладеними ними договорами купівлі-продажу або договору про надання послуг, які є досить незначними, і враховувати розвиток методів дистанційної торгівлі. Необхідність відповідності з Регламентом «Брюссель І» вимагає, з одного боку, щоб було зроблено відсилання до поняття «діяльність, яка спрямована» як до умови застосування правила захисту споживача, а з іншого – щоб це поняття було об'єктом узгодженої інтерпретації Регламенту «Брюссель І», беручи до уваги той факт, що для застосування п. 1 (с) ст. 15 Регламенту «Брюссель І» недостатньо, щоб підприємство направляло свою діяльність у країну проживання споживача або в декілька країн, включаючи країну проживання споживача. Необхідно, щоб договір був укладений у межах саме цієї діяльності. Наприклад, один лише факт доступності веб-сайту не є достатнім для застосування ст. 15 Регламенту «Брюссель І». Необхідно також, щоб цей веб-сайт створював пропозицію до укладення дистанційних договорів та щоб договір був реально укладений на відстані будь-якими засобами. Щодо цього питання мова чи грошова одиниця, яку використовує веб-сайт, не має жодного значення. Споживачі повинні бути захищені правилами країни їх звичайного місця перебування, від яких не дозволяється відступати шляхом угоди за умови, що договір зі споживачем був укладений у межах підприємницької діяльності, здійснюваної підприємцем у відповідній країні. Аналогічний захист має бути гарантований і в тому випадку, якщо підприємець під час здійснення своєї підприємницької діяльності в країні, де має своє звичайне місце перебування споживач, усіма засобами направляє свою діяльність у цю країну чи в декілька країн, включаючи країну проживання споживача, і, виключно, якщо договір укладено в межах цієї діяльності підприємця (п. (25) преамбули Регламенту «Рим І»). Виходить,

що споживач може подавати позов не тільки в суд країни офіційного місця перебування відповідача, а й до суду за місцем свого перебування, при тому, що позови до споживача, навпаки, можуть подаватися виключно до судів країни проживання споживача (відповідно до ст. 15 Регламенту «Брюссель I») [1, с. 188–189].

Зауважимо, що згідно рішення Суду ЄС (CJEU) у справі «MBank» зазвичай вважалося, що звичайне місце проживання споживача на момент укладення договору відповідає чинному законодавству. У вказаній справі, натомість, суд постановив, що значення має звичайне місце проживання споживача на момент звернення до суду [5].

Важливі наслідки для юридичних питань про іноземну юрисдикцію в споживчих контрактах має рішення Верховного суду Ізраїлю. Так, у справі щодо компанії Agoda, зареєстрованої в Сінгапурі, Верховний суд виніс рішення, яке стосувалося цифрової платформи бронювання подорожей. По суті справи було встановлено, що користувачі веб-сайту мають можливість переглядати веб-сайти на івриті та оплачувати відповідні послуги в ILS (Новий шекель, національна валюта Держави Ізраїль). Однак, коли Agoda показує кінцеву ціну бронювання клієнтам в Ізраїлі, вона не включає ПДВ, що є порушенням положень Ізраїльського закону про захист прав споживачів. Як наслідок, у травні 2018 року позивачі подали клопотання про визнання колективного позову проти Agoda. Свої аргументи на захист Agoda базувала, зокрема, на тому факті, що відповідно до умов використання відносини між сторонами регулюються законодавством Сінгапуру. Суд відхилив заяву, подану від імені Agoda, на дозвіл оскаржити рішення про визнання позову як колективного. Він також встановив обов'язкові рішення, які розширюють застосування ізраїльських законів про захист прав споживачів на іноземні корпорації. Суд зазначив, що щодо вибору права немає підстав для розмежування між індивідуальними і колективними позовами. При цьому, Верховний суд постановив, що застереження про вибір права, яке застосовує іноземне право в обхід переконливих положень споживчого права, є дискримінаційним застереженням у стандартній формі договору. Крім того, було постановлено, що у відносинах між глобальними корпораціями, які діють в Ізраїлі, та невеликими клієнтами (тобто приватними споживачами та малими підприємствами) пункт про вибір права, передбачений у стандартній формі договору, не має переважати над ізраїльськими правилами щодо вибору права. Таке

застереження є недійсним, і закон не вимагає від замовника доводити, що іноземне право саме по собі є дискримінаційним. У своєму рішенні Верховний суд підкреслив, що як тільки суд визнає положення про вибір права дискримінаційним, тим самим визнаючи стандартну форму договору недійсною, його подальше відображення в умовах використання веб-сайту може, як таке, становити дію, спрямовану на введення в оману клієнтів. Це визначення встановлює незалежну підставу для позову в Ізраїлі виключно на тій підставі, що застереження про вибір права перешкоджає клієнтам користуватися своїм законним правом.

Іноземні корпорації, які обумовлюють вибір іноземного права, коли їхня діяльність спрямована на ізраїльських споживачів, повинні брати до уваги рішення Верховного суду Ізраїлю. Іноземні корпорації, які вирішили зберегти положення про свою іноземну юрисдикцію, піддаються значному ризику. Верховний суд Ізраїлю постановив, що застереження про вибір права в споживчій угоді, яке змушує клієнтів подати позов згідно із законодавством іншої країни, є недійсним згідно із законодавством Ізраїлю у випадках, коли ізраїльське право застосовується до спорів відповідно до ізраїльських правил вибору права. Застереження щодо вибору закону є недійсним не лише тому, що воно має перевагу над обов'язковими положеннями ізраїльського закону про захист прав споживачів, а й тому, що воно є дискримінаційним застереженням у стандартній формі договору. У світлі цього рішення компанії, які звертаються до ізраїльської аудиторії, повинні вивчити положення своїх умов використання або комерційних угод. Це допоможе гарантувати, що положення, передбачені в них, не матимуть переваги над переконливими положеннями закону в Ізраїлі [10].

Цікавим також видається питання міжнародної підсудності справ щодо споживчих контрактів у контексті Brexit. Так, у справі Bitar v Banque Libano-Francaise Sal [4] Суд розглянув нові положення про захист споживачів після Brexit, які замінили подібний захист, що міститься в переробленому Брюссельському регламенті, і постановив, що власник рахунку мав право подати до суду на ліванський банк в Англії, незважаючи на те, що відповідна банківська угода містила положення про юрисдикцію на користь судів Бейрута. Позивач («Bitar») був британцем, який проживав в Англії. Відповідачем був ліванський банк («BLF») зі штаб-квартирою в Бейруті. Відповідно до провадження, розпочатого 5 лютого 2021 року (тобто після закінчення перехідного

періоду Brexit), Bitar вимагав виплати грошової суми, яка, як стверджується, є залишком на його кредитному рахунку на спільному рахунку з BLF, разом із відшкодуванням збитків за ймовірне невиконання повернути цю суму на його вимогу. Він хотів порушити справу в Англії, щоб уникнути потрапляння грошей у пастку банківської системи Лівану; BLF намагався заплатити Bitar за допомогою спеціальної форми банківського чека, виданого Ліванським центральним банком, який не можна було внести на рахунок за межами Лівану. Депозити в доларах США, які таким чином застрягли в банківській системі Лівану, у розмовній мові називають «лоллари». Bitar подав заяву та отримав дозвіл на обслуговування за межами юрисдикції Лівану. BLF подав заяву про скасування Наказу про надання такої послуги. Заяву відхилили, але магістр продовжив час для заяви, яка оскаржує юрисдикцію англійського суду. 21 вересня 2021 року ця заява надійшла до Майкла Кента, який займає посаду заступника судді Високого суду.

Питання, яке потрібно було вирішити, полягало в тому, чи BLF «скеровував» свою комерційну діяльність в Англію, і відповідна банківська угода підпадала під сферу такої діяльності, так що це був «споживчий договір» для цілей другої частини частини (с) визначення в розділі 15Е (1). BLF стверджувала, що не спрямовувала свою комерційну діяльність на Англію, але не заперечувала, що Bitar уклала контракт як «споживач».

Розділ 15Е (2) CJJA передбачає, що, тлумачачи розділи 15А-Е, Суд повинен враховувати (але не бути зобов'язаним застосовувати) судову практику ЄС, яка була застосовна до закінчення перехідного періоду Brexit. Сторони погодилися, що необхідні вказівки були надані Судом ЄС у справі *Pammer v Reederei Karl Schlüter GmbH & Co KG; Hotel Alpenhof GesmbH v Heller* [2011] 2 All ER (Comm) 888 [11], де Суд ЄС постановив, що необхідно визначити «у випадку контракту між продавцем і конкретним споживачем, чи були до укладення будь-якого контракту з цим споживачем докази того, що торговець планував вести справи з споживачами, які проживають в інших державах-членах, включаючи державу-член постійного місця проживання цього споживача, в тому сенсі, що він мав намір укласти договір з цими споживачами». Сам факт того, що компанія мала веб-сайт, з яким можна було ознайомитися в усьому світі, сам по собі не був достатнім, але Суд Європейського Союзу надав невичерпний перелік характеристик, які окремо чи в поєднанні могли

б продемонструвати, що дана компанія «скерувала» свою діяльність до держави-члена постійного місця проживання споживача, включаючи: по-перше, міжнародний характер діяльності, про яку йдеться (наприклад, певна туристична діяльність); по-друге, зазначення телефонних номерів з міжнародним кодом; по-третє, використання доменного імені, відмінного від імені держави-члена, в якій засновано бізнес, або використання нейтральних доменних імен верхнього рівня, таких як «.com» або «.eu»; по-четверте, згадка про міжнародну клієнтуру, що складається з клієнтів, які проживають у різних державах-членах; по-п'яте, чи дозволяє веб-сайт клієнтам використовувати іншу мову або іншу валюту.

Суд ЄС також постановив, що з боку бізнесу повинен існувати намір спрямовувати свою діяльність на відповідну державу-член, але «це може бути посиленням як на явний намір продавця, так і на його фактичний чи суб'єктивний намір». Суд у справі Bitar постановив, посилаючись на рішення апеляційного суду у справі *Merck KGaA проти Merck Sharp & Dohme Corp & ors* [9], що перевірка була об'єктивною, і що докази «дійсного наміру» не були необхідною складовою (хоча це може допомогти у вирішенні питання).

Інший відповідний принцип прецедентного права ЄС [8], на який посилався Суд, полягав у тому, що існування причинно-наслідкового зв'язку між укладенням споживачем відповідного контракту з продавцем і маркетинговими стратегіями, спрямованими на провадження комерційної діяльності у місці проживання споживача, не є визначальним.

Разом з тим, у справі *Dooley & ors проти Castle Trust & Management Services Ltd2* [7], навпаки, Суд визначив, що еквівалентний критерій згідно з Брюссельською конвенцією 1968 року (застосовується між Великобританією та Гібралтаром) не було дотримано. Обидва випадки містять корисне резюме принципів, які застосовуються для визначення того, чи комерційна чи професійна діяльність «спрямована» до певної юрисдикції.

Висновки. Отже, можна підсумувати, що споживач може подавати позови проти підприємця або за місцем знаходження споживача або за місцем знаходження підприємця на свій розсуд. Такий підхід базується на принципі визнання споживача слабшою стороною, що зводиться до надання споживачу права вибору підсудності спору. Проте ця норма не є імперативною, оскільки законодавець бере до уваги можливість проживання споживача в третій державі-члені на момент вчинення угоди

і наступного подання позову до суду. У зв'язку з цим встановлюються випадки, коли може застосовуватись договірна підсудність. Оскільки, безперечно, споживачі будуть більш охоче брати участь у транскордонних транзакціях, якщо вони можуть бути впевнені, що захисні правила будуть

майже однаковими, де б вони не вибрали робити покупки.

Насамкінець, зауважимо, що особливості міжнародної підсудності справ щодо споживчих контрактів потребують подальшого наукового переосмислення.

Список літератури:

1. Венгрия Ю. Спеціальні правила для окремих видів договорів у колізійному праві європейського союзу. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 1(11). С. 193–197.
2. Вишновецька С. В., Кметик Х. В. Колізійно-правові аспекти захисту прав споживачів за законодавством Європейського Союзу. *Форум права*. 2014. № 4. С. 43–47.
3. Черняк Ю. В. Інститут підсудності в міжнародному приватному праві країн Європейського Союзу та України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2006. 187 с.
4. Bitar v Banque Libano-Francaise SAL (16 January 2023). *Bailii* : website. URL: <http://knyvet.bailii.org/ew/cases/EWHC/KB/2023/17.html> (last accessed: 18.10.2025).
5. Case C.,98/20 mBank S. A. v PA [2020] ecli:EU:C:2020:672 para 36. Суд Європейського Союзу. Люксембург, 2020.
6. Consolidated text: Regulation (EC) N o 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I., *European Union* : website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2008/593> (last accessed: 18.10.2025).
7. Dooley & Ors v Castle Trust & Management Services Ltd [2021] EWHC 2682 (Comm) (Oct 13, 2021). *Casemine* : website. URL: <https://www.casemine.com/judgement/uk/617248b05e6c5d879b52ff7c> (last accessed: 18.10.2025).
8. Emrek v Sabranovic (Case C.,218/12). *InfoCuria. Case-law* : website. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=143184&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=6366481> (last accessed: 18.10.2025).
9. EWCA Civ 1834. Case No: A3/2016/1428 and A3/2016/1442 [2017]. *Bailii* : website. URL: <http://knyvet.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2017/1834.html> (last accessed: 18.10.2025).
10. Israeli Law Prevails Over Foreign Jurisdiction Clauses in Consumer Contracts. *Lexology* : website. June 16 2024. URL: https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=b_93e3_230-b4a2-43dd-9be4-3da71b4d7036 (last accessed: 18.10.2025).
11. Joined cases C-585/08 and C-144/09. *InfoCuria. Case-law* : website. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=83437&doclang=en> (last accessed: 18.10.2025).
12. Regulation (EU) No 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (recast). *European Union* : website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32012R1215> (last accessed: 18.10.2025).
13. Schmitz B. Rethinking the Public Interest in Consumer Protection: A Critical Comparative Analysis of Article 6 Rome I, Regulation. *European Journal of Comparative Law and Governance*. 2022. №9(2). P. 210–235.

Dusanovskyy S. K. THE FEATURES OF INTERNATIONAL JURISDICTION OF CASES CONCERNING CONSUMER CONTRACTS

The article is devoted to revealing the features of international jurisdiction of cases concerning consumer contracts in the context of modern European and international legal regulation. The historical prerequisites for the formation of European policy in the field of consumer protection are analyzed, the stages of institutionalization of this direction from the initial incidental protection to its transformation into an independent EU policy are traced. The key regulatory acts regulating the issue of jurisdiction of disputes under consumer contracts are highlighted, and their interaction with the norms of national legislation of the EU member states is also considered. The approaches of the Court of Justice of the European Union to the interpretation of provisions on directing the activities of an entrepreneur to the market of the consumer's country of residence are systematized. The provisions of the precedents of Asturcom, Pammer, Hotel Alpenhof, MBank and others are summarized, which reveal the essence of the principle of protection of the weaker party in obligations. It is found that granting the consumer the right to choose jurisdiction between the courts of his place of residence and the courts of the entrepreneur's location enshrines the fundamental principle

of equality of parties in consumer relations. The latest case law outside the EU is examined in detail, in particular the decision of the Supreme Court of Israel in the case against Agoda, which expanded the scope of application of national consumer protection legislation to foreign corporations, as well as British practice after Brexit, represented by the cases of Bitar v Banque Libano-Francaise Sal and Dooley v Castle Trust, which demonstrated the evolution of approaches to determining the “direction” of an entrepreneur’s activities in the digital environment. Based on the analysis, it is substantiated that international jurisdiction of consumer disputes should be based on a combination of the principles of autonomy of the parties’ will and the need to ensure effective protection of the consumer as the economically weaker party. It is proven that modern trends in the digitalization of trade determine the need for harmonization of conflict of laws rules and mechanisms of jurisdictional protection within the transnational legal space. As a result, the conclusion was formulated that establishing a balance between the interests of the entrepreneur and the consumer, establishing flexible rules for the choice of court and law will contribute to increasing legal certainty and trust among participants in international consumer relations.

Key words: *international jurisdiction, international jurisdiction, cases involving a foreign element, consumer contracts, consumer contracts, consumer rights.*

Дата надходження статті: 18.10.2025

Дата прийняття статті: 10.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Псьота Т. В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ОСОБИ В КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОГО ДОГОВІРНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ 1919–1923 РР.

Стаття присвячена комплексному аналізу історичних і правових передумов становлення міжнародно-правового статусу особи в контексті повоєнних мирних договорів 1919–1923 рр. Автор доводить, що укладені після Першої світової війни мирні договори стали першим кроком до формування сучасного міжнародно-правового становища особи, яке згодом набуло розвитку в універсальній і регіональних системах захисту прав людини, а також визначили нові підходи до взаємозв'язку між державним суверенітетом і міжнародними зобов'язаннями щодо забезпечення основних прав людини.

На основі аналізу Версальського, Сен-Жерменського, Нейїського, Тріанонського, Севрського та Лозаннського мирних договорів розкрито закріплення у договірних положеннях фундаментальних принципів, що визначили подальший розвиток міжнародно-правового становища особи. Особливу увагу приділено статтям Версальської угоди, які регулювали репатріацію військовополонених, захист цивільного населення, підтримання у належному стані військових поховань та покарання осіб, винних у порушенні законів і звичаїв війни. Доведено, що саме ці норми продовжили процес формування стандартів міжнародно-правового захисту індивіда, у тому числі концепції індивідуальної кримінальної відповідальності.

Висвітлено роль структурних елементів Ліги Націй та створених нею інституцій у становленні механізмів міжнародного контролю за дотриманням прав людини. У статті зазначено, що саме в межах Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин відбулося закладення підвалин міжнародного захисту людської гідності як універсальної цінності.

У підсумку автор констатує, що повоєнні договори 1919–1923 рр. започаткували новий етап розвитку міжнародного права, у межах якого особа набула рис суб'єкта міжнародного захисту. Цей процес став основою для подальшого формування універсальних стандартів прав людини та міжнародної кримінальної юрисдикції. Перспективи подальших досліджень пов'язуються з порівняльним аналізом впливу вказаних договорів на сучасну систему міжнародного права та оцінкою їхнього внеску у становлення концепції міжнародно-правового статусу особи.

Ключові слова: Версальсько-Вашингтонська система, індивідуальна відповідальність, Ліга Націй, міжнародно-правовий статус особи, мирні договори 1919–1923 рр., права людини, захист національних меншин.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю глибшого розуміння історичних передумов становлення міжнародно-правового статусу особи, що має безпосереднє значення для розвитку сучасних правових інститутів. Крім цього, постає нагальна потреба переосмислення досвіду минулого з огляду на сучасні виклики міжнародного права, пов'язані зі збройними конфліктами, обмеженнями та порушенням прав людини.

Мирні договори 1919–1923 рр. продовжили процес поступового переходу від суто державоцентричного підходу до визнання особи як суб'єкта, наділеного певними правами і свободами, гарантіями безпеки тощо. Аналіз угод, які завершили Першу світову війну (1914–1918 рр.),

дозволяє виявити витоки сучасних принципів захисту прав людини та визначити їхній вплив на подальший розвиток міжнародно-правової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичні аспекти становлення та розвитку концепції прав людини широко висвітлювалися українськими та зарубіжними вченими – О. В. Буткевич, П. М. Рабіновичем, Ю. Я. Баскіним та Д. І. Фельдманом, О. О. Мережком, О. А. Гавриленком, Т. Л. Сироїд, Р. Портман, А. Петерс, М. Шоу, М. Д. Евансом та іншими.

Проблематика закріплення основних елементів міжнародно-правового становища індивіда, прав і свобод, обов'язків, відповідальності, а також гарантій безпеки особи тощо саме про-

тягом повоєнного часу початку XX століття знайшла відображення в працях таких науковців, як А. В. Б. Сімпсон, С. М. Бейліет та К. М. Ларсен.

Окрему групу досліджень складають праці щодо закріплення прав національних меншин і біженців (доробки Н. Г. Яцишин, Є. Самойленка та С. Дегтягова, Н. Бенгель, Ц. Фінк та інших).

Прогаляни сучасних досліджень полягають у недостатності системного підходу до вивчення прав і свобод індивіда як складової міжнародно-правового становища особи у взаємодії з іншими елементами даного явища, обов'язками, відповідальністю, гарантіями безпеки та захисту тощо. Крім цього, необхідним є доповнення наявних результатів праць всебічним аналізом розвитку та формування міжнародно-правового статусу індивіда як результату прийняття сукупності мирних повоєнних договорів 1919–1923 рр.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз міжнародно-правових аспектів становища особи у контексті повоєнних мирних угод 1919–1923 рр. – передусім Версальської, а також Сен-Жерменської, Нейїської, Тріанонської, Севрської та Лозаннської, характеристика положень зазначених договорів з позиції їхнього впливу на розвиток прав і свобод, обов'язків, відповідальності, правових гарантій безпеки і захисту особи згідно з міжнародним правом, виявлення тенденцій, які зумовили подальше становлення міжнародно-правового становища індивіда.

Виклад основного матеріалу. Період після Першої світової війни (1914–1918 рр.) став одним із ключових етапів розвитку міжнародного права та формування його гуманітарного виміру. Мирні договори 1919–1923 рр. започаткували нову систему міжнародних відносин, відому як Версальсько-Вашингтонська. Саме в рамках цієї системи було закладено основи сучасного розуміння ролі й статусу індивіда у міжнародно-правових відносинах. З'явилися розширені договірні гарантії прав національних меншин, започатковано інституційні механізми міжнародного захисту біженців, а також розвинуто ідею гуманізації післявоєнного врегулювання.

Союзні та асоційовані з ними держави на чолі з Францією, Великою Британією та США з одного боку, уклали п'ять мирних договорів на Паризькій мирній конференції 1919 та 1920 років з кожною з центральних держав-учасниць конфлікту з іншого боку. Серед них були Версальський мирний договір 1919 р. з Німеччиною, Сен-Жерменський мирний договір 1919 р. з Австрією, Нейїський мирний договір 1919 р. з Болгарією, Тріанонський мирний

договір 1920 р. з Угорщиною та Севрський мирний договір з Османською імперією 1920 р. (так звані Паризькі мирні договори). Останній, однак, так і не був ратифікований. Лозаннський договір 1923 р. формально поклав край конфлікту між новоствореною Турецькою республікою та союзними державами після Першої світової війни, замінивши невдалий Севрський договір.

Так, частиною Версальської мирної угоди 1919 р. став Статут Ліги Націй, яким було передбачено створення нової міжнародної організації, метою якої стало недопущення збройних конфліктів між державами, обмеження застосування насильства в міжнародному житті [1, с. 53–54]. Зокрема, члени Ліги Націй зобов'язувалися забезпечувати та підтримувати справедливі та гуманні умови праці для чоловіків, жінок та дітей як у своїх країнах, так і в усіх країнах, на які поширюються їхні торговельні та промислові відносини, забезпечувати справедливе ставлення до корінних жителів територій, що знаходяться під їхнім контролем. Також держави-члени зобов'язувалися доручити Лізі Націй загальний нагляд за виконанням угод щодо торгівлі опіумом та іншими небезпечними наркотиками, зброєю та боєприпасами, запобігати торгівлі жінками та дітьми. Крім цього, Статутом було закріплено прагнення членів Ліги Націй стосовно забезпечення і підтримки свободи зв'язку та транзиту, профілактики та боротьби з хворобами [2; 3, с. 400].

Додатково частина XIII Статуту Ліги Націй передбачала створення Міжнародної організації праці, аби на світовому рівні покращити умови праці індивідів шляхом регулювання робочого часу, включаючи встановлення максимальної тривалості робочого дня та тижня, запобігання безробіттю, забезпечення належної прожиткової заробітної плати, захисту працівників від захворювань та травм, що виникають у зв'язку з роботою, захисту дітей, молоді та жінок, людей похилого віку, захисту інтересів працівників, які працюють у країнах, що не визнають принципу свободи об'єднань, організації професійно-технічної освіти тощо [2].

Статутом також створювалися інші агенства і комісії, метою яких, серед іншого, був прямий чи опосередкований захист міжнародно-правового становища індивіда – Комісія з роззброєння, Організація охорони здоров'я, Постійний центральний опіумний комітет, Комісія у справах біженців, Комісія з питань рабства та інші [4, с. 243–251].

Слід додати, що структурною складовою Ліги Націй, Управлінням Верховного комісара у справах біженців, з 1922 року видавалися так звані паспорти Нансена (паспорти осіб без громадян-

ства) як міжнародно визнані проїзні документи біженців, що покращувало правове становище даної категорії осіб. Ці документи стали відомі під таким ім'ям завдяки норвезькому державному діячу та полярному досліднику Фрітьофу Нансену, який займався їхньою розробкою [5, с. 219–222].

Отже, створення зазначених вище міжнародних організацій було покликано покращити становище осіб згідно з міжнародним правом, зокрема, закріпити права та свободи індивіда у системі трудових відносин, сприяти всебічному захисту представників національних меншин, забезпечувати гарантії безпеки та захисту людини, у тому числі шляхом запобігання виникненню міжнародних конфліктів [6, с. 121]. На практиці діяльність Ліги Націй не була успішною через політичні амбіції та неготовність до рішучих дій її учасників.

Слід зазначити, що Версальська, Сен-Жерменська, Нейїська, Тріанонська і Севрська мирні угоди мають однакову структуру та містять багато ідентичних або подібних одне до одного положень. Наразі вбачається за потрібне сконцентруватися на характеристиці міжнародно-правового становища особи згідно з Версальською мирною угодою 1919 р.

Частини II–IV Версальського мирного договору стосувалися територіальних змін та їхніх політичних наслідків. Зокрема, на Німеччину були покладені політичні зобов'язання щодо проведення плебісцитів та захисту меншин [7].

Репатріація військовополонених та інтернованих цивільних осіб, а також утримання військових поховань регулювалися Частиною VI Версальської мирної угоди 1919 р. Так, репатріація німецьких військовополонених та інтернованих цивільних осіб, відповідно до статті 215 угоди, мала здійснюватися Комісією з представників союзних та асоційованих держав з одного боку та німецького уряду з іншого боку. Для кожної з союзних та асоційованих держав деталі здійснення репатріації військовополонених визначала Підкомісія, що складалася виключно з представників зацікавленої держави та делегатів німецького уряду. Із моменту передачі до рук німецької влади військовополонені та інтерновані цивільні особи негайно повинні були бути повернуті додому зазначеною владою; усі витрати на репатріацію з моменту початку ніс німецький уряд.

Положеннями статей 218 та 219 регулювалися питання покараних за певні правопорушення індивідів. Військовополонені та інтерновані цивільні особи, які очікували на рішення або вже відбували покарання за дисциплінарні правопорушення,

підлягали репатріації незалежно від завершення терміну такого покарання або перебігу судового розгляду, що тривав проти них (окрім осіб, покараних за правопорушення, скоєні після 1 травня 1919 року). До репатріації всі особи мали підпорядковуватися чинним правилам, зокрема щодо роботи та дисципліни. При цьому, військовополонені та інтерновані цивільні особи, які очікували на рішення або відбували покарання за правопорушення, відмінні від дисциплінарних, не звільнялися від відповідальності за них.

Згідно зі статтею 220 Версальської мирної угоди, військовополонені або інші німецькі громадяни, які не бажали репатріюватися, могли бути виключені з такого процесу; тим не менш, союзні та асоційовані уряди залишали за собою право або репатріювати даних осіб, вивести їх до нейтральної країни, або дозволити їм проживати на своїй території. Німецький уряд зобов'язувався не порушувати жодних виняткових справ проти даних осіб або їхніх сімей, а також не вживати жодних репресивних заходів проти них.

Своєю чергою, союзні та асоційовані уряди залишали за собою право обумовлювати репатріацію німецьких військовополонених або німецьких громадян, що перебувають у них, негайним повідомленням та звільненням німецьким урядом будь-яких військовополонених, які є громадянами союзних та асоційованих держав і могли перебувати в Німеччині на той час (стаття 221).

Окрім наведеного, Німеччина зобов'язувалася карати будь-яких німецьких посадовців або приватних осіб, які приховували присутність громадян будь-якої із союзних та асоційованих держав або не розкривали присутність таких осіб після того, як їм про це стало відомо (стаття 222).

Положеннями статті 223 закріплювалося, що предмети, гроші, цінні папери та документи, що належали громадянам союзних та асоційованих держав і які зберігалися німецькою владою, мали бути повернені власникам [7].

Таким чином, положення Версальської мирної угоди 1919 р. засвідчують істотний розвиток міжнародно-правового статусу особи у післявоєнний період. Питання, що безпосередньо стосуються долі окремих осіб, військовополонених та інтернованих цивільних, були врегульовані як предмет міжнародно-правового захисту індивіда. Механізми репатріації, передбачені Версальською угодою, заклали основи формування міжнародно-правових стандартів поведінки з особами, які перебувають під владою іноземної держави, і стали наступним кроком у становленні міжна-

родно-правового захисту прав людини в умовах післявоєнного врегулювання.

Окрема увага у Версальській мирній угоді 1919 р. приділялася утриманню поховань військових та цивільних, які загинули внаслідок воєнних дій (статті 225–226). Із метою ідентифікації, реєстрації, догляду або встановлення відповідних меморіалів над згаданими могилами створювалася спеціальна Комісія; союзні та асоційовані уряди, влада Німеччини погоджувалися уможливити виконання запитів про перевезення тіл солдатів і моряків до їхньої країни походження. Могили військовополонених та інтернованих цивільних осіб, які були громадянами різних воюючих держав і померли в полоні, також мали утримуватися належним чином [7].

Версальська мирна угода 1919 р. також містила положення про покарання індивідів (статті 227–230), що передбачали екстрадицію німецького імператора Вільгельма II та осіб, обвинувачених у скоєнні дій, що порушують закони та звичаї війни (воєнні злочини). Німецький уряд мав надати всі документи та іншу інформацію, що необхідні для ефективного судового переслідування. Стаття 227 передбачала створення спеціального трибуналу для судового розгляду справи проти колишнього глави німецької держави, обвинуваченого «у найтяжчому злочині проти міжнародної моралі та святості договорів». Трибунал мав складатися з п'яти суддів від США, Великої Британії, Франції, Італії та Японії.

Німецький уряд мав передати союзним та асоційованим державам усіх осіб, обвинувачених у скоєнні дій, що порушують закони та звичаї війни, які були вказані або за іменем, або за званням, посадою чи службою, яку вони обіймали під керівництвом німецької влади (стаття 228). Особи, винні у злочинних діях проти громадян однієї із союзних та асоційованих держав, мали бути притягнені до військових трибуналів. При цьому, визнавалося право обвинуваченого признати свого захисника (стаття 229).

Крім цього, частина XII Версальського мирного договору (статті 321–386) лібералізувала німецьку інфраструктуру для транзиту найзручнішими маршрутами будь-яким видом транспорту. Транзитні мита, надмірні затримки чи обмеження були заборонені. Річки Ельба, Одер, Німан та Дунай були оголошені міжнародними, унаслідок чого громадяни, майно та прапори всіх держав повинні були розглядатися на засадах рівності та недискримінації. Міжнародні комісії стали відповідальними за адміністрування пов'язаних питань. Кільський канал та його притоки ставали вільними та відкри-

тими для торгових та військових суден усіх країн, що перебували в мирі з Німеччиною [7].

Отже, регулювання питань, пов'язаних із гідним утриманням військових і цивільних поховань, засвідчує гуманізацію міжнародного права – визнання моральної та правової цінності кожної людини навіть після її смерті. Зобов'язання держав забезпечувати належне ставлення до могил загиблих, здійснювати ідентифікацію та репатріацію тіл втілювало елементи міжнародного захисту людської гідності, що стало основоположним принципом міжнародного гуманітарного права.

Водночас положення про індивідуальну кримінальну відповідальність продовжили формувати вимір міжнародно-правового статусу особи як суб'єкта, який може бути притягнутий до відповідальності за порушення міжнародного права. Це стало правовим і концептуальним підґрунтям для формування подальшої міжнародної кримінальної юрисдикції – від Нюрнберзького трибуналу до Міжнародного кримінального суду.

Як було зазначено раніше, мирні угоди, укладені на врегулювання повоєнних питань у 1919–1923 рр., збігалися у багатьох положеннях, але різнилися складом підписантів. Сен-Жерменська, Нейїська, Тріанонська, Севрська та Лозаннська мирні угоди спиралися на такі спільні принципи, як покарання агресорів, територіальний перерозподіл, репарації, обмеження озброєнь, визнання нових держав і кордонів, гарантування миру, що є важливими передумовами належного функціонування міжнародно-правового статусу особи. Статут Ліги Націй був включений в усі договори, встановлюючи міжнародні рамки мирного співіснування.

Загалом, хоча всі договори дотримувалися загальних положень, встановлених Версальською угодою, включаючи роззброєння та територіальний перерозподіл, вони відображали конкретні геополітичні реалії та відносну силу переможених країн, що брали участь у Першій світовій війні.

Зокрема, Сен-Жерменський, Тріанонський і Нейїський мирні договори, укладені з державами, у яких переважало християнське населення, містили подібні положення щодо забезпечення прав меншин. У них закріплювалися гарантії захисту життя, свободи та рівності всіх громадян перед законом незалежно від їхнього етнічного походження, національності, мови, раси чи релігійної належності. Договори передбачали право кожної особи вільно сповідувати свою релігію та висловлювати переконання, якщо це не суперечить громадському порядку чи моральним засадам суспільства, а також

гарантували рівні громадянські та політичні права незалежно від конфесії індивіда [8, с. 95–103].

Використання мов меншин не обмежувалося в приватному житті, друкованих виданнях, релігійній чи торговельній діяльності, судовій практиці та на публічних зібраннях. Етнічні, релігійні та мовні спільноти отримали право створювати й утримувати власним коштом благодійні, релігійні, культурні та освітні установи. У місцевостях компактного проживання меншин забезпечувалася можливість навчання рідною мовою в початкових школах, із обов'язковим викладанням державної мови, при цьому фінансування таких шкіл здійснювалося з державного, муніципального або спеціальних фондів на освітні, релігійні та благодійні потреби [9; 10; 11].

Представники меншин автоматично набували громадянства відповідної держави, якщо вони проживали на її території на момент набрання чинності мирним договором і не мали іншого громадянства, або якщо народилися на її території від батьків, яким також не було надано іншого громадянства [8, с. 95–103; 9; 10; 11].

Своєю чергою, Лозаннський мирний договір 1923 р. був укладений під час Лозаннської конференції 1922–1923 років та замінив Севрський договір, який не ввійшов у силу.

Лозаннським договором (розд. III, статті 37–45) також було передбачено міжнародні гарантії для немусульманських меншин Туреччини, що забезпечували свободу релігії, рівність перед законом та культурну автономію. У даному договорі збереглися основні міжнародно-правові стандарти прав людини, концепції рівності, свободи совісті та мовної автономії.

Лозаннський мирний договір 1923 р. став одним із останніх у міжвоєнній Європі, який утвердив ідею міжнародно-правового статусу особи, визнання її суб'єктом міжнародного захисту [12, с. 102–120].

Необхідно наголосити, що системою повоєнних договорів 1919–1923 рр. було запроваджено

низку угод про захист прав меншин, зокрема з Польщею, яка вимагала від новоутворених держав Центральної та Східної Європи захищати права своїх національних меншин. Ці договори гарантували громадянські, політичні та культурні права, включаючи свободу віросповідання та мови, та встановлювали механізми захисту меншин через Лігу Націй, яка могла приймати звернення та контролювати дотримання прав і свобод представників меншин [13, с. 266–270].

Висновки. Унаслідок повоєнного договірного врегулювання 1919–1923 рр. у міжнародному праві відбувся якісний зсув у розумінні ролі особи як елемента міжнародного правопорядку. Версальський, Сен-Жерменський, Тріанонський, Нейїський та Лозаннський мирні договори започаткували систему міжнародного захисту прав людини, що виходила за межі виключної компетенції держав. Було закріплено міжнародно-правові гарантії рівності, свободи совісті, мови, освіти та громадянства, а також створено механізм контролю за їхнім дотриманням під егідою Ліги Націй. Таким чином, особа набула ознак суб'єкта міжнародного захисту. Хоча створена система мала політичні та інституційні недоліки, вона стала підґрунтям для подальшого розвитку універсальних стандартів прав людини. Саме в цей період було сформовано ідею взаємозв'язку між державним суверенітетом і міжнародними зобов'язаннями у сфері прав людини.

Отже, повоєнні мирні договори 1919–1923 рр. стали першим кроком до формування сучасного міжнародно-правового становища особи, яке згодом набуло розвитку в універсальній і регіональних системах захисту прав людини. Перспективи подальших досліджень пов'язані з порівняльним аналізом впливу досліджених договорів на сучасне міжнародне право, характеристикою механізмів міжнародного контролю за виконанням правових гарантій, а також оцінкою їхнього внеску у формування концепцій індивідуальної відповідальності та міжнародно-правового статусу особи в контексті сучасних систем захисту прав людини.

Список літератури:

1. Гавриленко О. А. Становлення та розвиток міжнародних організацій у контексті міжнародних відносин XIX – першої половини XX ст. *Міжнародні організації та міжнародне право XXI століття: етапи становлення, сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 19 лют. 2016 р. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2016. С. 53–57.
2. The Covenant of the League of Nations. 28 June 1919. *The United Nations Office at Geneva*. URL: <https://www.un Geneva.org/en/about/league-of-nations/covenant> (last accessed: 06.10.2025).
3. Bailliet C. M., Larsen K. M. *Promoting Peace Through International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2015. 447 p.
4. Brierly J. L., Reynolds P. A. *The League of Nations. The New Cambridge Modern History* / ed. C. L. Mowat. Cambridge: Cambridge University Press, 1968. Pp. 242–268. DOI: <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521045513.010>

5. Bengel K. Understanding the Nansen Passport: A System of Manipulation. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 2022. Vol. 29. Iss. 1. Article 6. Pp. 216–232.
6. Simpson A. W. B. Human Rights and the End of Empire Britain and the Genesis of the European Convention. Oxford: Oxford University Press, 2004. 1161 p.
7. The Versailles Treaty. 28 June 1919. *The Avalon Project*. URL: https://avalon.law.yale.edu/subject_menus/versailles_menu.asp (last accessed: 06.10.2025).
8. Degtyarev S., Samoilenko, Ye. League of Nations and protection of national minorities in Eastern European states (1919–1946). *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk*, 2019. Issue 12. Pp. 94–107. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058x.12.177549>
9. Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Austria; Protocol, Declaration and Special Declaration. 10 September 1919. *Australian Treaty Series*. URL: <https://www.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdoc/au/other/dfat/treaties/1920/3.html> (last accessed: 06.10.2025).
10. Agreements relating to the Obligations [of Hungary] resulting from the Treaty of Trianon of 4 June 1920; Letters and Declaration. 4 June 1920. *Australian Treaty Series*. URL: <https://www.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdoc/au/other/dfat/treaties/1931/9.html> (last accessed: 06.10.2025).
11. Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Bulgaria, and Protocol. 27 November 1919. *Australian Treaty Series*. URL: <https://www.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdoc/au/other/dfat/treaties/ATS/1920/4.html> (last accessed: 06.10.2025).
12. Kieser H.-L. When Democracy Died: The Middle East's Enduring Peace of Lausanne. Cambridge: Cambridge University Press, 2023. 328 p.
13. Яцишин Н. Г. Міжнародно-правові акти – правова основа захисту національних меншин у міжвоєнний період. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*, 2014. № 2 (65). С. 262–271.

Psota T. V. INTERNATIONAL LEGAL STATUS OF AN INDIVIDUAL IN THE CONTEXT OF THE POST-WAR TREATY SETTLEMENT (1919–1923)

The article is devoted to a comprehensive analysis of the historical and legal prerequisites for the formation of the international legal status of an individual in the context of the post-war peace treaties of 1919–1923. The author argues that the peace treaties concluded after the First World War became the first step toward shaping the modern international legal position of an individual which later developed within universal and regional human rights protection systems. The discussed peace treaties also defined new approaches to the relationship between state sovereignty and international obligations concerning the protection of fundamental human rights.

Based on the analysis of the Versailles, Saint-Germain, Neuilly, Trianon, Sèvres, and Lausanne peace treaties, the article reveals the consolidation of the fundamental principles that determined the further development of the international legal position of an individual. Particular attention is paid to the articles of the Versailles Treaty that regulated repatriation of prisoners of war, protection of civilians, maintenance of military graves, and punishment of those responsible for violations of the laws and customs of war. It is demonstrated that the mentioned provisions continued the process of establishing standards for the international legal protection of individuals, including the concept of individual criminal responsibility.

The article highlights the role of the structural elements of the League of Nations and its institutions in shaping mechanisms of international control over the observance of human rights. It is emphasized that the foundations of the international protection of human dignity as a universal value were laid within the framework of the Versailles–Washington system of international relations.

In conclusion, the author states that post-war treaties of 1919–1923 marked a new stage in the development of international law, within which an individual acquired the features of a subject of international protection. This process became the foundation for the further formation of universal human rights standards and international criminal jurisdiction. Prospects for further research are linked to a comparative analysis of the influence of these treaties on the modern international legal system and the assessment of their contribution to the development of the international legal status of an individual.

Key words: *Versailles-Washington system, individual responsibility, League of Nations, international legal status of an individual, peace treaties of 1919–1923, human rights, protection of national minorities.*

Дата надходження статті: 29.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 341.231.2:340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.5/31>**Волощук О. Т.**Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут Національного університету
«Одеська юридична академія»

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ПАРАДИГМА АГРЕСІЇ: ГЕНЕЗИС ІДЕЙ ВІД ПСИХОЛОГІЧНОГО ДО МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ВИМІРУ

Стаття присвячена комплексному аналізу еволюції агресії як фундаментального феномена людського буття та її трансформації у соціально-правовий і міжнародно-правовий феномен. Автор досліджує перехід агресивної поведінки від природного інстинкту до психологічної характеристики особистості, далі – до колективного та інституціонального рівня, де агресія стає інструментом політичної волі держави та об'єктом регулювання міжнародного права. Показано, що агресія на рівні держави набуває специфічного політичного та стратегічного значення, слугуючи механізмом досягнення політичних цілей через насильство, а її прояви можуть мати як деструктивний, так і конструктивний характер у розвитку суспільних інститутів. Особлива увага приділяється правовому усвідомленню агресії як злочину проти миру. Розглянуто генезу закріплення поняття агресії у міжнародно-правових документах: від заборони агресії у Статуті ООН 1945 року до визначення поняття агресії в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1974 року та Римському статуті Міжнародного кримінального суду, що закріплюють її як злочин проти миру. Також автором підкреслюється багаторівнева природа агресії: психологічна – як властивість поведінки людини; філософсько-правова – як проблема свободи, насильства та справедливості; міжнародно-правова – як делікт, що суперечить нормам міжнародного права. Автор наголошує на важливості комплексного міждисциплінарного підходу до вивчення агресії та її проявів, що дозволяє сформувати ефективні механізми превенції, протидії і правового стримування на національному та міжнародному рівнях. Зроблено висновок про те, що еволюція поняття агресії відображає шлях розвитку людства – від інстинкту до розуму, від хаосу до права, від сили до справедливості. Сучасне розуміння агресії як міжнародного злочину є логічним завершенням цього шляху, а подальші дослідження мають розкрити її прояви, механізми запобігання і покарання у міжнародній та національній кримінальній юстиції.

Ключові слова: агресія, злочин агресії, психологічна природа агресії, психологія агресивної поведінки, руйнівна (деструктивна) і творча (конструктивна) агресія, філософсько-правове осмислення агресії, міжнародна правова концепція агресії, злочин проти миру, міжнародне право, війна, міжнародно-правова відповідальність, протидія та превенція агресії.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальної нестабільності, зростання кількості збройних конфліктів, інформаційних війн та порушень міжнародного правопорядку проблема агресії набуває виняткової значущості. Агресія залишається однією з ключових загроз міжнародній безпеці, а її трансформація в нові форми – гібридні, інформаційні та економічні – свідчить про складність та багатовимірність цього явища.

Особливу актуальність набуває дослідження філософсько-правової парадигми агресії, яке дозволяє простежити її генезис – від психоло-

гічних витоків до правових форм міжнародного регулювання. Сучасна наукова ситуація вимагає міждисциплінарного підходу: розуміння агресії неможливе лише через призму права, оскільки її коріння лежить у психологічній сфері людської природи, а подальший розвиток набуває філософського та правового змісту.

Психологічний аспект дослідження дозволяє не лише пояснити мотиваційні механізми агресивної поведінки, а й прогнозувати її прояви на міждержавному та міжнародному рівні. Усвідомлення закономірностей розвитку агресії – від

індивідуальної поведінкової моделі до міжнародного злочину – сприяє формуванню ефективних механізмів правового контролю та запобігання її деструктивним наслідкам.

Таким чином, актуальність теми визначається потребою комплексного переосмислення феномена агресії у світлі сучасних викликів міжнародній безпеці, а також необхідністю інтеграції психологічного, філософського та правового підходів для створення оновленої концептуальної основи міжнародного права, здатної адекватно реагувати на нові прояви агресії у ХХІ столітті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен агресії, як невід’ємна складова людського буття, протягом історії привертала увагу мислителів, філософів, психологів і правників. Його багатоаспектна природа – від психологічної до соціально-правової – зумовила міждисциплінарний характер досліджень, що дозволяє говорити про багатовікову інтелектуальну традицію осмислення агресії. Античні філософи – Сократ, Платон, Арістотель та стоїки – аналізували насильство, справедливість, свободу та моральність у людських відносинах. Арістотель розглядав війну як елемент підтримання політичного порядку, тоді як стоїки (Сенека, Епіктет, Марк Аврелій) вбачали в насильстві порушення природного права розумної істоти.

У Середньовіччі увага мислителів зосереджувалась на співвідношенні війни, віри та моралі. Августин Блаженний і Фома Аквінський розробили концепцію «справедливої війни» (*bellum justum*), визначивши критерії допустимості застосування сили з позицій християнської етики. Ці ідеї стали підґрунтям для формування норм природного і міжнародного права. Значний внесок зробив Гуго Гроцій («Про право війни і миру», 1625), який системно виклав правові межі ведення війни і започаткував перехід від філософсько-морального до правового трактування агресії. Його погляди продовжили Ем. де Ваттель, С. Пуфендорф, К. Вольф, розглядаючи війну як категорію, що підлягає нормуванню міжнародним правом.

З розвитком гуманітарних наук у ХІХ–ХХ століттях поняття агресії вивчається також у психології. Фундаментальні праці З. Фрейда, К. Юнга, В. Райха, К. Лоренца, Е. Фромма розкрили психічні механізми агресивної поведінки. У ХХ столітті акцент зміщується на міжнародно-правовий вимір: після світових воєн формується концепція заборони застосування сили. Визначальними етапами стали Пакт Бріана-Келлога (1928), Статут

ООН (1945), Нюрнберзький процес, а також Резолюція ГА ООН № 3314 (1974), що дала офіційне визначення акту агресії. Агресія остаточно трансформується у юридичну категорію міжнародного злочину, закріплену у Римському статуті Міжнародного кримінального суду (1998, із поправками 2010 р.).

У сучасній міжнародно-правовій науці питання агресії, її кваліфікації та відповідальності досліджують А. Кассезе, І. Браунлі, К. Крайг, М. Шарф, Дж. Кроуфорд, Х. Арент, Р. Дженнінгс, Б. Симма, Р. Вернер та інші. Їхні роботи формують теоретичне підґрунтя для розуміння агресії як злочину проти миру, що порушує принципи міжнародного правопорядку. В українській правовій науці тематику досліджують О. Задорожний, В. Василенко, О. Мережко, М. Гнатівський, В. Репецький, В. Лисик, В. Гутник та інші, аналізуючи об’єктивні й суб’єктивні ознаки злочину агресії, суб’єктний склад і міжнародно-правові наслідки.

Таким чином, наукова розробленість проблеми є значною, однак комплексні дослідження, що поєднують філософсько-правову, психологічну та міжнародно-правову площини, залишаються обмеженими. Саме міждисциплінарна перспектива визначає новизну та наукову цінність подальших досліджень.

Постановка завдання. Мета статті – з’ясування філософсько-правової парадигми агресії шляхом простеження еволюційного розвитку ідей про агресію – від психологічного й філософського розуміння до правової концептуалізації категорії агресії у міжнародному праві.

Виклад основного матеріалу. При ґрунтовному аналізі поняття та сутності агресії стає зрозумілим і очевидним, що ця категорія є складним соціально-психологічним феноменом, що проявляється на різних рівнях – індивідуальному, груповому та державному. Її сутність не можна звести лише до поведінкових чи емоційних реакцій, адже вона формується під впливом ширшого комплексу чинників – культурних, філософських і правових. Така багатофакторність зумовлює потребу в міждисциплінарному підході до її наукового осмислення, який дозволяє простежити взаємозв’язок між особистісними схильностями та соціальними формами агресивної поведінки.

Особливу роль у цьому контексті відіграє психологічна складова, оскільки саме індивідуальна схильність до агресії виступає вихідним механізмом, що зумовлює трансформацію внутрішніх імпульсів у колективні та політичні прояви [11, с. 45–46; 13, с. 78]. Разом із тим сучасні

дослідники підкреслюють багатовимірну природу агресії, що формується під впливом біологічних, когнітивних і соціальних чинників. Такий підхід дозволяє розглядати агресію не лише як деструктивне, а й як потенційно адаптивне явище, значення якого залежить від соціального та культурного контексту.

Агресія як психічний феномен привернула увагу науковців наприкінці XIX століття, коли психологи почали систематично досліджувати її природу та механізми. Однією з перших спроб пояснити агресивну поведінку було визначення У. Джеймсом агресії як інстинкту ворожості, що є вродженою рисою людини. Водночас, В. Мак-Доуголл виокремлював агресивність серед дванадцяти базових інстинктів, притаманних людині [5].

На початку XX століття розвиток психоаналізу та біхевіоризму призвів до формування двох основних концепцій агресії. Зигмунд Фрейд у своїй роботі «По той бік принципу задоволення» (1920) запропонував концепцію «Танатоса» – інстинкту смерті, що є вродженим потягом до руйнування та агресії. Фрейд вважав, що агресія є невід’ємною частиною психіки людини, яка проявляється у протиставленні деструктивних і конструктивних сил [15]. Цей підхід дозволяє пояснити природну схильність до конфліктної поведінки, що формувалася в процесі еволюції людства для виживання та захисту ресурсів. У свою чергу, Альфред Адлер трактував агресію як засіб подолання комплексів неповноцінності та досягнення соціального визнання [10]. Конрад Лоренц, представник етологічної школи, розглядав агресію як біологічно запрограмовану поведінкову реакцію, необхідну для збереження виду. За Лоренцом, агресивні дії забезпечують контроль над територією, доступ до ресурсів та підтримку соціальної ієрархії [17]. Він підкреслював, що агресія є природною реакцією людини, спрямованою на захист своєї території.

Еріх Фромм у своїй праці «Анатомія людської деструктивності» (1973) розрізняв два типи агресії: «доброзичливу» (адаптивну), яка є захисною та сприяє виживанню, і «злаякісну» (деструктивну), яка є соціально шкідливою та не має біологічної мети. Фромм вважав, що остання є результатом соціальних і культурних впливів, а не вроджених інстинктів [16].

Розвиток теорії фрустрації-агресії, започаткований Дж. Доллардом, Н. Міллером та іншими, наголошував на тому, що агресія є реакцією на фрустрацію – ситуацію, в якій людина стикається з перешкодами на шляху до досягнення мети.

Вони стверджували, що фрустрація неминуче призводить до агресії, хоча пізніше Н. Міллер уточнив, що агресія є лише однією з можливих реакцій на фрустрацію [14].

Сучасні підходи до вивчення агресії включають теорії соціального навчання, які визначають агресію як засвоєння моделей поведінки у процесі соціалізації через спостереження за відповідними діями. А. Бандура, зокрема, підкреслював, що агресивна поведінка може бути наслідувана, якщо вона призводить до бажаних результатів [11].

Аналіз поняття «агресія» з точки зору психології дозволяє розкрити різні функції, які агресивність виконує в житті людини як поведінкова модель: *самозахисна функція* – спрямована на збереження фізичної та психологічної цілісності індивіда; *функція самоствердження* – дозволяє закріпити соціальний статус та позицію у групі; *комунікативна функція* – сигналізація про межі допустимої поведінки та незадоволення соціальними умовами; *колективна трансформація* – індивідуальні патерни агресії можуть ескалювати до групових конфліктів, соціальних протиріч і міждержавних протистоянь.

Таким чином, еволюція психологічних концепцій агресії відображає поступове розширення розуміння цього феномену від вроджених інстинктів до складних соціальних і культурних явищ.

Важливо зазначити, що агресія є не лише руйнівним явищем: у певних контекстах вона може стимулювати соціальне саморегулювання, підтримку справедливості та протидію насильству з боку інших членів групи. Проте при виході за межі соціально допустимого агресія набуває деструктивного, антисоціального характеру, що закладає основу для правових оцінок. З психологічного погляду агресія є коренем, первісним механізмом, що лежить в основі конфліктної поведінки людини та колективу. Саме тому філософсько-правове осмислення агресії має виходити із цього фундаменту. Психологічні моделі пояснюють, чому **в різні історичні періоди війна розглядалася як справедливе право держави, а застосування сили – як законний механізм забезпечення безпеки.**

Історичний розвиток людства підтверджує закономірність трансформації агресії: від індивідуального інстинкту до соціального явища, що набуває нормативного та юридичного визначення. Як зазначає Ларрі Мей, агресія є основною міжнародною злочинною поведінкою, яка включає в себе всю насильницьку сутність війни [18, с. 356]. Цю думку підтримує і М. Черіф Басі-

уні, підкреслюючи, що термін «агресія» у міжнародному праві виник як реакція на визначення «злочинів проти миру» [12].

Не менш важливим для розуміння сутності агресії є філософсько-правове осмислення цієї проблеми. Якщо психологічні характеристики дозволяють зрозуміти механізми прояву агресії, її функції та причини, то філософія права надає змогу вийти за межі індивідуальної поведінкової реакції та осмислити агресію як онтологічний, етичний і нормативний феномен. Такий перехід є логічним, адже лише на рівні моральних і правових категорій можна визначити межі допустимої поведінки, співвідношення між свободою та насильством, порядком і хаосом у суспільстві.

Філософія права розкриває смислові виміри агресії. Зокрема, Імануїл Кант зазначав, що акт агресії, який заперечує свободу іншого, стає антиномією моралі, що потребує правового обмеження, а тому мислитель у своїх працях закликає держави суворо дотримуватись «неписаного кодексу державного і міжнародного права» [6, с. 279]. Гегель у «Феноменології духу» розглядав конфлікт і боротьбу як необхідну умову розвитку духу, надаючи агресії діалектичного значення [4]. У цьому сенсі агресія може тлумачитися як рухова сила історії, що формує соціальні й політичні інститути. Водночас, вихід агресії за межі морального розуму породжує хаос і дегуманізацію, що підкреслює необхідність її нормативного обмеження.

Мартін Гайдеггер, аналізуючи природу насильства, зазначав, що воно є симптомом екзистенційної кризи, коли людина замість діалогу з буттям обирає його підкорення [2]. Цей підхід важливий для сучасної філософії війни, оскільки дозволяє розглядати агресію не лише як зовнішню дію, а як внутрішній стан свідомості, що потребує моральної та правової регуляції.

Агресія нерозривно пов'язана з ідеєю справедливості. Арістотель у «Нікомаховій етиці» зазначав, що справедливість є «досконалою чеснотою», яка охоплює відносини між людьми [1, с. 84]. Агресія, навпаки, руйнує соціальну гармонію і підриває природну рівновагу. Фрідріх Ніцше підкреслював, що агресія може мати конструктивний характер: у праці «По той бік добра і зла» він стверджував, що воля до влади – це життєствердна енергія, без якої неможливий прогрес [8].

Таким чином, філософсько-правова парадигма агресії повинна розрізняти **руйнівну (деструктивну)** і **творчу (конструктивну) агресію**: перша

веде до насильства (*регресу людства*), друга – до розвитку інститутів, науки, техніки, культури (*прогресу людства*).

Сучасна філософія права розглядає завдання у цивілізованій сублімації агресії: перетворенні природного інстинкту у нормативне поле, що дозволяє врегулювати конфлікти не силою, а через механізми справедливості, права і діалогу. Такий підхід забезпечує інтеграцію психологічних, філософських і правових аспектів агресії, створюючи надійну основу для подальшого міжнародно-правового осмислення.

Після того як філософія права дозволяє осмислити агресію як онтологічний, етичний та нормативний феномен, закономірним є перехід до історико-філософського аналізу: як людство намагалось визначити межі допустимого насильства і законності застосування сили. Саме на це питання споконвіку намагалась дати відповідь філософія права: чи може насильство бути правомірним і де проходить межа між захистом і агресією. Так, у *античній думці* (Платон, Арістотель, стоїки) [1, с. 79–87] сила розглядалась як частина природного порядку, а війна – як своєрідне випробування справедливості. У *середньовічній філософії* (Августин Блаженний, Фома Аквінський) формується концепція «справедливої війни» (*bellum justum*) [3], що стала моральною основою для майбутніх правових доктрин, а у *епoxy Нового часу* Гуго Гроцій у «Про право війни та миру» (1625) [7] започатковує перехід від морального до юридичного осмислення війни і агресії, закладаючи фундамент міжнародного права.

У філософсько-правовій парадигмі агресія постає як протиріччя між природною схильністю людини до сили та раціональною потребою у правовому порядку. Людство поступово замінює «право сильного» на «силу права»: агресія як форма дії перестає бути природно виправданою і набуває статусу делікту проти розуму та правопорядку. Відбувається поступальний рух *від права війни до права миру, від насильства – до захисту, від прагматичних інтересів держав – до антропоцентричного підходу*. Зрештою людство формує ключову орієнтацію сучасного цивілізованого правопорядку: **людина є найбільшою соціальною цінністю**, а правові та моральні системи мають забезпечувати її захист і реалізацію.

Філософське осмислення агресії неминує веде до проблеми міжнародного права, адже в глобальному вимірі агресія держав відображає ті самі закономірності, що й агресія особистості. Якщо на психологічному рівні це прояв інстинкту,

а на філософському – прояв волі, то в міжнародному праві агресія стає актом порушення універсального морального порядку, що підлягає юридичному засудженню.

Історичний розвиток міжнародного права щодо агресії демонструє поступовий перехід від загальних принципів заборони насильства до чіткого встановлення юридичної відповідальності держав та окремих осіб. Уже після Другої світової війни агресія була визначена «найвищим міжнародним злочином» у рамках Нюрнберзького та Токійського процесів 1945-1946 років [9], що заклало основу для концепції «злочинів проти миру» та відповідальності індивідів за реалізацію державної політики агресії. У 1974 році Генеральна Асамблея ООН у Резолюції 3314 офіційно закріпила поняття агресії та її кваліфікацію для міждержавних відносин, що дозволило міжнародному співтовариству перейти від декларативного до нормативного підходу до заборони агресії.

Статут ООН, зокрема статті 2(4) та 51, встановлює принципи неприпустимості застосування сили та права на колективну чи індивідуальну самооборону, формуючи фундамент міжнародного правопорядку, в якому агресія розглядається як злочин проти миру. Подальший розвиток цього принципу отримав своє відображення у Римському статуті Міжнародного кримінального суду, зокрема через Кампальські поправки, які уточнили визначення злочину агресії, підкресливши його колективний і індивідуальний характер та встановивши механізм міжнародної відповідальності осіб, які здійснюють державну політику агресії [12].

Таким чином, міжнародне право розвивалося за двома паралельними лініями: по-перше, заборона агресії як делікта держав у міждержавних відносинах; по-друге, покарання індивідів за реалізацію злочинної державної політики агресії, що створює модель правового табу для насильницьких дій. Водночас сучасні міжнародні підходи визнають можливість конструктивної агресивної поведінки, спрямованої на реалізацію міжнародного співробітництва, економічного розвитку та взаємовигідної кооперації, яка підтримується світовим співтовариством і формує позитивні стандарти державної активності на міжнародній арені.

Висновки. Проблема агресії є одвічним феноменом людського буття. Вона супроводжує розвиток цивілізації з найдавніших часів, коли агресивна поведінка виконувала адаптивні функції: забезпечення виживання, здобуття ресурсів та захист території. З часом індивідуальна психологічна характеристика трансформувалася у складний соціальний феномен, а згодом – у політичний та міжнародно-правовий. Еволюція агресії від природного інстинкту до соціально-правової категорії відображає розвиток людини як біологічного виду та становлення людства як носія свідомості, моралі та права. У державному вимірі агресія набуває колективного та інституціонального змісту, стаючи інструментом політичної влади, тоді як міжнародне право перетворює її на злочин проти миру, що суперечить принципам справедливості і гуманності.

Психологічна перспектива дозволяє зрозуміти механізми прояву агресії на рівні особистості та її роль у соціальній взаємодії, тоді як філософсько-правова парадигма піднімає її на рівень онтології, етики та моралі, визначаючи межу між конструктивною і деструктивною поведінкою. Міжнародно-правове осмислення закріплює нормативні критерії допустимості агресивних дій та відповідальності держав і осіб, а розвиток норм від Статуту Ліги Націй і Статуту ООН до Римського статуту МКС із поправками Кампалі демонструє трансформацію морально-етичних імперативів у юридичні категорії.

Таким чином, філософсько-правова парадигма агресії формує цілісне розуміння явища як міждисциплінарного, інтегруючи психологічні механізми, морально-етичні принципи та міжнародно-правові норми. Агресія постає багаторівневим феноменом: психологічним – як природна властивість поведінки; філософським – як проблема свободи, насильства і справедливості; правовим – як делікт, що порушує міжнародне право. Сучасне розуміння агресії як міжнародного злочину є логічним завершенням еволюційного шляху від інстинкту до права та справедливості, а подальші дослідження мають уточнити її прояви та механізми запобігання на національному та міжнародному рівнях.

Список літератури:

1. Блоха Я. Принцип справедливості у філософії Платона та Арістотеля. *Філософські обрії*. 2019. № 36. С. 79–87.
2. Бочуля О. В. Онтологічний вимір повсякденності у філософській концепції М. Гайдеггера. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. 2012. Т. 20, вип. 22(4). С. 161–170.

3. Ворон О. П., Ворон О. П. Концепція війни та миру в західному християнстві. *Культурний альманах*. 2025. № 1(13). С. 70–75.
4. Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу. Переклад з німецької П. Таращук. Наук. ред. перекладу Ю. Кушаков. Київ: Видавництво Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2004. 278 с. URL: <https://surl.li/jzwroi>
5. Дроздов О. Ю. Проблеми агресивної поведінки особистості: навч. посібник / О.Ю. Дроздов, М.А. Скок; Чернігівський держ. педагогічний ун-т ім. Т.Г.Шевченка. Чернігів, 2000. 156 с.
6. Кант І. До вічного миру. Ред. А. Риндін. Київ: Аконті, 2020. 434 с.
7. Климчук Ю. В. Внесок Гуго Гроція у формування права війни. *Право і Безпека*. 2005. Т. 4. № 4. С. 161–164.
8. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі/ Пер. з нім. А.Онишко. Львів: Літопис, 2002. 320 с.
9. Шабан Ю. Історичний огляд розвитку поняття агресії. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2024. № 35 (74), 4. С. 117–121.
10. Adler A. Understanding Human Nature. Hazelden Publishing. 1927. URL: https://archive.org/details/understandinghum0000adle_x0g4
11. Bandura A. Aggression: A social learning analysis. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1973. 220 с.
12. Bassiouni M. C. The History of Aggression in International Law. Its Culmination in the Kampala Amendments, and Its Future. Legal Characterization. *Harvard International Law Journal*. 2017. № 58. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/fda4e1/>
13. Buss A. H. The psychology of aggression. N.Y.: Wiley, 1961. 320 с.
14. Dollard J., Miller N. E., Doob L. W., Mowrer O. H., & Sears R. R. Frustration and aggression. Yale University Press. 1939. URL: <https://surl.li/nfkwd>
15. Freud S. Beyond the Pleasure Principle. Translated by James Strachey. Reprint of the edition published by Liveright, New York. URL: <https://surl.li/obsbo>
16. Fromm E. *The Anatomy of Human Destructiveness*. New York: Holt, Rinehart and Winston. 1973. URL: <https://surl.li/fyzzcn>
17. Lorenz K. On Aggression. London: Methuen. 1966. URL: <https://archive.org/details/onaggression0000lore>
18. May L. Aggression and Crimes Against Peace. Cambridge University Press, 2008. 356 с.

Voloshchuk O. T. PHILOSOPHICAL AND LEGAL PARADIGM OF AGGRESSION: GENESIS OF IDEAS FROM THE PSYCHOLOGICAL TO THE INTERNATIONAL LEGAL DIMENSION

The article is devoted to a comprehensive analysis of the evolution of aggression as a fundamental phenomenon of human existence and its transformation into a socio-legal and international legal phenomenon. The author investigates the transition of aggressive behavior from a natural instinct to a psychological characteristic of the individual, then to the collective and institutional level, where aggression becomes an instrument of the political will of the state and an object of regulation of international law. It is shown that aggression at the state level acquires a specific political and strategic significance, serving as a mechanism for achieving political goals through violence, and its manifestations can have both a destructive and constructive nature in the development of social institutions. Special attention is paid to the legal understanding of aggression as a crime against peace. The genesis of the consolidation of the concept of aggression in international legal documents is considered: from the prohibition of aggression in the 1945 UN Charter to the definition of the concept of aggression in the 1974 UN General Assembly Resolution and the Rome Statute of the International Criminal Court, which establish it as a crime against peace. The author also emphasizes the multilevel nature of aggression: psychological – as a property of human behavior; philosophical and legal – as a problem of freedom, violence and justice; international legal – as a tort that contradicts the norms of international law. The author emphasizes the importance of a comprehensive interdisciplinary approach to the study of aggression and its manifestations, which allows for the formation of effective mechanisms of prevention, counteraction and legal deterrence at the national and international levels. The conclusion is made that the evolution of the concept of aggression reflects the path of development of humanity – from instinct to reason, from chaos to law, from force to justice. The modern understanding of aggression as an international crime is the logical conclusion of this path, and further research should reveal its manifestations, mechanisms of prevention and punishment in international and national criminal justice.

Key words: aggression, crime of aggression, psychological nature of aggression, psychology of aggressive behavior, destructive (destructive) and creative (constructive) aggression, philosophical and legal understanding of aggression, international legal concept of aggression, crime against peace, international law, war, international legal responsibility, counteraction and prevention of aggression.

Дата надходження статті: 28.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

Коломієць О. Л.

Київський інститут Національної гвардії України

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ОСОБИСТОЇ, ДЕРЖАВНОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті проаналізовано поняття особистої, державної та національної безпеки та доведено їх багатоаспектний і комплексний характер. Ефективне управління зазначеними системами передбачає не тільки вивчення взаємозв'язку між їх елементами, а й їх ціннісну оцінку як суспільних феноменів.

Розкрито сутність аксіології як напряму та методу філософії, змістом якого є ціннісне ставлення до предмету, а також осмислення самого феномену цінностей. Установлено, що у сучасній філософії під суспільними цінностями найчастіше розуміють чуттєво-ідеальне ставлення людини (спільноти) до певного предмета чи явища, що має прояв через практичну діяльність.

Доведено, що аксіологічний підхід до розуміння безпеки ґрунтується на її розумінні як системи цінностей, де безпека є вищим особистим та суспільним ідеалом, і потребує захисту від загроз, здатних унеможливити безпеку та завдати шкоди цінностям. Аксіологічна цінність безпеки пов'язана із перебуванням певного суб'єкта, об'єкта чи системи в умовах, за яких зовнішні і внутрішні чинники не загрожують їх буттю.

Обґрунтовано, що аксіологічний вимір індивідуальної безпеки полягає у визнанні особистої безпеки базовою потребою та фундаментальною умовою буття індивіда, без якої індивід не може задовольнити потреби вищого порядку, такі як соціальні зв'язки та духовні запиту. Безпека є абсолютно необхідною для реалізації індивідом свого потенціалу, оскільки лише стан захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз дозволяє йому повноцінно розвиватися, досягати цілей та удосконалюватися.

Доведено, що аксіологічний вимір державної безпеки полягає у виключності державної функції створення умов для найкращого захисту життєво важливих інтересів громадян, суспільства та держави від загроз. Цінність системи (стану) державної безпеки виражається у спроможності держави забезпечити і захистити такі блага, як: незалежність, державний суверенітет, територіальна цілісність; права і свободи людини та громадянина; сталість інститутів влади та громадського порядку; здатність протистояти воєнним загрозам; стабільність середовища, яке дозволяє розвивати економіку, культуру, науку, інші сфери суспільного життя.

Установлено, що аксіологічний вимір національної безпеки ґрунтується на пріоритетності завдання створення умов для найкращого забезпечення фундаментальних національних інтересів і цінностей, таких як: єдність і неподільність нації; мовна та національна ідентичність; незалежність, державний суверенітет України; територія як умова існування української нації; демократичний устрій; національна культура; моральні та духовні цінності; історична пам'ять; природне середовище України, її ресурси та науковий потенціал.

Зроблено висновок, що в умовах триваючої війни з російським агресором, розробка і запровадження нових підходів до забезпечення державної та національної безпеки є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави, від реалізації якого залежить саме існування України, її успіхи у політичній, військовій, соціально-економічній сфері. Завдання відбиття російської збройної агресії та створення гарантій сталого миру вимагає від органів державної влади України якнайскорішого впровадження ефективних систем індивідуальної, державної та національної безпеки.

Ключові слова: філософія, аксіологія, аксіологічний підхід, цінність, особиста безпека, державна безпека, національна безпека, системи безпеки.

Постановка проблеми. Зміна геополітичної картини світу, наявність на європейському континенті найбільш масштабної після Другої світо-

вої війни відкритої збройної агресії, якою є війна росії проти України, доведена неефективність колективних систем безпеки безпрецедентно

актуалізували завдання забезпечення державної та національної безпеки – як для нашої держави, так і для інших держав Європи і світу.

Наразі головним викликом Сил безпеки та оборони України, а також для усього громадянського суспільства, є відбиття російської агресії як безпосередньої загрози існуванню Української держави і української нації. Проте у парадигмі повоєнної відбудови безпрецедентного значення набуває створення нової, посиленої міжнародними гарантіями системи забезпечення державної безпеки, а також втілення такої стратегії розвитку української нації, яка б найкращим чином відповідала би національним інтересам.

У площині філософських досліджень, з урахуванням трансформації сучасної наукової методології та посилення позицій міждисциплінарного підходу, все чіткіше об'єктивується проблема визначення ціннісного виміру феноменів безпеки, державної та національної безпеки як необхідних умов існування індивіда, держави і нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика безпеки апіорі займає статус найвищого пріоритету в житті кожної людини, держави і нації, тому вона була, є і продовжуватиме залишатися предметом прицільного вивчення і все нового і нового переосмислення. Питання змісту та взаємозв'язку особистої, державної та національної безпеки належать до найбільш фундаментальних проблем, які привертають увагу науковців та практиків у галузі суспільних наук, права, державного управління. Серед робіт, написаних вітчизняними науковцями, слід відмітити дослідження А. Баланди, О. Більовського, О. Дзьобаня, В. Копанчука, В. Пасічника та ін. З позицій правової науки проблеми безпеки вивчали О. Андрійко, О. Бандурка, О. Битяк, О. Безпалова, О. Джафарова, Т. Коломоєць, О. Моргунов, О. Музичук, О. Салманова, В. Фатхутдінов та інші.

Проте, поки що серед вітчизняних філософів інтерес до проблем аксіології індивідуальної, державної та національної безпеки залишається недостатнім. Слід погодитися із В. Копанчуком у тому, що зазначені феномени є багатоаспектними і комплексними, а ефективне управління їх системами передбачає деталізацію, класифікацію, визначення закономірностей, взаємозв'язку, внутрішньої ієрархії між ними та основними поняттями, які використовуються при їх дослідженні [1, с. 2].

Постановка завдання. Мета статті полягає у обґрунтуванні аксіологічного підходу до виміру індивідуальної, державної та національної без-

пеки; розкритті ціннісної сутності зазначених суспільних феноменів для сучасного українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні аксіологія, будучи філософським вченням про ціннісну спрямованість людської діяльності, є не тільки ключовим принципом відповідного світогляду, а й відправною точкою аналізу проблем місця і сутності людини у бутті, призначення і сенсу людського існування. Будучи окремим методологічним напрямом філософії, аксіологія не тільки об'єктивує ціннісне ставлення до усього, що пізнається, але осмислює і робить саме ціннісне ставлення предметом свого пізнання.

Етимологічний аналіз термінопоняття «аксіологія» свідчить, що воно походить від грецьких слів «axsios» (цінний) та «logos» (вчення) і буквально означає «теорія цінностей». Аксіологія досліджує, як і чому люди надають певним речам або явищам значення, а також як ці цінності впливають на поведінку, мислення та емоції людини чи суспільства у цілому.

Сутність аксіології складає поняття цінностей. Філософський енциклопедичний словник визначає поняття «цінність» як «властивість того чи іншого предмета, явища задовольняти потреби, бажання, інтереси соціального суб'єкта (індивіда, групи людей суспільства)» [2].

У сучасній філософській теорії категорія «цінність» розглядається, здебільшого, як чуттєво-ідеальне ставлення людини чи колективу людей до предмета, що проявляється через їх практичну діяльність [3, с. 992]. При цьому, слід погодитися із М. Бойченком у тому, що сама цінність залежить від історичного розвитку, соціальних умов, суспільних відносин, діалектики абсолютного і відносного, об'єктивного і суб'єктивного [4, с. 10–11].

Для розв'язання проблеми видової кваліфікації цінностей застосовуються різні підходи. У контексті визначення аксіологічного виміру безпеки та її похідних вважаємо за можливе взяти за основу підхід Н.О. Ткачової, яка, систематизуючи суспільні цінності, пропонує поєднати критерії їх змісту та рівня (сфери) прояву, виділяючи при цьому цінності: а) базові, загальнолюдські (такі як життя, суспільство, справедливість, свобода, рівність); б) національні (такі як національна єдність, історія, культура, національні символи, мова тощо); в) громадянські (такі як демократія, громадянство, права й обов'язки, релігійна терпимість); г) сімейні (такі як любов, піклування, довіра, повага до предків тощо); г) особисті

(такі як продуктивна діяльність, розвиток, само-реалізація [5, с. 80–82]. Вважаємо, що категорії безпеки, державної та національної безпеки, як явища, що стосуються кожного індивіда, держави та нації у цілому, мають піддаватися зазначеній градації як за критерієм сфери прояву, так і за критерієм належності до системи «індивідуальне – спільне – глобальне».

З урахуванням зазначеного, на підставі критерію суб'єкта, серед видів безпеки найчастіше виділяють: а) безпеку індивіда (особисту безпеку); б) безпеку нації (національну безпеку); в) безпеку держави (державну безпеку); г) безпеку усього людства (міжнародну безпеку) тощо.

Таким чином, аксіологічний підхід до розуміння безпеки ґрунтується на її розумінні як системи цінностей, де безпека є вищим особистим і суспільним ідеалом, який потребує захисту від загроз (чинників ураження), що можуть унеможливити безпеку та завдати шкоди цінностям. Зазначений підхід враховує цінності та інтереси як конкретних індивідів, так і їх груп, суспільства та держави, що можуть бути під загрозою. Відповідно, аксіологічний вимір безпеки пов'язаний із розв'язанням проблеми її суб'єктного (рівневого) складу і передбачає пошук відповіді на питання, кого саме безпека стосується – тобто, основних суб'єктів (учасників), які є носіями безпекових інтересів і реалізують заходи для її забезпечення. Об'єктивно, у своєму мінімальному вираженні, зазначена система суб'єктів охоплює безпеку: а) індивіда (особи); б) держави; в) нації (суспільства). Зазначене обумовлює можливість виокремлення відповідних видів (рівнів) безпеки, пов'язаних онтологічною єдністю.

Онтологія особистої, державної та національної безпеки зводиться до поняттям безпеки як такої. Водночас, поняття «безпека» належить до категорій, яким притаманне складне змістове наповнення. Базовою парадигмою безпеки, на нашу думку, слід вважати теорію потреб А. Маслоу, у межах якої остання розглядається як потреба людини у впевненості, стабільності життя, захисту від усього, що може їй зашкодити, і позиціонується як наступна за важливістю після задоволення фізіологічних потреб у їжі, воді, сні та інших благах, необхідних для підтримання життя.

Проте, навіть у межах такого розподілу слід наголосити на тому, що безпека, як відсутність прямої загрози життю, є виключно необхідною для задоволення усіх інших людських потреб – як фізіологічних, так і соціальних.

У зазначеному розумінні безпека нерозривно пов'язана із категорією буття, яке виступає першоосновою і способом реалізації усього сущого. Відповідно, немає підстав не погодитися із В. Пасічником у тому, що безпеку слід розглядати крізь призму таких ключових проблем буття, таких як «бути чи не бути»; «існувати чи не існувати»; «жити чи померти» [6, с. 3].

Аналіз представлених у літературі підходів до розуміння безпеки через призму категорії буття приводить до висновку, що найчастіше таке осмислення реалізується у парадигмі методів: а) *апофатичного*, коли має місце послідовне заперечення усіх можливих, пов'язаних з безпекою категорій, і відкидання їх, як неспівставних; б) *статичного*, коли безпеку розуміють як досягнутий стан (рівень) захищеності; в) *діяльнісного*, коли безпеку розглядають як результат і процес зусиль суб'єктів її забезпечення.

Практично усі існуючі дефініції безпеки так чи інакше є результатами застосування якогось із зазначених методів або їх поєднання. У цілому, сучасні трактування безпеки зводяться до розуміння зазначеного поняття як багатоаспектного стану чи явища, які характеризують становище людини, держави, нації або суспільства у зовнішньому середовищі.

Спрощене трактування безпеки у контексті апофатичного підходу полягає у розумінні безпеки як унікального феномену, що не має альтернативи, і полягає у відсутності загроз. Тобто, безпека є від'ємним (крайньовіддаленим) значенням небезпеки, і означає такий стан, коли небезпека відсутня.

Враховуючи зазначене, констатуємо, що у зазначеній парадигмі аксіологічна цінність безпеки пов'язана із перебуванням певного суб'єкта, об'єкта чи системи в умовах, за яких дія зовнішніх і внутрішніх чинників не загрожує їх буттю. Іншими словами, безпека – це такі умови, за яких дія зовнішніх та внутрішніх чинників не призводить до явищ, що вважаються небезпечними для певного суб'єкта, об'єкта чи системи, згідно до існуючих на той момент знань чи уявлень, і є самоціллю, а засобом забезпечення існування.

Таким чином, аксіологічний вимір індивідуальної безпеки як базової потреби людини полягає у тому, що зазначене поняття виступає фундаментальною умовою буття, без якої індивід не може задовольнити потреби вищого порядку, такі як соціальні зв'язки та духовні запити. Крім того, безпека уможливує реалізацію індивідом свого потенціалу, оскільки стан захищеності від зовніш-

ніх і внутрішніх загроз дозволяє йому повноцінно розвиватися, досягати цілей та удосконалюватися.

Обґрунтовуючи аксіологічний вимір безпеки держави (державної безпеки), зазначимо, що «Політична енциклопедія» дає два визначення державної безпеки: 1) як сукупність умов та інститутів, які покликані гарантувати суверенітет держави, охорону та захист її території, населення, державних інститутів та зовнішніх загроз; 2) як стан рівноваги між військовим і соціально-економічним потенціалом країни та комплексом загроз, здатних призвести до конфлікту [7, с. 202–203]. У площині суспільних наук державну безпеку найчастіше розглядають як здатність політичної системи держави забезпечити оптимальне функціонування власних інститутів (зокрема, органів державної влади), безпеку особи і суспільства за конкретного балансу їх життєво важливих інтересів. Так, на думку С. Гордієнка та І. Дороніна, державна безпека – це стан захищеності таких важливих для держави і суспільства цінностей, як державно-політичний та конституційний лад; державотворення і конструктивна політика задля стабільності суспільства; політичний суверенітет; територіальна цілісність України і недоторканності її кордонів; інститути державної влади; національно-державні інтереси у сфері економіки тощо [8, с. 85].

Враховуючи наведені вище характеристики, у контексті аксіологічного підходу, можемо стверджувати, що суспільна цінність державної безпеки полягає у створенні умов для найкращого забезпечення і захисту життєво важливих інтересів громадян, суспільства та держави від загроз; гарантуванні обороноздатності, суверенітету та територіальної цілісності держави; захисту прав і свобод людини та громадянина, а також сталої роботи інститутів влади та громадського порядку. Аксіологічний вимір державної безпеки об'єктивується також тим, що держава, реалізуючи свої завдання та функції, не тільки забезпечує зовнішній захист, протистоїть воєнним загрозам та захищає свої інтереси, а й підтримує внутрішній порядок, забезпечує стабільну роботу державних інститутів, створює стабільне середовище, яке дозволяє розвивати економіку, культуру, науку та інші сфери суспільного життя.

Обґрунтовуючи аксіологічний вимір *національної безпеки*, зазначимо, що у парадигмі вітчизняної філософської науки поняття національної безпеки базується, насамперед, на етимології самого терміну «безпека» (у розумінні відсутності небезпеки), діалектикою та співстав-

ленням безпеки і небезпеки, а також законодавчо закріпленим поняттям «національна безпека». У цілому, серед вітчизняних науковців переважає розуміння категорії національної безпеки як досягнутого у результаті здійснення відповідної державної політики стан захищеності життєво важливих інтересів і цінностей нації.

На думку автора наукової концепції національної безпеки В. Ліппмана, нація перебуває у стані безпеки тоді, коли немає необхідності жертвувати своїми законними інтересами з метою уникнути війни, і коли вона може захистити за необхідності ці інтереси шляхом війни [9, с. 4].

Вітчизняні науковці І. Білий та В. Михальчук визначають поняття національної безпеки у парадигмі динамічного підходу, а саме – як здатність держави зберігати свою цілісність, вирішувати політичні, економічні, соціальні та інші питання і виступати самостійним суб'єктом системи міжнародних відносин [10, с. 94]. Натомість, В. Антонов розглядає національну безпеку в статичному розумінні через взаємодію і діяльність у тріаді «природа – людина – суспільство», як «стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз» [11, с. 135].

Аналіз поняття національної безпеки дозволяє стверджувати, що, по-перше, національна безпека є ширшим за обсягом поняттям порівняно із державною безпекою; по – друге: основу поняття національної безпеки складає поняття нації як етносоціальної спільності людей, зі сформованою усталеною самосвідомістю своєї ідентичності, спільністю історичної долі, прихильністю національним матеріальним та духовним цінностям, а також територіально-мовною та соціально-економічною єдністю.

На законодавчому рівні, зокрема, у Законі України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII, національна безпека України визначається як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [12]. При цьому особливий наголос робиться саме на забезпеченні фундаментальних національних інтересів України, якими проголошено: 1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; 2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя

населення; 3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами [2].

В часи незалежної України, і, особливо, в умовах збройної агресії російської федерації проти України, категорія національної безпеки виступає визначальною якісною ознакою (атрибутом) суспільства та держави щодо їх цілісності, обороноздатності, непохитності, громадянської злагоди, а також характеризує надійність існування й стійкість розвитку української нації і Української Держави.

Отже, сутність поняття «національна безпека» пов'язана із його оцінкою як такого стану суспільних відносин, коли життєво важливі інтереси української нації є найкращим чином захищеними.

У висновку Інституту стратегічних досліджень під назвою «Концепт аксіологічної парадигми засадничих принципів і ціннісних засад забезпечення національної безпеки України» визначено, що до фундаментальних національних інтересів, на захист яких повинна бути спрямована система забезпечення національної безпеки України, слід відносити: а) українську націю, її єдність та неподільність, мовну та національну ідентичність; б) незалежність та державний суверенітет України, її територію як необхідний атрибут і умову існування української нації; в) демократичний устрій України, відповідно до якого державна влада є легітимною лише тоді, коли вона підтримується народом і служить інтересам українського народу (нації); г) культуру українського народу (нації), його моральні та духовні цінності, християнську релігію, народні звичаї та традиції, історичну пам'ять; д) українські надра, природну та екологічну системи України, її ресурси та науковий потенціал.

З урахуванням зазначеного, резюмуємо, що метою забезпечення національної безпеки виступає захист українського народу від небезпек та загроз різного характеру, під якими слід розуміти сукупність несприятливих факторів, здатних прямо або опосередковано впливати на нормальний стан функціонування українського суспільства, життєздатність і розвиток української нації. Завдання забезпечення національної безпеки передбачає, що держава і суспільство здійснюють превентивну діяльність щодо належного забезпечення захисту життєво важливих національних

інтересів та активно протидіють існуючим (імовірним) загрозам. Разом із тим, національна безпека включає і особливий вид специфічної діяльності щодо її забезпечення, яка охоплює систему заходів, спрямованих на запобігання відповідних небезпек та загроз. Цільовою функцією національної безпеки виступає захист українського народу від небезпек та загроз різного характеру, під якими слід розуміти сукупність несприятливих факторів (наявних чи латентних), які прямо або опосередковано впливають на нормальний стан функціонування суспільства. Зазначене також передбачає, що держава і суспільство займають наступальну позицію щодо належного забезпечення захисту життєво важливих національних інтересів та превентивно протидіють існуючим (імовірним) загрозам.

Висновки

1. Поняття особистої, державної та національної безпеки є багатоаспектними і комплексними. Ефективне управління зазначеними системами передбачає не тільки вивчення взаємозв'язку між їх елементами, а й їх ціннісну оцінку як суспільних феноменів.

2. Аксіологія на сьогодні розглядається як напрям та метод філософії, змістом якого є ціннісне ставлення до предмету, а також осмислення самого феномену цінностей. У сучасній філософії під суспільними цінностями найчастіше розуміють чуттєво-ідеальне ставлення людини (спільноти) до певного предмета чи явища, що об'єктивується через практичну діяльність. Аксіологічний підхід до розуміння безпеки ґрунтується на її розумінні як системи цінностей, де безпека є вищим особистим та суспільним ідеалом, і потребує захисту від загроз, здатних унеможливити безпеку та завдати шкоди цінностям. Аксіологічна цінність безпеки пов'язана із перебуванням певного суб'єкта, об'єкта чи системи в умовах, за яких зовнішні і внутрішні чинники не загрожують їх буттю.

3. Аксіологічний вимір індивідуальної безпеки полягає у визнанні особистої безпеки базовою потребою та фундаментальною умовою буття індивіда, без якої індивід не може задовольнити потреби вищого порядку, такі як соціальні зв'язки та духовні запиту. Безпека є абсолютно необхідною для реалізації індивідом свого потенціалу, оскільки лише стан захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз дозволяє йому повноцінно розвиватися, досягати цілей та удосконалюватися.

4. Аксіологічний вимір державної безпеки полягає у виключності державної функції створення

умов для найкращого захисту життєво важливих інтересів громадян, суспільства та держави від загроз. Цінність системи (стану) державної безпеки об'єктивується у спроможності держави забезпечити і захистити такі блага, як: незалежність, державний суверенітет, територіальна цілісність; права і свободи людини та громадянина; сталість інститутів влади та громадського порядку; здатність протистояти воєнним загрозам; стабільність середовища, яке дозволяє розвивати економіку, культуру, науку, інші сфери суспільного життя.

5. Аксиологічний вимір національної безпеки ґрунтується на пріоритетності завдання створення умов для найкращого забезпечення фундаментальних національних інтересів і цінностей, таких як: єдність і неподільність нації; мовна та національна ідентичність; незалежність, держав-

ний суверенітет України; територія як умова існування української нації; демократичний устрій; національна культура; моральні та духовні цінності; історична пам'ять; природне середовище України, її ресурси та науковий потенціал.

6. В умовах триваючої війни з російським агресором розробка і запровадження нових підходів до забезпечення державної та національної безпеки є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави, від реалізації якого залежить саме існування України, її успіхи у політичній, військовій, соціально-економічній сфері. Завдання відбиття російської збройної агресії та створення гарантій сталого миру вимагає від органів державної влади України якнайскорішого впровадження ефективних систем індивідуальної, державної та національної безпеки.

Список літератури:

1. Копанчук В.О. Онтологічно-гносеологічний механізм забезпечення національної безпеки України: філософський аспект. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2017. Випуск 6. URL: [https://nuczu.edu.ua/.../Visnik_NUCZU_1%20\(6\)_2017](https://nuczu.edu.ua/.../Visnik_NUCZU_1%20(6)_2017). Копанчук. pdf. (дата звернення: 05.10. 2025).
2. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ: Абрис, 2002. VI, 742 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Бойченко, Михайло. Щодо вжитку термінів «вартості» і «цінності» в українській філософії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія*. 2023. № 1(8). С. 9–13.
5. Ткачова Н. О. Аксиологічні засади педагогічного процесу в сучасних загальноосвітніх навчальних закладах: дис... доктора пед.н: 13.00.01. / Ткачова Н. О. Луганськ, 2006. С. 80–82.
6. Пасічник В. Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою. *Науковий вісник. Серія «Демократичне врядування»*. 2011. Вип. 7. С. 3–10.
7. Політична енциклопедія редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
8. Гордієнко С. Г., Доронін І. М. Державна безпека України в сучасних умовах: проблеми компетенції державних органів. *Інформація і право*. 2021. № 2 (37). С. 81–92.
9. Lippman W. US Foreign Policy. Boston, 1943. 520 p.
10. Білий В. І., Михальчук В. М. Основні напрями забезпечення національної безпеки держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 17. С. 92–98. DOI: 10.32702/23066814.2021.17.92.
11. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія / В. О. Антонов; наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: ТАЛКОМ, 2017. 576 с. URL: http://idpnan.org.ua/files/antonov-v.o.-konstitutsiynopravovi-zasadi-natsionalnoyi-bezpeki-ukrayini-_d_.pdf. (дата звернення: 10.10. 2025).
12. Про національну безпеку України: Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355> (дата звернення: 10.10. 2025).

Kolomiets O. L. MEASURING OF AXIOLOGY OF THE PERSONAL, STATE AND NATIONAL SECURITY

In the article the concept of the personal, state and national security is analysed and they are well-proven multidimensional and complex character. An effective management the marked systems envisages not only the study of intercommunication between their elements but also them the valued estimation as the public phenomena.

Essence of axiology is exposed as to direction and method of philosophy, maintenance of that is the valued attitude toward an object, and also comprehension of the phenomenon of values. Set, that in modern philosophy under public values mostly understand perceptibly-ideal attitude of man (associations) toward a certain object or phenomenon that has a display through practical activity.

It is well-proven that going of axiology near understanding of safety is base on her understanding as systems of values, where safety is the higher personal and public ideal, and needs protecting from threats able to do impossible safety and inflict harm to the values. The value of axiology of safety is related to the stay of certain subject, object or systems in terms, at that external and internal factors do not threaten to their existence.

It is well-proven that measuring of axiology of state security consists in exceptional nature of state function of conditioning for the best protecting vitally of important interests of citizens, society and state from threats. The value of the system (to the state) of state security is expressed in possibility of the state to provide and protect such blessing, as: independence, state sovereignty, territorial integrity; rights and freedoms of man and citizen; constancy of institutes of power and public peace; ability to resist to the soldiery threats; stability of environment, that allows to develop an economy, culture, science, other spheres of public life.

Set, that measuring of axiology of national safety is base on job of conditioning priority for the best providing of fundamental national interests and values, such as: unity and indivisibility of nation; language and national identity; independence; state sovereignty of Ukraine; territory as condition of existence of Ukrainian nation; democratic mode; national culture; moral and spiritual values; historical memory; natural environment of Ukraine, her resources and scientific potential.

Drawn conclusion, that in the conditions of мпуваючої of war with the Russian aggressor, development and input of the new going near providing of state and national security are one of priority directions of activity of the state, self existence of Ukraine depends on realization of that, her successes in the field of socio-economic military, political. The task of removing of Russian armed aggression and creation of guarantees of the permanent world requires state power of Ukraine of the most rapid introduction of the effective systems of individual, state and national security from organs.

Key words: *philosophy, axiology, approach of axiology, value, personal safety, state security, national safety, systems of safety.*

Дата надходження статті: 24.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025

РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.5/33>

Головач А. В.

Директор інституту права Донецького університету економіки та права,
доктор юридичних наук, професор, адвокат,
заслужений юрист України

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ:

«АДВОКАТУРА ЯК ІНСТИТУТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ»¹

Інститут адвокатури є одним із ключових інститутів правової допомоги, незамінним елементом механізму забезпечення реалізації та захисту прав і свобод громадян, адже саме адвокат має унікальні, передбачені чинним процесуальним законодавством повноваження щодо захисту свого клієнта від можливих зловживань з боку суб'єктів владних повноважень органів публічної адміністрації, гарантом надання особі кваліфікованої правової допомоги, що включає і юридичні консультації, і складання процесуальних документів, і представництво інтересів особи в органах публічної адміністрації та у відносинах з іншими учасниками правовідносин.

Водночас інститут національної адвокатури не може розвиватися ізольовано, особливо з урахуванням прагнень України набутти повноправного членства в Європейському Союзі. Останнє стимулює органи публічної адміністрації вивчати позитивний досвід адміністративно-правового регулювання адвокатської діяльності у зарубіжних країнах з метою визначення можливості та доцільності його запозичення та впровадження в національне законодавство та юридичну практику.

На особливу увагу в цьому контексті заслуговує досвід адміністративно-правового регулювання адвокатської діяльності в Республіці Польща, яка також пройшла шлях від пострадянської держави

до європейської держави з ринковою економікою. Саме тому монографія: Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльний адміністративно-правовий аналіз законодавства Польщі та України», підготовлена на той час кандидатом юридичних наук, доцентом, відмінником освіти України Боровиком А. В. та кандидатом юридичних наук, старшим дослідником Широю О. В. є актуальною та своєчасною.

Структурно монографія складається із передмови, трьох розділів, нерозривно пов'язаних між собою, висновків, списку використаних джерел.

В роботі достатньо змістовно розкрито актуальні питання адміністративно-правового регулювання адвокатської діяльності в Україні.

Зокрема, на увагу заслуговує авторська класифікація спільних принципів здійснення адвокатської діяльності в Україні та в Республіці Польща на загальноправові принципи (верховенства права, законності, рівності всіх перед законом та судом, презумпції невинуватості, справедливості) та принципи, що притаманні адвокатській діяльності (принцип конфіденційності (збереження адвокатської таємниці), принцип монополії адвокатської професії у визначених законом сферах правозахисної та представницької діяльності, принцип свободи вибору форм та методів адвокатської діяльності, принцип незалежності адвоката в процесі здійснення професійної діяльності, принцип пріоритетності інтересів клієнта).

Змістовною є характеристика особливостей дисциплінарної відповідальності адвокатів в Укра-

¹ Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльний адміністративно-правовий аналіз законодавства Польщі та України : монографія / О. В. Шира, А. В. Боровик. — Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. — 174 с.

їні та Польщі у підрозділі 2.3 монографії. Так, слушною є пропозиція авторів щодо доповнення переліку дисциплінарних стягнень, які можуть застосовуватись до адвоката в Україні, грошовим стягненням за вчинення дисциплінарного проступку по аналогії із відповідним переліком за польським законодавством. Автори справедливо зазначають, що враховуючи те, що адвокатська діяльність у більшості випадків має комерційний характер, тобто спрямована на отримання прибутку і по суті є різновидом підприємницької діяльності, юридичне закріплення можливості застосування до адвоката грошового стягнення за вчинення дисциплінарного проступку матиме не тільки виховний, але і матеріально-стимулюючий ефект, стане чинником утримання адвоката від вчинення дисциплінарних проступків в процесі виконання професійних обов'язків.

Окремої уваги заслуговує той факт, що автори монографії у роботі визначають перспективні напрями удосконалення адміністративно-правових засад регулювання адвокатської діяльності

в Україні з урахуванням позитивного досвіду Польщі.

На увагу, зокрема, заслуговує пропозиція авторів запозичити позитивний досвід Республіки Польща щодо обов'язкового страхування цивільної відповідальності за шкоду, заподіяну адвокатом клієнту під час виконання своїх професійних обов'язків.

Підсумовуючи викладене, монографія: Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльний адміністративно-правовий аналіз законодавства Польщі та України», підготовлена на той час кандидатом юридичних наук, доцентом, відмінником освіти України Боровиком А. В. та кандидатом юридичних наук, старшим дослідником Широю О. В. становить безсумнівну цінність для науки адміністративного права та буде корисна для вчених, аспірантів, слухачів магістратури закладів вищої освіти юридичного профілю, а також для прокурорів, адвокатів, суддів та інших осіб, які цікавляться питаннями реалізації права на правову допомогу.

Соболь Є. Ю.

Ректор Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ: «ЗДІЙСНЕННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЗА УЧАСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ»¹

В сучасних умовах, Україна, як і майже жодна держава у світі, не може існувати в абсолютному вакуумі, не взаємодіючи і не співпрацюючи з іншими державами. Таке співробітництво відбувається на всіх рівнях та напрямках діяльності держав. Одним із важливих напрямів міжнародного співробітництва є боротьба зі злочинністю, адже остання вже протягом тривалого часу не має меж та кордонів. Відповідна міжнародна взаємодія та співпраця відбувається, як на рівні держав, так і окремих правоохоронних органів. Одним із важливих суб'єктів міжнародного співробітництва є Національна поліція України. Таке міжнародне співробітництво сприяє більш ефективній боротьбі з транснаціональними злочинами, обміну досвідом та технологіями, покращенню загальної міжнародної безпеки, обміну розвідданими та забезпеченню правопорядку через спільні ініціативи й навчання. Таким чином, актуальність та своєчасність монографії Гаврилюка Андрія Васильовича та Боровика Андрія Володимировича на тему: «Здійснення міжнародного співробітництва за участі Національної поліції України: адміністративно-правові засади» не може викликати жодних сумнівів.

Робота складається із передмови, 3 розділів, які містять 9 підрозділів, висновків та списку використаних джерел.

Слід відмітити, що монографія є однією із перших спроб, після початку повномасштабного вторгнення, розкрити сутність та особливості адміністративно-правових засад міжнародного співробітництва за участі Національної поліції, на основі чого надано пропозиції та рекомендації, спрямовані на вдосконалення адміністративно-правового механізму організації та здійснення

міжнародного співробітництва досліджуваними суб'єктами в сучасних умовах.

У монографії авторами вперше на науково-теоретичному рівні аргументовано, що з огляду на існуючі реалії функціонування правоохоронної системи та виклики, які стоять перед Національною поліцією України, найвищий пріоритет має міжнародне співробітництво: по-перше, у сфері боротьби зі злочинністю; по-друге, у напрямку підтримання миру і безпеки; по-третє, за метою вдосконалення якості кадрового складу поліції та її структурних підрозділів; запропоновано авторське визначення поняття адміністративно-правового механізму здійснення міжнародного співробітництва за участі Національної поліції, до елементів якого віднесено: принципи міжнародного співробітництва; суб'єкти забезпечення міжнародного співробітництва; об'єкт міжнародного співробітництва; адміністративно-правові форми та методи здійснення міжнародного співробітництва; аргументовано, що методами міжнародного співробітництва за участі Національної поліції є наступні: переконання, організаційний метод, управлінський метод, економічний метод, інформаційний метод, аналітичний метод, методи планування та прогнозування.

Також авторами досить вдало аргументовано, що з огляду на існуючі реалії функціонування правоохоронної системи та виклики, які стоять перед Національною поліцією України, найвищий пріоритет має міжнародне співробітництво в сфері боротьби зі злочинністю, підтримання миру і безпеки, а також удосконалення якості кадрового складу.

Окремої уваги заслуговує той факт, що авторами виділено наступні особливості залучення Національної поліції до участі в міжнародних операціях з підтримки миру і безпеки: по-перше, спеціальний порядок залучення поліцейських до таких місій, що регулюються нормами міжнародного та

¹ Здійснення міжнародного співробітництва за участі Національної поліції України: адміністративно-правові засади : монографія / А. В. Гаврилюк, А. В. Боровик. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. – 178 с.

національного законодавства; по-друге, наявність спеціально уповноваженого кола суб'єктів, які відповідають: а) за відбір та підготовку фахівців; б) підготовку навчально-методичних матеріалів; в) розробку та впровадження планів реалізації відповідних заходів; по-третє, особливі підстави та умови для виникнення досліджуваних міжнародних правовідносин; по-четверте, розширений перелік гарантій міжнародного та національного характеру для поліцейських, які приймають участь в операціях з підтримки миру і безпеки; по-п'яте, більш широкий перелік вимог до поліцейських, які залучаються до міжнародних операцій, у порівнянні із тими, що містяться у Законі України «Про Національну поліцію».

Таким чином монографія: «Здійснення міжнародного співробітництва за участі Національної поліції України: адміністративно-правові засади», підготовлена доктором юридичних наук, професором, відмінником освіти України Андрієм Боровиком та кандидатом юридичних наук Андрієм Гаврилюком становить безсумнівну цінність для науки адміністративного права та буде корисна для вчених, аспірантів, слухачів магістратури закладів вищої освіти юридичного профілю, прокурорів, суддів, адвокатів, працівників правоохоронних органів а також для всіх осіб, які цікавляться питаннями здійснення міжнародного співробітництва за участі Національної поліції України.

Відомості про авторів

Агафонова А. В. – здобувач вищої освіти факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції) Національного університету «Одеська юридична академія». <https://orcid.org/0009-0008-6350-4536>

Анікєєва А. І. – асистент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія». <https://orcid.org/0009-0002-2722-2917>

Берзіна А. Б. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри судової медицини та медичного права Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. <https://orcid.org/0000-0002-9885-309X>

Бондарчук Н. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Поліського національного університету. <https://orcid.org/0000-0001-8432-6275>

Бортник Н. П. – доктор юридичних наук, професор, в. о. завідувача кафедри адміністративного та конституційного права факультету Морського права Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова. <https://orcid.org/0000-0002-3030-406X>

Бортняк К. В. – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук, Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. <https://orcid.org/0000-0002-2135-3820>

Васецький В. Ю. – кандидат юридичних наук, науковий співробітник Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України. <https://orcid.org/0000-0001-5595-5291>

Верхотурова М. А. – кандидат історичних наук, доцент, докторант, судовий експерт Науково-дослідного центру судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності Міністерства юстиції України. <https://orcid.org/0000-0002-9172-2310>

Веселий В. С. – доктор філософії, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія». <https://orcid.org/0000-0002-0315-641X>

Вишновецька С. В. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу Державного університету «Київський авіаційний інститут»

Возняковська К. А. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного, господарського права та приватноправових дисциплін Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія». <https://orcid.org/0000-0002-0351-7107>

Волощук О. Т. – завідувач кафедри загальнотеоретичної юриспруденції та прав людини Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія». <https://orcid.org/0000-0003-0991-5605>

Головач А. В. – директор інституту права Донецького університету економіки та права, доктор юридичних наук, професор, адвокат, заслужений юрист України

Гольдберг Н. О. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри едри кримінального права і процесу Державного університету «Київський авіаційний інститут». <https://orcid.org/0000-0003-1624-1944>

Горєлова В. Ю. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. <https://orcid.org/0000-0001-6536-2422>

Грабильнікова О. А. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного, трудового та господарського права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Гресь Ю. О. – доцент кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології Національного університету «Одеська юридична академія». <https://orcid.org/0000-0002-8670-9779>

Давидюк В. М. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет». <https://orcid.org/0000-0001-8998-1981>

Дерець В. А. – кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу проблем державного управління та адміністративного права Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України. <https://orcid.org/0000-0002-5069-8641>

Дмитренко Д. О. – доктор філософії в галузі права, старший викладач кафедри кримінального права та правосуддя Національного університету «Чернігівська політехніка». <https://orcid.org/0000-0002-1320-4008>

Добрянська Н. В. – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових та гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. <https://orcid.org/0000-0002-6319-0409>

Дусановський С. К. – аспірант кафедри міжнародного приватного права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. <https://orcid.org/0009-0008-2966-7948>

Епель О. В. – доктор юридичних наук, суддя Шостого апеляційного адміністративного суду, м. Київ

Кметик Х. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу Державного університету «Київський авіаційний інститут»

Коломієць О. Л. – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету державної безпеки Київського інституту Національної гвардії України. <https://orcid.org/0000-0003-0336-200X>

Кравчук І. І. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Поліського національного університету. <https://orcid.org/0000-0002-9040-6930>

Латковська Т. А. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія». <https://orcid.org/0000-0003-3159-5994>

Луценко Ю. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Марущак А. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія». <https://orcid.org/0000-0002-4611-4906>

Набокова О. Г. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права факультету Морського права Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова. <https://orcid.org/0009-0003-3974-3055>

Патерило І. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, трудового та господарського права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Пилипенко Ю. П. – кандидат юридичних наук. <https://orcid.org/0009-0004-3884-3027>

Порхун В. М. – доктор філософії у галузі «Право», викладач кафедри соціальних та загальнотехнічних дисциплін Первомайського навчально-наукового інституту Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова. <https://orcid.org/0009-0009-6794-3568>

Псьота Т. В. – аспірантка кафедри міжнародного і європейського права Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. <https://orcid.org/0009-0003-6416-4098>

Радченко Р. О. – аспірант Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. <https://orcid.org/0009-0006-7051-1545>

Рибаченко С. П. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія». <https://orcid.org/0009-0003-3208-2848>

Рядінська В. О. – доктор юридичних наук, професор кафедра публічного та приватного права Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Національна академія управління»

Сірий М. І. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України. <https://orcid.org/0009-0006-2475-3607>

Слабко С. М. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії, історії держави і права та міжнародного права Класичного приватного університету. <https://orcid.org/0000-0002-9315-8987>

Соболь Є. Ю. – ректор Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Стаурська О. М. – асистент кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології Національного університету «Одеська юридична академія». <https://orcid.org/0000-0003-2269-3699>

Устинова І. П. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії держави і права, конституційного і адміністративного права Державного університету «Київський авіаційний інститут». <https://orcid.org/0000-0003-1112-807X>

Факас І. Б. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного, господарського права та приватно-правових дисциплін Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія». <https://orcid.org/0000-0002-4408-7668>

Хміль І. Ю. – кандидат педагогічних наук, доцент, старший викладач кафедри судової медицини та медичного права Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. <https://orcid.org/0000-0002-0157-0289>

Чернов О. В. – доктор філософії, доцент кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології Національного університету «Одеська юридична академія». <https://orcid.org/0009-0002-6038-9479>

Чумак С. П. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології Національного університету «Одеська юридична академія». <https://orcid.org/0000-0002-0486-1890>

Шабалін А. В. – кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач відділу питань захисту прав інтелектуальної власності Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, адвокат. <https://orcid.org/0000-0001-8536-5081>

Шебалков І. Л. – завідувач сектору криміналістичних та інженерно-технічних досліджень лабораторії криміналістичних, інженерно-технічних та військових досліджень Науково-дослідний центр судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності Міністерства юстиції України. <https://orcid.org/0000-0002-8325-8327>

Штефан О. О. – доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу питань захисту прав інтелектуальної власності Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України. <https://orcid.org/0000-0002-6334-0040>

НОТАТКИ

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 36 (75) № 5 2025

Коректура • *І. Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *В. Гайдабрус*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33

Електронна пошта: editor@juris.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 22,36. Ум. друк. арк. 23,95. Зам. № 1225/1006

Підписано до друку 29.12.2025. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.